

HOLMI

XXV. évfolyam 8. szám

2013. augusztus

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

---

TARTALOM

- Kőrís Imre:* Hunok Emődön • 955
Az ártatlanság elvesztése • 956
Lábnym • 957
- Kurdi Imre:* Valami zacc • 959
Akárcsak az a tükörsima sáv • 959
Nem a távolság • 960
- Imreh András:* Magnificat • 960
- Imre Flóra:* Lét és idő • 962
Apollinaire pulzusa • 962
- Péterfy Gergely:* Az emember (II) • 963
- Tóth Orsolya:* Kazinczy Win(c)kelmannt olvas • 978
- Halasi Zoltán:* Koronázás, 1046 • 995
- Markó Béla:* Világtalan • 997
Rács • 998
- Dávidházi Péter:* Egy utalásnyi kulturális emlékezet (II).
The Waste Land, Ezékiel és a magyar fordítások • 999
- Bán Zoltán András:* Eljen a Mádjár! • 1017
- Magyar László András:* Kinek a gyönyöre nagyobb? • 1019
- Kicsi Sándor András:* Az r-es hónapok • 1024
- Tenigl-Takács László:* Románc • 1027
- Oláh András:* a megtorpant idő • 1037
fejfákból titkot • 1037
- Birtalan Ferenc:* Ezerkilencszázhatvan • 1038
- Szabó Sándor:* Háborús életiskola • 1039
A zebránál • 1040

- Czilczer Olga*: Holt fák • 1040
Kedvemre színezhetem • 1041
A tájjal a térdemen • 1041
Hidas Judit: Víz alatt • 1042
Szécsi Noémi: Álhalál • 1046

FIGYELŐ

- Szűcs Teri*: „A létre kérdez” (Csengery Kristóf:
Dalok könyve) • 1051
Báthori Csaba: Megnyílik minden (Markó Béla:
Festékfoltok az éjszakán. Szonettek) • 1052
Visy Beatrix–Krupp József: Két bíráló egy könyvről (Darvasi
László: Vándorló sírok) • 1059
Ádám Péter: A történelem mint fikció (Alfred
de Vigny: Cinq-Mars összeesküvése) • 1069
Weiss János: Lehetséges-e? (Miklós Tamás:
Hideg démon. Kísérletek a tudás
domesztikálására) • 1073
- * * * Marsall László (1933–2013) • 1083
Hermann Róbert: Katona Tamás (1932–2013) • 1087

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 4980, egy évre 9960 forint, külföldön 60, illetve 120 euró
Tördelte: Kardos Gábor. Nyomtatta az ADU PRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A HOLMI honlapja: www.holmi.org

ISSN 0865-2864

Kőríz Imre

HUNOK EMŐDÖN

Az utóbbi három és fél évben körbeutaztam a Földet,
kétórás szakaszokban,
a Budapest Keleti – Miskolc Tiszai Pályaudvar viszonylaton.

Pécelnél hagytam el a Kárpátokat,
Gödöllőnél Európát.

Az Intercity Magazin címlapján épp Ankara volt,
kíváncsi voltam rá, de Máriabesnyőnél beesteledett,
és nem láttam belőle semmit.

Aszódon kiderült, hogy a perzsák
tényleg hazarnak mondják azt, hogy ezer.

Delhinél csinálták a síneket, úgyhogy repülő vitt tovább,
fedélzetén a világ legszebb stewardesseivel, Hévízgyörkig.
Közben, nyolcszáz kilométerről, láttam a Himaláját,
olyan volt, mint Dover sziklái, csak a felhők fölött.

Hatvanban egy kalkuttai
nyugodt figyelmességgel kotorászva evett a földről.

Hort-Csánynál lerobbant a mozdony.
A bangladesi vasútállomás padlásán felajánlották
életem legpiszkosabb fekvőhelyét:
tizenöt centi vastagon borította a guanó.

Adácsnál értünk Kínába.
Az ablakon kinézve próbáltam eldönteni,
mi az, amit már húsz éve is láttam volna.

Kál-Kápolnánál, Ludasra visszagondolva, megállapítottam,
hogy Dél-Korea kicsit olyan, mint egy olcsó Japán.

Füzesabonynál mondták, hogy
ott horgonyoz az USA csendes-óceáni flottájának nagy része,
de még csak egy matrózt se láttam.
Szíhalomig busszal mentünk,
azt mondták, Amerikán úgy érdemes átutazni.

Mezőkövesd furcsa volt.
Nem ilyennek képzeltem New Yorkot.
Minden a helyén volt, de valahogy mégis más:
már csak akkor jöttem rá, amikor
Csincsenél kikötöttünk Európában,
hogy valami filmes szűrőeffekt hiányzott.

Emődön a Notre-Dame épp delet harangozott:
a bangladesi késést már nem tudjuk behozni,
muszáj lesz taxiznom.

Nyékládháza környékén trágyaszag szorult be a kupéba:
az ár, amit a svájci csokiért kell fizetni.

Graznál láttam, hogy ez már Kis-Tokaj,
úgyhogy elkezdtem pakolni.
A mobilomat a szomszéd ülésen hagytam,
de egy osztrák utánam hozta.

Aztán az avasi lakótelep tömbje, mint Dover, mint a Himalája.
Miskolcraól egy kolléga
váratlanul elhozott a kocsijával a Hősök teréig.

Most tehát hazaértem,
és a kisfiam szokás szerint azt kérdezi:
„Apa, hoztál valamit?”

AZ ÁRTATLANSÁG ELVESZTÉSE

Bojtár Endrének

Új sportom van, tulajdonképpen sportfogadás:
zebraverseny.

Figyelem az útkereszteződésben
a zöldre váró embereket,
és megpróbálom megtippelni a befutót.

Néha a hármas befutót is eltalálom,
akkor nagyot kaszállok,
bár általában egy fillér nélkül megyek haza.
Már csak így van ez.

A futókat nem zárom ki,
 a fogyatékkal élőköt olykor hendikeppel indítom,
 de már a bevásárlókocsisokat soha.
 Mindent nem lehet.

Egy szakállas a járdaszigetnél majd a nyakába veszi
 az iskolás korúnak látszó lányát, és futni kezd –
 ez olyasmi lesz, amire nem számíthattam.
 Egy bermudás mobilozó, papucsban,
 neki fog menni a szemből jövő kosztümös nőnek.
 Azt fogom gondolni: ez várható volt.
 Egy bevásárlószatyros pasas
 a vízipisztolyos gyereket rángatja,
 neki nem drukkolok,
 de egy kisebb összeggel azért megteszem.
 Egy sovány nő előreszegett tekintettel áll,
 egy férfi kétségbeesetten magyaráz neki:
 ezek képesek megállni félúton.

Közben eszembe jut, hogy vajon van-e valaki,
 aki gyalogátkelőhelyen született.
 Mert abban biztos vagyok, hogy zebrán
 már sokan meghaltak.

Márpedig ez teljesen szabálytalan,
 nem más, mint az élet véres terrorja,
 a képzelet balsors általi kisajátítása,
 egyszemélyes atombomba,
 megengedhetetlen visszaélés egy ártatlan metaforával.

LÁBNYOM

Billy Collinsnak

Egy nyakkendő –
 eddig ez minden, amit Amerikából
 interneten rendeltem.

Egy barátom sok mindent vett már így.
 Szerintem elég nagy lehet a „lábnyoma”.
 Szerinte is, de azt mondja, hogy a világ
 rendelkezésre álló hajótér-kapacitását

akkor is ki fogják használni,
ha ő nem rendel Kínából karórát
vagy Amerikából ötletes húspuhító szerkentyűt.

Elég magas vagyok, hat láb, három hüvelyk,
az átlagos nyakkendőök rendszerint
vagy nem érnek le az övcsatomig,
vagy ha leérnek, akkor túl kicsi a csomójuk.

Ezért rendeltem egy hosszított modellt
Kaliforniából, de csalódnom kellett,
mert igaz, hogy hosszabb, de nem szélesebb,
vagyis ebből se lehet megfelelő csomót kötni.

Évekig egy üzleti magazint szerkesztettem,
és nagyban ajánlgattuk a lapban az internetes vásárlás előnyeit –
annál furcsább, hogy azon a szerencsétlen nyakkendőön kívül
soha semmit sem rendeltem a neten.

De most mégis fogok,
mégpedig az Ön könyveit.
Először nyugat-európai címre akartam küldetni őket,
mert a magyar postán el-eltűnnek külföldi küldemények:
a saját szememmel láttam például egy antikváriumban
egy szakkönyvet a műkénéi szótagírásról,
amiben még benne volt az egyetemi tanszék megrendelőlapja.

De végül úgy döntöttem, a könyveket mégsem
valamelyik külföldön dolgozó barátom,
a kensingtoni szociális munkás
vagy a bécsi operaénekes címére kérem,
hanem ide, Angyalföldre,
mert ha véletlenül más kezekbe kerülnek is,
ez egyszer nem fogom sajnálni.

Ehelyett inkább elképzelem a postás feleségét,
egy egész jó angoltanárnőt,
amint elalvás előtt beleolvas a „Horoszkóp halottaknak”-ba
vagy a „Mi a baj a költészettel”-be,
és másnap nem engedi, hogy bűnös férje pénzzé tegye a zsákmányt.

Kurdi Imre

VALAMI ZACC

Mostanra egy név maradt, semmi több, meg némi fájdalom, valami zacc, talán a gyomorfenéken, talán egy súlyosan elcseszett életé. Vagy ki tudja. Azt pedig, hogy ki cseszte el kiét, mikor és mivel, firtatni sem érdemes már, annyi gyilok esett, oda és vissza, meg olykor keresztbe is, hogy legföljebb a Jóisten tudná kibogozni, ő viszont makacsul hallgatott, kezdettől fogva, és persze hallgat makacsul azóta is. Habár meglehet, hogy éppenséggel röhögve nézte végig az egészet, úgyhogy egyszerűen csak nem volt érkezése közbeszólni. És tulajdonképpen egész jól szórakoztam volna én is, ha nem lett volna muszáj folyton beledögleni. Persze mindig csak szórmentén, valahogy úgy, mint a színpadon. Lemegy a függöny, leporolod a nadrágod ülepét, nyakkendő a helyén, séró belőve, és pár perc múlva már föl sem foghatod az iménti nagyhalált. Valami tanulság persze mindig adódik azért. Hogy, teszem azt, legközelebb majd elegánsabban kell homorítani zuhanás közben, vagy hogy nem csak állcsúccsal lehet tompítani, amikor talajt fogsz. Szóval megérte, már csak ezért is, kétségtelenül.

AKÁRCSAK AZ A TÜKÖRSIMA SÁV

Végül persze mégiscsak elveszítettem a fogadást, mert pontosan öt perccel a határidő lejárta előtt elkezdett zuhogni, immár kétségbevonhatatlanul, és hogy eleinte csak a vízre, a partra

nem, és így legalábbis egy ideig rá lehetett fogni a halakra, szóval alkalmasint ez is hozzátartozott ahhoz az irrealitás nevű valóságshow-hoz, amibe átcsúsztam észrevétlen, akárcsak az a tükörsima sáv

a vízen, amely végig úgy maradt, tényleg tükör-
simán, mint valami ösvény, még akkor is, amikor
föltámadt a szél, hogy egy mosolygó

arcot látok a párnámon utoljára, amikor
eloltom este a lámpát, és ugyanazt
látom ugyanott másnap reggel is.

NEM A TÁVOLSÁG

Nem, nem a távolság, és nem önmagában, inkább
a tér. Mint valami
akvárium. Üveg mögött, egy másik valóságban élsz, ahová
csak belesnem szabad, de nekem

nem osztottak ott levegőt. Az, hogy fejben nem terjed olyan
jól a testmeleg, és hát a nedvek is, a nyál, a vér, az izzad-
ság, a sperma, azok is csak élő testről élő testbe, élő
testből élő testre kenődnek, csorognak, szivárognak át, és csakis

bőrön, nyálkahártyákon át. És nem segít semmiféle
telefonmembrán. Az még csak illatot
sem enged, nem juttat át, a hajét, az ágyékét, a szemérem-

ajkakét, a test egyéb
kipárolgásait. Ver
a szívem.

Imreh András

MAGNIFICAT

Összevesztünk. Munkát vállaltál a szünidőre, én meg...
én meg az enyémmel nem készültem el még,
holott... De hagyjuk. Most magolhatjuk egész szünetben
a lombos erdő szintjeit, miközben ablakot mosunk.
Hát persze, kell ez is. De mikor jutunk mi el a Szlovák Paradicsomba?

A Visztulára evezni is mikor?

Háromra kerültem ágyba,
 azt hittem, legalább ebéd után szundíthatok.
 Felmentem, mélyen aludtál. Indulhattam a gyerekekért.

Az autórádiót kapcsolgattam tompán,
 pont négy óra, zene sehol,
 szó, szó, szó minden fronton,
 felvillantak csak, és máris tovább –
 „unortodox”: Tódor, a pisze ökör,
 „X-faktor”: domináns női kromoszóma,
 „kipaterol”: szőnyegporolót tuszkolnak egy liftbe.
 Fél szemmel a kijelzőt lestem, hogy elslisszoljak bulvár és politika
 Scyllái és Charybdisei közt, Neo FM nem, Kossuth nem, Kat. Rádió nem –
 de hopp, menjünk csak vissza: a Magnificat! Bach: Magnificat!
 de rég hallottam! hát hadd szóljon akkor a Magnificat, hiszen...
 hiszen elvégre Húsvét, jesszusom, tényleg Húsvét,
 meg kell még vennem a csokitojásokat is,
 a tropa potméter egyszer csak szokás szerint kiakadt,
 a tropa rádió szokás szerint bömbölni kezdett,
 a buszmegállóból döbbsen néztek utánam,
 ilyen hangerővel még technót sem, péntek este,
 de hát lehalkítani úgysem tudom, majdcsak megnyugszik magától,
 akkor már inkább rágyújtottam én is, Magnificat, süvöltöttem,
 kiénekeltem a kadenciákat, díszítettem és átkötöttem, tehetségemhez mérten,
 én, aki ballagáskor engedélyt kaptam, hogy a Gaudeamus igitur alatt tátogjak csak,
 most, három évtizedes vargabetű után latinul kántálok mégis,
 Magnificat, szigorúan a klasszikus, semmiképp sem a vulgáris újlatin ejtés szerint,
 nem Legnano, nem mignon – lignit, Magnificat,
 a lehúzott ablakon ecetfák illatát fújta be a meleg szél,
 veszek tormát és főzök tojást a sonka mellé vacsorára,
 és ahogy jött, tényleg úgy ment el is, egyszerre lehalkult a rádió,
 de egy fél Magnificat kicsuklott még belőlem, nem tudtam visszanyelni,
 bár éreztem, ez a nyámnyila szóló még az iménti karaokénál is kínosabb lesz,
 Magnificat, dörmögtem zavartan –
 dadogtam decrescendo,
 mint a részeg, ha nyikordul az ajtó – – –

aztán még egyszer: Magnificat,
 bár fogalmam sem volt, miért.

Imre Flóra

LÉT ÉS IDŐ

a gerinc megfeszül egyenes moccsatlan
vállizmaid az ing vásznán kirajzolódnak
keskeny szép koponyád szinte kereszt alakban
szerkeszti ki erős fájó jelenvalódat

sötétarany hajad a téren át világít
karcú nyakad fehér mennyire rendezett vagy
a küszöb amelyen átléptünk kővé válik
elválaszt összeköt egymásra vonatkoztat

hátról nézlek a derekad kéttenyérsyi
tisztá vagy távoli és hozzáférhetetlen
életem maradék lehetősége nézni
talán megérteni kifosztva elesetten

felettünk ez a kék egyre tútelítettebb
félek és féltelek bor és kenyér a tested

APOLLINAIRE PULZUSA

szóval most is szexi a lábad
én pedig egyedül vagyok
kotorékba búvik az állat
sötétedik az ősz halott

valami fals dallam erőltet
szabálytalanul lihegő
mintha ki-kihagyna a szívnek
dobogása itt az idő

csak nézlek és nézlek egészen
szikrázóan kék szemedet
bénultan gyönyörködve nézem
kegyetlenül őszi egek

arcod valósága eléget
kihagy a szív és várlak téged

Péterfy Gergely

AZ EMEMBER (II)

Azon a délutánon, amikor Prikopil Anteusszal megérkezett a kolera híre Széphalomra, az uram Sátoraljaújhelyből tartott hazafelé. Gyalog volt, ahogy mindig, szakadó esőben, sűrű ködben vagy a tavaszi hóolvadás idején. Nem érdekelte az időjárás, egyformán jól érezte magát mindegyikben. Az összes időjárás-konstelláció közül egyes-egyedül a közeledő esőfrontot viselte nehezen, olyankor zúgott a feje, és nem tudott gondolkodni. De ahogy esni kezdett, ez a kellemetlenség is elmúlt. Most nem esett az eső, még csak szél sem fújt, bár a sár elég nagy volt a hét eleji záporok után. A kocsiúton békalencsével teli tócsák csillantak. Ferenc még mindig szeretett gyalogolni, bár a lába, a térde és főleg a bal csípeje egyre nehezebben bírta. De a gyaloglásban még mindig maradt valamennyi a szabadság mámorából, melyet akkor szívott magába, amikor a kufsteini várbörtön szűk cellájában rőtta az utat faltól falig, és behunyt szemmel hol hajnali rétre, hol alkonyi tengerpartra, hol kora délutáni, csendes havazásba álmodta magát. Ez a képessége annyira kifejlődött, hogy így, harminc év után is bármikor dimenziót tudott váltani, s kedve szerint váltogatta maga körül a tájakat, talpa alatt a terepet. Ez a játék még a legcudarabb időjárásban is megtartotta a jókedvét, és mosolyt csalt az arcára: a sárban cuppogó falusiak bolondnak nézték a szikár öregurat, aki angyali derűvel lebegett át a kátyúk, tócsák és megmászhatatlanul meredek keréknyomok akadályain.

Naponta begyalogolt Sátoraljaújhelyre, ahonnan havonta egy szerény összeget kapott azért, hogy a vármegye levéltárának iratrengetegét rendbe tegye. Ez maradt az egyetlen lehetőség, hogy rendszeres jövedelemhez jussunk, amivel legalább egyik napról a másikra eltengődhattunk. A túlélésre éppen futotta belőle. Idegőrlő, pepecs munka volt, a helyi adminisztráció évszázados trehányóságát kellett gatyába ráznia, peres ügyek aktáit, a kancellária leiratait, a helyben keletkezett beadványokat és folyamodványokat kellett rendszereznie; egymás hegyén-hátán heverték erdélyi fejedelmek dörgedelmes és bizáncian körmönfont levelei, Thököly, Rákóczi, Bocskai korrespondenciái, a különböző évszázadokban keletkezett árszabások, céhszabályzatok, esküszövegek, a boszorkányperek aktái, urbáriumok, bizottmányi iratok, alispáni, főszolgabírói végzések. Fantáziátlan, szellemtelen adatrengeteg, ami azonban mégiscsak papír volt, szó és betű, ráadásul a poros latin és német mondatok mélyén, hivatalos fordulatok és cirkalmas körülírás pernyéje alatt az élők számára érvényüket veszített és feledésbe merült, ám valamikor fájdalmasan eleven történetek parázslottak.

Gyakran a levéltár falai között érte az este, és már nem volt ereje hazagyalogolni. Néha jobban esett elhúzni az időt, s úgy tenni, mintha az magától szaladt volna el. Apró kis család volt ez, de mégiscsak család. Tudtam, láttam, hogy szüksége van magányban töltött órákra, de aggasztott, ha éjszakára nem jött haza. Az uram elvégre már hetvenéves volt, bármi megtörténhetett. Meg talán nyűgös is voltam, türelmetlen, és képes voltam bármin megsértődni. Ferenc is tudta, hogy nem kifizetődő dolog, amit csinál, de szüksége volt arra, hogy csaljon magának egy kis gondtalanságot vagy legalábbis a gondtalanság látszatát. Egyre gyakrabban volt szüksége ilyen lopott fél napokra, és ez

egyszerre töltötte el izgalommal és félelemmel. A lopott idő furcsán viselkedett: alkalmat kínált arra, hogy kiszakadjon kötelességei, tennivalói és elmaradásai rengetegéből. Ezt nem is bántam. Néha már elviselhetetlen volt, amit csinált, öt-hat embernek is megírta szinte szóról szóra ugyanazt a levelet, és úgy kapaszkodott az íróasztalába, mint a gályarab az evezőbe – mint aki nem tud szabadulni. Ennyi munka már értelmetlen volt, de láttam, hogy nem bír leállni. Félt attól, hogy úr támad az elméjében, amibe bármi betörhet – bármi abból a tengernyi dologból, amit el akart felejteni. Erről az úrról, erről a vákuumról, amely beszippantja az emlékezet mélyébe lerakódott szennyet, sokat beszélt nekem. Úgy érezte, hogy egy kicsi úr mindig van. Épp akkora, amennyi elegendő ahhoz, hogy beindítson egy vékonyka, lassú áramlást, amely fel-felkapja vagy inkább csak emelgeti ezeket a leülepedett emlékeket, mint a lassú folyóvíz apró örvényei a fenékre lesüllyedt faleveleket. Épp csak annyi ereje van, hogy ha munka közben kinéz az ablakon a kertbe, egy fa koronájában játszó fényről eszébe jusson egy gyerekkori délután. De elhatalmasodni nem szabad hagyni: akkor az örvény hirtelen óriásira tátja a száját, és hamm, mint a mesebeli gömböc, mindent felfal, ami az útjába kerül. Ezért igyekezett mindig azon, hogy az elméjét reggeltől elavóság folyamatosan feladatokkal lássa el. Volt ebben valami szerzetesi, valami mélységesen regulafüggő hajlam. Inkább a végkimerülésig dolgozott, és néha ott aludt el az asztalra dőlve. Felborította a tintát, és az összefogta a fél haját meg a fél arcát, félelmetesen nézett ki ilyenkor, egy félig galambosz, félig hollófekete öregember, mintha szétszakadt volna angyali és ördögi részre.

Amikor ott ragadt a levéltárban, az otthoni, széphalmi személyiségét is félretette. Mintha álruhát öltött volna arra az időre. Álruhát, amely mégsem egészen idegen: inkább csak egy másik időből való, amelyben egykor otthon volt, s aztán nem annyira kiment a divatból, mint inkább egykori viselői váltak óvatosabbakká. A lopott fél napok nem a saját korában, a saját idejében teltek el, hanem sokkal-sokkal régebben, harminc évvel azelőtt: amikor még nem történtek meg azok a dolgok, amelyek a jelenét alakították. Messze a per, a börtön, a házasságunk, a gyerekek születése előtt. Lelke ókora, amelyből csak töredékek maradtak, törött szobrok, megszakadt kéziratok, holt nyelvek, mesévé zsugorodott mitológia; mivel minden csak töredék, nagyobbak, jelentőségteljesebbnek tűnik, mint amilyen volt. Optikai csalódás, amit nem lehet kiküszöbölni. A jelene fölé hatalmasodó múlt.

A templomban a harang elütötte a kilencet, a teremszolga hazament, az épület kiürült. A téren egy kutya vonított, hosszan, panaszosan, mintha beszorult volna valahova. Nemsokára előkerül zötyögő kordéjával a sintér, és hurkos botjára kapva megfojtja. Vonítás, csend.

Az én uram ilyenkor gyertyát gyújtott, végighevert a szőnyegen, bámulta a mennyezetet. A rend nyugalma áradt szét körülötte. Az újhelyi levéltár súlyos barokk bútorzata, az alul háromsoros, hajlított fiókok az oroszlánfejes rézfogantyúkkal, a felül hatsoros, mennyezetig érő, nyitott polcok, melyeken viaszosvászon futott végig, hét egybe nyíló, tágas termet töltöttek ki. A fiókok előtt körben asztalok álltak, hogy könnyebben lehessen ki-be rámolni az iratokat, s kényelmesen lehessen olvasgatni. A tárlók nagy része még üresen állt, és arra várt, hogy megteljen rendszerezett iratokkal: a munka lassan haladt, a børszjakkal, kenderkötelekkel átmadzagolt, poros iratkötegek két termet töltöttek meg, s néha csak találgatni lehetett, hogy egy irat melyik csomagban folytatódik. De az uram nem is nagyon sietett. Egyrészt senki sem sürgette, elvégre teljesen mindegy volt, hogy egy régi perirat, amelynek résztvevői már száz éve halottak, mikor

találja meg a másik felét. Másrészt egyre több élvezetet talált az elcsent órákban, amikor szabadon bolyonghatott az emlékezetében.

Hevert a padlón, és beszívta a friss bútorzat enyv- és gyantaillatát. Emlékezete veszélyes utazásra indult, messze vissza a múltba, negyven évvel korábbra, Bécsbe. Abba az időbe, amelyet gondosan és görcsösen leválasztott a jelenéről; abba az időbe, amelyről attól a perctől kezdve, hogy kilépett a munkácsi börtön kapuján, senkivel sem beszélt, s amelyet az emlékezetében is elfalazott, mint egy nyomasztó emlékekkel teli szobát a régi kastélyok gazdái. Huszonkilenc éve minden egyes alkalommal megtorpant, amikor a véletlen az elfalazott szoba elé vezette. Napi ügyek ezreivel vette körül magát, hogy ne jusson ideje áttörni a falat, és belépni. Tucatnyi levelet írt, nehogy emlékeznie kelljen, aztán jött a perünk, a gyerekeink gondja, a fokozatos elszegényedés és a küzdelem a mindennapokért – miközben fájdalmat és kint kellett volna éreznie, csalódottságot, erőtlenséget és letargiát, egyre felvillanyozottabb és virgoncabb lett, és hálát adott a sorsnak, hogy megakadályozza a tétlenségben, és eltéríti az emlékezet elfalazott szobája elől, amely lassan mintha el is felejtődött volna. De hetvenéves korára azt vette észre, hogy egyre többet kalandoznak a léptei arrafelé. A folyosó, amelyet képzeletében a szoba megközelítésének megnehezítésére épített, hétről hétre világosodott, ablakok nyíltak rajta, melyek egy kertre néztek. A kertben szökőkút állt, s egy napon a víz is felfakadt. Ekkor madarak lepték el a kertet, a szökőkút kávjára szálltak, verdesve fürödtek a vízben. Valahol az emeleten hegedült valaki: elrontotta a dallamot, aztán újra és újra nekiszaladt.

A folyosót, ahogy a képzeletbeli épület egészét, a börtönben töltött hét év alatt építette, egészen a legapróbb részletekig hatoló alapossággal. Memóriagyakorlatokra már korábban is használta a módszert, amit retorikai tanulmányaiából már gyerekkora óta ismert, és akkor is alkalmazott, amikor a gyerekeinket taníttatta. Patinásan, méltóságteljesen ódon módszer volt, és nem is különösebben hatékony, de az elme hajlamos volt rászokni a különös bódulatra, amit kiváltott. A lényege abban állt, hogy a kívülről elcsajátítandó szöveget az ember képzeletben egy általa jól ismert épületben tett sétához köti, minden szegmentumot egy-egy épületrészlettel kapcsol össze, ezt a lépcsőhöz, azt az előcsarnokhoz, amatt ehhez a teremhez, a másikat amahhoz. Amikor arra kerül a sor, hogy elő kell állni a tudással, nincs más teendő, mint képzeletben végigmenni az épületen, és már elő is áll az emlékezetben a memorizált szöveg.

A börtönben az elmebeli épülethez az anyja háza szolgált kiindulópontként. Mint egy magból a növény, ebből a kis házból nőtt ki az egész zegzugos, hatalmas épület, mint a terebélyes, százados tölgyek a makkból. Volt egészen mélyen, a kastély belsejében két szoba, amely éppen olyan volt, mint az érsemlényi házé: az egyik szoba az anyjájé és a másik az övé, az, amelyikből elvitték a letartóztatásakor. Az alacsony mennyezetű, repedezett falú szobákat tágas, fénylő termek sora nőtte körül, tetőkertek, erkélyek, loggiák, kerengők labirintusa, évszakok váltották egymást, nappalok és éjszakák, de az a két központi szoba az építmény közepén rezdületlenül és változatlanul őrizte azt az időt, amelyben Ferenc utoljára látta. Még az illatok is ugyanazok maradtak, az alma-kompót, a levendula, a rózsavíz s a küszöbön heverő ázott kutya szaga keveredett össze a régi ház gerendáinak és falainak illatával, ezt lehelte a függöny, az ágynemű, a szőnyeg. Minden ugyanúgy állt a szobában, ahogy letartóztatása napján ott maradt: ugyanazok voltak az asztalon felejtett tárgyak, az ablakon beeső fények, nem változott semmi. Elalváskor képzeletében ide húzódott vissza. Ha úgy érezte, megőrül a magánytól, vagy a fejében túl hangosan és gyorsan zakatoltak a gondolatai, ide menekült, és képzelet-

ben magára zárta az ajtót. Akkor csend lett. Bebújt az ágyba, magára húzta a takarót, beszívta az otthona illatát. Felidézte az éjszakai hangokat a ház körül: az istálló felől a dobogást, az egerek motozását a padláson, a szű percegését a gerendákban. És akkor el tudott aludni.

A fantázia kiindulópontja ennyi volt: az anyai ház szobái. Aztán, ahogy az évek teltek, rájött, hogy unaloműzésnek is jó, ha naponta tovább építi a házat, és másnap megpróbál minden egyes részletre pontosan visszaemlékezni. Mint akik üvegpalackba építenek vitorlás hajókat, kerteket, kastélyokat és egyéb miniatűr műremekeket, úgy látott hozzá, kényszerű unaloműzésből a munkának. Az épület hamarosan meghökkentően nagyra és zezugosra nőtt. Gondolatban végigjárni az egész épületet órákba telt, és minden egyes újranézés újabb és újabb részletekkel gazdagította a tereket. Eleinte csak pihenésnek használta ezt a játékot a szellemi munka szüneteiben. Ez volt az *elmebeli kőművesség*, ahogy később emlegette. Ekkor kezdte kedvenc Sallustiusát fordítani, írószer híján emlékezetben. A lefordított mondatokat egyenként helyezte el az elképzelt szobák polcain. A kertben szerette végezni a munkát, a szökőkút csobogását hallgatva, arcát beletartva a finom légáramba, amely a kerengő árnyékos, északi oszlopai felől hullámzott. Órák is eltelhettek, ameddig elkészült egy-egy mondat – elbélődött a szórenddel, felcserélte a tagmondatokat, igenévvél váltotta fel az állítmányt, csiszolgatta a jelzőket, s megpróbálta imitálni a magyar olvasó számára ugyanazt a meghökkentő újszerűséget, amelyet Sallustius mondatai a római kortársak számára jelentettek. Amint elkészült a mondattal, felbaktatott vele valamelyik szobába, és felrakta egy polcra. Minden mondat más-más alakot öltött, más színük volt és más illatuk. Ha elfáradt, sétára indult gondolatban, aztán ha újra erőt érzett ahhoz, hogy a fordítással bibelődjön, visszatért abba a szobába, ahhoz a polchoz, ahol a mondatot az imént hagyta, megnézte, hogy elégedett lehet-e vele, s ha nem volt az, átalakította, és folytatta tovább. Minden napja azzal indult, hogy végigjárta a polcokat, és végigvette, amivel már elkészült: amikor tökéletesen megbizonyosodott, hogy nem hullott ki egyetlen mondat, egyetlen jelző sem, hogy minden tagmondat és minden állítmány a helyén van – amikor megnyugodott, hogy a memóriája semmit sem hagyott elveszni, végre lemehetett a kertbe, hogy munkába vegyen egy újabb mondatot. Így testesedett napról napra a szöveg.

Az épület nőttön-nőtt, emeletek, szobák sora, folyosók, erkélyek, belső udvarok sarjadtak ki az anyai ház két szobájából, amit a zezugos kastély még mindig őrzött a belsejében. A folyosók mennyezetét freskók díszítették, amelyeket azokból a jelenetekből rakott össze, amelyek életében valaha gyönyörűséggel töltötték el: lányok, akikbe szerelmes volt, barátok, akikkel a szívük megnyílt egymás felé, bécsi utcák, a képtárak, a szabadkőműves páholyok, a könyvesboltok, séták az arborétumokban, épületek, amelyek lenyűgözték és tájak, amelyekben elgyönyörködött. A könyvtárban ott sorakozott az összes könyv, amit valaha olvasott, bennük azokkal a mondatokkal, amelyeket megőrzött az emlékezte. Horatius és Goethe, Vergilius és Osszián, Arisztotelész és Lessing, mindent felsorolt az emlékezetében, és naponta visszajárt olvasgatni. Rettegett, hogy valami lényegeset elfelejt. A falakon a festmények, amelyeket szeretett. A termekben zenészek játszottak. A kertekben különleges növények virultak, és ritka madarak énekeltek. Ez volt a legtökéletesebb és legszebb épület, amit valaha látott, és magába foglalt minden szépséget, minden művészetet, minden gondolatot, ami valaha megérintette. Amikor dideregve felébredt a kufsteini cellában, s kint a havazásban, amelyre egy tenyéryni ablak nyílt, favágók káromkodtak, bármikor visszatalálhatott a kastélyba, a süppedő szőnyegekkel borított folyosókra, a csobogó szökőkúttal díszített kertbe.

Miután kijött a börtönből, a kastély elhalványult; az uram önfeledten vetette magát a szabad életbe, és sokkal fontosabbá vált mindaz, ami idekint van, mint ami odabent. Itta a látványt, a hangokat, az ízeket, s ez a befelé tartó áradat elmosta a korábbi építményeket – vagy legalábbis vastagon betemette hordalékkal. Sokszor elmondta, hogy a börtön után megsokszorozódott körülötte a világ: olyan dolgokat vett észre benne, amelyeket korábban sosem. A szépség, mondta, mindenünnen árad, még a legjelentéktelenebb, legértéktelenebb dologból is, a rútból, az alantásból, a hitványból ugyanúgy, mint a művészet vagy a természet legmagasabb rendű alkotásaiból. A szépség olyan erő, amely mindent áthat és megtölt értelemmel: igaz, hogy ezt az értelmet csak az veszi észre, csak annak nyílik ki rá a szeme, aki megszenvedett érte. Azzal is visszavágott az őt ért megaláztatásokért, hogy sokkal több gyönyörűséget lett képes találni az életben, mint azok, akik odaküldték. Órákat tudott eltölteni azzal, hogy egy fát csodált, vagy egy latin mondat sokszínűségét ízlelgette. Minél több élvezetet tudott kipróbálni a világból, annál jobban zsugorodott benne megaláztatásának fájdalma, s annál törpébbé váltak a szemében az ellenségei. Én azt éreztem, hogy az uramnak csak félig van igaza, s hogy azért tulajdonít magának a szépség meglátására mélyebb és fejlettebb képességet, mint amennyit másoknak megenged, hogy kárpótolja magát a borzalmas évekért. De azt hiszem, joga volt ehhez az arisztokratizmushoz. Ráadásul el kellett határolja magát valamivel attól a világtól is, amelybe kilépett: a hét év elzártság elegendő idő volt ahhoz, hogy kiszabadulása felérjen egy újjászületéssel. Amíg börtönben volt, hét év alatt a világ megváltozott. Ifjúkora barátai meghaltak, vagy maguk is átalakultak, alkalmazkodva a korszellemhez. Az egykori lázadókból riadt gazdálkodók váltak, akik a búza áránál magasabb eszmékre gondolni sem mertek, a röpiratok terjesztőiből szürke arcú hivatalnokok, akik még azt is jelentették feletteseiknek, ha valaki nem a kellő tisztelettel ejtette ki az uralkodó nevét. Az emberek, akiket megismert valamilyennek, már egy másik személyiségben éltek vagy tengődtek tovább a komor árnyék alatt, amely fölöttünk terpeszkedett. Az egykori szabadkőművesek még akkor sem mertek szóba állni egymással, ha ketten maradtak egy üres szobában. Ha az utcán véletlenül megpillantották egymást, inkább nagy ívben kitértek, mintsem hogy találkozzanak. Volt, aki inkább szerzetesnek állt vagy katonának, hogy még a gyanúja se merülhessen fel annak, hogy felforgató eszmékkel kacérkodik. Úgy kellett beszélni, ahogy lehetett: áttételesebben, többértelműen, utalásokban és célzásokban. A levelekben, ha egyáltalán, csak rejtjelezett virágnyelven fogalmazhatott meg olyan gondolatokat, amelyekről ifjúkorában a meggyűléseken vitakoztak. Már senki sem gondolhatott komolyan arra, hogy a világ megváltoztatható: a királyság vagy ahogy ifjúkori eszményeihez híven titokban még mindig nevezte: a zsarnokság erősebb volt, mint valaha, s a titkosrendőrség jelenléte átszította a mindennapjainkat. Megkövült, megjegecesedett a világ. Alig maradt ember, akivel Ferenc nyíltan beszélhetett volna, ahhoz meg, hogy csak az emlékeinél időzzön, még nem érkezett el az idő: azt a kolera hozta magával.

Nehezen írom le persze ezeket, mert ezek az évek voltak életemben a legboldogabbak: szerelmünk Ferencsel mindent beragyogott körülöttünk, még apám búskomorságát, az öcsém ellenségeskedését és féltékenységét, anyósom és sógoraim skorpiócsípéseit is. Ferencsel a széphalmi házat terveztük, a könyvtárunk polcelosztásán, a képek elrendezésén, a legmegfelelőbb zongora kiválasztásán járt a fejük, a függönyök színén, az ajtókilincsek formáján töprengtünk. Az uram lelkét is beragyogta ezeknek az éveknek a fénye, amely – szerénytelenség nélkül mondhatom – az én fényem is volt. Mert szép voltam: szép és különleges, és büszke voltam arra, hogy az uram mindennap újabb

szépséget és különlegességet fedez föl bennem. Boldog voltam attól, hogy napról napra ráncatlanabbá válik az imádott homlok, csillogóbbá az imádott szem, s hogy a világ, amely körülöttünk örvénylik, lassan csak annyi jelentőséggel bír, hogy a mi boldogságunkat keretezze. A börtön emléke így gyorsan távolodott az időben, s az én Ferencem joggal érezhette úgy, hogy az előző élete csupán egy rémálom volt, melyből időben sikerült felébrednie. Aztán elindult az a lassú erózió, amellyel a világ elemi erői lassan elkezdtek elmorzsolni az erőnket: a per az öcsémmel, Ferenc családjának ellenségesége, az eladósodás, az elszegényedés, a betegségek, az öregség, majd a kolera, amely nemcsak a test belsejének szennyét ömlesztette a világunkra, hanem a lélek gonoszságának sosem látott forgószelét is.

Én sokáig nem tudtam erről a belső épületről. Pontosabban annyit tudtam, hogy ez egy fantáziakép volt, amellyel a börtönben szórakoztatta magát – nem tulajdonítottam tehát a dolognak különösebb jelentőséget, és azon voltam, hogy Ferenc minél kevesebbet gondoljon a szörnyű időkre. Azt gondoltam, a belső épület a múlttal együtt lezárult, maga is emlékké lett.

A belső kastély közben átalakult. Ahogy az évek teltek, lassan önálló életre kelt. Az uramnak nem kellett rá gondolnia, hogy életben tartsa: észrevétlen ő lett minden gondolat centruma. És persze bekövetkezett az elkerülhetetlen is: a börtön maga is a kastély egyik része lett. Nem a pince, pedig ez lett volna kézenfekvő, hanem egy központi terem, közvetlenül a könyvtár mellett. Ferenc zavartan mesélte, hogy milyen furcsán kényelmetlen érzés, hogy nem ura többé ennek a belső épületnek: úgy látszik, a szobák elhelyezéséről már nem ő dönt, az építmény saját életet él, s mint egy élőlény, saját törvényeinek engedelmeskedik. És valóban: a kastély egyre több jelét adta annak, hogy saját életre kelt, amely immár független az elmétől, amelyben megfogant – már ha eleve, a kezdet kezdetétől nem az volt. Ezt az önállósodást azonban Ferenc az öregedés elkerülhetetlen velejárójának tekintette, akárcsak a lányai férjhezmenetelét, bőre megereszkedését vagy azt a furcsa tompultságot, amely a sorscsapások érkezésekor a lelkét eluralta.

Az a bizonyos szoba, amely a leglényegesebb szerepet játssza abban, amit el akarok mondani, közvetlenül a börtön mellett helyezkedett el: bejáratát már rég elfalazta, a folyosót elsötétítette, és minden lehető módon, amire az elme csak lehetőséget nyújtott, akadályozta az odajutást. Ezekon a levéltárban töltött estéken azonban a sötétség feloszlott, a folyosó kivilágosodott, és az elfalazott ajtó megnyílt. Én félttem ettől a szobától, és nem véletlenül. Olyasmiket tartott itt elzárva, olyan fájdalmakat és titkokat, amelyeket vágytam is és félttem is megismerni. Tudtam, hogy egyre többet kacérkodik a gondolattal, hogy belép a szobába, és újraéli mindazt, amit otthagytam. De azt nem gondoltam volna, hogy annyi ereje lesz, hogy papírra is vesse azt, amit ott talál. Ifjúkora eseményeit, amelyeket hosszú éveken át elzárt az emlékezetében, ebben a szobában újraélte.

Ekkor kezdett hozzá az emlékirataihoz.

Eleinte csak egy-két oldalt írt le, kísérletképpen, hogy lássa, egyáltalán hozzá tudja írni szavakkal és mondatokkal az emlékeihez. A kérdés nem az volt, hogy le tudja írni, ami történt, hanem hogy a szavak, amelyeket leírt, nem ugranak-e fel hirtelen a papírról, és hatolnak be a bőre alá, vagy nem kezdenek-e izzani, és gyűjtják fel a házat. Aztán megijedt az eredménytől, és elégette. Félt, hogy felkavar magában olyan emlékeket, amelyeket jobb lenne nyugton és leülepedve hagyni. És rettegett attól is, hogy valaki sanda szándékkal olvassa el, és kezdődik minden előlről. Újra megjelennek a

darabontok a háznál, újra átadják a letartóztatási parancsot, s a várbörtön ajtaja újra megnyílik. Mert az uram attól a perctől fogva, ahogy kilépett a munkácsi börtön kapuján, és mint egy nekivadult méncsikó, végigrohant a zöldellő réteken, meghemperegve a harmatos fűben, szétrúgva a vakondtúrásokat és hangyabolyokat, attól rettegett, hogy újra perbe fogják, és most már nem ússza meg, és valóban fejét veszik a Vérmezőn, vagy felakasztják egy zord alpesi erődben. Tudta, hogy irreális a félelme, de azt is tudta, hogy nem képes megszabadulni tőle, így hát inkább megadta magát. Harminc éven át nem írt, nem beszélt sem a börtönről, sem arról, ami a börtön előtt, harmincöt éves koráig történt. Ha véletlenül ezekre terelődött a szó, elsápadt, remegni kezdett, dolgozószobájába menekült, és magára zárta az ajtót. Hányszor történt meg, hogy egy bárdolatlan asztaltárs boros lendülettel Martinovicsra vagy Hajnóczyra terelte a szót, vagy sanda ártatlansággal pártütők bűnhődéséről, lázadók bebörtönzéséről beszélt! Hányszor csomagoltak provokációt Brutus vagy Macbeth történetébe! Egész repertoárom volt már az ilyen helyzetekre. Sokszor már azelőtt sikerült elterelnem a beszélgetést, hogy a baj bekövetkezett volna. Az érzékeim egészen kiélesedtek az ilyen dramaturgiára, és már akkor megéreztem, hogy valaki veszélyes vizekre készül evezni, mielőtt az illető maga tisztában lett volna vele. Mint az állatok, akik előre megérik a földrengést, bennem is megszólalt valami mélyről fakadó riasztás, ami abban jelentkezett, hogy látszólag ok nélkül hirtelen szorongás öntött el. Ilyenkor azonnal bevettem egy új témát, nehogy a veszélyes szavak valamelyike elhagyja a beszélgetők száját. De volt, hogy nem lehettem résen, mert dolgom volt, mert nem voltam ott, mert a gyerekek gondja vagy valami más, elháríthatatlan akadály az utamba állt – ilyenkor aztán hetekig nyögtük mindannyian a következményeket. Ferenc a szobájába zárkózott, amíg felül nem kerekedett a félelmeim és a szégyenén. Nagylányaim is megtanultak valamennyit ebből a veszélyelhárítási mesterségből, bár az okokról nem tudtak eleget. Én is, ahogy Ferenc is, megóvtuk őket attól, hogy néhány vázlatos ismertetésen túl mélyebbre engedjük őket édesapjuk múltjának történetében.

Az uramnak a legnagyobb gyötrelmet az okozta, hogy nem tudott úrrá lenni a félelmeim. A félelmei pedig, ahogy eluralkodtak rajta, testi tüneteket váltottak ki, hányingere támadt, hasmenése, keze-lába remegett, és legrosszabb esetben ott, helyben összecuklott, ahol a roham elkapta. Akárhogy küzdött, akármennyi akaraterőt gyűjtött is össze, nem bírt megszabadulni a testi tünetektől, és egy ilyen roham után aztán hetekig búskomorság kínozza. Megalázta, hogy nem tudja legyőzni a démonokat, amelyek elvették tőle a teste fölötti uralmat. Démonok mondok, de persze más gondolok: a börtön kínzó emlékei voltak ezek, a bezártság, a megalázottság szörnyű emlékei, amelyek képesek voltak megállítani az időt – ilyenkor úgy érezte, valójában még mindig a börtönben van, s a jelen és az azóta eltelt idő csak illúzió, amit lázongó képzelete vetít elé.

Úgy érezhette, hiába engedték ki a börtönből, ahol a testét elbitorolták tőle, ha a démonok azóta is kényük-kedvük szerint alázhatják meg bármikor. Évtizedeken át figyelttem ezt a menekülést, ezt a vég nélküli, körbe-körbebolyongást, ahogy egerutat akar nyerni a börtönévei emlékei elől. Hány meg hány tervet eszeltem ki, hogy véget vessek a szenvedésnek! Hányszor próbáltam rávenni, hogy beszélje el nekem mindazt, ami a lelkét nyomja, de minden próbálkozással csak még mélyebb szorongásba taszítottam. Most már előttem is szégyenkezni kezdett. Isten látja lelkem, nem az önös kíváncsiság hajtott. Biztos voltam abban, hogy ha van egyáltalán valaki a világon, aki megismeri majd egyszer Ferenc összes titkát, az én vagyok; ha meg nem, akkor jól van

úgy is. Nem azért mentem hozzá, hogy a titkait kifürkésszem, hanem azért, mert titkozatos – és épp ezt a varázst nem akartam elorozni tőle. De azért... de azért furdalta is az oldalam a kíváncsiság, mint a mesebeli királykisasszonynak, akire a sárkány nagy titkot bízott. Vártam is a napot, amely elhozza majd az igazságot, de rettegem is tőle, mint a színész a pillanattól, amikor felmegy majd a függöny, és számot kell adnia tehetségéről. Azt éreztem, hogy az igazi élet majd csak akkor kezdődik el – de ott véget is ér az élet addigi, boldog és édes része. Az igazságban élni már józan lesz és keserű.

Sokáig nem értettem, mi történik Ferencsel. Láttam, ahogy időnként papírokat dugdos előlem. Ha a szobájába léptem, gyorsan letakarta valamivel az előtte heverő kéziratlapot, ráborított egy könyvet, és úgy tett, mintha épp azt tanulmányozta volna. Rosszul hazudott. Annál is kínosabb volt a dolog, mivel mindketten tisztában voltunk avval, hogy nem hűtlenségről van szó – de hogy nem arról van szó, ez még nehezebbé tette a megmagyarázását. A kályhában félig elégett papírokat találtam. Mielőtt elégette volna őket, még minden egyes sort gondosan olvashatatlanná tett, vastagon átsatírozott. Figyelmetlen lett, gyakran elkalandozott. Beszélgetés közben néha minden átmenet nélkül felpattant, és átszaladt az íróasztalához, leírt valamit, aztán visszarohant hozzánk. Az arckifejezése szégyenkező és bocsánatkérő volt, mint az olyan emberé, aki valami legyőzhetetlen testi furcsaságban szenved, dadog, arcrángása van, vagy a keze önkéntelen mozdulatokat tesz, amellyel felborítja az asztaltársa poharát. Mit titkolhat előlem? Min dolgozik? Mit nem mer megmutatni? Valami meglepetést készít?

Sokáig tanácstalan voltam. Aztán egyszer megállt mellettem, bizonytalanul megfogta a kezem, és maga után húzott az íróasztalához. Leemelt egy vaskos kötetet az elrejtett papírról, lenyomott a székre, és szóltanul a szövegre mutatott. Elolvastam. A börtönben átélt élményekről szólt, a kufsteini celláról, a fogolytársakról, a halálfélelemlről. Szívszaggatóan egyszerű és fájdalmas mondatok. Megfogtam a kezét és megcsókoltam. Pirulva állt, nehezen lélegzett. Tudtam, hogy már nem fél. És azt is tudtam, hogy ha nem fél, ha elmúlt az, ami harminc éven át meghatározta az életét, most mindkettőnk számára egy új élet kezdődik. Ez történt 1830. augusztus 5-én.

Másnap hallottunk először a koleráról.

Azon a jövőre nyíló napon, amikor a kolera híre megérkezett Széphalomra, Ferenc késő délután érkezett vissza Sátoraljaújhelyről. Az úton szénával megrakott szekerek nyikorogtak: a munka az alkonyattal véget ért, a parasztok verejtéktől átitatott ingben, portól belepett kalapban heverték a széna tetején. Szalmaszálát rágcsáltak. Illedelmesen köszöntek Kazinczy Ferencnek, aztán ahogy a szekér eltűnt a kanyar mögött, s az uram már nem láthatta őket, pukkadozva összenevettek. Roppant mulatságosnak találták a gyalogszerrel közlekedő öregurat, aki a hóna alatt összecsukható íróasztalt cipelt, köpenyének zsebéből pedig kéziratlapok kandikáltak elő. Mindentől különbözött, amit látni szoktak, s bár már sokadszorra látták, mégsem tudták megszokni. Képtelenek voltak olyan szót találni a rendelkezésükre álló nyelvben, amellyel egyértelműen meghatározhatták volna ezt a jelenséget. Olyan szó kellett volna, amely egyszerre fejezi ki az úr, a madárijesztő, a vándor kuruzsló, az adószedő, a forradalmár, a vándorszínész és az ördöggel cimboráló tudós tulajdonságait; de mivel ilyen szó nem akadt a szótárunkban, inkább nevettek: még mindig ez volt számukra az összes felsorolt sajátosság egyetlen értelmes közös részhalmaza: hogy nevetségesen idegen. Idegenségében lapang ugyan veszély, hiszen ki tudja, miféle ártó tudományok birtokában van, veszélyességét azonban kellően ellensúlyozza a tény, hogy ők a szénásszekéren ringatóznak,

miközben a fura öreg gyalogszerrel baktat. Urak voltak hozzá képest, urai e földnek, ha nem is birtokosai, de legjobban ismerő ivadékai, teremtményei és szimbiótái. Bármerre néztek, az ismerős dombok, fák, útkanyarulatok kacsintottak össze velük, s össze lehetett velük nevetni az idegen háta mögött. Emlékeztük, amelyet apáinktól és nagypapáinktól örökölték, gyanakvást és ellenszenvet őrzött mindenkivel szemben, aki nem e táj része volt. Ami új és nem ebből a tájból bújtt elő, mint anyja méhéből a csecsemő, vagy a Sárosér partján kókadozó fűzfák a nedves talajból, a kövér giliszták a trágya alól és a csőrüket tátogató fecskéfiókák az eresz alá épített fészekből, az csak a gonosz erők torzszüleménye lehetett, amely ártalmas és kártékony. A mesékben megbújó ártó szellemek, az erdők mélyén lakozó ismeretlen lények is barátságosabbak és ismerősebbek voltak, mint az idegen. Az újszerű épületek, a szokatlan ruhába öltözött emberek, az újonnan, Afrikából és Amerikából behozott növények ellenszenvet és dühöt váltottak ki belőlük. Nemcsak az ellen tiltakoztak kézzel-lábbal, hogy belássák hasznosságukat vagy szépségüket: mindent elkövettek, hogy elpusztítsák és kiirtsák őket.

Ferenc kétszer próbált meg magnóliát ültetni.

Az első fácska nem tudott gyökeret eresztetni a széphalmi földben: bár bimbósan érkezett, virágozni már nem jutott ereje. Talán a kocsis, akire bízva volt, hanyagul ápolta, és elmulasztotta a rongyokba bugyolált gyökereit locsolgatni, ameddig Laibachból elérkezett mihozzánk, vagy a földdarab volt mérgezett, ahová beástuk: már sohasem derül ki. Ferenc egy darabig őrizgette még a száraz törzsecskét az asztala mellett, a sétapálcák között, aztán egy nagytakarításnál nyoma veszett. Talán a gyerekek csenték el, és lándzsát faragtak belőle. A második fa egy ősszel érkezett, 1818-ban vagy talán 1819-ben. A leveleit már lehullatta, és tele volt duzzadó, pihés bimbókezdeményekkel. Ezt most a kert egy másik részében ültettük el, s megfogadtuk a tanácsot, és a földet jól átforgattuk alatta tülevéllel meg összezúzott fenyőtobozzal. Tavaszra valóban meg is eredt, március végére a bimbók, amelyek már akkorák voltak, mint egy-egy gyerekököl, elkezdtek kifesleni. Reggelenként türelmetlenül szaladtunk a fához, hogy kinyílt-e már – ez volt a környék első magnóliája (hozzánk legközelebb Nagyváradon, a püspöki palota kertjében volt még egy, de az már állítólag évek óta nem virágzott). Aztán az idő hidegre fordult, hó is hullott, és a virágzás lendülete megállt. Egy hétre elfelejtettük a fát. Mikor újra szebbre fordult az idő, és megint körülötte kezdtünk el kíváncsiskodni, csodálkozva vettük észre, hogy a bimbók száma alaposan megfogyatkozott. Az is furcsa volt, hogy nem találtunk meg egyet sem a fa körül: nyomuk veszett, mint az aranyalmáknak a mesében. Ferenc egész nap dült-fült, csapkodott, és mindenkit kérdőre vont, akit csak ért, eredménytelenül persze. Este aztán, vacsora után Erzső – kötényét gyűrögetve – megállt az ajtóban. A szája széle rángott, mint mindig, ha valami indulat fűtötte. Azt gondoltam, megint Tormás kellemetlenkedett, a „kertészünk”, aki persze nem állt az alkalmazásunkban, csak hetente egyszer ájtott, és vetett egy pillantást a gyümölcsösre, de valóban egyszer sem hagyta volna ki, hogy ne hajkurássza meg a mi Erzsónkat, aki ezt valamiért roppantul zokon vette. Most azonban nem ez volt a helyzet. Erzső hosszas téblábolás és torokköszörülés után bevallotta, hogy néhány nappal korábban éjszaka kint volt a kertben, „mert nagyon nyomta az ördög a hasát”. Erzsónak hol ezét, hol amazát nyomta egyébként az ördög, úgyhogy ezen most sem lepődtünk meg, annál inkább azon, ami ezután következett. Azt mesélte ugyanis, hogy amint kint sétálgat a kertben, egyszerre nagy izgést-mozgást lát a fa felől. Pontosabban úgy mondta, hogy „a fa” felől – erősen megnyomta az a szót, jelezve, hogy nyelvileg ennél szorosabban nem hajlandó közelíteni a magnóliához.

– Milyen fa...!? – kérdezte Ferenc provokatívan.

Erzsó megsemmisítő pillantást vetett rá.

– Tudja jól aztat az úr!

Ferenc behúzta a nyakát. Erzsó pedig folytatta.

Szóval „a fa” körül nagy volt az izgés-mozgás, közelebb ment tehát, közelebb mentem tehát, hogy megnézzem, mi az, nehogy valami kár érje az úrék vagyonát, és látom ám, hogy egy nagy fekete valami kapaszkodik az ágak között. Kiáltani akartam, hogy elriasszam, de ekkor ellillant a felhő a hold elől, világos lett, és látom ám, hogy egy nagy fekete kanördög kapaszkodik a fán, és a szőrös karmaival tépkedi a bimbókat, rájuk lehel a tüzes leheletével, amire a bimbók egyszerre pernyévé válnak. Édes Jézusom, hánytam én menten a keresztet, és ordítani akartam, de valami jeges szorítás ragadta meg a torkom, és egy árva hang nem sok, annyi sem jött ki rajta. De a keresztet olyan sűrűn hánytam, hogy megérezte a sátánfajzat, felkapta azt a szarvas fejét, sűrűn fingani kezdett, de olyan búzzel, hogy itt elöl ez a tincsem menten megőszült, ni! Aztán egy nagy ugrással eltűnt. Csak a bűdös maradt utána.

Ferencre néztem. Fulladozott a kacagástól, aztán köhögni kezdett. Azokban az években már gyenge volt a tüdeje. Erzsóhoz léptem, és elmagyaráztam neki, hogy a gonosz, ha egyáltalán létezik, a lélekben lakik, se szava, se bűdös szellentése nincsen, s amit látott, azt csak a hascsikarástól felizgatott képzelete vetítette elé – de Erzsó türelmetlenül, fölényesen legyintett. Lenézett bennünket tudatlanságunk miatt.

Másnap reggel arra ébredtem, hogy három paraszt ácsorog a kertkapu előtt. Ferenc még aludt, mert éjszaka rémképek gyötörték, s csak hajnalra tudott lenyugodni. Erzsóért kiáltottam, de nem jött válasz, felkaptam hát a kabátom, és kimentem megkérdezni, mit akarnak. Az egyik ismerősnek tűnt, de a másik kettőt még sose láttam. Nem néztek a szemembe, hátrafelé tekingettek, ahonnan még három férfi lépett elő egy szénásszék mögül. Kérdeztem, hogy a bor ügyében jöttek-e, esetleg a hízók érdeklik őket, erre az egyik kinyögte, hogy hát a fáról volna szó. Milyen fáról? Hát... az *ördög* fájáról. Mert hogy ilyen fa, aminek ilyen az alakja, meg ilyen a bimbója, nincsen, mondta felbátorodva az egyik, aki újonnan érkezett, és fekete szakálla volt, mintha pópának készülne. Márpedig ami nincs, az csak az ördög műve lehet. Felnevettem. Erre a szakállas a súbája alól egy baltát vett elő. Hátrébb léptem, ő zavarba jött. Megfordította a baltát, és a nyelével a kezembe adta.

Vágja ki, grófnő. Ne várja meg, amíg az emberek intézik el.

Hátat fordítottak, és elmentek, cammogva, mint a medvék.

Másnapra hűlt helye sem maradt a fának. Mondanom sem kell, nem én vágtam ki, a baltát is beledobtam a kútba (nyilván még ma is ott van, ha a rozsda szét nem ette). Ferencnek szerencsére reggel pörünk ügyében akadt dolga, és megfélekedve a fáról, már korán Kassára utazott, délután pedig vihar kerekedett, amely alaposan megszagatta a kertet. Mikor legközelebb szóba került a magnólia, azt mondtam Ferencnek, hogy a vihar törte ki, és én gyorsan kitakarítottam a nyomát is Tormással, nehogy a holt test jelenléte megrontsa a kedvünk.

Többet nem próbálkoztunk magnóliával.

Az én uram valahol félúton állt a magnólia, a vándor zsidó és a nemesember közötti értelmezhetetlen és felfoghatatlan térben, ott állt magányos nevetségességében és dühítő idegenségében, ezért, bár nyilván legszívesebben kivágták volna, nem tudtak mást tenni, mint hogy kinevették. Ez a nevetés azonban más volt, mint amikor valami durva viccen nevettek, és attól is különbözött, amilyen röhögést egy nyomorék látványa vagy egy

állathecc szokott belőlük kiváltani: ez a nevetés tartalmazott valami fenyegető, valami baljós mellékzöngét. Ez a nevetés bármikor átcsaphatott dühös vakkantásba és acsarkodásba, s a fölüyes legyintésből bármikor gyilkos ütésre emelkedhetett a kéz.

Biztosra vették, hogy ebben a helyzetben csak ők nevelhetnek; bele sem gondoltak abba, hogy mást is megilleshet a távolságtartás joga. Így azt sem sejtették, ami ezután történt. Hiszen ahogy elhalkult a szekér nyikorgása a domb mögött, az uram megállt, a földre dobta kinyitható, tábori íróasztalát, és elmosolyodott. De nem a bájosan bukolikus szcéna s a lényére eredménytelenül meghatározást kereső, bumfordi parasztko látványa miatt mosolyodott el, s a mosoly maga sem volt igazán derűs. Az a fanyar félmosoly volt ez, amely az utóbbi tíz évben vált a leggyakoribb arckifejezésévé: akkor uralkodott el az arcán, amikor megadta magát az olyan gondolatoknak, amelyek ellen képtelen volt védekezni. Kicsit oldalt billentett fejjel, félig lebiggyedt ajakkal mosolygott, mint az álmukban halálba szenderedett öregek. A szemében izzó fény távolivá, tompává vált, mintha hirtelen áthidalhatatlan messzeségbe került volna a világ, amelyet szemlél, egy szakadék túloldalára, egy tenger túlsó partjára, s csak rémlik a láthatáron. És bizonyos értelemben valóban elszakadt a világtól, amelyben élt. Be kellett látnia, hogy vereséget szenved azoktól az erőktől, amelyek ellen küzdött; kénytelen volt belátni, hogy az egyetlen helyes döntés, ha kineveti saját magát, messziről, félrehúzott szájjal, mint egy gyorskocsiban elsuhanó idegen egy pillanatra felvillanó, groteszk utcai jeleneten. A dombhátra ért, ahonnan megpillantotta a házunkat. Ezért mosolygott. Mert tudta, hogy megint és újra végig kell gondolnia, amit már olyan sokszor és olyan kelletlenül végiggondolt.

A dombtetőről, amely alig harminc méterrel, egy madárröptényi magassággal emelkedett a lapály fölött, egy repedezett, összeroskadni készülő házat pillantott meg. Egy olyan házat, amely minden ízében éppen az ellentéte volt annak az épületnek, amely az elméjében élt. Micsoda torzkép, micsoda karikatúra! Mintha az ördög azzal szórakozott volna, hogy nevetségessé tegye a vágyait. Mintha egy majmot vett volna rá valaki, hogy formáljon épületet egy tervrajz alapján, vagy egy csapat vadembert, hogy utánozzák, amit gyakorlott mesterek csinálnak. Az épület víziójának, amely a gondolataiban élt, nehezen lehetett volna ennél szánalmasabb megvalósulást elképzelni, s az én uram úgy érezhette magát, mint Papageno, akinek vágyott Papagenája helyett rüt öregasszonyt kellett ölelgetnie.

A nyugati szárnyon a tető egészen behorpadt, a szarufa bármikor eltörhet. A keleti oldalról a legalaposabb körbeárkolással sem lehetett megszüntetni a vízesedést, a vakolat lepergett, a kövek közül kioldódott a kötőanyag, és a fal enyhén kidudorodik, mintha lassan, évről évre hasasodna, mint egy öreg matróna. Az ablakkeretek az épület lassú stüllyedésétől deformálódtak, az ajtók kilazultak, a kémény veszélyesen dőlni kezdett. A veranda oszlopai elmozdultak, kifelé vagy befelé dőltek az elvetemedett gerendák és a megsüllyedt alap miatt. A padló deszkái elkorhadtak, felhajlottak, a szőnyeget megette a moly és a nedvesség. A disznóól deszkái foghíjasak, az istálló összedőlt. A kerti pavilon tetejét megette a moha. A park, ahol évtizedeken át a legkülönbélebb növények meghonosításán kísérletezett, kuszán, kócosan, vihar szaggatta ágsebekkel terült el a rétek és szántók között, ahol a magyar flóra unalomig ismert patakparti fűzfái és udvari eperfái tikkadoztak az augusztusi délutánban. A drága pénzen hozatott egzotikus növények úgy viselkedtek, mint egy csapat részeg katona egy messzi földről érkezett, győztes hadseregből. Az akácok gyökerei bejöttek a házba, kidugták kíváncsi fejüket a fal tövében, és felszaggatták a padlót. Bambusznád tövisfejű hajtásai fűrták keresztül

a falakat, és indák fonták körül, mint egy őserdőbe fulladt romtemplomét. A szelídgesztenyefát kicsavarta a szélvihar, rádőlt a filagóriára. A virágágyások kiszáradtak, a gyökérzetet pajor rágta, a leveleket a tetű. Az idegen s a tájban szokatlan növényzet, amelyet nem tudtunk kordában tartani, otthoni szokásait kétszeres lendülettel élte ki, és megkettőzött erővel látott hozzá a hódításhoz. Az őshonos flóra meg, mintha vetélkedni akarna a betolakodókkal, a dacból merített erőt, s a szeder, az iszalag, a tarack és a gyomok legkülönbélebb fajtái kiirthatatlanul szótták be keresztül-kasul a kertünk. Aki először látta, annak valóban az lehetett a benyomása, hogy ezt a házat elátkozták. A növényzet arányos rendje helyett, amelyet Ferenc annyit csodált a főrendek angolkertjeiben (és a metszeteken, amelyeket Bécsben, az Artariánál vásárolt a dóm szomszédságában megbújó képületben), ebben a kertben a legkitartóbb küzdelem ellenére is minduntalan anarchia ütötte fel a fejét. Igazából sosem sikerült megfejtenünk, miért nem lehetett létrehozni a növénycsoportok, a fák és cserjék, a virágágyások és lugasok arányos rendjét; nem sikerült rájönnöm, hogy történhetett meg, hogy az uram minden erőfeszítése, gondos tervezőmunkája s a tárgy itthoni és külföldi szakértőivel folytatott évtizedes levelezés ellenére is kudarcot vallottunk a kerttel.

Sokáig arra gondoltam, hogy talán az egyet nem értésünk volt a sikertelenség oka. Ferenc angolkertet akart, s én megadtam magam az akaratának, noha az az igazság, hogy nekem sokkal jobban tetszettek a franciakertek, a nyírt bokrok, a fehér kővel kirakott sétautak, a lugasok boltívében elbújtatott szobrok, a csobogó szökőkutak. Ferenc nem sok kétséget hagyott afelől, hogy az ízlésem e tárgyban meglehetősen fejletlen. Számára az angolkert a szabadság kifejezője volt, míg a franciakert a rabságot és az elnyomást jelképezte. A természetet, mondta, a saját vadságában kell a kertben kifejezésre juttatni, saját szépségéért kell csodálni, nem azért, amit ráerőszakolunk. Akár csak az emberi egyéniségben, a természetben is a belső kvalitások a fontosak: ha ez a vadság, akkor azt. Én azonban azt gondoltam, hogy épp elég vadság van odakint, s akinek az kell, az menjen a Tátra fenyevei közé vagy a Bükk szakadékhaihoz, és csodálkozzon rajta; a ház körül azonban a nyugalom, a tisztaság, a rend legyen az úr. Sok időt szentelt arra, hogy meggyőzőn az igazáról, és én egy idő után ráhagytam a dolgot, mert nem ért meg annyit az egész, hogy összekülönbözzünk miatta. Persze sokáig fájt nekem, hogy lenézi az ízlésemet. Tudtam, hogy felületesnek, gyerekesnek tart, akit leköt az olcsó csillogás, a csalóka, hazug harmónia, s elkápráztatnak az arányok és a formák legolcsóbb trükkjei, mint valami vadembert, akit még a legképzetlenebb európai is ámulatba ejt egy szabályosan lerajzolt körrel. De akkor sem voltam hajlandó belátni, mért kéne egy kertnek magasabb eszméket kifejeznie, s mért kell épp a virágokat és a fákat az ideológiák harcának terepévé tenni, s mi keresnivalója van a filozófiának egy kerti tóban. A franciakert az egyház és a király kertje; a franciakert a teológia, a babona, a tudatlanság kertje; a feudumé, születési előjogé, a jogtiprásé, a megalázásé, az erőszaké és a börtöné. A franciakert ostoba és gonosz. A franciakert hazudik, hazudik az emberről, hazudik a természetről, hazudik a metafizikáról, rendben van, gondoltam; de akkor meg hogy lehet egy angolkertnek igaza? Mitől igazabb egyik kert a másiknál, miközben mindkettő erőszakot követ el a természetben, a valóságban együttélésre képtelen, más-más földrészről származó növényeket kényszerít egybe, sziklát és tavat erőszakol a tájba, ahol addig csak szelíd lősz, puha göröngy és csörgedező patakocská élt – ez vajon nem ugyanakkora hazugság-e?

De soha nem mertem feltenni neki ezt a kérdést.

Sokáig tervezgetett egy műromot. Először egy görög szentélyfélére gondolt, kannelázott oszlopokkal, melyek közül néhány törötten, mohával benöve fekszik a földön, s csak az épület egyik sarka áll teljes épségben, mintha földrengés rombolta volna le, mint Taorminát. A természet és a művészet legmagasabb rendű erőinek ilyen találkozása, mondta, egészen egyedien fejezhetné ki a táj, az ember és a történelem viszonyát. Aztán elvetette a görög templom ötletét, inkább boltíves épületet szeretett volna, mint Caracalla római fürdőinek romjai. A boltív, mondta, a maga feszültségével, amely mégis egyetlen, örökkévaló pillanatba dermed, a függőlegesekből és merőlegesekből álló görög temploménál sokkal érzékletesebben fejezi ki természet és ember, szellem és matéria szembenállását, harcát és kibékülését. Ezt is megrajzolta, aztán elvetette, aztán megint megrajzolta, miközben százsámra szerezte be a Rómát ábrázoló rézmetszeteket, hogy azokon tanulmányozhassa a klasszikus építészetet. Hónapokig ez kötötte le a képzeletét, gondolatban végigvette a kert összes számításba jöhető pontját, tanulmányozta az égtájakat, a fényviszonyokat, a távolságot a háztól, hogy megtalálja az ideális helyet és szöveget. Deszkából és kidobásra ítélt ágyneműből megépítette a boltív modelljét, azt hurcoltatta a kert egyik pontjáról a másikra. A hajnal már kint találta a kertben, mire bejött végre reggelizni, izzadt volt, zilált, s a szálkákat kellett kipiszkálni belőle feltüzesített tüvel. Aztán új erőre kapott, valami új ötlete támadt, és megint nekilátott újra és újra átalakítani a rom makettjét. Szürkére mázolta, felfestette rá a kövek textúráját, megnagyobbította a boltívet, aztán lekicsinyítette.

Mikor végre megvolt a terv, következett a mester kiválasztása. Akkoriban még volt egy kis pénzünk, és mindketten biztosak voltunk abban, hogy a perünk hamarosan győzelemmel végződik, de legesleginkább mindketten töretlenül hittünk a jövőben, amelyben gazdagságunk és boldogságunk rendíthetetlennek látszott. Ehhez a reményhez képest egy műrom felépítésének összege igazán jelentéktelennek tűnt.

A falusi mesterek, akik remekül értettek az egyszerűbb faszervezetekhez, a vályogfalakhoz és a nádfedéshez, tanácstalanul vakarták a fejüket, amikor az uram előadta nekik a terveit. A boltívet még csak-csak értették, dolgoztak már templomépítésen, ahol a németek keze alatt ellestek ezt-azt a tágasabb és bonyolultabb architektúrák titkaiból, de azzal az ötlettel már nem tudtak mit kezdeni, hogy a tervezett épület semmifajta kézzelfogható célt nem szolgál, s ráadásul még csak be sem szabad fejezni. Az öreg tót, aki nagy reményeket fűzött ahhoz, hogy nálunk dolgozhat (akkor még, ahogy mondtam, fiatalok voltunk, erősek és bizakodók), amikor megértette, hogy a férjem egy romot akar vele építtetni, azt hitte, hogy valami gonosz tréfát űznek vele. Hát ennyibe nézi őt az úr, hogy ő nem tud egy tisztességes, épkezláb építményt felhúzni? Hát ki hallott már olyat, hogy valaki pénzt és energiát pocsékoljon valamire, aminek se haszna, se szépsége nincsen? Hát lesz-e még ezek után ember a Kárpátoktól az Alpokig, aki vele bármit is építtetni akar majd? Talán azt akarja az úr, hogy többet ne kerülhessen az övéi szeme elé? Hogy lesütött szemmel kelljen bujdosni? Hát ha ezt a micsodát, amit az úr akar, ő tényleg megépíti, és meglátják az emberek, akkor akár fel is kötheti magát. De itt van, ni, mért nem épít az úr inkább egy szép disznóolat? A régít már majdnem szétvetik a hízók, elkorhadt a deszka, lyukas a vályú, beesik az eső a tető résein. Vagy tyúkólat! Éppen jó lenne arra a helyre, ahová azt a micsodát tenni akarta. Lehetne előtte egy tavacska, abban fürödhetnek a kacsák. Hogy azok reggelente micsoda ricsajt csapnak, ahaj! Vagy hallgasson ide, lépett közelebb Ferenchez, és a füléhez hajolt, a szemét összehunyorította – hallgasson ide az úr, a tavasszal egy hercegnél dolgoztam, meghalt a kishercegné szegényke, villám csapott bele a kerti hintán, akkorára sült, mint egy bak-

nyúl. Hát annak építettünk sírkápolnát, jaj, de mennyi szép anyagból, a templomban nincs annyi márvány! Meg vaskorlát, amit a herceg egyenesen Csehországból hozott, olyan virágos-angyalkás díszekkel, hogy talán csak a mennyországban lát olyat az ember! Na, hát nekem maradt abból egy kis anyag, épp ami csak úgy kimaradt, elhozom én azt az úrnak, és építék oda egy szép kis sírkápolnát. Látom, sok a gyerek a háznál, fele se szokott megmaradni, hát jobb felkészülni az elkerülhetetlenre, igazam van? Építünk bele hat kicsi kamrát meg két nagyot az asszonynak meg az úrnak. Olcsón megszámitom! Fele árban lesz az anyag! Na, csapjon a kezembe!

Ferenc elnézett a mesterember feje felett. Féltem, hogy beszélni kezd, hogy magyarázatba fog, hogy megpróbálja a derék tótnak elmagyarázni, hogy a dolgok értelme nem a célszerűségükben van, de aztán megkönnyebbülten láttam, hogy legyint, és hátat fordítva visszasétál a házba. Megkönnyebbültem, de meg is rendültem. Annyi minden volt abban a legyintésben. Minden benne volt, ami aztán apránként kibomlott az időben, s amiből végül összeállt az utolsó napok szerkezete és tónusa. Abból a legyintésből megértettem, hogy a dolgaink eljutottak egy végső stádiumba, ahonnan nem arrafelé fognak folytatódni, amerre a szándékaink terelik, hanem idegen és ismeretlen erőknek kezdenek engedelmeskedni. Olyan erőknek, amelyekről fogalmunk sem volt, miként juthattak át a határainkon, hogyan érhetek el hozzánk. Ahogy a kolerát is csak a tüneteiben, életünk visszafordíthatatlan megváltozását is csak akkor vettük észre, amikor az okok ellen már tehetetlenek voltunk. És már arra sem maradt erőnk, hogy a tünetek ellen felvegyük a harcot. Abból a legyintésből megértettem, hogy az uram már rég egy másik pontról szemléli az életünket és önmagát, és hogy már beletörődött, hogy ez nem az a ház, ahol élni akart. Ez nem az a park, ahol sétálni akart. Ez nem az az élet, amit élni akart, és végül az is kiderült, hogy a házban nem az a nő várja, akit megálmodott magának. A táj, a lehetőségek, az emberek, az idő s talán még maga az ördög ötödiként – aki talán valóban a magnóliával érkezett – apródonként fojtottak és fullasztottak meg bennünket. A pénzhány önmagában kevésnek bizonyult volna ehhez – nem a szegénység volt az, ami eltérítette a dolgokat a megálmodott iránytól.

Minden lehetőségünk megvolt arra, hogy úgy éljünk, ahogy azt megálmodtuk magunknak. Megvolt – kezdetben megvolt – hozzá a pénzünk, megvolt hozzá az erőnk, megvolt hozzá a tervünk. Pontosan tudtuk, hogyan akarunk élni. Úgy akartunk élni, ahogy előttünk Magyarországon még senki – de tudtuk és akartuk ezt az elkülönülést, és tisztában voltunk avval, hogy mitől és mennyiben fogunk különbözni. Halálos veszélynek teszi ki magát, aki különbözni mer. Egész élete energiáját az erre fordított figyelem fogja felemészteni. A különbözőség ára nemcsak a magány, hanem az életképtelenség és a változni tudás hiánya is – mi ezeket is tudtuk. Azért a tudatért, hogy kiválóbbak és igazabbak vagyunk, és ezzel másokat is kiválóbbakká és igazabbakká tehetünk, hajlandók voltunk megadni azt az árat, hogy a többség kinevet, és idegennek tekint. Játéknak éreztük az egészet, mert még megvolt bennünk az erő, hogy dacoljunk és nevéssünk. Egyrészt valóban játék is volt: különleges képességeinket használtuk hozzá, mint a késdobáló mutatványához azt, hogy a szeme és a keze biztosabb, mint másoké, vagy a gumiember ízületei példátlan hajlékonyságát. Másrészt azonban véresen komoly, életre-halálra vívott háború volt: az uram háborúja azok ellen, akik összetörték az ifjúkorát, és elvették legszebb éveit, de akkor kerítették csak igazán hatalmukba, amikor tulajdonképpen már megszabadult tőlük. Csak akkor győzhette le őket, csak akkor érezhette, hogy végül mégiscsak ő diadalmaskodott, hogy sikerül jobba válni náluk, ha ezt a kiválóságot mások is elismerik. Nem egyszerűen az irodalmi kiválóság

volt ez, hiszen ahhoz pusztán a hiúság vagy a becsvágy és a szorgalom is elvezet, s azok, akiket le akart győzni, nem láttak volna benne többet, mint hasztalan időtöltést, ami némi aprópénzt hoz, mint a gumiembernek tagjai végletekgi feszítése a publikum előtt. Az uramnak valami olyasmit kellett tennie, ami egészen elhatol hozzájuk, és felforgatja az életüket: az ő saját világukat, amelyben éltek, olyan nyelven és úgy kellett elbeszél-
nie, hogy ne érezzék többé otthon magukat benne.

Azon a vidéken, ahol élnünk adatott, előttünk soha senki nem játszott zongorán, soha senki nem olvasott kottát, senki nem festett képet, senki sem olvasott verseket. Kinyitni nyári estén az ablakot, lejátszani egy Mozart-szonáta első futamait, s hallgatni, ahogy az éterien mágikus dallam elkígyózik a dombok között: olyan érzés volt, amit talán a hajósok érezhetnek, amikor új földrészt fedeznek fel, vagy ami Galileit járhatta át, amikor távcsövébe nézve megpillantotta a Szaturnusz gyűrűjét. És valóban, mintha mi fedeztük volna fel ezt a vidéket: azzal a különös érzéssel ültem le tájképet rajzolni a Zemplén dombjairól, hogy biztos lehettem benne: ezt a tájat eddig csak a benne lakó állatok és a parasztok ismerték, s legfeljebb büszkeséggel töltötte el a hűbérurat, aki birtokolta, de soha senki nem vetett rá kívülről pillantást, senki sem látta szépnek, esztétikusnak, senkiben sem ötlött fel a gondolat, hogy megörökítse. A felfedezőik lendületével vetettük magunkat a tájba, és gyűjtöttük magunk köré a szépség és a bölcsesség javait. Valahányszor új kép került a falunkra, új kottát hozott a postakocsi Bécsből, új könyv érkezett Tübingenből vagy Weimarból, bizsergő öröm járt át mindkettőnket. Úgy érezhettük magunkat, mint a hajós, aki *scoonere* orrában állva felfedezetlen, sosem járt tenger vizén hasít: új és ismeretlen szél fújta az arcunk. Ez volt a játékos része a dolognak, az örömteli, a virtuóz, az önfeledt. De sosem feledkezhattünk meg róla, hogy amit teszünk, egyszersmind támadás minden ellen, amit gyűlölünk, megvetünk, s ami bennünket is megvet és gyűlöl. Valahányszor leültem tájképet festeni, azonnal körülvett a gyanú. Most nem a parasztokról beszélek, ők egyszerűen csak nem értették, mi és miért történik. A saját osztályomról beszélek: azokról az emberekről, akiknek a legnagyobb megértést kellett volna tanúsítaniuk az iránt, amit csinálunk. Ezek az emberek azonban, akik ha biztosak voltak benne, hogy nem származik belőle bajuk, a legnagyobb melldőngetéssel hangoztatták hazaszeretetüket, habzó szájjal gyalázták az osztrákokot, és ha kellően részegek voltak már, zokogva siratták a hont, idegenkedve és finto-rogva figyelték, hogy Ferenczel mit művelünk. A festészet, az irodalom és a zene olyan dolgok voltak, amelyek csak távoli országokban honosak. A magyar táj, a magyar nyelv, a magyar elme ilyesmire nem való. És nemcsak hogy nem való: egyenesen kárára van. Mintha a haza egy holttest volna, amelyet kizárólag siratni szabad, minden egyéb halottgyalázás és sátánimádás. Amit elnéztek egy német templomfestőnek, egy francia színdarabnak vagy egy angol költőnek – kuncogva és furcsálkodva a szerencsétlen bolondokon, akik az idejüket ilyen léhaságokkal töltik –, azt tőlünk hazaárulásnak tekintették.

Összetörték az uram ifjúkorát, és elvették legszebb éveit, de akkor kerítették csak igazán hatalmukba, amikor tulajdonképpen már megszabadult tőlük. Mert a támadás nem az állam távoli központjaiból, még csak nem is a vármegye uraitól, nem a hivataloktól és nem a titkosügynököktől érkezett. Ennek az egész gyalázatos és szomorú világnak a szennyét Dienes, a sógorom öntötte ránk. Nem volt elég a bajból, hogy az én öcsém ellopta tőlem az örökségem, és a végtelenbe nyúló pörrel nyomorba és reménytelenségbe taszított bennünket. A sorsnak ez valahogy nem volt elég szimmetrikus. Mi is csak akkor mutattunk jól, ha kétfelől voltunk a keresztre szögezve. Az eszkatológia

nyelvénél maradvá: testünket az én öcsém gyötörte, a konok és ostoba Pepi, a lelkünket viszont az uram öccse, a gonosz, sunyi és alattomos Dienes. Míg egyik oldalon, Pepinél, Ferenc *emembersége* állt szemben a Pepi-féle *valósággal, földdel és arannyal*, Dienesnél az állítólagos családi *becsület, tisztesség, az ősi név* Ferenc árulásával, bűnével és gyaláztatával. Mert Ferencet a testvérei és az anyja attól a perctől fogva, hogy a börtönből kiszabadult, azzal kínozták, hogy gyalázatot hozott a családra, és tönkretette mindannyiuk életét.

Dienes élete már kisgyermekkorától abban telt, hogy bebizonyítsa az anyjuknak és a világnak, hogy különb, mint a bátyja. Szörnyű sérelemként élte meg, hogy másodikként jött a világra, és ezt a méltánytalanságot minden erejével igyekezett megtorolni. Se szeri, se száma nem volt e gyerekkori – akkor még – csínyeknek, amelyekkel igyekezett letromfolni és megelőzni a bátyját, de miután belátta, hogy sem számolásban, sem latintudásban, sem rajzolásban, sem testi játékokban nem tud fölé kerekedni, rájött arra, amit a gonoszak hamar felismernek: nem önmagát kell jobbá tennie, hanem a bátyja érényeit kell befeketítenie. Az anyjuknál a legválogatottabb hazugságokkal árulta be Ferencet, megvádolta, hogy lop, hogy káromkodik, hogy a szomszédságnak a nagyságos mamáról terjeszt rágalmakat. Titokban beosont a szobájába, a rajzait elrontotta, belefirkált, elkente, elmaszatotha. A fogalmazásain pacát ejtett, kisatírozta az ügyes retorikai fordulatokat (persze nem mindig ismerte fel, mi a jó, s gyakran olyasmit rontott el, ami mellékes volt). A nagyságos mama a vádakat hitte is, meg nem is. A gyanakvás ellen azonban nehéz védekezni. Ferenc minél jobban bizonygatta, hogy ártatlan, annál gyanúsabbá vált.

Tóth Orsolya

KAZINCZY WIN(C)KELMANNT OLVAS

A Winckelmann-probléma

Aligha indulhatna műfaji hierarchia értelemben alacsonyabbról s retorikai értelemben távolabbról egy Kazinczy és Winckelmann szellemi kapcsolatát elemző tanulmány, mint a VIDÁM MESÉK¹ című könyv egyik fejezete. A szerző, Szutyjev máig töretlen népszerűségét talán az alapozta meg, hogy a képi és a szöveges narráció összehangolásának egyik mestere. Írja és egyben illusztrálja a kisegér és a ceruza történetét, amely az egyik klaszikus meseszüzsét felelevenítve úgy szól, hogy a ceruzát mindenáron elrágcsálni vágyó kisegér teljesíti a „halálra ítélt” utolsó kívánságát: rajzolhat. A ceruza felvázol néhány kört, s a kíváncsian figyelő egér saját vágyának tárgyát véli felismerni a képen: a kiflit és a sajtot. Ám hamarosan elkészül a rajz, s immár világosan láthatók egy macska körvonalai. Az egér ettől kezdve menekül, s így menekül meg a rágcsálástól Vova ceruzája is. Ha a mesét (most exemplumként használva) Kazinczy és Winckelmann kapcsolatára vonatkoztatjuk – miközben azért nem is vesszük túl komolyan –, azt mondhatjuk, hogy a most kezdődő történetben Kazinczy lesz az egér, Winckelmann pedig a kifli, a sajt és a macska. A ceruza szerepén többen is osztoznak.

Mielőtt azonban elkezdődne e másik történet, érdemes egy pillantást vetni arra, hogy *miért és mikor* vált a Kazinczy-kutatás számára fontossá a széphalmi mester és Winckelmann egyoldalú szellemi kapcsolata. Megfontolásra érdemes ugyanis, hogy az utóbbi félszáz esztendőben lett sokat idézett szöveghely s az életút szempontjából kitüntetett pillanat, amikor a budai fogság során Kazinczy könyveket kér, s nem kevés iróniával jegyzi meg kései visszaemlékezésében: „*Classicusokat előbben kérni nem mertem. A' Winckelmann Geschichte der Kunst két Köteteit vétettem meg tehát.*”² Kazinczy levelezéséből a fogság időpontjához képest később (a napló e változatának megírásához képest korábban) arról olvashatunk, hogy a szerzőt rendkívül nagyra tartja, a GESCHICHTE-t³ még kölcsön sem szívesen adja, ebből fakad az a triviális, bár korántsem problémátlan előfeltevés: Winckelmann művét akkor bizonyára el is olvasta, s második lépésben: akkor bizonyára nagy hatással volt rá. E gondolatmenet általában figyelmen kívül hagyja Kazinczy ilyen típusú megjegyzéseinek egyik kontextusát: a kiadás mellékletei, a képek, a metszetek⁴ birtoklása legalább olyan fontos lehetett, mint a hozzá kapcsolódó kommentár. Egyik levelének mellékletéből például a corpus (az olvasáshoz képest) alternatív⁵ használatára következtethetünk: „*a' kik közre eresztendő dolgozásait vignettekkel akarják ékesíteni... azok Winckelmann' munkájának darabjait másolgatnák, meghagyván a' Művészeknek, hogy a' példánytól eltérni semmiben ne merészeljen!*”⁶ E szövegösszefüggés természetesen nem negligálja, csak árnyalja a Winckelmann tudományalapító szerepére vonatkozó superlativusokat,⁷ s ha az irodalomtörténet-írásra is alkalmazzuk a tudomány Karl Popper által emlegetett fényszórómodelljét, azt mondhatjuk, hogy Kazinczy Winckelmann-olvasása (is) olyan (irodalomtörténeti) tény, melynek tudományos leírása vagy inkább felhasználása nagymértékben szelektív. Amit a „*fényszóró láthatóvá tesz – írja Popper –, az pozíciójától függ, a módtól, ahogyan beállítjuk, intenzitásától, színétől és így tovább: függ persze messzemenően azoktól a dolgoktól is, amelyeket általa megvilágítunk*”.⁸

Megállapítható, hogy a német művészettörténész főművét – viszonylag ellenőrzött körülmények között – olvasó Kazinczy az 1960-as évek kezdetétől kerül az irodalomtörténet-írás szempontjából fókuszpozícióba. A fogság időszakát elbeszélő Toldy vagy Váczy János még nem tulajdonít különösebb jelentőséget neki, ezt majd Bán Imre klasszicizmustanulmánya alapozza meg. Egyik szakrális metaforája szerint Winckelmann művészettörténete a „*klasszicizmus bibliája*”,⁹ s tovább árnyalja e képet Szauder József – több nemzedék korszakértelmezését meghatározó – klasszikatanulmánya, amelyben már a neoklasszicizmus elméleti forrásaira hivatkozva szerepel Winckelmann, akinek „*eszméi a magyar nyelvnek az antik klasszikushoz való modellálásával kapcsolatban sugallják Kazinczy gyakorlatát: az utánzás szükségességéről győzve meg őt*”.¹⁰ A Kazinczy Winckelmann-értését elemző szakirodalom teljes körű analízisére itt most aligha kerülhet sor (s természetesen számos veszélyt rejt az efféle metahistorikus igényű „nagyelbeszélés”, nem beszélve a „rálátás” és a „kívülállás” hamis illúziójáról), annyi azonban megelőlegezhető, hogy *egyik* mélyáramlata később is a korszakolás problematikája mentén szerveződik, s az ehhez kapcsolódó tanulmányok retorikájában folyamatosan s szinte észrevétlenül kapcsolódik össze a filológiai igazolt (vagy annak vélt), történeti szempontú, rekonstruktív igényű Winckelmann-értelmezés, valamint a klasszika fogalmához köthető (utó)történeti konstrukció. E határátlépésre jellemző, hogy a Kazinczy által többször hivatkozott GESCHICHTE helyett egyre inkább a Kazinczy által (legalábbis köztudomásúan) nem hivatkozott UTÁNZÁS-tanulmány szállóigévé vált mondatai képezik majd a viszonyítás alapját, még akkor is, ha e kapcsolat olykor negatív mérleggel zárul. Csetri

Lajos kritikátörténeti monográfiájában például arról ír, hogy Kazinczy „*minden Winckelmann-imádata ellenére sem lehetett nyitott az originalitást felszabadító imitációval szemben*”,¹¹ s a kijelentés előbb említett „*negatív mérlege*” ellenére jól érzékelhető referenciát itt: az „*utánozzuk a görögöket, hogy eredetiek lehessünk*” maximája, ezt követően pedig az „*edle Einfalt und stille Größe*” „*jelmondata*” mint fenséges neoklasszicista elméletének újszerű megfogalmazása válik korszakminősítő jeggyé.¹² Bán Imre egyértelmű megfelelést lát Kazinczy utánzáselvű fordítói és nyelvújítói programja, valamint Winckelmann UTÁNZÁS-tanulmánya között,¹³ de feltűnőnek találja, hogy Kazinczy sehol nem idézi a „*nemes egyszerűség, csendes nagyság*” elvét. Csak az utóbbi időben merült fel (a lehetőségekhez mérten) a rekonstruktív és a konstruktív olvasat szétválasztásának, illetve a pontosabb filológiai összefüggések feltárásának igénye. Fórizs Gergely az idealizálásfogalom kapcsán arra hívja fel a figyelmet, hogy e tanulmányok a „*nyilvánvalónak vélt winckelmanni(ánus) hatás regisztrálásán túl adások maradtak a jelenség korabeli kontextusának részletező megadásával*”.¹⁴

A korszakolásvű tradícióhoz visszatérve: a 90-es évek közepétől (talán éppen az átfogó korszakfogalmakkal és stílustipológiával kapcsolatos szkepszis miatt) nem folytatódik tovább e diskurzus. Pontosabban a Kazinczy és Winckelmann kapcsolatát vizsgáló irodalom- és esztétikatörténeti tanulmányok fokozatosan távolodnak a korábbi korszakolásretorikától, alternatív lehetőségeket keresve,¹⁵ s Kazinczy kritikátörténeti szempontból értékelhető megnyilvánulásai helyett képzőművészeti ihletésű lírájára irányul a figyelem.¹⁶ Részben ez a narratív szál folytatódik az ezredforduló után, amikor elkezdődik Kazinczy és Winckelmann kapcsolatának „újrafelfedezése”, s a jelenség erősen köthető az ún. kulturális fordulathoz. A német művészettörténész nevével főként Kazinczy képzőművészeti tájékozódását jelző, kép és szöveg viszonyát vizsgáló írásokban találkozunk, s a szakmai mátrix¹⁷ szerkezetében bekövetkező változásokat, a kutatási problémák változását jelzi a korábbi szakirodalomhoz kapcsolódó ellentmondásos viszony. E szempontból tanulságos lehet az egyik elemző¹⁸ rövid recepciótörténeti áttekintése, aki ragaszkodik ugyan a historista etiketthez (vagyis nem illendő elődeinken számon kérni a saját nézőpontunkat), de eredményeiket úgy interpretálja, hogy az egykori, meglátása szerint a pozitivista tudományosmenny jegyében fogant kutatások „*megállapításaitak rögzítve végeredményben zárolták is a lehetséges kérdéseket, amelyek új megvilágításba helyezték volna a Kazinczy-értést*”. Az utóbbi hét-nyolc évben több kiváló elemzés bizonyította e kérdésirány(ok) jogosultságát,¹⁹ bár más szempontok szerint, de ugyan-csak felmerült a konstruktív és rekonstruktív olvasat szétválasztásának igénye. A kép és szöveg viszonyának vizsgálatához például Balogh Piroska²⁰ javasolt alternatív referenciát. Eszerint Winckelmann és Lessing Laokoón-vitája helyett érdemes lenne Szerdahely György Alajos iconismuselmélete felől közelíteni Kazinczy elképzeléseire, amely per-se maga is hivatkozik a vitára, de teóriája több szempontból is eltérést mutat a német forráshoz képest. Balogh Piroska és Fórizs Gergely olvasatának tétje tehát nem az, hogy hatáskutatás végtelen regresszusát folytatva újabb kapcsolatokra derítsenek fényt, hanem az, hogy ezek segítségével alapvető strukturális különbségekre hívják fel a figyelmet. E vizsgálódások túlmutatnak a formális analógián, s a szövegek érveléstechnikájának, előfeltevés-rendszerének elemzésével – adott esetben filológiai felhatalmazás nélkül is – lehetőséget teremtenek az összehasonlító vizsgálatásra.

Az utóbbi évek írásaira az is jellemző, hogy többségük már hivatkozhatott egy olyan, (tudományos) határterületről érkező thèse-monográfiára,²¹ pontosabban annak korábban publikált részleteire, amely a winckelmannianizmus-fogalom körültekintő haszná-

latára inspirálta az irodalomtörténeti kutatást. Radnóti Sándor Winckelmann-könyvének utolsó, a magyar winckelmannianizmus határait elemző fejezete egyszerre olvasható a korszakoládiskurzustól való elhatárolódásként s annak újragondolásaként is.

Az eltérő kérdésfeltevések és az eltérő fókuszpozíció ellenére elmondhatjuk tehát, hogy Kazinczy és Winckelmann kapcsolata a 60-as évek óta folyamatosan jelen van az irodalomtörténet-írásban. S ha egy pillanatra visszatérünk a dolgozat elején említett szituációhoz, talán belátható: bár az, amit most Winckelmann-problémának nevezek, viszonylag új keletű a Kazinczy-kutatásban, szerkezetét és megoldási javaslatait tekintve mégis szorosan kapcsolódik egy ennél régebbi értelmezési hagyományhoz: a fogság problémájához. Azon túl, hogy a különböző fogházakban és várbörtönökben eltöltött 2387 nap mintegy „természetes” határ az életútra és az életpályára vonatkozó önéletrajzi, biográfiai elbeszélések számára, a kezdetekkor ezekhez erősen kötődő irodalomtörténeti elbeszélések is cezuraként tartják számon. Csetri Lajos így summázza a tudománytörténeti örökséget: „*talán Erdélyi János volt az, aki a legélesebben különböztette meg a fogsága előtti és utáni Kazinczyt, de ezt a megkülönböztetést már megtaláljuk Kisfaludy Sándornak a Ruszek apáthoz írott leveleiben is*”.²² Csetri maga is használja e cezurát a nyelv- és irodalomszemléleti elvek bemutatásakor, bár a „*szakadék*” immár fordulattá szelődött,²³ s a változásokat sok szempontból befolyásolja a (többek között Winckelmann nevéhez köthető) „*klasszicista agymosás*”. A főhős duplikációjával tehát megkülönböztethető a fogság előtti és a fogság utáni Kazinczy, aki erre önéletrajzi írásaiban és leveleiben ad felhatalmazást. A fogság időszakához képest – a kísérleti kémia analógiájához hasonlóan – leírható a „bemeneti” és „kimeneti” állapot (ezúttal a *sensus litteralis* és *sensus allegoricus* értelmében is), de a hozzáadott „anyagok” (például Winckelmann művészettörténetének tanulmányozása) ismeretében, a megfelelő *következtetések* levonása az irodalomtörténetész feladata lesz. Aligha lebecsülhető helyzet ez az irodalomtörténet-írás heurisztikája szempontjából. Olyan lehetőség, amely megkapta a filológiai felhatalmazást, de éppen a hatás dokumentál(hat)atlansága miatt szabad teret enged az invenciónak, illetve lehetővé teszi a tudományos versengést. Klasszikus *irodalomtörténeti* rejtvény, sajátos problémacsoport,²⁴ amely alkalmas a megoldásbeli találékonyság vagy hozzáértés kipróbálására, még akkor is, ha nincs *egyetlen* helyes megoldása.

Az itt olvasható dolgozat *nem*²⁵ ehhez a hagyományhoz kötődik, sokkal inkább a Fórizs Gergely vagy Balogh Piroska által megfogalmazott igényhez, a kortárs kontextus értelmezéséhez. Am nem az utótörténet szempontjából nyilvánvalónak tűnő intertextuális kapcsolatokra koncentrálna, hanem azokat a jelölt szövegek közötti kapcsolatokat veszi szemügyre, amelyekben Kazinczy szerzői névként vagy a művei megnevezésével *pars pro toto* viszonyban utal Winckelmannra: összesen 18 locust. A kortárs kontextus feltárására irányuló kísérlet részben rekonstruktív, részben konstruktív természetű. Egyaránt érint olyan szövegeket, amelyeket Kazinczy *olvasott*,²⁶ olyanokat, amelyeket elvileg *ismerhetett*, és olyanokat is, amelyek *valószínűleg* nem voltak hozzáférhetőek a számára, valamint néhány olyat, amelyet *biztosan* nem ismert, de ezeket is egy tágabb értelemben felfogható kortárs horizont felvázolásának jegyében teszi.

Winckelmann, a „botrányhős”

Korábban utaltam rá, hogy a Winckelmann-hatás szempontjából többször is felmerült referenciaként a szerző első, nagy hatású értekezése, a *GONDOLATOK A GÖRÖG MŰALKOTÁSOK UTÁNZÁSÁRÓL A FESTÉSZETBEN ÉS A SZOBRAZATBAN* című munkája. Nem kételkednék Radnóti Sándor²⁷ állításában: Winckelmann elvei *bizonyos mértékig* (kiemelés tőlem – T. O.) ösz-

sze hasonlíthatók Kazinczy elveivel, de még inkább Winckelmann drezdai problémájával. A klasszika/neoklasszika fogalmához kapcsolódó stílustörténeti, esztétikatörténeti fejtegetések is joggal helyezték e szöveget kulcspozícióba, ám Bán Imre tanulmánya óta mégiscsak ott kísért az a *nyugtalanító* filológiai tény: a problémák, a gondolatmenet analógiája ellenére sem tudjuk igazolni az UTÁNZÁS-tanulmány ismeretét. Kérdés persze, hogy mikor jelenhetne meg az irodalomtörténész arcán a görög szobrokat is megszegyentítő derűs mosoly: elegendő lenne, ha a kötet része lenne Kazinczy könyvtárának? Vagy egy kortárs beszámolójára lenne szükség, aki rajtakapta olvasgatás közben? Esetleg előkerülne a széljegyzetelt változat? Megnyugtatóbb lenne, ha idézne belőle, esetleg hivatkozna rá? Vagy hozzáférhetővé válna a belőle készített excerptum? Valószínű, e lehetőségek fokozatosan és egyenes arányban növelnék az elégedettséget, szomorú, hogy mégsem számolhatunk velük. Ha viszont sikerül eltekinteni a hatásfogalom additív, filológiai modelljétől, akkor a terjedése szempontjából inkább a vírus analógiájának megfeleltethető, a szóbeli diskurzus lehetőségét és a közvetett hatást is elfogadó modellhez jutunk. Erre utalhat Radnóti Sándor megjegyzése is, mely szerint „*a hatás olvasatlanul is működhet*”.²⁸ E variáns nyilván sok szempontból életszerűbb, viszont felveti az ellenőrizhetőség (irodalom)tudományos problémáját. Radnóti egyébként éppen azért zárja ki a közvetett kapcsolatot is, mert Kazinczy idézőhajlama ellenére sehol sem idézi a szöveget, noha erre a hasonló probléma révén számtalan alkalma lett volna. S hozzátehetjük, hogy az (eddig ismert) egyetlen ilyen jellegű szöveghely a hotkóczi kert leírásában olvasható: „*Az igazi szépség karaktere a nyugodalmas nagyság. Ez kevéssel jut el a maga céljához, néki nem kell pipere.*”²⁹ Ha e részletet Winckelmann-parafrázisként olvassuk,³⁰ az felidézheti ugyan a szállóige némiképp megcsonkított chiasztikus szerkezetét, ám Kazinczy itt sem említi Winckelmann nevét. Vagyis éppen kedvelt argumentációs technikájával, a tekintélyekre hivatkozó retorikával nem találkozunk. S azt sem feledhetjük, hogy az „igazi szépség” karakterének meghatározása egy *kert* leírására vonatkozik, amelyre Winckelmann írásaiban nem találunk példát.

Ha azonban további összefüggéseket keresünk az UTÁNZÁS-tanulmánnyal kapcsolatosan, megállapíthatjuk, hogy Kazinczy a GESCHICHTE bécsi kiadásának előszavából³¹ már tudhatott róla, s mivel később Goethe önéletrajzát is olvasta,³² ott is találkozhatott a nagy érdeklődést kiváltó, többes számban említett³³ pályakezdő művekkel, amelyekről a szerző azt állapítja meg, hogy „*Sok olyan nézetre bukkantunk bennük, mely Oesertől látszott eredni, sőt az övéihez hasonló élceket, modorosságokat is leltünk, s nem nyughattunk, amíg körülbelül nem tisztáztuk az alkalmat, amely e figyelemre méltó s néha mégis oly titokzatos írásokat létrehozta.*”³⁴

A továbbiakban ismertető Kazinczy-kézirat³⁵ azonban olyan közvetett hatásról árulkodik, amelyben Kazinczy nemcsak hivatkozik az UTÁNZÁS-tanulmányra, de meg is teremti az analógiát Winckelmann és a saját, kulturális életben betöltött szerepe között.

A Winckelmann írásait egybegyűjtő, Carl Ludwig Fernow³⁶ által gondozott kötet 1808-ban jelent meg Drezdában. Az első előszó Fernow professzornak és barátainak mond köszönetet, akik egy olyan gyűjteményt hoztak létre, mely a teljesség szempontjából felülmúlja a korábbi kiadásokat. E teljességigény jól érzékelhető az UTÁNZÁS-tanulmányhoz kapcsolódó szövegcsoporthoz: a kötet az alapszövegen kívül a SENDSCHREIBEN ÜBER DIE GEDANKEN VON DER NACHAHMUNG DER GRIECHISCHEN WERKE, valamint az ERLÄUTERUNG DER GEDANKEN VON DER NACHAHMUNG DER GRIECHISCHEN WERKE, UND BEANTWORTUNG DES SENDSCHREIBENS ÜBER DIESE GEDANKEN című írásokat is tartalmazza. Kazinczy azonban nem a Fernow-kiadást jegyzetelte, hanem a H. H. monogrammal jelölt recen-

zensnek a jeni *Literatur-Zeitungban*³⁷ megjelent írását, a név és a forrás megjelölése nélkül. A recenzens a bevezetőben örömmel üdvözli a vállalkozást, mely előkelő pozíciót foglal el a korábbi Winckelmann-kiadásokhoz képest, majd néhány mondatban összefoglalja Winckelmann esztétikájának novumát, amelyben a „*sichtbare Schönheit*”, a látható szépség minden széptudomány szilárd fundamentuma, s Winckelmann nemcsak ennek megismerésére tanít, hanem arra is, hogy lelkesült szeretettel miként fogjuk át. Kazinczy jegyzete³⁸ (a cím és a kötetben közölt tanulmányok oldalszámának feljegyzése után) itt kapcsolódik a recenzens szövegéhez, s így tér át a GONDOLATOK A GÖRÖG MŰALKOTÁSOK UTÁNZÁSÁRÓL A FESTÉSZETBEN ÉS SZOBRÁSZATBAN című írásra. A kritikus helyesli a kötet felépítését, amelyben a szöveg megfelelő helyen szerepel, s nemcsak azért, mert ez az első munkája Winckelmann-nak, hanem azért is, mert mintegy bevezetőnek számít az azt követő tanulmányokhoz. Később – organikus hasonlattal élve – csírának (Keim) nevezi, amelyből minden további munka kisarjad. Kazinczy jegyzetében a következőket olvashatjuk: „*Gedanken v[on]. der Nachahmung der griech[ischen]. Kunstwerke*”, majd az „*első írása Wnak*” magyar nyelvű megjegyzése után ismét németül jegyzetel, szorosán követve a recenzio gondolatmenetét. Ez pedig azért lehet érdekes a mai olvasó számára, mert a kritikus elismeri ugyan a tanulmány jelentőségét, de megállapítja róla, hogy sok éretlen megjegyzést, átvételt tartalmaz, s ennek háttérében azt az igényt látja, hogy Winckelmann Kazinczy fordításában: „*figyelmet kívánt támasztani*”.³⁹ Innen a határozott tónus, a vagdalkozó feddés. Ehhez kapcsolódnak az olyan, Michelangelo szobrászati eljárásáról (az antik szobrok másolásánál alkalmazott, vízzel töltött edényről) szóló technikai megjegyzések, amelyekről a szöveg körülményessé válik, de mindez Winckelmann-nak a művészi gyakorlat iránti érdeklődéséről tesz tanúbizonyságot. Mentségül szolgál ugyanakkor, hogy egy olyan ember alakja bontakozik ki előttünk, akit eltölt a tárgy, „*s mint hal a vízben*”, valódi elementumába került. Kazinczy itt ismét áttér a magyar nyelvű kommentárra: „*így én a Sylvester Gram. kiadásában! De vallyon hiba e az én bennem, annyival inkább abban a nagy emberben a'kivel magamat összehasonlítani merem, ha körültekintünk, hogy nálunk a tudomány némely szakban a' Mesterség ismerete olly igen nem tud gyökeret verni és annyi kontár író fecsegett róla*”. A következő (Kazinczy által is jegyzetelt sorok) az egykori német műértő közönség alacsony színvonalára tesznek utalást, amelyek érthetővé teszik Winckelmann kioktató hangnemét. A kritika szövege szerint „*a műértők*” szempontjából több tanulsággal is szolgál a SENDSCHREIBEN..., amit rögtön az UTÁNZÁS-tanulmány után írt, s amely látszólag az első írást vitatja. Az általa bemutatott ellenvetések azonban valóban elhangzottak az akkori galériainspektor és néhány drezdai szájából. A pedáns és ízlést nélkülöző ellenvetéseket pedig az ERLÄUTERUNG... cáfolja győzedelmesen.⁴⁰

A recenzens később kimutatja az ókor legnagyobb szellemi géniuszával, Platónnal való rokonságát, aki a PHAIDROSZ-ban minden későbbi vizsgálódásának tárgyát bejelentette, s az akkori pedánsok, a „műértők” dialektikai rátermettséggel megfegyvelmestettek. A kritikus meglátása szerint a kulturális távolság ellenére is elmondható, hogy Winckelmann nyelve és stílusa egyenrangú Platónéval, sőt felül is múlja.

Érdeemes most összegezni a jegyzet és recenzio gondolatmenetét: egyrészt azért, mert itt lezárul az UTÁNZÁS-tanulmány interpretációja, másrészt megfogalmazható néhány állítás a kortárs kontextusra vonatkozóan. 1. Feltűnő lehet a szöveg kanonikus pozíciójának változása. Csatlakozva a Winckelmann-életmű kronológiájához: úgy tűnik, hogy az 1755-ben publikált UTÁNZÁS-tanulmány hozza meg a kezdeti sikert, ám később, 1761-től a „Hauptwerk”-ként aposztrofált GESCHICHTE jelenti a mércét. Kevésbé vázolható

most az a folyamat,⁴¹ amelynek során az eszmetörténeti elemzésekben a rangsor ismét a visszájára fordul: Kazinczy azonban a XVIII–XIX. század fordulóján rögzült pozícióval találkozók: az UTÁNZÁS-tanulmány és a kisebb írások jelentős, organikus metaforával leírt, de propedeutikai funkciója dominál az életművön belül. 2. Az UTÁNZÁS-tanulmány (Bán Imre hasonlatára reflektálva) sem nem szent, sem nem sérthetetlen: a recenzius kritikai hangvétellel (is) beszél róla, retorikai megoldásait a (jó okkal használt) figyelemfelkeltő stratégiához köti. 3. Egyszer sem idézi az elhíresült maximát, de a tanulmány azóta alapvetőnek számító kérdéseit sem említi. Felmerül viszont – s Kazinczy gondosan le is jegyzi – a másolómedence ötlete. 4. Kazinczy a recenzió alapján hasonlóságot vél felfedezni a saját, kulturális életben betöltött szerepe és Winckelmann szerepe között, s mindezt Sylvester János GRAMMATIKÁ-jának újrakiadásához köti.

Ha most az utóbbit vesszük szorosabban szemügyre: oly sokat ígérő ez a kapcsolat! Amennyiben figyelmen kívül hagyjuk a jegyzetben olvasható előzményeket, a mai olvasó számára könnyen megteremthető az összefüggés. A kiadás előszavában⁴² Kazinczy – többek között – kortárs verstani kontextusban értelmezi Sylvester szerepét: a magyar verselés nemeiről szóló tanulmányában később a klasszikus időmértéket alkalmazók típusát kapcsolja hozzá. „*Ő vala az, a'ki, külsvén nyelviünknek tulajdonságait, mellyet ő előtte senki nem merészlett [...] annak törvényeit [...] tudományos rendbe szedte... Ő végre az, a'ki, a' tetrachordont el vetvén, fülüinket azon mennyei zengezethez szoktatta, mellyet a' szép-egü Hellász' boldog fjjai az Istenek' magzatjaiktól tanúltanak; és már két századok előtt kimutatta az útát, mellyen a' mi Megdicsöültjeink, Ráday, Birsí, Molnár és Dayka, s' ti Élők! Kiket én szerencsés valék egyetemben szemlélni barátimnak örök koszorújában, borostyánt arattatok.*”⁴³ A „szép-egü Hellász”-ra történő utalás a görög világgal való analógiát sugallja, s a jelző akár klímaelméleti összefüggéseket is asszociálhat. A magyar nyelvű alkalmazását tekintve addig ismeretlen versforma importja ahhoz a pillanathoz hasonlítható, amikor a „*művészeteket mint valami idegen kolóniát*”⁴⁴ Szászországba behozták. Nyilván további problémákat vetne fel a Winckelmann képzőművészetre vonatkoztatott példának irodalmi/nyelvi/verstani analógiával történő helyettesítése, ám sokkal kiábrándítóbb következményekkel jár a Kazinczy-jegyzet. Olyan forrás, amelynek birtokában ugyan (ha a vírusmetafora értelmében felfogott hatásban gondolkodunk) a felvázolt analógia nem falszifikálható, de a Kazinczy által elgondolt alternatív lehetőség mégiscsak váratlan fordulat. Kazinczy itt *nem* a klasszikus időmérték és a görög világ kapcsolatára építve teremti meg a párhuzamot, hanem az UTÁNZÁS-tanulmány retorikai stratégiája és a Sylvester-kiadás előszavának, jegyzeteinek retorikai stratégiája között. Az összehasonlítás alapja a német közönség, valamint a „műértők” műveletlensége és a magyar „tudósok” hasonló helyzete. Ez teszi elfogadhatóvá a Révai–Verseghy-vitával kapcsolatos határozott álláspontját, valamint a DEBRECENI GRAMMATIKÁ-val szemben kifejtett ellenérvek provokatív gesztusát. Az UTÓLÍRÁS-ban egyfajta anticipált szorongásként fogalmazódnak meg a fogadtatástól való félelmei: „*Lesznek, a' kik jegyzéseimet olvasván, úgy fognak ítélni, hogy én élesebben költem-ki a' Debreczeni Grammatika ellen mint kellett és illett, 's azzal vádolnak, hogy ellenkezésem nem ered szintén tiszta forrásból. Én e' vádon felakadni nem fogok, a' forrásra nézve mellyemben keresvén 's ott fel is találván érette a megnyugtatót, az állításokra nézve pedig abban, hogy a' nemzet' gondosabb Iróji egy értelemben vannak velem.*”⁴⁵ A magabiztosan hangzó érvek ellenére azonban újra és újra feltámad a kétely. A Winckelmann-párhuzam viszont sikeresen legitimálja a kulturális vezérszerephez kapcsolódó viselkedésmintát, s ezáltal öngazolásként szolgál.

Winckelmann, a renegát

Kazinczy Winckelmannra vonatkozó megjegyzéseinek másik csoportja (mai nézőpont szerint) szorosabban érinti a privatum szféráját, biográfiai eseményekkel hozható kapcsolatba. A XIX. századi Winckelmann-életrajzok (Goethe nagy hatású munkájától⁴⁶ kezdve) hosszas passzusokat szentelnek Winckelmann vallásváltásának, annak a ténynek, hogy 1754 júniusában katolizál, s ez megnyitja számára az utat Rómába. Ami az életrajzi lexikonokban ma már csak rövid megjegyzés (ha szerepel egyáltalán), nagy érdeklődést váltott ki a XVIII–XIX. században, s a kérdés morális téjje még világosan látszik Walter Pater esszéjében is, aki a szintén római utazás vágyát tünteti fel előzményként, ok-okozati viszonyt sugallva ezzel: „*De már deresedik a feje és még mindig nem volt délen. A század udvar római katolikussá lett és az udvar kegyét Drezdában csak a pápista papok útján lehetett elérni. Valószínűleg az áttérés gondolata nem volt teljesen idegen Winckelmannnak. Egyszer már az volt a terve, hogy koldusképpen végigkönyörgi magát klastromról-klastromra Rómáig azzal az ürüggyel, hogy hitet akar cserélni. A nötheimízi könyvtár látogatói között 1751-ben ott találjuk Archinto pápai nunciust. Ő is azt találta, hogy Winckelmann működésének csakis Róma volna a megfelelő hely... Passionei bíboros, aki el volt Winckelmann gyönyörű görög írásaitól ragadtatva megígérte neki, hogy közben jár ebben a kérdésben, pártolni is fogja, természetesen a szükséges áttérést el nem engedhető föltételnek tartja. Winckelmann elfogadta ezt a csalétket és meglátogatta a nunciust Drezdában. A hitvallomás fogalma nyomasztólag hatott rá és nem minden lelki rázkódtatás nélkül tért át... a római egyházba.*”⁴⁷ Walter Pater a továbbiakban Goethe mérészségéről beszél, aki Winckelmann pártjára áll ebben a kérdésben, s kijelenti róla, hogy pogány volt, s rá nézve nem jelentett sokat a keresztény hitvallás. De Goethe az is, „*aki teljes mértékben érzi, mekkora lehetett ez az áldozat, melyet Winckelmann hozott, akit azonban még a legfőbb erkölcs szempontjából ítélkezve is föl kell, hogy oldjunk*”.⁴⁸

Egy elképzelt XVIII. század végi olvasó számára azonban éppen ekkortájt kezd összeállni ez a narratíva, amely szoros összefüggést mutat a Winckelmann-levelezés kiadásával. A Büнау grófhoz szóló episztola Daßdorf gyűjteményében⁴⁹ lát napvilágot, s később⁵⁰ a *Berlinische Monatsschrift* anonim írása⁵¹ is örömmel üdvözli publikálásukat. A vallásváltás (többek között) e forrásokra hivatkozott apologetikus értelmezése⁵² nem ritka a XVIII–XIX. század fordulóján: Carl Morgenstern írása is így beszél el Winckelmann élettörténetének e szakaszát. Azt is megemlíti, hogy Winckelmann barátainak és tisztelőinek többsége soha nem bocsátotta meg ezt a lépést, s több magyarázatot is közöl a vallásváltás indoklásaként: Paalzow szerint „*kedves pogányai*” hatottak rá, a bécsi kiadás előszavának írója az egyházatyák tanulmányozását említi, de szóba kerül az alkalmazkodás kényszere vagy az a testi-lelki betegség, amely minden jobb meggyőződése ellenére megakadályozta abban, hogy ellen tudjon állni a nuncius ajánlatának. Végül Morgenstern Erdmannsdorff egyik levelének⁵³ tulajdonít meggyőző magyarázóerőt, amelyben arról ír, hogy Winckelmann (önvallomása szerint) csak közeli hozzátartozói halála után tudta rászánni magát e lépésre. Ettől kezdve azonban mindent alárendelt a római utazás vágyának s annak az igénynek, hogy magát teljesen az ókor tanulmányozásának szentelhesse.

Kazinczy Morgenstern szövege mellett a Goethe szerkesztette, WINCKELMANN UND SEIN JAHRHUNDERT⁵⁴ címet viselő kötet címére is hivatkozik egyik feljegyzésében, s minden bizonnyal ez utóbbi rajzolja meg a legárnyaltabban Winckelmann, a renegát alakját. A Berendis-levelek közlése, a Winckelmann művészettörténetét XVIII. századi kontextusban értelmező (Heinrich Meyernek tulajdonított) tanulmány, valamint Goethe előszava és a töredékességet sugalló VÁZLATOK WINCKELMANN BEMUTATÁSAHOZ a Winckelmann-életmű

és a pályakép plurális megközelítésére adott lehetőséget, más kérdés persze, hogy Goethe számára közvetett öngazolásaként is szolgálhatott. Goethe már a kötethez készült előszóban is fölveti a vallásváltás problémáját, amely főként a Büнау grófhhoz írott levelekben lelhető fel, azt állítva,⁵⁵ hogy Winckelmann minden megnyilatkozása e tárgyban igazi Galimathias, szerencsétlen, homályos vélemény. A VÁZLATOK WINCKELMANN BEMUTATÁSÁHOZ⁵⁶ a „jellem és a tettek” kapcsolatáról elmélkedik, s felborítja a biográfia kronologikus rendjét: olyan kulcsszavak mentén építi fel az elbeszélést, mint a barátság, a szépség vagy az antikvitás. E kulcsszavak egyike a pogányság és a katolicizmus. Az előbbi közvetlen viszonyban van az antikvitással, s az utóbbi értelmezését is meghatározza: „*Ha helyesen akarjuk megítélni az úgynevezett vallásváltoztatást, számításba kell vennünk sajátos gondolkodásmódját, közönyét, sőt, ellenszenvét a kereszténység iránt. A felekezetek, melyekre a keresztény vallás oszlik, egyformán idegenek voltak tőle. Belső természete szerint soha nem tartozott ő a keresztény hitnek alárendelt egyházak egyikéhez se.*”⁵⁷ Az így interpretált vallásváltás ugyanakkor – más szempontból – nem szabadít fel teljesen, „*mert arra, aki vallást cserél, mindig fröccsen némi sár, melytől úgy látszik, lehetetlen őt megtisztítani.*”⁵⁸ S bár ez a dolgok „*ridegebb és komolyabb*” oldala, egy másik megközelítést is ajánl: „*Embertársaink némely állapotai, melyeket nem helyeslünk, bizonyos makulák mások erkölcsén, különös vonzerővel bírnak képzeletünk számára... azt mondhatnók, hogy úgy vagyunk vele, mint a vad húsával, melyet a kifinomult íny sokkal élvezetesebbnek érez akkor, ha a romlás első jeleit mutatja, mint frissen kisuítve.*”⁵⁹ Goethe bizarr hasonlata tehát egy rendkívül összetett értelmezést zár le, amelynek egyszerre van esztétikai, morális, teológiai és lélektani összetevője, ráadásul az alany és elképzelt szemlélő nézőpontjától függően.

Kazinczy többször is hivatkozik Winckelmannra a vallásváltásból adódó lelkiismereti és teológiai problémák tárgyalásakor. Renegát mivolta egy olyan diskurzuson belül értelmezhető, amelyben egyszerre van jelen a magánüggévé váló vallás felvilágosodás kori közhelye, ugyanakkor a szinte pletykaéhes figyelem az effajta döntések iránt.⁶⁰ Kazinczy Cserey Farkashoz szóló levele számol be arról a történetről, amikor a brünni fogság időszakában egy haldokló lutheránus nőhöz hívnak papot, aki feldúltan, zokogva vallja be, hogy „*pápistává lett*”. Kazinczy elismerően idézi a brünni prédikátor válaszát: „*Egy Isten gyermekei vagyunk, édes lányom. Ne vádold érte magadat, s' leked ismeretinek mardosásait csendesítsd. Az Isten nem a cselekedetet, hanem a szándékot nézi: te ő hozzá nem lettél hűségtelen, ha atyáidnak rítusokat elhagytad is.*”⁶¹ Számára e jelenetben éppoly fontos a prédikátor mintaszerű viselkedése, mint az, hogy ő maga soha nem változtatna vallást, de ha mégis, „*a lelki kígyók' csipkedéseinek, marcangolásainak ki valék téve.*”⁶² Itt kapcsolódik a lelkiismereti kérdések boncolgatásához a német művészettörténész döntése: „*Miért lett a Winkelmann Pápistává, azt én igen jól tudom, 's tudom, hogy ott a lelkiismeret mardosásának helye nem volt.*”⁶³

1815 októberében gyermekei vallásos nevelése s az eltérő felekezetűek házassága (miként ez Kazinczy és Török Sophie esetében is felmerült) kapcsán ír újra Winckelmannról, mert „*Vallást cserélni nem könnyű, sok bolondot ellenséguinkké tennénk, pedig a' bolondok el nem tűrik, hogy velek nagyon sokat nem gondolunk. Azonban Winkelmann azt a lépést is becsületének csonkítása nélkül tette. Azt mondja Clavigónak Carlosz, hogy a' rendkívül való ember' kötelességei a' közönséges ember kötelességeitől etc.*”⁶⁴ Kazinczy másutt is jól tájékozottnak tűnik Winckelmann katolizálásának kérdésében. Olyan kontextusban is említi, amelyben a „karrier”, az életpálya töretlen folytatása érdekében töpreng el a vallásváltás lehetőségén: „*Csakhogy az ember a' társasági életben minden lépten kénytelennek látja magát arra, hogy ezt tegye. De az emberek egymás közt titkos egyezésre léptek, hogy azt nem vesszik*

ttetetésnek, hanem egy bohó kénytelenség' munkájának." ⁶⁵ Ő maga azonban e „titkos eggyezés” ellenére sem tette meg ezt a lépést, s önértelmezése szerint ezért veszíti el hivatalát: „II. Leopold nem akarta hogy Pápista iskolák Nem-pápista Igazgatótól függjenek.” ⁶⁶ Hasonló erkölcsi megítélés alá esik Ungvárnémeti Tóth László döntése, akit az „Érsek Professornak tett Egerben”, s ennek érdekében „vett magára keresztet”. ⁶⁷ Kazinczy az erkölcsi felmentését ismét Winckelmann döntésével igazolja. ⁶⁸

Winckelmann azonban nem csak ezért volt Kazinczy figyelmére méltó. A széphalmi mester számára az esztétikum és vallás szférája több szempontból is összefügg. ⁶⁹ A religióról készített „schémájában” a katolicizmust nevezi meg a szív vallásaként. Az esztéták vallásváltását épp ezért fokozott érdeklődéssel követi nyomon. Az a Friedrich Schlegel, aki „Manedeloohn lányát vette el”, s „Rómában pápistává lett”, azért is tehetette ezt – Kazinczy véleménye szerint – viszonylag könnyen, mert „Aestheticus ember könnyebben lesz pápista, mint a'ki nem aestheticus, mert a' catholicusok értelmetlen cultussa hatalmasan hat az érzékekre, holott a' protestánsoké csak az értelemhez szól”. ⁷⁰ Ám mint S. Varga Pál megjegyzi: Kazinczy ugyan erős vonzódást érzett a katolicizmus iránt, de tudta, hogy a korai szocializáció vallással kapcsolatos következményeit nem olyan könnyű áttörni. ⁷¹

Tudjuk, hogy Kazinczy feljegyezte Goethe Winckelmann-kötetének címét, ⁷² de kérdéses, hogy ezt milyen mélységű szövegismeret birtokában tette. Ám a felmentés gesztusa, a nézőpontváltás logikája, a lelkiismereti kérdések boncolgatása párhuzamot mutat Goethe elbeszélésével. Winckelmann karakterológiai elemzéséhez azonban egy másik Goethe-műből merít példát. Mint korábban láttuk: a CLAVIGÓ-t említi. A nagy ember fogvatkozásai kapcsán idézett párbeszéd Carlos és Clavigo között éppoly összetett, mint Goethe Winckelmann-elemzése. Az intrikus szólamának átvétele egyfelől ironikus gesztus, másrészt szó szerinti értelemben is olvasható, mint az idealizált jellemkép elleni lázadás és a kiemelkedő emberhez alkalmazható eltérő erkölcsi mérce igénye, amelyet csak megerősít a Kazinczy által idézett latin mondás: „duo cum faciunt idem, non est idem”. ⁷³

Winckelmann, a stilisztá

Kazinczy Winckelmann-utalásai jórészt levelekben, önéletrajzi írásokban, jegyzetekben olvashatók, ám az életmű szempontjából kanonikusnak számító tanulmányában is találunk rá példát. Az ORTOLÓGUS ÉS NEOLÓGUS NÁLUNK ÉS MÁS NEMZETEKNEK című írásának végén a német nyelvi minta követése mellett érvel. Kazinczy német nyelvfejlődésről szóló elbeszélése Haller és Gellert, valamint Klopstock és Goethe korát hasonlítja össze, azt állítva, hogy „a két nyelv nem azon század nyelve, hanem ez leánya amannak”. A gondolatmenet természetesen a német írók érdemeként tünteti fel a sikert, majd így folytatja: „s mennyi vakmerőségnek kelle elkövettetnie, míg a Haller velős, de darabos s a Gellert kedvesen folyó, de beteges erejű nyelve a Klopstock, Lessing, Winkelmann, Wieland, Herder, Goethe, Schiller, Voss nyelvűvé tisztult és emelkedék!” ⁷⁴ Kazinczy tehát a követendőnek számító német irodalom XVIII. századi nyelvi fejlődéstörténetébe illeszti Winckelmann nevét. E történettel, illetve a felsorolás különböző változataival több helyen is találkozhatott, s alátámaszthatta ezt személyes olvasói tapasztalata. Winckelmann stilisztikai bravúrja közismert: korábban láttuk, hogy a Fernow-kiadás recenzense stílusát és nyelvét Platónéhoz hasonlította, de Goethe is beszél arról, hogy bár eredendően inkább jóérezsű, derekas német, mintsem a költészet barátja, „annál csudálatosabb és örvendetesebb, hogy ő maga lép fel költőként, mégpedig derekas, félreismerhetetlen költőként szoborleírásaiban és kései munkáinak szinte minden sorában”. ⁷⁵ Vagyis nyelvi és stílári erényeket főként a tanulmányoknak

tulajdonítanak, de ugyanilyen szerepük van a GESCHICHTE-ben is olvasható ekphrasztikus leírásoknak. Döbrentei Gábor német prózatörténeti kompilációja⁷⁶ is megemlíti „*képekkel telles nyelvét*” és azt, hogy a művekért lángoló szeretete egy lelkesült néző „*tűzes kicsapongásaira*” ragadta.

Winckelmann megszólalásainak jelentőségét és karakterét más szempontból mutatja be egy újabb Kazinczy-jegyzet. Az ÉN PANDEKTÁM gyűjteményében olvasható excerptum forrása Friedrich Schlegel LITERATUR⁷⁷ című írása. Kazinczy érdeklődésének irányát jelzi, hogy saját címadása (KLOPSTOCK, WINCKELMANN, LESSING, GÖTHE) eltér az eredetitől: az irodalmi/művészeti folyamatok összetett vizsgálata helyett a benne szereplők értékelésére koncentrál. A tanulmány filozófiai megalapozottságát kezdettől jelzi, hogy a művészetek és tudományok elméletében Fichte, August Wilhelm Schlegel és Schelling hatását tekinti a legnagyobb előrelépésnek. A szöveg – elméleti háttérét tekintve – az Athenaeum filozófiával és retorikával is összefüggésbe hozott irodalomfogalmához kapcsolódik, s a irodalom újabb korszakának kezdetét Fichte filozófiájához köti.⁷⁸ Jól ismert Kazinczy ellentmondásos véleménye Fichtével kapcsolatban, éppúgy, mint az „új iskola” esztétikájával kapcsolatos hermeneutikai problémái. „*Schönschwätzerének*” nevezett képviselőit szintén kételyekkel szemléli, velük szemben jelent követendő mintát Lessing, Goethe és Winckelmann művészetelméleti gondolkodása: „*Nur möchte ich wissen, was die Kunst bey und durch dieses Schönschwätzen gewinnt. Lessing, Winckelmann und Göthe waren nicht Schönschwätzer und ich verstehe sie.*”⁷⁹ („*Csak azt tudnám, mit nyer a művészet a szépről való fecsegéssel. Lessing, Winckelmann és Goethe nem fecsegtek a szépségről – őket megértem.*”)

Kazinczy Schlegel szövegét is attól a résztől kezdi el jegyzetelni, amelyben a szerző Goethe, Klopstock, Winckelmann és Lessing szerepét értékeli. Goethét, aki megőrizte a német nyelv tisztaságát és kellemét, Klopstock, Winckelmann, Lessing pedig az a három, akiket a legnagyobb köszönet illet,⁸⁰ mert döntő hatással voltak a német nemzetre. Klopstock jelentőségét többek között abban látja, hogy segítette a német nyelvet megszabadítani a barbárságtól. Winckelmann enthusiasmsusa az ókor és a művészet iránt pedig egy halhatatlan műben nyilvánult meg: mint a fenséges műveltség és az emelkedett képzés példája jelenik meg az irodalmi világ szegénysége és szűkkeblősége közepette. Története olyannyira filozofikus, mint amilyen még nem volt, s világos egyszerűségében olyan, mint amilyennek minden történetnek lennie kellene.⁸¹ Kazinczy ettől kezdve már (nagy vonalakban) követi a szöveg idealizmusra, filozófiára és az irodalom összefüggéseire fókuszáló gondolatmenetét, sőt, másik feljegyzésében szinte idézetkészen, ugyanakkor kontextusát veszítve önállóul majd a tanulmány néhány bekezdése.⁸² E jelenség nyilván figyelemre méltó Kazinczy és a német kora romantikus esztétika kapcsolatát illetően, Winckelmann szempontjából azonban annyit jelent, hogy a filozófiai alapozású elméleti iskolához *képest* jelentett Kazinczy számára követendő mintát. Schlegel szövege nem erősíthette meg a deduktív esztétika iránti vonzalmát, de elfogadható lehetett Goethe és Klopstock nyelvi teljesítményének értékelése, valamint a GESCHICHTE kanonikus pozíciójára és elbeszélsmódjára vonatkozó észrevételek.

Winckelmann, a „republikánus”

Térjünk vissza most ismét a Budán raboskodó Kazinczyhoz, ahhoz a pillanathoz, amikor a cenzor engedélyezi számára a GESCHICHTE olvasását. Így folytatódik a történet: „*Kapitány Úr, mondám Nováknak, mi a' kő könyvet enged nekem az Úr és Censora? Olvassa csak e' sorokat: »Miért nem emelkedhetik most a' Művészség annyira mint a görögöknél? – Mert a'hol szabadság nincs, mert a' hol Király uralkodik, ott a' genie' szárnyai mindég meg vannak*

nyirbálva.«⁸³ Az idézett sorok azonban Radnóti Sándor értelmezése szerint arról árulkodnak, hogy a kései emlékezés kiszínezte az anekdotát, hiszen ilyen mondat nem szerepel a GESCHICHTE-ben: „Winckelmann nem volt republikánus, s noha a görög művészet kiválóságának legfontosabb föltételét valóban a szabadságban látta, úgy gondolta, hogy az atyainak kormányzó királyoknak, a »népek pásztoraiknak« trónusa mellett is virágozhat, csak a zsarnokság idején nem. A zseni szót pedig nem tartalmazta szótára.»⁸⁴ A kérdés filológiai szempontból természetesen lezárható ezen a ponton, ahogyan a napló kritikai kiadása is teszi, ám így arra nem kapunk magyarázatot, hogy Kazinczy miért tulajdonítja – viszonylag következetesen – másutt is Winckelmann-nak a fenti idézetet. 1821-ben Mailáth Jánosnak szóló levelében a következőképpen fogalmaz: „Winckelmann sagt in der Gesch[ichte] d[er] Kunst, die Kunst sey darum auf einem so niedrigen Grade bey uns, weil Genie seiner Flügel dort wo ein König schaltet, nie entfalten darf.»⁸⁵ („Winckelmann azt mondja művészettörténetében, hogy a művészet azért van olyan alacsony fokon nálunk, mert a zseni nem bonthatja ki szárnyait, ahol király uralkodik.”) Összefoglalva azt mondhatjuk tehát, hogy Winckelmann művészettörténetének szabadságkoncepciójához képest idegen elem a szövegben a kortárs és a görög művészet direkt összehasonlítása, a géniuszfogalomnak a római mitológiától eltérő, művészetelméleti alkalmazása, valamint a királyság intézményének és a művészet virágzásának egymást kizáró ellentéte.

Mely kontextus befolyásolhatja itt az emlékezet működését? Alex Potts Winckelmann-monográfiája Winckelmann szabadságfogalmáról értekezve állapítja meg, hogy a „Freiheit” egyrészt külső stimulust jelent a művészet fejlődése szempontjából, amelyhez egyrészt a klíma tartozik, másrészt a kormányzás formái. Winckelmann ezen igénye megfelel a korszak standard teóriájának, ám túl is lép rajta abban a vonatkozásban, hogy a szabadság nem csak *oka* a kivételes görög művészet létrejöttének, hanem a lényege is, az esszenciája.⁸⁶ A szabadság legerősebb értelmében szubjektív tapasztalat, amelyet a politikai szabadság körülményei tesznek lehetővé. A francia forradalom keltette politikai kontextusban⁸⁷ ez utóbbi játszott fontos ideológiai szerepet. Alex Potts végső következtetése szerint azonban Winckelmann számára a hangsúly a szabadságon mint a tudat állapotán van, ez pedig inkább a kurrens német idealista filozófiához kapcsolja, s nem a politikai szabadság koncepciójához, amely annyira megragadta a francia forradalmárok képzeletét.⁸⁸ Edouard Pommier nagy hatású tanulmánya elemizte azt a folyamatot, amelyben a francia forradalom különböző fázisaiban válik követendő példává az ókori görögség, s visszatérő hivatkozási pont lesz a GESCHICHTE IV. részének I. fejezete.⁸⁹ Mint Radnóti Sándor megjegyzi: „ahogy a politikusok Párizst új, köztársasági Rómának, úgy a művészek és művészetpolitikusok – nem utolsósorban Winckelmann hatására – új Athénnek képzelték, s teljesen az ő befolyása alatt azonosították a művészetnek a görög szabadság által létrejött fénykorát a forradalom által megteremtett szabadság eljövendő nagy művészetével”.⁹⁰

Alex Potts másutt⁹¹ azokat a lehetőségeket elemezte, amelyekben a művészet történetéről szóló fejtegetésekben a politikai szabadság igénye (a Winckelmann-recepcióra is vonatkoztatva) felerősödik, majd fokozatosan eltűnik a művészet virágzásának feltételei közül. S nem kizárólag a „franciaországi változások” teremthetnek új lehetőséget a művészetek felvirágzásához: Georg Forster például az angol mintát tartja követendőnek a németek számára, ahol a kormányzás szabadsága és a nemzeti érzés teremtette meg az új művészi iskola alapjait.⁹²

Hogy pontosan mely recepció sávhöz köthető a némi zsenielmélettel fűszerezett, republikánus értelmezésre hajló Winckelmann-olvasat, nehéz lenne megállapítani. Helyét – ezen ismertetőjegyek birtokában – az 1780-as, 90-es évek Winckelmann-

interpretációi között jelölhetjük ki. E diskurzus Kazinczy számára meghatározza, vagy inkább bizonyos értelemben megakadályozza a GESCHICHTE megfelelő helyeinek olvasását. A kommentár nélkül maradt, sosem volt Winckelmann-idézet funkciója a naplóban részben Novák kapitány és a cenzúra működésének s ezen keresztül a hatalmi struktúra ellentmondásainak jellemzése. Másrészt e kereteket meghaladóan, hosszan lehetne elemezni a szöveghelyet a napló politikai kontextusában.

A Mailáth-levél azonban más összefüggéseket teremt. Kazinczy az ERDÉLYI LEVELEK német fordításának Mailáth által felvetett problémáira válaszol, s a különböző befogadó közeg várhatóan eltérő reagálása a levél tárgya. Az ERDÉLYI LEVELEK állandó javítását a kortársak feltételezhető sértettségével indokolja másik levelezőtársának,⁹³ s vélhetően Mailáthot is ama barátok körébe sorolja, akik arra figyelmeztetik: „*ellenséget szerzel magadnak*”. Hasonló ellenérzéseket kelt Mailáth, amikor Kazinczy Himfy-bírálatának szélsőséges korrekcióelvét kifogásolja, s az olvasók eltérő ízlésére hivatkozik. Az olvasói elvárásokhoz való alkalmazkodás igénye úgy jelenik meg e levélben, mint a kortárs művészet magas színvonalának egyik kerékkötője. A Winckelmann-idézet ebben az összefüggésben értelmezhető, s lezárása után ezt a kérdést teszi fel Mailáthnak: „*Quid interest, ob Kőnig oder Freunde uns hemmen?*”⁹⁴ A királyok vagy a barátok korlátoznak tehát bennünket?

A sosem volt Winckelmann-idézet olyan (magán)használatával találkozhatunk itt, amelyet nem lehet vagy még inkább: meglátásom szerint nem érdemes már visszaforgatnunk a művészet fejlődésének winckelmanni kontextusába. Az idézet retorikai pozíciója és lélektani tétje sokkal inkább figyelemre méltó, mint művészetelméleti konzekvenciái.

Egy történet „tanulsága”

Ha a kontraszt kedvéért néhány kulcsszó alapján próbáljuk meg felvázolni a Kazinczy hivatkozásaiból rekonstruálható (korabeli ortográfia szerint) Winckelmann-képet, akkor egy „botrányhős”, egy renegát, egy stilszta és egy „republikánus” alakja bontakozik ki előttünk. Olyasvalaki tehát, aki távoli kapcsolatban van a művészettörténeti/elméleti gondolkodás számára lényegesnek bizonyuló Winckelmann-figurával. Winckelmann és Winckelmann alakja néhány ponton egybecsúszik, de Szutyevjev meséjének tanulságait alkalmazva, alighanem inkább a kisegér reggelijét látjuk Kazinczy nézőpontjából, nem pedig a macskát. Az itt felvázolt Winckelmann-értelmezés azonban leíró, nem pedig a normatív, előíró módszer szerint készült: reményeim szerint tehát nem az e történet tanulsága, hogy egy kortárs (Kazinczy) perspektívájából *kizárólag ez* látható, és az sem, hogy irodalomtörténet-írásunknak *ezt kellett volna* láttatnia. A szerzői tulajdonnévre és művek címére koncentrált olvasat egyszerre szűkítette és bővítette a lehetséges forrászövegek körét. Teljesen más eredményekhez vezet ugyanakkor az esztétikai szempontból lényeges kulcsszavakra irányuló figyelem: Kazinczy Winckelmann-élményének éppúgy része az utánzás és a gráciafogalom, az idealizálás vagy a Laokoón-vita, más kérdés persze, hogy milyen közvetítő közegen/szövegeken keresztül juthat el hozzá, miként értelmezi ezeket, és hogyan alkalmazza. Kazinczy Winckelmann-recepciójáról azonban nem csak a kortárs kontextust figyelembe véve lehet beszélni. A szintézisteremtő elbeszélésekhez való viszonya éppúgy releváns lehet bizonyos keretek között, az is jellemző ugyanakkor, hogy egy másik történeti fázisban vagy más kérdésfeltevések mentén az ilyen jellegű elemzések tétje, előfeltevés-rendszere ideiglenesen láthatatlanná válik.

Ha mégis létezik valamiféle módszertani tanulsága ennek a történetnek, akkor az a forrásszövegek használatáról szól. Georges Duby beszélt egykor arról a triviálisnak tekinthető belátásról, hogy minden egyes történész-nemzedéknek választania kell: „*bizonyos nyomokat mellőz, míg másokat – amelyeknek jó ideje senki, de lehet, hogy soha senki nem szentelt figyelmet – ezzel szemben felszínre hoz. Következésképp már ezeknek a törmelékeknek a megítélése is egyénenként eltérő, a kérdésfelvetéstől, a problémakörtől függ...*”⁹⁵ Kazinczy Winckelmannra vonatkozó excerptumainak, megjegyzéseinek éppen az az egyik érdekessége, hogy többségük a problémakör iránti ötven-hatvan éve tartó érzékenység és a szegényes források ellenére sem került fókuszpozícióba. A jelenségre könnyen találhatunk magyarázatot: e szöveghelyek kívül estek az irodalmi/nyelvi, illetve az ezeket megalapozó esztétikatörténeti változásokra koncentráló kutatás nézőpontján. Most azonban egy szorosabban felfogott történeti olvasat, illetve a lélektani, mentalitástörténeti összefüggésekre nyitott szemlélet segítségével láthatóvá váltak. Kérdés, hogy hosszabb távon mihez tudunk kezdeni vele. Másként fogalmazva: akkor járunk-e jobban Winckelmann-ügyben, ha Kazinczy beszél vagy akkor, ha hallgat?

Talán szerencsésebb e prognosztikus töprengéseket most félbeszakítani, s végül az utolsó, más variációban⁹⁶ is elterjedő szöveghelyet idézni Kazinczy Winckelmannra vonatkozó megjegyzéseiből: „*Winckelmann-e vagy ki, nem emlékezem biztosan, azt mondja, hogy a' Vatikán' Apollója a' győzelem könnyűségét adja, nem nagyságát.*”⁹⁷ Végre ismerős terep, nem meglepő, hogy újra egy sokat idézett részlettel találkozunk, amely egyrészt bizonyítékként szolgál Kazinczy Winckelmann-ismeretére, másrészt átvezet Kazinczy képzőművészeti ihletésű lírájához.

A művészettörténetében is olvasható belvederei Apolló-szoborról szóló leírás⁹⁸ a művészet legmagasabb eszményének tekinti a szobrot „*az ókor valamennyi műve között, melyeket a pusztulás meghagyott*”.⁹⁹ A Püthón elpusztítását így írja le Winckelmann: „*először újat használta, majd hatalmas lépteivel elérte őt és megölte. Elégedettségének magasából végtelenbe futó fenséges pillantása messze meghaladja diadalát*”.¹⁰⁰ Valóban erős tartalmi összefüggés van Kazinczy és Winckelmann megfogalmazása között, de Kazinczy szentenciózus megállapítását szó szerinti idézetnek aligha nevezhetnénk.

Ha azonban összehasonlítjuk e leírást a Kazinczy által kedvelt, *Französische Kunst-Annalen* belvederei Apolló-kommentárjával, akkor azt látjuk, hogy a szobor kanonikus pozíciója megfeleltethető a winckelmanninak,¹⁰¹ s az ifjúi erő (*jugendliche Kraft*) és könnyűség (*Leichtigkeit*) ideálját testesíti meg. Landon kiadványa itt nem hivatkozott Winckelmannra, Kazinczy olvasói pozíciója azonban lehetővé tette a kettő összekapcsolását. Landon ugyanakkor csak az egyik példája lehet az Apolló-szobor köré szövődő diskurzusnak, amelyből a mai értelmező csak a Winckelmann-asszociációkat emeli ki.

S ha most újra szemügyre vesszük a Kazinczy-idézetet, eszünkbe juthat Thomas Kuhn paradigmaváltásra vonatkoztatott példája: hogy mit lát az ember, függ attól is, amit néz, és attól is, hogy korábbi vizuális-fogalmi tapasztalatai minek a meglátására tanították meg. E forrással könnyen úgy járhatunk, mint a Kuhn által referált alaklélektani kísérlet alanya, aki hol kacsának, hol nyúlnek látja *ugyanazt* a képet.¹⁰² Mert a „*Winckelmann-e vagy ki*” kijelentésben – az öregedő mester emlékezetének halványulása mellett is – fellelhetjük a Winckelmann-ismeret bizonyítékát, de az is elképzelhető, hogy éppen a tagmondat második felének („*vagy ki*”) még irigylésre méltó bizonytalansága ragad magával. Ám létezhet olyan perspektíva, amelyből ha egyszerre nem is, de legálább egymás mellett láthatjuk mindkettőt.

Jegyzetek

1. Vlagyimir Szutyjev: A KISEGÉR MEG A CERUZA. = UÓ: VIDÁM MESÉK. Ford. Zsombor János. Móra, 2009. 97–103.
2. Kazinczy Ferenc: FOGSÁGOM NAPLÓJA. S. a. r. Szilágyi Márton. Debrecen, Egyetemi Kiadó, 2011. 106.
3. Mint Bán Imre és Radnóti Sándor megállapítja: Kazinczy az 1776-os bécsi kiadást szerezte meg. A továbbiakban erre a kiadásra hivatkozunk. Winckelmann: GESCHICHTE DER KUNST DES ALTERTHUMS. Wien, 1776.
4. A bécsi kiadás 28 metszetet tartalmaz.
5. Kazinczy megjegyzése szerint a fogság során jegyzetpapírként is szolgált. Vö. Kazinczy Ferenc: FOGSÁGOM NAPLÓJA, 43.
6. Kazinczy Ferenc Helmecey Mihálynak, 1813. augusztus 4. 2497. KAZ. LEV. XI. 152. KAZINCZY FERENC LEVELEZÉSE, I–XXI. Szerk. Váczy János. XXII. Szerk. Harsányi István. XXIII. Szerk. Berlász Jenő, Busa Margit, Cs. Gárdonyi Klára, Fülöp Géza. 1890–1960. A továbbiakban: KAZ. LEV.
7. „Winckelmann az volt a’ Mesterségek’ dólglában, a’ mi Montesquieu a’ Politikában, ’s ennek homlok-lapjára is reá illik a’: *prolem sine matrecreatam.*” Kazinczy Ferenc Sárvári Pálnak, 1806. január 24. Julow Viktor: KAZINCZY FERENC ISMERETLEN LEVELE. *Studia Litteraria*, 1967. 11. Kazinczy a tudományalapító szerephez sa Montesquieu-vel való összehasonlításához elegendő ösztönzést találhatott a bécsi kiadás előszavában: Winckelmann: i. m. 1776. XXV., XVI.
8. Karl R. Popper: A TÖRTÉNETÍRÁS ÉS A TÖRTÉNELEM ÉRTELME. = UÓ: MEGISMERÉS, TÖRTÉNELEM, POLITIKA. VÁLOGATOTT ÍRÁSOK ÉS BESZÉDEK. Ford. Darai Lajos Mihály. AduPrint, 1997. 134.
9. Bán Imre: KAZINCZY FERENC KLASSZICIZMUSÁNAK KÉRDÉSÉHEZ. *ItK.*, 1960/1. 42.
10. Szauder József: A KLASSZICIZMUS KÉRDÉSEI ÉS A KLASSZICIZMUS A FELVILÁGOSODÁS MAGYAR IRODALMÁBAN. = AZ ESTVE ÉS AZ ÁLOM. FELVILÁGOSODÁS ÉS KLASSZICIZMUS. Szépirodalmi, 1970. 118.
11. Csetri Lajos: EGYSÉG VAGY KÜLÖNBÖZŐSÉG? NYELV- ÉS IRODALOMSZEMLELET A MAGYAR IRODALMI NYELVÚJÍTÁS KORSZAKÁBAN. Akadémiai, 1990. 51.
12. Uo. 117.
13. Bán Imre: i. m. 46. k.
14. Fórizs Gergely: EIS TO KREISSON! A MŰVÉSZI IDEALIZÁCIÓ JELMONDATÁNAK ÉRTELMEZÉSEI KAZINCZY KÖRÉBEN. *It.*, 2011/4. 451.
15. Debreczeni Attila: „FENSÉG” ÉS „GRÁCIA”. ÍZLÉSTÖREKVÉSEK A 18. SZÁZAD VÉGÉNEK MAGYAR IRODALMÁBAN. *ItK.*, 2000/3–4. 311–351.
16. L. Gergye László: MÚZSÁK ÉS GRÁCIÁK KÖZÖTT. KAZINCZY FERENC ÉS A GRÁCIÁKÖLTÉSZET. Universitas, 1998.
17. Thomas Kuhn a szakmai mátrix összetevőkhöz sorolja a szimbolikus általánosításokat, értékeket, példázatokat és a közösség tagjaira nézve „kötelező vélekedéseket”, amelyek meghatározzák a megengedhető analógiákat és metaforákat, ezáltal elősegítik annak meghatározását, hogy mit fogadnak el magyarázatként egy rejtvény megoldásaként, valamint a még megoldatlan rejtvényeket és az egyes rejtvények viszonylagos fontosságát is. Thomas Kuhn: A TUDOMÁNYOS FORRADALMAK SZERKEZETE. Ford. Bíró Dániel. Osiris, 2002. 187–191.
18. Bartkó Péter Szilveszter: KÉP ÉS SZÖVEG KAZINCZY POÉTIKÁJÁBAN. *Szkholion*, 2006/2. 66–82. A szerző Csatkai Endre, Bán Imre, Fried István Kazinczy és a képzőművészetek viszonyát vizsgáló írásaira hivatkozik. 66.
19. Néhány példa: Király Erzsébet: SILÁNY ORIGINAL VAGY MESTERI KÓPIA? (KAZINCZY ÉS A MŰVÉSZI UTÁNZÁS ELVE.) = RAGYOGNI ÉS MUNKÁLNI. KULTURATUDOMÁNYI TANULMÁNYOK KAZINCZY FERENC RÓL. Szerk. Debreczeni Attila, Gönczy Mónika. Debrecen, Egyetemi Kiadó, 2010. 121–134.; Mezei Márta: KÉPI PARATEXTUSOK KAZINCZY NÁL. (KAZINCZY FERENCZ MUNKÁI, 1–9. kötet. FOGSÁGOM NAPLÓJA.) = RAGYOGNI ÉS MUNKÁLNI... 153–182.; Csanádi-Bognár Szilvia: KAZINCZY FERENC ÉS A MAGYAR MŰVÉSZETTÖRTÉNETI NYELV. *Ars Hungarica*, 2008/1–2. 93–178.
20. Balogh Piroska: SZÖVEG ÉS KÉP INTERAKCIÓJA – KAZINCZY POÉTIKAI GYAKORLATA SZERDAHELY GYÖRGY ALAJOS POÉTIKAELMÉLETE TÜKRÉBEN. *www.e-nyelv.hu*.
21. Radnóti Sándor: JÖJJ ÉS LÁSS! A MODERN MŰVÉSZETFOGALOM KELETKEZÉSE. WINCKELMANN ÉS A KÖVETKEZMÉNYEK. *Atlantisz*, 2010. A thèse-monográfia kifejezést Debreczeni Attila használja, aki olyan kötetéről beszél, amely „a winckelmanni életmű kapcsán, történeti metszetek felvázolásával fejt ki alapvetően elméleti természetű tárgyat”. Debreczeni Attila: A GÖRÖG SZOBOR ÉS AZ IDILL. *Buksz*, 2011. tavasz. 68. Ez lényegét tekintve analóg az előző olvasási javaslatával. Vö. Radnóti: i. m. 7.
22. Csetri: i. m. 25., 40–59.

- 23.** Hasonló elgondolásról olvashatunk Fried István tanulmányában: KAZINCZY FERENC NEO-KLASSZICISTA FORDULATA. (A POÉTAI BEREK.) = Fried István: AZ ÉRZÉKENY NEOKLASSZICISTA. VIZSGÁLÓDÁSOK KAZINCZY FERENC KÖRÜL. Sátoraljaújhely–Szeged, Kazinczy Ferenc Társaság, 1996. 44–60.
- 24.** A normál tudományos problémák és a rejtvények kapcsolatáról: Thomas Kuhn: i. m. 48. k.
- 25.** Két korábbi dolgozatom *részben* ehhez a tradícióhoz kötődik, a Winckelmann-hatás dokumentálhatatlanságának lehetőségét használja ki: KIS JÁNOS ÉS A KORTÁRS KRITIKA; KULTURÁLIS TAPASZTALAT ÉS VÁRAKOZÁSI HORIZONT: KAZINCZY TÖRTÉNETFELFOGÁSA. = Tóth Orsolya: A MULANDÓ ÉS A MŰLHATATLAN. KAZINCZY ÉS KORTÁRSAI IRODALMI SZEMLELETMÓDJÁNAK DISZKURZÍV HATÁRAI. Ráció, 2009. 21–40., 73–98.
- 26.** A tudható, a nem tudható, a lehetséges, a valószínű megkülönböztetéséről az irodalomtörténet-írásban: I. Dávidházi Péter: MI FILOLÓGUSOK ÉS A BIZONYOSSÁG VÁGYA. (POZITIVISTA KÖTŐDÉSEINK EGY SZAKMAI VITA FÉNYÉBEN.) *ITK.*, 2004/1. 26–34.
- 27.** Radnóti: i. m. 466.
- 28.** Uo. 467. k.
- 29.** *Hazai Tudósítások*, 1806. 31–33. sz. Kazinczy Ferenc: HOTKÓCZ – ÁNGLUS KERTEK. Széphalom, 1806. szept. = KAZINCZY FERENC UTAZÁSAI. 1773–1831. Vál., szerk. Busa Margit. Széphalom Könyvműhely – Felsőmagyarország Kiadó, Bp.–Miskolc, 1995. 117.
- 30.** Ezt teszi Granasztói Olga is, aki az idézetet a GESCHICHTÉ-vel hozza kapcsolatba. Vö. Granasztói Olga: KAZINCZY ÉS A KORAI ANGOL TÁJKÉPI KERTEK MAGYARORSZÁGON. = RAGYOGNI ÉS MUNKÁLN... 202–203.
- 31.** Winckelmann: i. m. 1776. LIV.
- 32.** Vö. Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, 1816. március 6. 3147. KAZ. LEV. XIV. 22.
- 33.** Goethe vélhetően az UTÁNZÁS-tanulmányhoz kapcsolódó két vitairatra gondolt, amelyek az alapszöveggel együtt jelentek meg 1756-ban, a második kiadásban. Ennek filológiai összefüggéseiről: Johann Joachim Winckelmann: KLEINE SCHRIFTEN, VORREDEN, ENTWÜRFE. Hrsg. Walther Rehm. De Gruyter, Berlin–New York, 2002. 324–325.
- 34.** Johann Wolfgang Goethe: ÉLETEMBŐL. KÖLTÉSZET ÉS VALÓSÁG. Ford. Szöllősy Klára. Európa, 1982. 293. Uó: AUSMEINEM LEBEN, DICHTUNG UND WAHRHEIT, II. Tübingen, 1812. 276. k.
- 35.** MTA Kt. K 638/I. 51. v.–52. f.
- 36.** WINKELMANN'S WERKE, I. Hrsg. C[arl] L[udwig] Fernow, 1808.
- 37.** *Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung*, 1809. Num. 193. 329–336.
- 38.** A forrásszöveg azonosításáért, valamint a kézirat és a német nyelvű tanulmányok olvasásában nyújtott segítségével Horváth Károlynak tartozom köszönettel.
- 39.** „womit er Aufmerksamkeiten auf sich erregen wollte”. 329.
- 40.** *Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung*, 331.
- 41.** Tanulságos lehet felidézni e szempontból Alex Potts monográfiájának bevezető fejezetét: „Mit idéz föl rendszerint Johann Joachim Winckelmann neve? Alkalmassint először híres diktuma ötlík az eszünkbe, arról, hogy a görög ideál lényege a »nemes egyszerűség, csöndes nagyság«. Úgy tűnik fel, hogy a »nemes egyszerűség« eszméje nagyon hagyományos alapot kölcsönöz gondolatainak.” Alex Potts: FLASH AND THE IDEAL. WINKELMANN AND THE ORIGINS OF ART HISTORY. Yale University Press, New Haven and London, 1994. 1.
- 42.** Voltaképpen két „előszó” van. Ennek filológiai összefüggéseiről: Bartók István–Stemler Ágnes: MIVEL MEGLETT, MOST MÁR TUDJUK, HOGY NINCS. KAZINCZY FERENC 1807. ÉVI SYLVESTER KIADÁSA. *Magyar Könyvszemle*, 2011/1. 72–86.
- 43.** MAGYAR RÉGISÉGEK ÉS RITKASÁGOK. Kiadta Kazinczy Ferenc, I. 1808. XIX. Az 1807-es változat megfogalmazása csak a sorrend tekintetében mutat különbséget: „Birsi, Ráday, Molnár és Dayka...” SYLVESTERNEK MAGYAR–DEÁK GRAMMATICÁJA. Nyomt. Új-Szigeten, 1539. Újra kiadta Kazinczy Ferenc. Pest, 1807. XXI.
- 44.** Johann Joachim Winckelmann: GONDOLATOK A GÖRÖG MŰALKOTÁSOK UTÁNZÁSÁRÓL A FESTÉSZETBEN ÉS A SZOBRÁSZATBAN. = Winckelmann: MŰVÉSZETI ÍRÁSOK. Ford. Rajnai László, Tímár Árpád. Helikon, 2005. 7.
- 45.** Kazinczy: i. m. 1808. XXV.
- 46.** WINKELMANN UND SEIN JAHRHUNDERT. IN BRIEFEN UND AUFSÄTZEN. Hrsg. von Goethe. Tübingen, Cotta, 1805. A Fernow-kiadás Kazinczy által jegyzetelt recenziója is hivatkozik Goethe munkájára.
- 47.** Walter Horatio Pater: WINKELMANN. = Uó: A RENAISSANCE. Ford., bev. Sebestyén Gábor. Révai, 1919. 260.
- 48.** Uo. 261.
- 49.** Winckelmann levele Büнау gróffhoz, 1754. szeptember 17. = WINKELMANN BRIEFE AN SEINE

FREUNDE, I. Hrsg. Karl Wilhelm Daßdorf. Drezda, 1777. 17–23.

50. Hasonló írások: MERKWÜRDIGER BRIEF AN DEN GRAF BÜNAU SEINE RELIGIONSVERÄNDERUNG BETREFFEND. = *Allerneueste Mannigfaltigkeiten*, 1783. 2. Jg. 55–61. WINKELMANNSCHE BRIEFE. *Monatsschrift von und für Mecklenburg*, 1791. 4. Jg. 524–531.

51. UEBER WINKELMANN'S RELIGIONSVERÄNDERUNG. *Berlinische Monatsschrift*, 1788. 56–68.

52. JOHANN WINKELMANN, eine Rede von D. Carl Morgenstern. Leipzig, 1805. 13–15. Kazinczy bibliográfiái leírása: „*Johann Winkelmann. Eine Rede von D. Carl Morgenstern Hofrath, Prof[essor]. u[nd]. Bibliothekar zu Dorpat, nebst dessen Rede über den Einfluss des Studiums der griech[ischen] u[nd]. röm[ischen] Classiker auf harmonische Bildung zum Menschen. Mit Winkelmanns Porträt nach Mengs. 1805. VI u[nd]. 108 S. 4.*” MTAK Kt. 633/I. 144. b. A kézirat átirása és kiegészítése Horváth Károly munkája. Köszönöm Debreczeni Attilának, hogy felhívta a figyelmemet erre a kézíratra.

53. Morgenstern: i. m. 14–15.

54. A Fernow-kiadás Kazinczy által jegyzetelt recenziója is hivatkozik a kötetre, amelyben megjelenik Winckelmann munkáinak új, az eddigieknél teljesebb kiadásának igénye.

55. WINKELMANN UND SEIN JAHRHUNDERT. IN BRIEFEN UND AUFSÄTZEN, XIV.

56. Uo. 391.

57. Goethe: VÁZLATOK WINKELMANN BEMUTATÁSÁHOZ. Ford. Tandori Dezső. = *Uő: ANTIK ÉS MODERN*. Szerk. Pók Lajos. Gondolat, 1981. 346. Goethe: i. m. 1805. 397.

58. Goethe: i. m. 1981. 349.; Goethe: i. m. 1805. 404. k.

59. Uo.

60. Jól jellemzi e tendenciát a biográfiát író Kazinczy kifejezett érdeklődése eme kérdések iránt, de az is, hogy a nagyobb nyilvánossággal nem kívánja ezeket az információkat megosztani. Vö. KAZ. LEV. XII. 328.; XIX. 360.

61. Kazinczy Ferenc Cserey Farkasnak, 1808. április 9. 1270. KAZ. LEV. V. 387.

62. Uo.

63. Uo.

64. Kazinczy Ferenc Bölöni Farkas Sándornak, 1815. október 22. 3024. KAZ. LEV. XIII. 243.

65. Uo.

66. Uo.

67. Kazinczy Ferenc Sárközy Istvánnak, 1816. december 10. 3337. KAZ. LEV. XIV. 467.

68. Uo.

69. A nyelvtisztaság és az aestheziis összefüggéseiről bővebben: Debreczeni Attila: TUDÓS HAZAFIAK ÉS ÉRZÉKENY EMBEREK. INTEGRÁCIÓ ÉS ELKÜLÖNÜLÉS A XVIII. SZÁZAD VÉGÉNEK MAGYAR IRODALMÁBAN. Universitas, 2009. 336–338.

70. Kazinczy Ferenc Sípos Pálnak, 1809. november 22. 1590. KAZ. LEV. VII. 78.

71. S. Varga Pál: A NEMZETI KÖLTÉSZET CSARNOKAI. A NEMZETI IRODALOM FOGALMI RENDSZEREI A 19. SZÁZADI MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI GONDOLKODÁSBAN. Balassi, 2005. 348.

72. MTAK Kt. K 633/I. 144. b.

73. Kazinczy Sárközy Istvánnak, 1816. december 10. 3337. KAZ. LEV. XIV. 467.

74. Kazinczy Ferenc: ORTOLÓGUS ÉS NEOLÓGUS NÁLUNK ÉS MÁS NEMZETEKNÉL. = KAZINCZY FERENC MŰVEI, I. S. a. r. Szauder Mária. Szépirodalmi, 1979. 830.

75. Goethe: i. m. 1981. 360.

76. Döbrentei Gábor: A NÉMET PRÓZA TÖRTÉNETEI, I. *Erdélyi Múzeum*, 1815. III. 46–94. 58., 71.

77. Friedrich Schlegel: LITERATUR. EUROPA, I. Bd. 1. St. 41–63. MTAK Kt. K 633/II. 83. a.–83. b. (165–166.) A forrás azonosítását Granasztói Olga végezte el. L. Kazinczy Ferenc PANDEKTÁI. www.deba.unideb.hu.

78. Schlegel: i. m. 46.

79. Kazinczy Ferenc Romy Károly Györgynek, 1809. augusztus 16. 1533. KAZ. LEV. VI. 486.

80. Schlegel: i. m. 41.

81. Uo. 44.

82. Uo. 48. Kazinczy variációja: MTAK Kt. K 633/II. 179. a.–180. b. (357–360.)

83. Kazinczy Ferenc: FOGSÁGOM NAPLÓJA, 106–107.

84. Radnóti: i. m. 462. Vö. Winckelmann: i. m. 1776. I. 228. k.

85. Kazinczy gr. Mailáth Jánosnak, 1821. május 7. 5847. KAZ. LEV. XXIII. 300.

86. Potts: i. m. 54.

87. A Winckelmann művészettörténetében forradalmi-republikánus tendenciákat azonosító olvasat később is folytatódik. L. Martin Fontius: WINKELMANN UND DIE FRANZÖSISCHE AUFKLÄRUNG. Akademie-Verlag, Berlin, 1968. 14. kk.

88. Potts: i. m. 55.

89. Edouard Pommier: WINKELMANN ET LA VISION DE L'ANTIQUITÉ CLASSIQUE DANS LA FRANCE DES LUMIÈRES ET DE LA RÉVOLUTION. *Revue de l'Art*, 1989. 9–20. I. Vö. Winckelmann: „*Die Ursache und der Grund von dem Vorzuge, welchen die Kunst*

unter den Griechen erlangt hat, ist teils dem Einflusse des Himmels, teils der Verfassung und Regierung und der dadurch gebildeten Denkungsart, wie nicht weniger der Achtung der Künstler und dem Gebrauche und der Anwendung der Kunst unter den Griechen zu zuschreiben. „Azoknak az előnyöknek, amelyeket a művészet a görögök idején élvezett, okai és alapja részben az égbolt befolyásában keresendők, részben pedig az alkotmányban és a kormányzásban, az általa képzett gondolkodásmódban, de nem kevésbé a művészek tiszteletében és abban, ahogyan a görögök használták és alkalmazták a művészetet.” 1776. I. 228–229.

90. Radnóti: i. m. 90.

91. Alex Potts: POLITICAL ATTITUDES AND THE RISE OF HISTORICISM IN ART THEORY. *Art History*, 1978. Vol. 1. No. 2. 191–213.

92. Potts Georg Forster: ANSICHTEN VOM NIEDERRHEIN, VON BRABANT, FLANDERS, HOLLAND, ENGLAND UND FRANKREICH című munkájára hivatkozik. Berlin, 1791. Potts: i. m. 198. k.

93. Kazinczy Romy Károly Györgynek, 1820. november 11. 3915. KAZ. LEV. XXIII. 282.

94. Kazinczy gr. Mailáth Jánosnak, 1821. május 7. 5847. KAZ. LEV. XXIII. 300.

95. Georges Duby–Guy Lardreau: PÁRBESZÉD

A TÖRTÉNELEMRŐL. Ford. Szilágyi Gábor. Akadémiai, 1993. 35. k.

96. „A vaticamus Apollo szobránál nincs szebb szobra a régiségnek az ifju férfiszépség nemében. Az nem a győzelem nagyságát, hanem annak könnyűségét fejezi ki.” Kazinczy Ponori Thewrewk Józsefnek, 1827. augusztus 27. 4827. KAZ. LEV. XX. 343.

97. Kazinczy Toldy Ferencnek, 1827. október 5. 4844. KAZ. LEV. XX. 373. A szöveghely más variációiról és értelmezéstörténetéről l. Csánádi-Bognár Szilvia: i. m. 110. k.

98. Winckelmann: i. m. 1776. II. 814–815.

99. Winckelmann: MŰVÉSZETI ÍRÁSOK, 87., GESCHICHTE, II. 814.

100. Uo. 815.

101. „Die mittlere Säule dieser Kupfertafel ist das erhabenste und idealste Werk, das aus jenen herrlichen Zeiten der Kunst bis auf uns gekommen ist, der Berühmte Apollo des Belvedere.” *Französische Kunst-Annalen*, herausgegeben C. P. Landon. I. 1802. 276. („E rézmetszet középső szobra a híres Belvederei Apolló, a legfényesebb és legeszményibb mű, amely eljutott hozzánk a művészet ama nagyszerű korszakából.”)

102. Kuhn: i. m. 121.

Halasi Zoltán

KORONÁZÁS, 1046

Lazúrkék hegy, azon kelt át, a türzikzék folyók mentén.
Kavicspart, malmok, antik híd, örökzöld fák a lejtőkön.
Személyében az egység elve áradt szét. Ha nincs fókusz,
erő sincsen. Azúr égbolt, vakító fény. A házassága Ágnessel:
ki mondja még, hogy incesztus? Kabóca harsog, őrjítő.
Túl éles, déli kontúrok. Lemondatta a nős pápát,
a városokban rendet tett. Vörös föld, repce, len, búza.
Mocsárgőzben szűnyogfelhő. Elintézte a konklávé,
saját jelöltje fusson be. A tenger tinta, pergamen
a szárazföld, az út lúdtoll. Megírják, melyik csillagról
ereszkedett le. Megfestik lovon, zászlósan, lándzsával.

Sisak sziklák. A pineák tömör pajzsa, a ciprusok
 mint nyílvégek. A növény hold: levágott orr egy hitvesről.
 Hanyatló éj, hamispénz nap. Mi volt otthon? Juhar, tölgy, hárs.
 Levélrács, árny, ezer fényfolt. Ezernyi szikra lombrésben.
 A szél keltette imbolygás. Szerencséjére Vulcanus
 idén nem rázta meg Rómát. Mi volt otthon? A transzcendens,
 a testen túlra átlépés: feloldódás az egységben.
 Míg itt: ármány, csalás, mérég. Ligák, pártok, határoeltság.
 Csökkenten testszerű minden. Ha nincs fókusz, erő sincsen.
 A rítus előestéjén a falon kívül kap szállást.
 Imádkozna, hogy tisztuljon, de eldől, mint egy liszteszszák.
 Jós álmod lát. A dárdáján, az égben fent, üvegváros.
 Igazgyöngy kapu, jászpisfal. Bokáig lángvörös hajjal
 borított lány. A lábánál oroszlánképű bárány ül.
 A lány őt hívja, őrá vár. Birokra kel az állattal,
 a dárdáját ragadná el, de az végül szilánkokban
 repül széjjel. Örök város, üvegpor száll, halálszáraz.
 Felébred és megkönnyebbül: karácsony van. Övé minden:
 saját város, saját pápa, egy isten, két segítőtárs.
 Csupán felkenve sincsen még. De istenember így is már.
 Szamárhátszürke ég alatt kavargás, lárma, éljenzés.
 Mozgó győzelmi oszlopként a kígyózó menet tolja.
 Előbb eskü a polgárnak: szokást, törvényt nem változtat.
 Majd aranypénzt szór lóhátról: adóként visszajön holnap.
 A hídon túl sötétlő ég. A Szent Péter. Megfogadja,
 hogy megvédi. Fiúvá lesz, az egyházé. Egy gyors lábcsók
 a pápának. A bíbor kő a krédóval. Itt térdepelt
 Nagy Konstantin. Beöltöztetik püspöknek. Olaj cseppen:
 fahéj, mirrha. A könnyet izzadó oszlop. Ha nincs fókusz,
 erő sincsen. Gyűrű, öv, kard, fejék, díszes. *Accipe*
coronam imperii. Elődök arca, Nagy Károly.
 Ministrál aranyzandálban. Triumphusra piros csizma
 meg Szent Móric sarkantyúja. Kereszt és kard a főtéren
 cserél csókot. Örök béke. Harangzúgás, virágtenger.
 Erős hűgyszag. A császárrá lett fénygyermek elindulhat.
 Mint összehúzó méhszáj, kitolja őt a féreg nép.

Markó Béla

VILÁGTALAN

(passió)

Állandóan csak újratermel
pillangót, sündisznót, kutyát,
s világnyi homlokán időnként
gondterhelt felhő vonul át,

derül s borul, hullámszik folyton,
szeretne újat mondani,
mert ő az Úr, s munkája mégis,
akárhogy vesszük, szolgálai,

minden évben ugyanolyan lesz,
virágzik változatlanul,
s hiába rothasztja el ismét,
hogyan hátha valamit tanul.

Mit is tanulna? Minden ott van
abban, mit eddig kitalált,
Júdásnak a harminc ezüstöt,
saját fiának kínhalált,

és nem Heródes, nem Pilátus,
ki újra s újra elítél,
mivel csupán a rothadással
lehetsz majd több a semminél

vagy senkinél, vagyis az Úrnál,
ha látszólag mindenható,
de úgy éli csak túl az embert,
mint széthullt mondatot a szó,

s már ismét kell neki egy Mester,
mert egyébként világtalan,
tehát nem lát, nem hall, nem érez,
míg szállni vágyik szárnytalan.

Krisztus teste talán fehér bot,
és Isten tapogat vele,
végigsimítja a keresztet,
hogyan véres lesz a tenyere,

aztán a tanítványok arcán
bukdácsol, s végül megpihen,
hiszen úgyis magára ismer
mindenhol és mindenkiben,

talán veréb, talán kabóca,
de mindig itt van valahol,
ahogy megérint észrevétlen
egy szélfújta jázminbokor,

lehet, én is fehér bot voltam,
ki csak egy vakot vezetett,
nem látsz engem, de érezném bár,
Istenem, hűvös kezedet.

Marosvásárhely, 2013. március 3.

RÁCS

Rágtam a plajbász végét én is,
körmöltem új meg új beszédet,
és megidéztem évről évre
a győzelmet s a vereséget,

hogyan tanuljunk mi is a múltból,
építhessünk vígabb jövődőt,
s ne higgyük, hogy Fehéregyházán
vagy Világosnál minden eldőlt,

s hogy mindig ki kell vívni újra,
mert nekünk semmi sem ajándék,
keményen megharcolt a nemzet
hajdanában a szabadságért,

nagymajtényi síkon a zászlót
nem hagyhatjuk ismét letörni,
ezt üzeni lentről a sírból
lánglelkű poétánk, Petőfi,

persze, ha kérdik, ma sem tudjuk,
hogyan pontosan hol van a sírja,
a képzelt gödröt körbeálljuk,
és egymást vigasztaljuk sírva,

leverték sok-sok lázadásunk,
hol van Rákóczi? Merre bujkál?
Azóta vár kihallgatásra
a mennyországban fent az Úrnál?

Hol van Kossuth? A tengeren túl?
Amerikában *fundraisingel*,
s mielőtt szónoklatba fogna,
a tükör előtt hosszan sminkel?

S hol a szabadság mostanában?
Tücskökben? Fákban és füvekben?
A tavasz minden évben megjön,
s ott állunk mi is rendületlen,

de nem írok már több beszédet,
nem mondok Trianont s Mohácsot,
a márciusi záport nézem,
arcom előtt a hűvös rácsot.

Marosvásárhely, 2013. március 15.

Dávidházi Péter

EGY UTALÁSNYI KULTURÁLIS EMLÉKEZET (II)

The Waste Land, Ezékiel és a magyar fordítások

(3) Fordítás előtt: Füst Milán hatása, Weöres és a Jeremiás SIRALMAI, Vas EZÉKIEL-verse

Pierre Nora szakkifejezése, „*les lieux de mémoire*”, átfogó jelentésűvé tágult, mert több-féle átvitt értelemben kezdték használni, de mindmáig jelölheti azokat a konkrét helyeket is, ahová emlékezni megyünk, vagy ahol szándékunktól függetlenül emlékezünk. Az utóbbihoz hasonlít, ami egy versbeli utalás olvastán történik velünk: szövege az emlékezés terepe, olyan tartomány, ahol a múltból valami önkéntelenül felidéződik; az utalás mint az emlékezés szöveghelye lehetővé teszi ezt a tudati folyamatot, s egy vagy több korábbi szöveghely felkeresésére ösztönöz. Amikor Eliot olvasói a *THE WASTE LAND* terepén találkoznak a száraz csontokkal, ez a kép EZÉKIEL 37, 1–14 szöveghelyére utal, amely egyúttal a leigázottság és száműzetés egykori földrajzi helyére és az Úr ígéreterére hivatott emlékeztetni. Eliot szövege azért idézheti fel Ezékielét, mert emlékezünk a

próféta könyvére, Eliot szövege ebből az emlékezésből él, másfelől Ezékielét is az emlékezés éleszti fel és tartja életben, sőt az utalás, mely kapcsolatukat megeleveníti, további szöveghelyeket is felidézhet a magyar olvasóban, hiszen a THE WASTE LAND egyik legnagyobb hatású magyar fordítója, Vas István maga is írt egy EZÉKIEL című költeményt, amely a csontok völgyéről szóló ezékieli szöveg átírata, s ezt más Ezékiel-versek is követték a magyar irodalomban. Így a magyar olvasó, aki Eliot utalásával a THE WASTE LAND magyar fordításában találkozik, itt az emlékezés további szöveghelyeinek fölkérésére kaphat ösztönzést, beleértve Eliot angol nyelvű költeményét, Ezékiel bibliai szövegének különböző változatait és több ide kapcsolódó magyar költeményt. Nem kell egyetértenünk a félig tréfás ítélettel, hogy a legszebb magyar vers Shelley ODE TO THE WEST WIND-je Tóth Arpád fordításában,⁴⁶ de érdemes komolyan vennünk a mögötte rejlő előfeltevést, mely szerint a költői szövegek, akár eredetiek, akár fordítottak, bizonyos szempontokból ugyanabba a vonatkoztatási rendszerbe tartozhatnak. Olvasásuk közben képzettársításaink más határvonalakat is könnyen átszelnek (például a ma irodalminak, illetve vallásinak számító szövegek között), s a THE WASTE LAND angol vagy magyar szövegéről a magyar olvasónak az emlékezés számos olyan szöveghelye juthat eszébe, amelyek más körülmények közt ma is el lennének választva egymástól. Ám hogy az emlékezés adott szöveghelyén végül mi jut eszünkbe s mi nem, az nagyrészt attól az egyéni úttól függ, amelyet addigi életünkben megtettünk.

Weöres Sándor és Vas István más-más úton érkezett 1958-ban, illetve 1961-ben a THE WASTE LAND szöveghelyére, ahol az Ezékielre utaló száraz csontok látványa várta őket. A hely annyira eltérő jelentésűnek látszott, hogy már a cím is másként visszhangzott bennük: Weöres A PUSZTA ORSZÁG-nak fordította, vagyis a választott jelző által nemcsak a síkság, kopárság és terméketlenség képzeivel, hanem a magyar kultúra egyik jellegzetes ősmotívumával, a (koronként és regionálisan változó jelentésű) pusztával is kapcsolatba hozta; Vas ÁTOKFÖLDJÉ-nek fordította, ami a megátkozottságra és kudarcra ítéltiségre utal, s a címben kiemelt helyszínt közvetve akár az ótestamentumi próféták átkaival is összekapcsolja. Maga a fordítás mint tevékenység mindkettőjüknek rendkívül sokat jelentett, és saját költői gyakorlatukhoz is szorosan kötődött, de különböző módon;⁴⁷ Eliotot mindketten jelentős költőnek tartották, de más-másképpen közelítettek műveikhez. Weöres korán fölfedezte magának Eliot költészetét, tanulmányozásra okvetlenül érdemesnek tartotta, hatását kész volt befogadni, majd saját pályája egyik későbbi csúcán (1968-ban) tisztelettel adózott emléke előtt, de sohasem akart hosszas szellemi tartózkodásra berendezkedni költészetében. Vas 1959-ben személyesen is felkereste Eliotot, egész kötetre való fordított le költeményeiből és drámáiból, esszét írt találkozásukról és a fordítás közben szerzett tapasztalatairól, s hosszú idővel fordításai megjelenése után is szívesen foglalkozott javítgatásukkal. Mint a THE WASTE LAND fordítója átérezte az erőpróba rendkívüli nehézségét, ezért tanulmányozta a tudós kommentárokat, Eliottól is tanácsot kért a szövegbeli utalások és hivatkozások ügyében, s örömmel fogadta, hogy problémák esetére a költő maga ajánlkozott segítőtül.⁴⁸ Eliot költészete iránti tiszteletét jól mutatja, hogy egy 1970-ben kelt levele szerint Weöres nagy költő ugyan, de sem ő, sem bármely más magyar kortársa nem olyan nagy, mint T. S. Eliot, Saint-John Perse vagy Nelly Sachs.⁴⁹

Sokatmondó egyezés, hogy költői pályafutásukat mindketten Füst Milán csodálójaként kezdték, vagyis az akkori magyar költők legprófétaibbjának a lábánál ültek. Füstnek nemcsak költészeti stílusa emlékeztetett a prófétákéra, hanem az idő múlásával testi megjelenése is: fényképe Michelangelo sixtusi freskójának Joel prófétája mellé téve

kísérteties hasonlóságot mutat.⁵⁰ Mind Weöres, mind Vas levelezést folytatott vele, mindketten ismertetést írtak egy-egy kötetéről (Weöres 1942-ben A FELESÉGEM TÖRTÉNETÉRŐL, bár ezt a kritikát végül nem tudta megjelentetni; Vas 1934-ben Füst válogatott költeményeiről), s mindketten nagyra becsülték meg nem alkuvó művészetét. Weörest láthatólag az érdekelte, hogyan lehet egy előd maszkját és hangját a sajátjaként kipróbálni; a *Nyugatban* megjelent első közleménye épp Füst költészetének pastiche-a volt, a LEVÉL FÜST MILÁNNAK című vers, amelyet saját bevallása szerint a vonzás és taszítás együttese ihletett.⁵¹ Ugyanakkor elragadtatva figyelte, hogy Füst miként dolgozta át egy kortárs költő, Kaszab Ilona verseit, sőt ez lehetett az egyik legkorábbi hatás azok közül, amelyek végül saját PSYCHÉ-jéhez vezettek, azaz egy képzelt hajdani költő verseinek és levelezésének kötetéhez. Ezzel szemben Vas ismertetése Füst költészetében az ÓSZÖVETSÉG héber prófétáinak magányos és makacs hangját üdvözölte. Úgy látta, Füst költészetében a vallásosság fontos helyet kap, és hogy művei vallási képzetköre jellegzetesen zsidó, azaz nem hisz a túlvilágban vagy más vigasztaló ígéletben. Idézte Füst A MAGYAROKHOZ című versének zárósorát: „*Én prófétáktól származom*”, és e hagyomány vállalását hitelesnek találta, mert a versekben megszólaló lírai alany mélységesen elégedetlen a környező társadalommal, költői hanghordozása pedig Ezékielére hasonlít.⁵² (Hozzátehetnénk, hogy Füst egyik költeménye, A JELENÉS éppen EZÉKIEL 1,24-ből vette mottóját: „*És hallám az ő szárnyaik zúgását*”, képvilága pedig, főként a csontokkal teli mező képe, EZÉKIEL 37,1-re utal vissza, ugyanakkor általánosan is jellemző Füst költészetére, amelyben a csontok kiemelt szerepet kapnak az öregség és a halál jelképeként, például a HA CSONTJAIMAT MEG KELLETIK ADNI című nagy versben.) Igaz ugyan, hogy Füst profetikus hanghordozása nagyon messze van akár Vas költeményeinek többnyire fesztelen és hétköznapias nyelvhasználatától, akár Weöres sziporkázó metrikai virtuozitásától, de Füst mindkettejüknek példát mutatott, hogyan kell bátran új utakat törni a magyar költészetben.

Mindamellet az utalt szöveg, EZÉKIEL 37,1–14 sem jelenthette ugyanazt kettejük számára. Weöres 1913-ban Szombathelyen született, egy dunántúli család sarjaként, amely a XVII. században kapta nemességét; apja katonatiszt, aki meggyőződéséhez minden körülmények közt ragaszkodott; anyja négy nyelven olvasott és beszélt, klasszikus műveket adott a hat-hét éves fiú kezébe, néhány év múlva pedig magával vitte egy antropozófiai kör összejöveteleire, hogy megismerkedjen a keleti és európai miszticizmus tanaival.⁵³ Weöres csodagyerekként tűnt fel a magyar költészetben, és hamarosan lázasan kereste a használható mintákat nagy ívű költői törekvéseihez, melyek jegyében mind következetesebben próbált túllépni a személyes tudat határain, egyesítve a nyugati és keleti ösztönzéseket, Egyiptom, India és (egy tanulmányút során) Kína örökségét. Jellemző, hogy a munkáit ihlető kulturális hatások felsorolását Lao-ce TAO TE KING-jével kezdte, majd a GILGAMES-eposszal folytatta, harmadikként említve a BIBLIÁT, ezután következett az újabbak közül Mallarmé, Babits, „*továbbá a matematika, a zene, az ablaküvegen mászkáló légy: körülbelül minden, amire csak ráeszméltem*”.⁵⁴ Persze ettől nem kevésbé hatott rá a BIBLIA, noha annak sem adta át magát mindenestül. Evangélikusként 1932-ben azt fontolgatta, hogy áttér unitáriusnak, és pap lesz, mert az unitarizmus, úgymond, jobban megfelel gondolkodásának, lévén az a relativizmus vallása, a keresztények és a tudomány szerint egyaránt komolytalan, és, „*nem határozza meg Istent közelebbről, a bibliával szemben pedig egyáltalán nem áll a kritikátlanság álláspontján*”.⁵⁵ Itt szinte mindegy, hogy mennyire érvényes ez a jellemzés az unitarizmusra; fontosabb, hogy Weöres ezért érezte közel magához, és emiatt választotta volna. Ha rákérdeztek, azt nyilatkoz-

ta, hogy a BIBLIA nagy hatást gyakorolt rá,⁵⁶ de legtöbbször feltűnően különféle ihletforrásokkal együtt említette. 1944-ben megvallotta egy barátjának, hogy a költőnek, ha igazán modern, azaz orpheusi költészetet akar létrehozni, nem az európai költőktől kell tanulnia, hanem „a szanszkritoktól, a benin négerektől, a népköltészettől, az elemisták fogalmazványaitól és még inkább a gyermekgyógyógestől, az örültektől, a madárdaltól, a profétáktól”.⁵⁷ Nem mintha hiányzott volna belőle a fogékonyság az ÓSZÖVETSÉG bizonyos prófétai szövegei iránt, de amikor (1932-ben) a JEREMIÁS SIRALMAI 3,1–18 átköltéseként megírta JAJGATÁS című versét, egy sor másféle ihletű költeménnyel együtt közölte őket, az Ó-EGYIPTOMI VERSEK mellett, amelyeket jellemző módon szinte ugyanakkor írt, 1931-ben és 1932-ben. Jó néhány verse átköltés, mely bibliai történeten alapul (ÁBRAHÁM ÁLDOZÁSA, DÁVID TÁNCA, ÉNEK A TEREMTÉSÉRŐL, JÓZSEFET ELADJÁK TESTVÉREI), mások bibliai témákra utalnak, vagy bibliai metaforákat használnak, mint az 1944-ben írott és 1946-ban megjelent MENNYEKZŐI KAR, amely olyan mértékig utal az ÉNEKEK ÉNEKÉ-re, hogy kapcsolódásai számbavételét joggal tekintették a hiteles értelmezés feltételének.⁵⁸ Még jellemzőbb Weöres bibliai, mitikus és kulturális utalásrendjére a TÉLI REGGEL című verse, amely az ÉNEKEK ÉNEKÉ-n és Angelus Silesius ARKANGYALI VÁNDOR-án kívül egyes keleti mítoszok alapelemeiből, például a MAHÁBHÁRATA férfi- és nőprincípiumainak sajátos viszonylagosságából építkezik.⁵⁹ Weöres költészetének összetettsége nincs messze Eliotétól: ahogy a THE WASTE LAND egyszerre utal Jessie Weston FROM RITUAL TO ROMANCE című könyvére, a BIBLIÁ-ra, valamint különféle mitikus és kulturális motívumokra, Weöres TÉLI REGGEL-e egyesíti a különböző misztikus írásokból és a BIBLIÁ-ból kölcsönzött elemeket. Weöres annyira el tudott merülni mitikus és misztikus forrásaiban, hogy élete és költészete hozzáférhetetlenné vált a korszakban dúló politikai ragályok számára. Költészete saját nyelvén pontos látleletben fejezte ki irtózását a hatalmat bitorló rezsimtől, de nem volt hajlandó közvetlen párbeszédbe bocsátkozni. Így lehetett egyike ama kevés magyar szerzőnek, akik fenn tudták tartani alkotókedvüket a háború utáni legfojtogatóbb rezsim közepette, vagyis az 1940-es évek végétől az 1950-es évek végéig, amikor költészetét hevesen támadták, és csak ritkán adtak engedélyt publikálására.⁶⁰ Póztalan, természetes és elegáns függetlensége persze szemet szúrt a hatóságoknak, és nehezen tűrték; 1962-ben a Szépirodalmi Kiadó egyik illetékeseként Illés Endre beismerésnek is sokatmondó megjegyzéssel indokolta egy versgyűjteménye kéziratának elutasítását: „Azért abban mégiscsak van valami bősztító, hogy egy költőt meg se karcoljon a kor, amelyben él.”⁶¹

Weöres első kötetét, a HIDEG VAN címűt (1934) ismertette Illyés kevesellte a költő személyes jelenlétét, a legjobbnak mégis egy bibliai átdolgozását ítélte, „melyben elemi erővel tör fel a fékezhetetlen panasz – Jeremiás panasza”.⁶² Bár később Weöres a régebbi magyar költészetet tanulmányozván fölfedezte a jeremiádot mint a XVI–XVIII. század jelentős műfaját, ebben a versében nem próbálta a bibliai szöveget valamely hazai témára vagy erkölcsi tanulságra kifuttatni. Ehelyett úgy írta át a Jeremiásnak tulajdonított siralmak egy szakaszát (JEREMIÁS SIRALMAI 3,1–18), a Károli-fordítást használva alapszövegként, hogy finom eltérései nagy részét csak tüzetes összehasonlítással lehet felfedezni, s alig észrevehetően rajzolódnak ki belőlük a maga költői látomásának körvonalai. Külön-külön csak eseti változtatásnak látszhatna, hogy például kihagyja 3,7-et, azaz a bekerítettség és megláncoltatás képét, vagy hogy kihagyja 3,12–13-at, amely szerint az Úr felajzotta volna íját, hogy az emberre célozván, nyilat annak veséjébe lője. Bár szembeötlőbb változtatás, önmagában annak sem volna átértelmező jelentősége, hogy minden második sor után refrénként beiktatta a lamentáció ismételt szavát: „jaj, jaj”. Ehhez képest rendkívül fontos, hogy módosítja 3,6-ot, amely Károlinál úgy szólt volna, hogy

„Sötét helyekre ültetett engem, mint az örökre meghaltakat”, nála azonban kihagyatik az „örökre” szó (ami egyébként Károlinál fordítói tévedésből származott, hiszen a héber szövegben עולם állt, azaz ’régen’, ’valaha’, ’egykor’), s ezáltal az átdolgozás elhárítja a halál örök érvényének képzetét, hallgatólagosan visszaállítja a feltámadás lehetőségét, s megnyitja a véges létezés meghaladásának (Weöres számára mindig fontos) távlatát. További betoldásai hol szemléletesebbé teszik a bibliai alapszöveget, hol módosítják összefüggésrendjét. Az előbbire példa 3,1 átírása a költemény nyitószoraiban: a KÁROLI-BIBLIA (1901-es, még revideálatlan kiadása) itt egyszerű tömörségében erőteljes: „*Én vagyok a sanyarúság-látott ember, az ő haragjának vesszeje miatt*”; Weöres bővítései azt is láttatják, miként zajlik a sanyargattatás: „*Én vagyok az a bizonyos ember, ki sínylődve szenved az Úr miatt, / kinek a teste kímában vonaglik az Ő haragjának vesszeje alatt.*” Értelmezési következményeit tekintve jelentősebb a másik típus, főként a bibliai szakasz 3,4. versének kiszáritási motívuma, amely érintkezik a THE WASTE LAND-ben felbukkanó száraz csontok képvilágával. Itt kap jelentőséget, hogy Weöres az 1908 előtti, revideálatlan Károlifordítást használta alapszöveggént, ugyanis a revideálás utáni kiadások (mindmáig) a testnek vagy bőrnek nem a kiszáritását említik a csontok megtöretése mellett („*Megfornyaszottta testemet és bőrömet, összeroncsoolta csontjaimat*”),⁶³ ahogy a KING JAMES BIBLE szövegében is inkább csak öregítésről van szó („*My flesh and my skin hath he made old; he hath broken my bones*”); ezzel szemben a revideálatlan (még 1901-es) KÁROLI-BIBLIA-ban a kiszáritás még szerepelt, sőt kiemelt helyre került: „*Megszárazottta az én testemet és bőrömet, öszverontotta az én csontaimat!*” Weöres feltehetőleg ismerte mind a revideálatlan, mind a revideált változatot, mert mindkettő igéjét átveszi e részlethez: „*megfornyaszottta testemet, kiszáritotta bőrömet, mozsárban zúzza a csontjaimat*”. Nem tudni, Weöres mit gondolt a hagyományos, bár tudományosan megcáfolt feltevésről, amely JEREMIÁS SIRALMAI-t a JEREMIÁS KÖNYVÉ-ből ismert prófétának tulajdonította, s ugyanígy nincs nyoma, hogy emlékezett-e arra, hogy az utóbbi maga is utalt a tetemek völgyére (JER 31,40), ha nem is a csontokéra. Mindenesetre ez az átköltése is mutatja, hogy odafigyelt a szárazság és a csontok motívumára, s ebben a saját személyes indítékai éppúgy szerepet játszhattak, mint a bibliai előfordulások ismerete, például JEREMIÁS SIRALMAI 3,4, JEREMIÁS 31,40 vagy EZÉKIEL 37,1–4 emléke.

Vas máshonnan érkezett az ÓSZÖVETSÉG prófétáihoz. Olyan zsidó családban született 1910-ben, amely valaha több rabbit számlált tagjai közt, s a kisfiú ezek egyikének köszönhette legmeghatározóbb költészeti és vallási élményét. Ugyanis nagyapja, a bátaszéki zsidó közösség rabbija 1919 nyarán az ínség elől odavitt és átmenetileg gondjaira bízott gyereket bevezette a héber nyelvbe és a héber BIBLIA-ba, amelyek a költészet első forrásává és szimbólumává váltak számára.⁶⁴ Két évtizeddel később, 1938-ban, Vas áttért a római katolikus hitre, és pedig nem kénytelen-kelletlen, mint Füst Milán, hanem mélyen átértzett vallási szükségletből, kései költészetében újszövetségi motívumokkal dolgozott, s végül katolikusként halt meg 1991-ben, de mindezek közben ragaszkodott korábbi örökségéhez, ami versein is meglátszik. Barátja, Radnóti Miklós erre célzott 1942-ben, amikor a saját zsidóságát műveire nézvést lényegtelennek ítélve összehasonlította költői természetüket. „*A tanúsítványos Vas István költészetében több szerepe van a zsidóságnak, mint az enyémben vagy a zsidó Zelk Zoltánéban.*”⁶⁵ Ugyanakkor Vas játékosan ironikus és józanul földközeli költői alakmása és csevegően hétköznapias nyelvhasználata látszatra egyáltalán nem állt rokonságban az ÓSZÖVETSÉG prófétáival, s elsődlegesen értelmi fogantatásuk és fegyelmük sem hasonlít azok felsőbb sugallatot közvetítő révületére. Weöres már 1935-ben észrevette, hogy Vas költeményei „*nem megálmódott, hanem kigondolt művek, nem*

a »szent téboly«, hanem a logika vezeti őket”.⁶⁶ ULTIMA REALITAS című költeménye elején a vers megszólaló lírai alanyától halljuk a költő ars poeticájának is beillő vallomást, miszerint néha maga is szügyelli, de őt egyszerűen nem érdekli az apokaliptikus, mennyet-poklokot renetgő, transzcendens távlatú, felújított mítoszlelemekből építkező költészet; később másoknak is feltűnt, hogy sohasem áhítozott bármiféle prófétai szerepre.⁶⁷

Ennélfogva az EZÉKIEL, amely valamikor 1957 és 1959 közt íródott, majd először 1960-ban, vagyis nem sokkal a THE WASTE LAND fordításának megkezdése előtt jelent meg,⁶⁸ egyszerre kivételes és jellemző része életművének. Ez a költemény a bibliai szöveg átírata olyan drámai monológ formájában, amelyet maga a próféta mond el, s ennek megfelelően az ószövetségi próféták emelkedett hanghordozásával szól, egyúttal azonban feltűnően hasonlít Füst Milán hosszan kígyózó verssorainak lejtésére, vagyis az egykor mentoraként tisztelt költőére, akiről 1934-ben azt gondolta, hogy némelyik versét akár Ezékiel írhatta volna. Néhány évvel azután, hogy Füst szenvedélyes cikkben támogatta az épp fordulópontjához érkezett 1956-os forradalmat,⁶⁹ Vas sejtethetően azért írta meg versét, hogy megpróbálja eljutni a forradalom tragikus végkifejletének mégiscsak felemelő jelentéséhez. Ugyanakkor az sem lehet véletlen, hogy az *Élet és Irodalomban* együtt közölte RADNÓTI NAPLÓJÁT OLVASVA című versével (RÉSZLET EGY HOSSZABB KÖLTEMÉNYBŐL alcímmel, mely a RAPSZÓDIA A HŰSÉGRŐL című versciklusra utalt), a végén hűségesküt téve a háborúban megölt barát és társai emlékének; az együttes közlés megvilágítja a két vers összefüggését: ahogy Vas számára az 1956-os forradalom jelentése nem volna teljes a II. világháború nélkül, a holtak feltámasztásának nagy bibliai alapszövegét sem vonatkoztatja kizárólag egyetlen történelmi eseményre.

Vas költeménye EZÉKIEL 37,1–14 költői parafrázisa, helyenként már-már szoros fordítása, amit a finom kihagyásokon, betoldásokon és átalakításokon kívül az avat saját költeményévé, hogy mint ilyent közli (azaz saját szerzői nevével jegyezve és egy műcímként szedett cím alatt) először egy irodalmi hetilapban, majd saját versei gyűjteményes kötetében. Kihagyásai közül az a legbeszedesebb, hogy bibliai alapszövegéből teljesen eltünteti EZÉKIEL 37,11–12-t, amelyben az Úr maga adja meg a parabola kulcsát: „És monda nekem: Embernek fija! Ezek a tetemek az Izráel egész háza. Imé azt mondják: *Elszáradtak a mi csontaink, és elveszett a mi reménységünk, és kivágattunk mi magunkban! Annakokáért prófétálj és mondjad nekik: Így szól az Úr Isten: Imé én megnyitom a ti koporsóitokat, és kihozlak titeket a ti koporsóitokból, én népem és viszlek titeket az Izráel földére.*” Vas tehát kihagy minden hivatkozást Izráelre és földjére, és csak az önmagában sokkal általánosabb „az én népem” kifejezést veszi át, és az Úr megerősített ígérletét, hogy föltámasztja a holtakat. „E tetemek, ez az én népem, és megtartom, amit ígértem – Ember Fia, mondd nekik. / És megteszem a sosevoltat, kijönnek a sírból a holtak, és vagyok, aki vagyok.” Nincs kifejtve, hogy a feltámasztásnak mi a célja, ugyanis az utóbbi tagmondat, „és vagyok, aki vagyok”, nem a művelet céljaként hivatott szolgálni, csak arra mutat rá, hogy miért fog biztosan megtörténni. Vas így változtatja az Úr allegóriáját költeménnyé, sőt, a költemény fő metaforájának jelentéstartalmát (I. A. Richards szavával: *tenorját*), vagyis a nemzeti megújulás ígérletét annyira általános érvényűvé teszi, hogy a megmaradt jelentéshordozó (Richardsnál *vehicle*),⁷⁰ azaz a megölteket feltámasztása újabb teljes metaforává önállósul, vagyis ami eredetileg szinte allegorikus megfelelések önmagukat magyarázó rendszere volt, abból egy sokértelmű és különböző értelmezések számára nyitott költői alkotás jön létre. Továbbá 37,11–12 kihagyásával és ezáltal Izráel említésének megszüntetésével összhangban elhagyja 37,14-ből azt a részt, amely megerősítette volna az Úr végső

ígéretét („és megnyugotlak titeket a ti földetekben”), vagyis gondosan eltüntet minden olyan mozzanatot, aminek az eredeti szövegben konkrét földrajzi értelmet is lehetett tulajdonítani, s ami miatt EZÉKIEL 37,1–14-et mindmáig hivatkozási alapként használják a bibliai föld iránti területi igényhez.⁷¹ Noha a Kádár-rendszer ideológiai őrei nem néztek volna jó szemmel az Izráelre való hivatkozást, Vas e kihagyásait feltehetőleg nem (vagy nem csupán) a cenzúra követelményeire való igazodás tette szükségessé, hanem inkább (vagy főként) az ösztönözte, hogy nélkülük a költemény mint új parabola az 1956 utáni Magyarországra is vonatkozhasson.

Csakhogyan Ezékiel látomása annyira közismert, legalábbis a BIBLIA-n felnőtt olvasók körében, hogy egy fontos részének kihagyása nem maradhat észrevétlen. Ellenkezőleg, kihagyása annyira szembeötlő, hogy negatív utalásnak látszik; emlékeztet az eredeti szövegre, s észrevéve az eltérést, a hiányzó rész jelentősége csak még hangsúlyosabbá válik. Vas láthatólag tisztában volt ezzel, és számított kiemelő hatására; ugyanakkor jól tudta, hogy olykor a BIBLIA is elhallgatja valakinek a hovatartozását, hogy ezáltal egyetemesebb érvényt adjon a róla szóló történetnek. (Saját BIBLIA-válogatásának bevezetőjében Vas kifejti, hogy a JÓB KÖNYVE emelkedettebb gondolkodású és egyetemesebb érvényű, mint a próféták könyvei, mert Izráel neve nem fordul elő benne, sőt Jehováé sem, és Jób zsidósága sem kerül szóba, tehát „itt az ember, az egy ember áll szemben Istennel”).⁷² Költeményében az „Ember fia” szókapcsolatot használva Vas azt a kifejezést őrizte meg a bibliai szövegből, amellyel az Úr csakis itt, Ezékiel könyvében szólította meg prófétáját, vagyis bármiféle szűkebb (akár zsidó, akár prófétai) vonatkozásának kiemelése nélkül, emberi mivoltát állítva előtérbe. Bár ettől még Ezékiel próféta marad, és amit az Úr közöl vele, az így is különös jelentőséget ad neki, a megszólítás nem utal többre, mint egy emberre a sok közül, aki azonban itt az összeset képviseli. Ha a prófétai szerephez nem is, ehhez Vas közel érezhette magát, hiszen az EZÉKIEL megjelenése után tíz évvel, 1970-ben nagyon hasonló vonatkozásban utal magára új verseskötete címében: MIT AKAR EZ AZ EGY EMBER? Stilisztikájára nézvést Ezékiel általában kevésbé poétikus, mint más próféták, nagyobb arányban folyamodik az egyszerű nyelvhez, mely helyénvalóbb és hatékonyabb, amikor fogságban élő, megalázott emberekhez kell szólni.⁷³ Ezékiel szokásos nyelve az a prófétai beszédmód, amely a leginkább illet Vas saját költészetének hangvételéhez; az EZÉKIEL KÖNYVE már csak ezért is közel állhatott a költő szívéhez.

Mindazonáltal ha Ezékiel látomásával áttételesen az 1956-os forradalomról akart sugallni valamit, többre volt szüksége annál, hogy a próféta mondandóját kibontsa eredeti szövegösszefüggéséből. Tisztában lévén e látomás bibliai jelentésével (1986-ban a nemzeti megújulás ősi parabolájaként értelmezte),⁷⁴ meg is kellett változtatnia szövegét, hogy átfogóbb történelmi érvényt s ezáltal egy más kor sorsdöntő eseményére vonatkoztatható jelentést adhasson neki. Az 1956-ra érvényes szöveget és olvasatot az teszi lehetővé, hogy a bibliai szöveg nem egyszerűen a holtak, hanem (EZÉKIEL 37.9-ben) kifejezetten a *megöltek* csontjairól beszél, mégpedig a feltámasztási szertartás Istentől származó formulájának részeként. „Monda továbbá nékem: *Prófétálj a léleknek, prófétálj embernek fija, és mondjad a léleknek: Ezt mondja az Úr Isten: A négy szelek felől jöjj elő te lélek, és lehelj ezekbe a megölettekbe, hogy éljenek.*” Már az feltűnő, hogy az itteni *prófétálásból* Vas költeményében *jóslat* lesz, ezzel még bizonyosabban bekövetkezendőnek mutatva a feltámasztás ígérését, ami a szövegváltoztatások rendszere által majd úgyis a költemény legbiztosabb üzenetévé erősödik („*Mondj jóslatot, így szól, »az aszott vázaknak énhelytettem. / Hallják, hogy az Úr így szól: Leszen új élet a tetemekben [...]»*”); ugyanilyen fontos azonban,

amin Vas nem változtat: gondosan megőrzi a megölettetés kulcsszavát, sőt a főnévi szerepű igenevet önálló igévé, a határozói szerkezetet önálló állítmányú tagmondattá lépteti elő („*Jőjj és lehelj ezeknek tetemébe, kik megölettek, hogy megéledjenek*”), összhangban azzal, hogy költeményében előzőleg az Úr már azzal utalt a szétszórt csontokra, hogy „*elesett vázak, tetemek*”, s itt a méltóságteljes „*elesett*” jelző kiemeli hősi halálukat a csatamezőn. Mint 1945 után, 1956 után is sokak álmát és ébrenlétét kísértették megölt szeretteik tetemeinek és sírjainak rémképei, valódi vagy elképzelt exhumációjuk jeleneteivel együtt; Vasnak is volt fogalma arról, hogy a rothadás milyen átható szaga lenghet körül egy versekkel teli iskolásfüzetet, miután kiásták a tömegsírból, egy emberi testtel együtt, mely valaha az ő barátja volt.⁷⁵ Vas költeményében a „*kik megölettek*”, mint a bibliai alapját képező „*ezekbe a megölettekbe*”, nem mondja meg, hogy a szerzteheverő csontok vagy tetemek *mikor* ölettek meg, ezért EZÉKIEL 37,12-ből az Izráelre hivatkozást elhagyva nem volt többé akadályja annak, hogy ezek a magyar történelem bármely múlt- vagy jelenbeli áldozataira vonatkozhasanak, s az „*én népem*” is ehhez igazodva kapjon új jelentést. Vas költeményét nemcsak azért lehetett a felnyíló történelmi vonatkoztatások közül 1956-ra érteni, mert néhány évvel ezután jelent meg, hanem mert képvilága érzékelteti, hogy az áldozatok fiatalok voltak, amikor megölték őket; egykori hajuk és bőrük jelzői erre utalva sejtetik az ifjúság tüntetésével kezdődött és a közösségi emlékezetben mindmáig hozzájuk kapcsolódó '56-os forradalmat. „*Mert húst, inakat, lobogó hajakat hozok én csupaszult tagokra, / S majd lesznek az elesett vázak, tetemek fiatal bőrrel beborítva.*”

Vas betoldásai közül az a legfeltűnőbb, amikor a feléledő tetemek az élet fája iránt tudakozódnak. „*Az élet fája hol van? Kívágtunk magunkban! A Halálnak völgye ez itt!*” Ilyesmi egyáltalán nem szerepel EZÉKIEL 37,1–14-ben, és bár a 47,7-ben és 47,12-ben említett fák együtt és közvetve jelenthetik az élet valamiféle fáját,⁷⁶ ez nem maga az élet fája, amelynek gyümölcse örök életet ad, ahogy arról MÓZES ELSŐ KÖNYVÉ-ben és a JELENÉSEK KÖNYVÉ-ben olvashatunk. Első említésével 1 MÓZ 2,9-ben találkozunk, közvetlenül az után, hogy az épp megteremtett embert (1 MÓZ 2,7) az Úr az édenkertbe helyezte (2,8), ahol az Úr sokféle fát nevelt, köztük „*az életnek fáját is, a kertnek közepette*”; ezután 1 MÓZ 3,22–24-ben bukkan fel, a bűnbeesés után, amikor az ember éppen azért űzetik ki az édenkertből, nehogy a tudás fájának gyümölcse után az élet fájának gyümölcséből is egyen; végül az ÚJSZÖVETSÉG-ben fordul elő, JEL 2,7-ben és 22,1–2-ben. Ezekből főként az első előfordulása, az 1 MÓZ 2,9-beli vésődhetett legmélyebbre Vas emlékezetében, mert az részét képezte a HÉBER BIBLIÁ-ból kapott gyerekkori leckéknek, a rabbi nagypapával olvasott teremtéstörténetnek, amely a hajdani kisfiú világra eszmélésének első költői élményvilágát adta. De e bibliai helyek kapcsán a legfontosabb kérdés nem az, hogy mi szolgálhatott belőlük Vas költeménye forrásául vagy indítékául, hanem hogy milyen jelentést és jelentőséget kaphattak, amikor átértelmeződve bevitettek a költemény szövegösszefüggései közé. Miért kérdezik a feltámasztottak, hogy hol az élet fája, és miért olyan csalódottak, amikor megszólalnak? Talán azt várták, hogy visszakerülnek az édenkertbe, ahol az élet fáját látták? Ha ezt a betoldást MÓZES ELSŐ KÖNYVE összefüggésében olvassuk, amire az élet fája mint utaláshívó kifejezés készlet, akkor azt kell feltételeznünk, hogy a feléledők, a halálból visszatérve, vagy azért gondolnak az élet fájára, mert magyarázatot keresnek a haláluk után nem várt élet rejtélyére, vagy mert olyan csodálatos eseményeket láttak haláluk előtt (az '56-os forradalom napjaiban), amilyeneket egyébként csak a paradicsomban tudtak volna elképzelni. Akárhogy is, a költemény következő részében az Úr utasítja Ezékielt, mondja meg a feltámasztottaknak, hogy ő az, aki ígéretéhez híven visszahozza őket a halálból. „*E tetemek, ez az én népem, és*

megtartom, amit ígértem – Ember Fia, mondd nekik. / És megteszem a sosevoltat, kijönnek a sírból a holtak, és vagyok, aki vagyok.” Bár az „és megteszem a sosevoltat” tagmondat teljes egészében Vas betoldása, hiteles bibliai parafrázisként hangozhatik, mert az Úr azelőtt még csakugyan sohasem támasztott fel egy seregnyi embert a szétszórt csontjaikból. Ugyanakkor „a sosevoltat” kifejezés egyaránt jelent valami hallatlant, váratlant, sőt csodaszerűt, mintha arra célozna, hogy az Úr olyasmit cselekszik, amit sem Ezékiel, sem a feltámasztottak nem várhattak volna, sőt nem is tarthattak lehetségesnek az élet fája nélkül, azaz a bűnbeesés után. Ennyiben 1956-ra vonatkoztatva a költemény e rejtett jelentése erőforrásként kínálkozhatott, annál is inkább, mert egyébként a forradalom leverése után bármiféle igazságszolgáltatás gondolata eleve reménytelennek látszott, sőt még az is kétségessé vált, hogy az egész forradalom nagyszerű, de utólag reménytelennek bizonyult fellángolásában volt-e bármiféle ésszerűség. Az 1956 utáni elkese-redettségekben az Úr ígérete, e versbeli szavával „jóslat”-a, hogy feltámasztja a holtakat (és ezáltal mintegy erkölcsileg is igazolja áldozatukat), nemcsak a szokásos geopolitikai hatalmi viszonyokon és az esélytelenség belőlük következő érzetén tudhatta felülemelni a magyar olvasót, hanem visszaadhatta önérzetét, méltóságát és életkedvét, mondhatni szinte ugyanúgy életre kelthette, mint az Úr a szétszórt csontokat. Weöres JAJGATÁS című verse 1932-ben csupán a síralmak bibliai mintájú kimondásával enyhítette az emberi fájdalmat, Vas EZÉKIEL-je 1956 után azzal önthetett erőt olvasóiba, hogy felvilantotta a feltámasztás ígéretének változatlan érvényű, mégis új jelentését.

Míg azonban Eliot számára az Úr Ezékielhez intézett kérdése, hogy tudnak-e, illetve fognak-e valaha még élni a völgyben heverő csontok („*Can these bones live?*”), az első világháború után azt a szorongatóan időszerű kérdést szolgáltatta meg, hogy az osszifikálódott európai kultúra még feltámasztható-e, vagy az elmúlt idők ártalmatlan és tehetetlen hagyatékává jelentéktelenedik („*Dry bones can harm no one*”), Vas számára az 1956-os forradalom után már azt jelentette, hogy az elesettek hiába áldozták-e életüket a szabadságért vagy sem. Az ősrégi kérdés új tétje az lett, hogy e forradalom mint történelmi esemény kaphat-e pozitív jelentést, lehetséges-e így értelmezni szükségszerű veresége, halottjai és bebörtönzöttjei ellenére. Mi több, korábbi magyar történelmi sorscsapásokhoz hasonlóan a nagy dilemma 1956 után az volt, hogy a felkelés brutális leverését és megtorlását lehet-e transzcendens viszonylatban értelmezni. E végső kérdés gyakorlati alakmása, miszerint a forradalom halottjait lehet-e abban az értelemben áldozatnak tekinteni, hogy elvesztésüket a nemzeti történelem későbbi vívmányai igazolhatják, ugyanígy elhangzott már az 1848-as szabadságharc leverése után, s a korszak nagy irodalomkritikusa, Gyulai Pál igenlő választ adott rá.⁷⁷ Ugyanez volt a kérdés végső tétje 1945 után is, amikor egy másik kritikus, Komlós Aladár, a koncentrációs táborokban megölt magyar zsidók fölötti gyászbeszédében az 1755-ös lisszaboni földrengés okozta világnézeti megrendülésre, a gondviseléshit megingására utalva töprengett az új történelmi tömegkatasztrófa értelmezhetőségén, s végül szenvedélyesen tagadta a transzcendens jelentésadás lehetőségét.⁷⁸ Vas 1956 után nem elsőként nézett szembe e problémával; lényegét Füst Milán már a forradalom alatt megfogalmazta egy ékes-szóoló cikkében, amely november 2-án jelent meg az *Irodalmi Újság* hasábjain (EMLEKBESZÉD THUKYDIDÉSZ MODORÁBAN AZ ELESETT HŐSÖK SÍRJA FELETT), majd nemsokára a SZÓZAT A SÍRBÓL című költeményében, amelynek reformkorias nyelvezetű szövege kimondva-kimondatlanul ragaszkodik az áldozat értelmébe vetett hithez.⁷⁹ Vas EZÉKIEL-jében a feltámasztottak csalódására válaszol az Úr azzal, hogy mindenben meg fogja tartani ígéretét; ez a kinyilatkoztatás annak bizonyosága is, hogy ami történt és történni fog, az még mindig az ő műve, azaz értelmezhető transzcendens keretben.

(4) Egy utalás túlélési esélyei: a „dry bones” fordításai és a magyar költészet

Magára eszmélésétől fogva Weöres és Vas más-más utat járt be, de az 1950-es évek végén bibliai felkészültségük elegendő volt ahhoz, hogy alkalomadtán felfigyeljenek egy Ezékiel-utalásra Eliot költeményében. Nehéz volna megmondani, hogy melyiküknek volt rá több esélye. A keleti bölcsességre szomjúhozó Weöres számára a THE WASTE LAND végén felbukkanó „*Shantih*” legalább olyan sokat jelentett, mint az Ezékiel látomására utaló szókapcsolat, Vas azonban Ezékiel látomásának különleges jelentőséget tulajdonított. Másrészt Weöres költői hajlamának jobban megfelelt a személytelen költészet elioti törekvése; maga is hasonló nézeteket vallott korai levelezésében, nemegyszer épp Eliotra hivatkozva. Már 1939-ben azt tanácsolta egy költőbarátjának, hogy olvassa Eliot és Pound (valamint Carl Sandburg és Robinson Jeffers) verseit, mégpedig az eredeti angol szövegükben.⁸⁰ Egy másik fiatal költőt 1946-ban arra ösztökélt, hogy lépjen túl személyes érzelmei és életrajzi eseményei kifejezésén, mert ezt a lehetőséget a XIX. századi költészet már gyakorlatilag kimerítette, s kövesse inkább olyan szerzők példáját, mint Eliot (valamint Mallarmé, Valéry, George, Rilke, Joyce, Lawrence, Wilder, Sartre), azaz tegye félre léte egyéni összetevőjét, s tárja föl ember volta mélyét a közös, változatlan, személytelen és elemi alaprétegben.⁸¹ Hamvas Béla 1944-ben megjelent ismertetése Weöres A MEDÚZA című kötetéről már nem elsőként hívta fel az ekkor már javában kísérletező költő figyelmét Eliot jelentőségére. Weöres költői fejlődéstörténetében mégis nehéz volna túlbecsülni e cikk hatását, ugyanis élesen rávilágított arra, hogy Eliot személytelen poétikája lényegileg egybevágott a feléledő orphikus költészettel, a szent elragadtatás, a bensőség, a metafizikai alap és a transzcendencia költészetével, vagyis a legutóbbi költői lázadással a fény, textúra, érzékletesség és mindaz ellen, amit Mallarmé homéroszi eltévelyedésnek bélyegzett, s ami a külsődlegességet utánzó hagyományos költészet jól kidolgozott, ragyogásával megtévesztő látszatvilágához tartozik. Weöres nagy meglepetésére Hamvas kitörő örömmel üdvözölte az ősi orphikus költészet megújulását, amelyet Whitman, Mallarmé és Rilke készített elő, majd Franciaországban Valéry, Angliában Eliot vitt tovább, nálunk pedig Weöres új kötetének legjobb darabjai próbálgattak, még öntudatlanul, de ígéretesen sejtetve a továbbfejlődés irányát.⁸² Weöres költészetének Eliotéval rokon orphikus jellege is okozhatta, hogy két évtizeddel később „*T. S. Eliot emlékének*” ajánlotta egyik legfontosabb költeményét, a MERÜLŐ SATURNUS-t, a néhány évvel Eliot halála (1965) után, 1968-ban megjelent kötete címadó darabját, melynek ítélezésében az őszövetségi profétákra, hanghordozásában Füst Milánra, de kiábrándultságában a THE WASTE LAND-re ismerhetünk. Weöres hatalmas költői tehetősége meg tudta találni azokat a szavakat és ritmusokat, amelyek egy bibliai próféta beszédét felidézhették, s bár talán kevesebb személyes emlék fűzte a mögötte rejlő kulturális örökséghez, mint Vast, kitűnő érzékeléssel ráhangolódva a legkisebb ismertető jegy sem kerülhetett el figyelmét.

Míg Eliot versének 19–24. soraiban mind Weöres, mind Vas magyar változata felismerhetően megőrizte a „*Son of man*”-t (mindkettőjüknél „*Embernek fia*”),⁸³ a 386–391. sorokat nagyon eltérően fordították, s ebből az első és az utolsó sort („*In this decayed hole among the mountains [...] Dry bones can harm no one*”) csak Weöres adta vissza úgy, hogy az a csontok völgyének ezékieli látomására utalhasson: „*E málló katlanban hegyek között [...] S a száraz csontok jámborak.*”⁸⁴ Eltérően szinte minden későbbi fordítótól, akiknél a „*hole*”-ből „*üreg*” lett, Weöres a „*katlan*”-t használta, ami egyaránt jelent földbe ásott tűzhelyet és hegyek közti meredek völgyet. (Utóbbi jelentésében a „*katlan*” hasonló a kifejtettebb „*völgykatlan*” szóösszetételhez, amely érintkezik EZÉKIEL 37,1–2 újabb ma-

gyar fordításaival, például a KÁROLI-BIBLIA újabb kiadásai már „*völgy*”-ről beszélnek.) Weöres elősegíti az utalás életben maradását, ugyanis nemcsak épen megőrzi a „*dry bones*” nyelvtani formáját, hanem határozott névelővel vezeti be: „*a száraz csontok*”, s ezáltal valami ismertre hivatkozik, pontosabban (visszatérve Országh finom megfigyeléséhez) valami ismertnek *feltételezettre*, amit már (mint Culler más versnél kimutatta) egy vagy több korábbi állításnak kellett megalapoznia. Kinyomozhatatlan, s hiába is találgatnánk, hogy Weöres csakugyan felismerte-e a bibliai utalást, s ezért őrizte meg formáját érintetlenül, vagy csupán túl fontosnak tartotta a kifejezést ahhoz, hogy módosítson rajta, vagy egyszerűen nem volt oka rá, hogy megváltoztassa. Mindenesetre a megoldása hű marad hangoztatott alapelveihez, miszerint a fordítónak még akkor is meg kell tartania (amennyire lehet) az eredeti szöveg nyelvtani alapszerkezetét, szórendjével együtt, ha a magyartól annyira különböző nyelvekből fordít, mint a szanszkrit vagy a kínai.⁸⁵ Másfelől Vas saját tapasztalataiból ismerte a szárazság, főként az intellektuális vagy lelki értelemben vett kiszáradás veszélyét,⁸⁶ ezért e probléma iránti érzékenysége is közrejátszhatott abban, hogy lehetőleg érintetlenül átmentse Eliot szókapcsolatát, ami által az megőrizhette utaláshívó szerepét a magyar olvasók számára.

Ellenben Vas egy nem vette észre az utalást, vagy esetleg (ez valószínűleg inkább) nem tartotta megőrzésre érdemesnek. A 386–391. sorokban előforduló „*dry bones*”-ből nála alig marad valami, s ami marad, abból a bibliai szövegre nem lehet már visszakövetkeztetni. Nem tartja fontosnak a „*bones*” többes számát, ami pedig jellemző volna Ezékiel látomásának képvilágára, az egyes számba tett „*csont*” jelzőjével meg olyan szót választ, amely óhatatlanul kiiktatja a szárazság hangsúlyos motívumát: „*A hegyek közt e beomlott üregben [...] Nem árthat puszta csont.*”⁸⁷ Miután a teljes egészében először 1966-ban megjelent fordítás⁸⁸ nagy feltűnést keltett, és kivételes tekintélyre tett szert, annál szembeütőbb, hogy a 391. sor elsikkadt utalása nem tűnt fel kritikusaiknak. Szili József 1970-ben összehasonlító elemzést adott közre a két fordításról, általános tételként megállapítva, hogy e költemény minden átültetésének betű szerinti pontosságra kell törekednie, ugyanis itt bármelyik szó utalások vagy jelképiség hordozójának bizonyulhat, mindazonáltal Szili úgy ítélte, hogy Vasnak sikerült megőriznie az utalásokat, és fordítói teljesítménye egészében jobb, mint Weöresé.⁸⁹ Mi több, Vas nem figyelmeztette e hibájára sem az 1966-os kötet szerkesztője, Kéry László, sem később annak fiatal egyetemi kollégája, az elioti költészetszemléletet jól ismerő Takács Ferenc,⁹⁰ aki pedig 1984-ben felhívta Vas figyelmét néhány más elveszített utalásra, s ezeket a fordító helyreállította szövegében.⁹¹ Ennélfogva Eliot költeményeinek és drámáinak új, 1986-os, több fordító munkájából válogatott kiadása, amely Vas átültetésében közölte a THE WASTE LAND-et, még mindig kijavítatlanul szerepeltette a 391. sort. Időközben számos tudományos mű (1963-ban Northrop Frye könyve, 1966-ban Florence Jones, 1984-ben Marianne Thormählen tanulmánya) foglalkozott az EZÉKIEL 37-re utaló sorok értelmezésével, s eredményeiket már tekintetbe lehetett volna venni, de 1986-ban a magyar anglistika művelői ezeket még valószínűleg nem ismerték. Mint nemrég egy visszatekintés megállapította, Vas nyilván azért nem vette észre a költemény egy másik utalását, az 1912-ben nagy sikernek örvendett ragtime-ra célzó „*O O O that Shakespeherian Rag*” sorban, mert nem volt tisztában az angol „*rag*” szó e sajátos jelentésével, nem hallotta az említett ragtime-ot, valamint nem olvasta B. R. McElderry ELIOT’S “SHAKESPEHERIAN RAG” című tanulmányát, amely 1957-ben jelent meg az *American Quarterly*-ben, ugyanis az elszigetelt magyar értelmiségnek nem lehetett módja megismerkedni az angol és amerikai kultúra nyelvi és tárgyi jellegzetességeivel.⁹² Csakhogy maga Vas nem volt elzárva e kultúra-

tól (1959-ben meglátogathatta Eliotot Londonban, egyúttal tudományos könyveket vehetett fordítói munkájához), sőt az elszigeteltség másokra nézvést is fokozatosan enyhült (az 1970-es években fiatal anglisták egész tanévnyi ösztöndíjat kaphattak angol egyetemekre), és már csak azért sem magyarázhatná az EZÉKIEL 37-re utaló „*dry bones*” felismerésének elmaradását, mert ez a szókapcsolat könnyen érthető, és Vas bármikor hozzáférhetett bibliai forrásszövegéhez, amelyet nemcsak jól ismert, hanem pár évvel a THE WASTE LAND fordítása előtt átdolgozandó alapszöveggént használt a maga EZÉKIEL című költeményéhez. Ugyancsak észrevehette volna, hogy előtte Weöres és a vers más későbbi magyar fordítói igyekeztek szóról szóra átültetni a „*dry bones can harm no one*” sort. Látnia kellett Weöresét 1958-ban vagy később, Szász János meg 1972-ben küldött neki egy dedikált példányt 1970-ben megjelent fordításából,⁹³ de ennek hatására sem változtatott a maga szövegén az 1986-os kiadásban.

Tekintve az utalások túlélési esélyeinek szokásos meghatározóit, már az is különös, hogy Vasnak egyáltalán szüksége lett volna figyelmeztetésre. Esete világosan szemlélteti, hogy egy utalás túlélését önmagában még sem nyelvének megértése, sem a benne töredékesen vagy átdolgozottan felbukkanó forrásszöveg eredetijének ismerete nem szavatolja. Ezek legfőbb szükséges, de nem elégséges feltételei az utalás felismerésének, mert nem garantálhatják a *képzettársítást*, mely ugyancsak nélkülözhetetlen. Amikor Vas hegyek közti üregről, felfordult sírokról és száraz csontokról olvasott, elmaradt az Eliot jegyzeteiben is szükségesként emlegetett „*association*” mozzanata, vagyis nem jutott eszébe róluk a száraz csontok völgye EZÉKIEL 37,1–14-ben, ahol az Úr azt üzeni, hogy kihozza a holtakat sírjaikból. Ismervén Vas meggyőződését az utalások fontosságáról általában és a THE WASTE LAND esetében egyaránt, feltételezhetjük, hogy ha eszébe jutott volna az ezékieli hely, az arra utalást megőrizte volna fordításában. Jellemző, hogy amikor figyelmeztették valamely utalás eltűnésére, azt készséggel visszaállította; valószínű tehát, hogy ezt itt egyszerűen nem vette észre. Fordítását alighanem joggal ünnepelték a „*cultural imprinting*” elvégzéséért, azazhogy Eliot költészetét maradandóan bevészte a magyar kulturális emlékezetbe,⁹⁴ de ha így volt is, az Ezékielre utalás nem vált részévé e közösségi emlékképnek. (Sokáig a jegyzetek sem váltak azzá: ahogy 1958-ban Weöres, 1966-ban még Vas is nélkülük fordította le a költeményt, s azok majd csak az 1986-os Eliot-kötetben jelentek meg először magyarul, külön cím alatt: T. S. ELIOT JEGYZETEI AZ ÁTOKFÖLDJÉHEZ, de fordítójuk nevének feltüntetése nélkül, így csupán stilisztikai alapon következtetettünk arra, hogy a vershez hasonlóan ezeket is Vas fordította.) Bár egyes későbbi fordítások, főként Szász János és Adrian Krudy munkái, fenntartották a 391. sor utalását (Szász: „*A száraz csontok nem zavarnak senkit*”,⁹⁵ Krudy: „*Száraz csontok nem bántanak senkit*”),⁹⁶ nem tudták visszanyerni a kulturális emlékezet számára, mert egészükben észrevétlenek maradtak, főként Weöres és Vas fordításainak szinte máig tartó megvitatásához képest. Szili József egészében érdekes újabb (2000-ben megjelent) kísérlete megtartotta a „*dry*” melléknév jelentését, a „*bones*” főnevet azonban áttette egyes számba („*Száraz csont senkinek sem árt*”),⁹⁷ és ezzel elbizonytalanította az utaláshívó felismerhetőségét. (Jóval korábban, 1962-ben Szili egyszer már lefordította a vers V. részét,⁹⁸ de az akkori változatban a kérdéses sor nem érintkezett Ezékielével: „*aszott tetem senkit se bánt*”). Láthatólag egyedül Vasnak volt esélye rá, hogy 1966-ban továbbadja az utalást a magyar kulturális emlékezetnek. Eliotról szóló egyik esszéjében úgy vélte, az elérhető Eliot-szakirodalom általában megvédte őt attól, hogy figyelmen kívül hagyja vagy félreértse a THE WASTE LAND utalásait,⁹⁹ vagyis számított rá, hogy nem *mindig* védte meg; mégis alighanem meglepte volna, ha még életében kide-

rül, hogy a bibliai utalások közül éppen az EZÉKIEL 37-re, egy saját költeménye alapszövegére vonatkozó került el a figyelmét.

Az utalás kimaradása észrevétlen, de messzemenő következményekkel járt, mert Vas nem csupán magyarra, hanem egyúttal a magyar *költészetbe* ültette át Eliot versét, azaz fordítása 1966-tól fogva egyrészt nagy hatású modellként szolgált arra nézvést, hogy milyen is lehet a modern költészet, másrészt betagozódott a magyar, tehát a magyarul írott vagy magyarra fordított versek szövegeinek közös rendjébe. Az idegen nyelvű versek lefordítása ugyanis (legalábbis a XVIII. századtól Babitson és Kosztolányin át Weöresig és tovább) kitűnő eszköznek számított fordítók saját költészetének kikísérletezéséhez és általában a magyar költői nyelv kimunkálásához; sőt a lefordított verseket gyakran tekintették a magyar nyelvű költészet szerves részének. Babits annak ellenére nevezte a legszebb magyar versnek Shelley ODE TO THE WEST WIND-jét Tóth Árpád fordításában,¹⁰⁰ hogy az „igen szép” fordításnak tartott szövegről úgy vélte, csak „Némi ízt adhat” az eredeti műről.¹⁰¹ Innen nézve nem kivételes egyéni sajátosság, hogy Kosztolányi a maga átültetéseit az eredetihez való viszonyukban és önálló művekként is szemlélte, egyszerre próbálván megfeleltetni őket e kétféle létmód szerinte ellentétes normáinak.¹⁰² Magyar viszonylatban az írott és fordított versek közös halmazára vonatkoztathatjuk Eliot klasszikus tételét, miszerint az új műalkotás megérkezése visszamenőleg módosítja az addigi művek rendjét,¹⁰³ s megfigyelhetjük, hogy az új fordítás belépésekor utalásai milyen változásokat okoznak a rendszerben, mert ezek különösen beszédes példái lehetnek a régi és az új közt végbemenő újrarendeződésnek, amiről Eliot általános tetele szólt. Utalni annyi, mint elődöket szóhoz juttatni és új kapcsolatokat létesíteni egy új szöveggörnyezetben, ilyenformán Weöres, illetve Vas eltérő fordításai révén a THE WASTE LAND nagyon különböző esélyt kapott arra, hogy kapcsolatba lépjen (az olvasók tudatában) más magyar költeményekkel, különösen Ezékiel látomásának vagy más profetikus szövegeknek magyar átköltéseivel. Ahogy a THE WASTE LAND angol szövegének Ezékiel-utalását olvashatjuk azon angol nyelvű költői szövegek egyikeként, amelyek szintén utalnak Ezékiel látomására, mint például Dryden TO THE PIOUS MEMORY OF THE ACCOMPLISHMENT OF THE YOUNG LADY, MRS. ANNE KILGREW című költeménye („When rattling Bones together fly / From the four Corners of the Skie, / When Sinews o'er the Skeletons are spread, / Those cloath'd with Flesh, and Life inspires the Dead”) vagy W. B. Yeats THE DREAMING OF THE BONES című színjátéka („Have not old writers said / That dizzy dreams can spring / From the dry bones of the dead?”),¹⁰⁴ a THE WASTE LAND magyar fordításának hasonló utalását is olvashatjuk annak a magyar költészeti hagyománynak a részeként, amely Ezékiel látomásához kapcsolódik.

Ha tehát megőrződik egy magyar fordításban, a THE WASTE LAND-ben felidézett száraz csontok képe nemcsak Vas István EZÉKIEL-jével létesíthet kapcsolatot, hanem visszamenőleg Füst Milán költészetének Ezékielre utaló részleteivel, valamint olyan későbbi versekkel, mint Tandori Dezső EZÉKIEL LORDJA című költeménye (1996) és Imre Flóra EZÉKIEL-je (2003).¹⁰⁵ Az utóbbi éppen EZÉKIEL 37,1–14 jelenetének mintájára kezdődik („Látám akkor a száraz csontok völgyét”), de csak azért, hogy azután ironikusan aláássza Ezékiel Istenének tekintélyét, végül ugyanis azt mondhatja vele, hogy a száraz csontokat csakis önmagáért támasztja fel: „Nem timiattatok / teszem ezt, csak önnön nagy nevemért.” Első pillantásra úgy látszik, mintha ez a szándéknyilatkozat EZÉKIEL 37,13–14-re támaszkodnék, ahol az Úr azt mondja, olyat fog tenni, amire csak ő képes, és ez teszi majd felismerhetővé, hogy kinek a műve, ami történt. „És megtudjátok, hogy én vagyok az Úr, mikor megnyitándom a ti koporsóitokat, és kihozlak titeket a ti koporsóitokból én népem. És adom

az én lelkeket ti belétek, és éltek, és megnyugotlak titeket a ti földetekben; és megtudjátok, hogy én Úr szólottam, és megcselekeszem, ezt mondja az Úr!” De közelebről megnézve kiderül, hogy a költői átírat eltúlozza és öncélúként jellemzi a feltámasztás alányának itteni hangsúlyozását, mintha az Úr itt lelepleződő, (szinte elszólásként) bevallott célja pusztán saját felmagasztalása lett volna, azaz csakis hiú önös érdekből, elismerésért és hírnévért tett volna csodát. Vas nem olvashatta már e költeményt, de nagyon ígéretesnek tartotta Imre Flóra korábbi verseit; Imre Flóra (aki 1961-ben született, azaz fél évszázaddal volt fiatalabb) nagyra becsülte Vas költészetét, és átdolgozta a bizonyos vonatkozásokban messterének tekintett előd némelyik versét. Bár ezúttal mindketten ugyanazt a bibliai szöveget vették alapul, Imre Flóra nyilvánvalóan ismerte Vas művét, s ennek fényében még jelentősebb a két átköltés közti eltérés. Vas arra használja Ezékiel látomását, hogy annak fényében felvillantsa az 1956 tragédiájából majdan sarjadható új élet reményét, s egyúttal belerejtse saját összebékülését nemzetével; Imre Flóra arra, hogy általa hangot adhasson egy finoman visszafogott, játékos iróniába burkolt, de mégiscsak kiábrándultan lázadó véleménynek a versében megszólaló érzéketlen és önző Istennel szemben.

Ugyanakkor a THE WASTE LAND szóban forgó utalása, ha átkerül egy-egy magyar fordításba, nem csupán a modern magyar költészet utalásrendszerébe léphet be, hanem visszamenőleg is kapcsolatokat létesíthet, például Arany János 1853-ban megjelent KEVEHÁZA című költeményével, mely egyébként Vas legkedvesebb művei közé tartozott.¹⁰⁶ Ez az epikus mű úgy láttatta a hunok seregének két ütközetét, az első utáni megfogyatkozását és a második előtti magára találását, hogy metaforikusan utalt a feltámadás ősképeire. Szövegszerűen Jézuséra utal, az APOSTOLI HITVALLÁS kifejezésével: „*Harmadnap a hunok hada / Mint új vihar, feltámadá*”,¹⁰⁷ amellet más módokon Ezékiel látomására, ugyanis Aranynál itt mind a helyszín, mind a halottak elnevezése és meghalásának módja, mind a feltámadás metaforikus jellege és sugallt értelme hasonló, mint EZÉKIEL 37,1–14-ben. A KEVEHÁZA 17. és 21–23. versszakai a halál völgyéről tudósítanak, hiszen Tárnokvölgye itt „*óriás völgy*”, illetve „*a széles völgy*”, amelyben egy teljes emberöltő pusztult el; Ezékiel 37,1–14-ben is egy völgyben hevernek a feltámasztandó csontok. Ahogy a KEVEHÁZA-ban egy nagy „*had*” elesettjeiről, „*Százhusz ezer jó hún halott*” temetéséről szól a narrátor, s a második csata után „*a sereg*” ünnepel, Ezékielnél a csontok „*felette igen nagy sereg*”, s a „*sereg*” szó itt sem pusztán a holtak nagy számának jelzésére szolgál, hiszen valamennyire már héber eredetijének (חיל) harci szöveggörnyezet volt, a völgyben ugyanis olyanok csontjait látjuk szétszórva, akiket valaha *megöltek*, s az Úr e „*megöltettekbe*” (בהרוגים) lehel új életet. A hunok hadának feltámadása hasonlít a völgybeli szétszórót csontok, majd inakkal, hússal és bőrrrel felruházott testek feltámasztásának metaforikusságára, hiszen Ezékielnél maga az Úr magyarázza el, hogy összegyűjtésük és feltámasztásuk képe Izrael nemzeti megújulásának ígéretét hivatott szemléltetni, a KEVEHÁZA pedig 1849 után éppenséggel olyan jelentést is sugallhatott, hogy a magyar nemzet ugyanúgy feltámadhat még, mint hajdan a hunok hada, s ehhez az ad reményt, aki harmadnap feltámadott. A KEVEHÁZA példáján látható, hogy a magyar történelem nagy megrázkódtatásai után milyen erőforrásul szolgálhatott az ezékieli jelenet vigasza és reménye, s milyen problémákkal segíthetett szembenézni. Az Úr kérdése EZÉKIEL 37,3-ban, hogy tudnak-e, fognak-e még élni a völgyben szétszórva heverő száraz csontok, különleges jelentőséget kapott a magyar költők számára az 1848-as szabadságharc, az első, majd a második világháború, illetve az 1956-os forradalom után, előhíva a feltámadás egyszerre vágyott és félt képeit, vele az eltávozott barátok emlékét, s megszenvedett hiányukkal és őszinte visszasóvárgásukkal együtt nemcsak a holtak visszatérésének képzetéhez fűződő atavisztikus iszonyatot, hanem a túlélők homályos szégyen-

érzetét és büntudatát. (Ahogy Arany 1849 utáni verseit évtizedeken át kísérti a szabadságharcban megölt barát, Petőfi emléke, azt sugallva, hogy jobb lett volna neki is meghalnia, úgy kísért Vas költeményeiben a tömegsírbeli kihantolt Radnóti emléke, fölébe helyezve saját, ehhez képest méltatlanság árán nyert túlélésének, például RAPSZÓDIA A HŰSÉGRŐL című versében: „Terád a kínhalál várt, a végső tisztaság, / Én szöktem, menekültem a szennyen, a törökön át. / Mennyi bújkálás, színlelés, mennyi csel és csalás!”) Amivel ilyenkor a versek küzdenek, az közel van az elfojtott tartalmak visszatérésének lélektanához, felrémelő képek, amelyeket a túlélő nem akarna látni, elkerülhetetlen önvádak, amelyeket nem akarna hallani, s elrendezetlenül félbeszakadt emberi viszonyok, amelyeket nincs mód elrendezni többé.

Mihelyt a THE WASTE LAND utalása belép a magyar költészet összefüggésrendjébe, rögtön láthatóvá válik, hogy módszere mennyire eltér attól, ahogyan a XX. századi magyar költői szövegek bánnak az Ezékieltől vagy más ótestamentumi prófétától kölcsönzött szövegekkel. Noha az Ezékiel látomására való utalás egyike a THE WASTE LAND fontos motívumainak, és egyike azoknak a profetikus hangoknak, amelyeket a költeményben fölerősített Ezra Pound más részeket kihagyó szerkesztői eljárása,¹⁰⁸ azért más észlelhető hangok egyikeként szólal meg, beleértve a narrátorét, s mindez éles ellentétben áll azzal, ahogy a XX. századi magyar költők versbeli alakmásai szerényen háttérbe húzódnak vagy teljesen eltűnnek, amikor átadják a szót Ezékielnek vagy más ószövetségi prófétának. Eliot utalásai, mint a „*Son of man*” vagy a „*dry bones*” a bibliai szöveg kicsiny, mondhatni *legkisebb még felismerhető* töredékeivel dolgoznak, nem pedig hosszabb idézetekkel vagy nagyobb egységnyi parafrázisokkal, de a költeményről szóló egyik tanulmány szellemes címe, a T. S. ELIOT AMONG THE PROPHETS (T. S. ELIOT A PRÓFÉTÁK KÖZÖTT) mégsem hangzik nevetségesnek vagy képtelennek, ugyanis ez a vers lényegileg még mindig a bibliai hagyomány idézetes és utalásos átdolgozó módszeréhez kapcsolódik, és úgy is olvasható, mint a világ állapotának újkori elátkozása, mely inkább csak nyelvezetében különbözik, de nem formátumában vagy magabiztosságában, a bibliai prófétákétól. Ez részben azért lehet így, mert a költemény civilizációnkat nagy múltú romok szétszórt törmelékeinek mutatja, és (mint F. R. Leavis 1932-ben megfigyelte)¹⁰⁹ azt látszik sugallni, hogy többé nem tudunk összefüggő értelmet kihámozni belőle. Frank Kermode jogosan bírálta a felszínes szokást, hogy e költeményt olvasván egyre csak a „*dekadencia mítoszát*” emlegetik, s megtárgyalását „*az összeomlásról és széttagolódásról szóló csevegésre*” emlegetik, holott e költeményt egyaránt értelmezhetjük egy birodalom katasztrófájának leleplezéseként és egy birodalom nagyságának epozaként;¹¹⁰ de hozzátéhetjük, hogy a prófétákra utaló szövegtöredékei is eléggé talányosak ahhoz, hogy e kétféle értelmezés bármelyikét kiszolgálják. Ezzel szemben Vas huzamosan parafrázeálja Ezékielt, az egész 37,1–14-et a maga jelentésteli egységében, de pontosan ezért lett volna nehéz belefoglalnia egy olyan költői szöveg keretébe, amely az ő saját stílusában (vagy stílusai egyikében) íródott. Ha ugyanis hosszan idézik, a bibliai próféta beszédéhez nehéz felnőni, s ez magyarázhatja a modern magyar költőket feszélyező kisebbségi érzetet vagy akár (az „*anxiety of influence*”¹¹¹ fordításaként elterjedt műszóval) hatásiszonyt, ami lehet éppen a kulturális emlékezet veszélyeinek tudatosulása bennük, s arra készíti őket, hogy elnémuljanak, mielőtt hangjuk közvetlenül összehasonlíthatóvá válnék Ezékielével, Ésaíaséval vagy Jeremiáséval.

Feltűnő ugyanis, hogy amikor a XX. századi magyar költők bedolgozzák a bibliai próféták megszólalásait verseikbe, szinte mindig vagy leszállítják saját kommentárjaik műfaji státusát, vagy teljesen megtartóztatják magukat bármiféle saját kijelentés hozzá-

fűzésétől a szövegen belül. Ady Endre, a század első két évtizedének talán legnagyobb magyar költője, vonzódott ugyan a prófétai szerephez és beszédmódhoz, de ÉSAIÁS KÖNYVÉNEK MARGÓJÁRA című verse mégis a becsvágy és alázat kettős gesztusából keletkezik, hiszen szövegét (már címe szerint is) egyrészt Ésaíasé *mellé* szánja, másrészt azonban széljegyzetté (mondhatni) *lefokozva* a hajdani próféta könyvéhez mint főszöveghez képest. Ugyanerre vall Ady másféle gesztusa, amellyel (saját forrásmegjelölése szerint) EZÉKIEL 7-ből veszi MAI PRÓFÉTA ÁTKA című versének mottóját, amely megjósolja, milyen lesz az elkárhozott világ, de maga a költemény megvallja, hogy a beszélőnek nincs ereje elátkozni a világ jelenlegi alávaló és méltatlan állapotát, ahogy valaha a próféták tették. Adynál az 1906-ban megjelent ÚJ VERSEK híres nyitódarabjában a beszélő Góg és Magóg fiának vallja magát, ami kimondatlanul EZÉKIEL 38,1–23-ra és 39,1–29-re utal, és úgy szólván prófétai daccal hívja ki maga ellen a hatalmasságokat, de költeménye nem foglal magába szövegszerű idézetet valamelyik prófétai könyvből, így megszólalásmódját közvetlenül nem veszélyeztetheti semmilyen félelmetes rivális a régmúltból. Másfelől Vas EZÉKIEL-jében magát Ezékielt halljuk beszélni, sőt ő még az Urat is idézi, mivel azonban az egész szöveg EZÉKIEL 37,1–14 parafrázisa, a költő szerzői jelenlétét mintegy csak közvetve érzékelhetjük, kihagyásai, hozzátoldásai és behelyettesítései révén. Saját költészetében Vas távol állt a próféták szerepétől és nyelvezetétől, de (vagy épp ezért) itt készséggel átadja a szót Ezékielnek, és hagyja őt beszélni, nem vegyítve saját jellegzetes köznyelvi stílusát annak fenséges szavai közé. Weöres hasonló módszerhez folyamodik a JAJGATÁS-ban, JEREMIÁS SIRALMAI-nak átdolgozásakor. Első pillantásra Radnóti TÖREDÉK-e épp az ellenkezőjét teszi, mert pontosan ott ér véget, ahol Ésaías elkezdhetné mondani rettenetes átkát. Valamilyen értelemben igaz, hogy itt végül „*az elnémuló költő [...] Ésaíasnak adja át a szót*”, s hogy a folytatást „*a prófétára bizza*”, mert „*ami hátra van, az már a próféták dolga*”,¹¹² de legalább ilyen fontos, hogy Ésaías *nem veszi át a szót*, s bár e versszak után a kézirat jelzi a megszakítotttságot, olyan ponton szakad meg, hogy a kényszerűségből zárószakasszá vált utolsó sorok is igazolhatják a megfigyelést, miszerint ez a vers „*épp befjezettségében válik teljessé*”.¹¹³ Ugyanis az utolsó sorokat azért nem követhetné semmi, mert kifejezetten azt mondják, hogy „*méltó átkot itt úgysem mondhatna más, – / a rettentő szavak tudósa, Ésaías*”: ez a feltételes mód minden mást kizárna Ésaías valamely bibliai átkának pontos *idézésén* kívül, kizárva persze mindjárt az olyan átkot is, amelyet maga a költő próbálna kitalálni és Ésaías szájába adni. Ésaías idézhető bibliai átkai meg legfőljebb áttételesen vonatkozhatnának a jelenre, ezért az „*itt úgysem mondhatna más*” formula voltaképp azt mondja, hogy még Ésaías is csak akkor mondhatna méltó átkot, ha élne és láthatná, mi történik e korban, amelyben a vers beszélő alanya él, de Ésaías persze nem láthatja e kort, tehát *senki* sem mondhat méltó átkot. (Itt derül ki, hogy az idézett versmondattal a feltételes mód *casus irrealis* fajtájához, illetve a filozófiai műszóval *counterfactualnak* nevezett állítások közé tartozik.) Eszerint a költeménynek ezután már *szükségképpen* hallgatással kell zárulnia. Így ez a vers még az előzőeknél is élesebb ellentétet sejtet a modern magyar költő két lehetősége között, azazhogy vagy csak utal egy ószövetségi prófétára, vagy engedi megszólalni is, az utóbbi esetben vállalva, hogy nehezebb folytatnia a költeményt, hiszen saját nyelvezetének föl kell érnie az idézett vagy parafrázelt kölcsönszöveghez. A kihívás nagyságát sokan érezték, és az ebből fakadó szorongás nemegyszer felszínre tört idevágó megjegyzéseikben.¹¹⁴ Éppen a magyar költészet e végletesen eltérő megoldásokat ihlető feszélyezettségéhez képest láthatjuk legvilágosabban, hogy a THE WASTE LAND töredéknyi és jegyzeteletlen, sőt jeletlen utalása a száraz csontok völgyére mennyire másként kezeli a bibliai szöveget, mint a kortársi magyar költészetben szokás.

Jegyzetek

46. Vö. Szabó Lőrinc: TÓTH ÁRPÁD, A VERSFORDÍTÓ = TÓTH ÁRPÁD ÖSSZES VERSFORDÍTÁSAL, szerk. Szabó Lőrinc, Révai, 1942, 7–15.
47. Vö. Weöres Sándor: MILYEN SZEREPE VAN A KÖLTŐ ÉLETÉBEN A MŰFORDÍTÁSNAK? *Filológiai Közlöny*, 1972/3–4, 467–473; Vas István: ELIOT FORDÍTÁSA KÖZBEN (1965) = Vas István: AZ ISMERETLEN ISTEN. TANULMÁNYOK 1934–1973, Szépirodalmi, 1974, 632–640; Vas István: MIT NEHÉZ FORDÍTANI? (1979) = Vas István: IGEN IS, NEM IS, Szépirodalmi, 1987, 169–197; I. még egyik költeményét: Vas István: A FORDÍTÓ KÖSZÖNETE.
48. Vas István: VALLOMÁS ELIOTRÓL: 2. LÁTOGATÁS ELIOTNÁL (FELJEGYZÉS 1959-BŐL) = T. S. Eliot: VÁLOGATOTT VERSEK, 9–12.
49. Vas István Nemes Nagy Ágneshez és Lengyel Balázshoz, 1970. január 1-jén = LENGYEL BALÁZS, NEMES NAGY ÁGNES ÉS VAS ISTVÁN LEVÉLVÁLTÁSA, szerk. Monostory Klára, *Holmi*, VII, 1994/3, 376.
50. Vö. Somlyó György: FÜST MILÁN. EMLÉKEZÉS ÉS TANULMÁNY, Szépirodalmi, 1969, 84. k.
51. Weöres Sándor Füst Milánhoz, 1935. április 6-án = Weöres Sándor: EGYBEGYŰJTÖTT LEVELEK, I–II, szerk. Bata Imre, Nemeskéri Erika, Pesti Szalon–Marfa Mediterrán, 1998, II, 221–224.
52. Vas István: FÜST MILÁN OLVASÁSOKOR = Vas István: AZ ISMERETLEN ISTEN, 744.
53. Kenyeres Zoltán: TÜNDÉRSÍP. WEÖRES SÁNDORRÓL, Szépirodalmi, 1983, 12–27.
54. Weöres Sándor: ÖNVALLOMÁS = ÍRÓI VALLOMÁSOK, szerk. Kabdebó Lóránt, Petőfi Irodalmi Múzeum, 1971, 190.
55. Weöres Sándor Kosztolányi Dezsőhöz, 1932. október 13-án = Weöres Sándor: EGYBEGYŰJTÖTT LEVELEK, I, 163.
56. BESZÉLGETÉS WEÖRES SÁNDORRAL, készítette Győr Sándor = EGYEDÜL MINDENKIVEL. WEÖRES SÁNDOR BESZÉLGETÉSEI, NYILATKOZATAI, VALLOMÁSAI, Szépirodalmi, 1993, 108. k.
57. Weöres Sándor Kenyeres Imréhez, 1944. február 29-én = Weöres Sándor: EGYBEGYŰJTÖTT LEVELEK, II, 382.
58. Kenyeres Zoltán: i. m. 102.
59. Uo. 102. k.
60. Domokos Mátyás: LETÁRHÁNY = ÚJHOLD-ÉVKÖNYV, 1986/2, szerk. Lengyel Balázs, Lakatos István, Nemes Nagy Ágnes, Magvető, 1986, 280. k.
61. Domokos Mátyás: LELETMENTÉS. KÖNYVEK SORSA A „NEMLÉTEZŐ” CENZÚRA KORÁBAN 1948–1989, *Osiris*, 1996, 136.
62. Illyés Gyula: HIDEG VAN. WEÖRES SÁNDOR ELSŐ KÖNYVE = ÖRÖKLÉT. IN MEMORIAM WEÖRES SÁNDOR, szerk. Domokos Mátyás, Nap, 2003, 42.
63. SZENT BIBLIA AZAZ ISTENNEK Ó ÉS ÚJ TESTAMENTUMÁBAN FOGLALTATOTT EGÉSZ SZENT ÍRÁS, ford. Károli Gáspár, Magyar Biblia-Tanács, 1992.
64. Vö. Vas István: NEHÉZ SZERELEM, I–II, Szépirodalmi, 1983, I, 97.
65. Radnóti Miklós Komlós Aladárhoz, 1942. május 17-én = Radnóti Miklós: IKREK HAVA – NAPLÓ, szerk. Ferencz Győző, Melczer Tibor, *Osiris*, 2003, 191.
66. Weöres Sándor Vas Istvánhoz, 1935. szeptember 15-én = Weöres Sándor: EGYBEGYŰJTÖTT LEVELEK, II, 47.
67. Vö. Ferencz Győző: AMI A FONTOSABB, *Holmi*, 1992/4, 542.
68. Első megjelenése: *Élet és Irodalom*, IV. évf., 15. sz., 1960. április 8., 5.; illetve kötetben: Vas István: RAPSZÓDIA EGY ŐSZI KERTBEN. VERSEK ÉS ÚTI JEGYZETEK, Magvető, 1960. (A két szöveg eltérése: a kötetben Vas hét esetben elhagyta, illetve vesszővel helyettesítette az „s” kötőszót, három esetben pedig „és”-re cserélte.)
69. Milán Füst: EMLÉKBESZÉD THYKIDIDÉSZ MODORÁBAN AZ ELESETT HŐSÖK SÍRJA FELETT = *Irodalmi Újság*, 1956. november 2., 3.
70. Vö. I. A. Richards: THE PHILOSOPHY OF RHETORIC, London, Oxford, New York, Oxford University Press, 1963², 95. k.
71. Erre példa Benjamin Netanyahu beszéde 2010. január 27-én, az auschwitzzi koncentrációs tábor felszabadításának 65. évfordulóján: szerinte az ottani hamvakból a zsidó nép úgy támadt fel, ahogy Ezékiel 37-ben az Úr ígérte a száraz csontok feltámasztását és a föld visszadását, s ezáltal a prófécia beteljesült.
72. Vas István: AJÁNLÁS A BIBLIÁHOZ = BIBLIA. VÁLOGATÁS A VIZSOLYI BIBLIÁBÓL, ford. Károli Gáspár, vál. és bev. Vas István, szerk. Gerencsér Zsigmond, Király László, Európa, 1986, 18.
73. S. Fisch: INTRODUCTION = S. Fisch: EZEKIEL. HEBREW TEXT AND ENGLISH TRANSLATION WITH AN INTRODUCTION AND COMMENTARY, London, Jerusalem, New York, Soncino Press, 1994², xii.
74. Vas István: AJÁNLÁS A BIBLIÁHOZ = BIBLIA. VÁLOGATÁS A VIZSOLYI BIBLIÁBÓL, 17.
75. Vas István: A BOLDOG KÖLTŐ. JEGYZETEK RADNÓTI MIKLÓSRÓL, *Holmi*, XIX. évf., 2009/6, 704.

- 76.** EXPOSITORY DICTIONARY OF BIBLE WORDS. WORD STUDIES FOR KEY ENGLISH BIBLE WORDS BASED ON THE HEBREW AND GREEK TEXTS, szerk. Stephen D. Renn, Peabody, Hendrickson Publishers, 2005, 985.
- 77.** Gyulai Pál: BÍRÁLATOK, CIKKEK, TANULMÁNYOK, szerk. Bisztray Gyula, Komlós Aladár, Akadémiai, 1961, 23. k., 195. k., 440; Gyulai Pál: EMLÉKBESZÉDEK, I–II, Franklin, 1902, II, 38; vö. Dávidházi Péter: GYULAI PÁL TÖRTÉNELEMSZEMLELETE, *IK.*, 1972/5–6, 583.
- 78.** Komlós Aladár: IN MEMORIAM... A FASIZMUS ÉS A HÁBORÚ MAGYAR–ZSIDÓ ÍRÓ ÁLDOZATAINAK EMLÉKÜNNEPÉLYE, 1946. FEBRUÁR 17-ÉN = Komlós Aladár: MAGYAR–ZSIDÓ SZELLEMTÖRTÉNET A REFORMKORTÓL A HOLOCAUSTIG, szerk. Kiss József, I–II, Múlt és Jövő, 1997, II, 312. k., 317. k.
- 79.** Füst Milán: i. m. 3.; vö. Nyárády Gábor: SZÍVÜKRE HAJTOTT FEJJEK – FÜST MILÁN ÖTVENHATJA, *Új Tükör*, 1989. szeptember 24., 5. k.
- 80.** Weöres Sándor Takáts Gyulához, 1939. január 20-án = Weöres Sándor: EGYBEGYÚJTOTT LEVELEK, II, 121.
- 81.** Weöres Sándor Csorba Győzőhöz, 1946. február 10-én = Uo. 382.
- 82.** Hamvas Béla: A MEDÚZA = ÖRÖKLÉT, 116–120. Vö. Weöres Sándor Kenyeres Imréhez, 1944. február 29-én = Weöres Sándor: EGYBEGYÚJTOTT LEVELEK, II, 381. kk.
- 83.** T. S. Eliot: A PUSZTA ORSZÁG, ford. Weöres Sándor = Weöres Sándor: A LÉLEK IDÉZÉSE. MŰFORDÍTÁSOK, Európa, 1958, 527; T. S. Eliot: ÁTOKFÖLDJE, ford. Vas István = T. S. Eliot: VERSEK, DRÁMÁK, 47.
- 84.** T. S. Eliot: A PUSZTA ORSZÁG, ford. Weöres Sándor = Weöres Sándor: A LÉLEK IDÉZÉSE, 538. k.
- 85.** Weöres Sándor: MILYEN SZEREPE VAN A KÖLTŐ ÉLETÉBEN A FORDÍTÁSNAK? *Filológiai Közlöny*, 1972/3–4, 468.
- 86.** Uo. 472. k.
- 87.** T. S. Eliot: ÁTOKFÖLDJE, ford. Vas István = T. S. Eliot: VERSEK, DRÁMÁK, 84.
- 88.** Egy részét (A TŰZBESZÉD. RÉSZLET A PUSZTASÁGBÓL) már közölte: *Nagyvilág*, 1961. június, 885–888.
- 89.** Szili József: A WASTE LAND MAGYARUL, *Kritika*, 1970/8, 34.
- 90.** Vö. Takács Ferenc: T. S. ELIOT A KÖLTŐI NYELVHASZNÁLATRÓL, Akadémiai, 1978.
- 91.** Takács Ferenc Vas Istvánhoz, 1984. október 22-én; Vas István Takács Ferenchez, 1984. október 31-én = Takács Ferenc: „SHAKESPEARE A SLÁGER...” EGY LEVÉLVÁLTÁS EMLÉKNYOMAI, *Holmi*, 2010/9, 1132–1134.
- 92.** Uo. 1136.
- 93.** Lásd a dedikációt („Vas Pista bátyámnak megkésve, de a régi szeretettel küldi Szász János. Bukarest, 1972. május”) Vas példányában: T. S. ELIOT LEGSZEBB VERSEI, ford. Lőrinczi László, Szász János, Szemlér Ferenc, szerk. Szilágyi Domokos, Bukarest, Albatrosz, 1970. Vas egykori könyvtárát a pécsi Tudásközpontban Szakács Eszter segítségével tanulmányozhattam; ezúton köszönöm neki.
- 94.** Takács Ferenc: „SHAKESPEARE A SLÁGER...”, 1136.
- 95.** T. S. Eliot: A PUSZTA ORSZÁG, ford. Szász János = T. S. ELIOT LEGSZEBB VERSEI, 56.
- 96.** T. S. Eliot: A KOPÁR FÖLD = T. S. ELIOT: THE WASTE LAND/A KOPÁR FÖLD, transl. Adrian (Kégl) Krudy, Hunting Valley, Ohio, 2006, 35.
- 97.** T. S. Eliot: A KOPÁR FÖLD, ford. Szili József = ANGOL KÖLTŐK ANTOLOGIÁJA, szerk. Kappanyos András, Magyar Könyvklub, 2000, 446.
- 98.** VILÁGIRODALMI ANTOLOGIA, VI/1. kötet, szerk. Lutter Tibor, Gyergyai Albert, Tankönyvkiadó, 1962, 308–310. Vö. Szili József: POUND-RECEPCIÓNK PIKANTÉRIÁI, *Literatura*, 2009/4, 459–479.
- 99.** Vas István: VALLOMÁS ELIOTRÓL: I. ELIOT FORDÍTÁSA KÖZBEN = T. S. ELIOT: VÁLOGATOTT VERSEK, 11.
- 100.** Szabó Lőrinc: TÓTH ÁRPÁD, A VERSFORDÍTÓ = TÓTH ÁRPÁD ÖSSZES VERSFORDÍTÁSAI, s. a. r. és bev. Szabó Lőrinc, Révai, 1942, 7–15.
- 101.** Babits Mihály: AZ EURÓPAI IRODALOM TÖRTÉNETE, szöveggond. és jegyz. Belia György, Szépirodalmi, 1979, 318; Kardos László: TÓTH ÁRPÁD, Akadémiai, 1955, 339, 439.
- 102.** Kosztolányi Dezső: A HOLLÓ. VÁLASZ ELEK ARTÚRNAK, *Nyugat*, 1913/21. (november 1.), és kötetben: A MŰFORDÍTÁS ELVEIRŐL. MAGYAR FORDÍTÁSELMÉLETI SZÖVEGGYŰJTEMÉNY, szerk. Józán Ildikó, Balassi, 2008, 259. k. L. még Kosztolányi 1913 novemberében kelt előszavát a MODERN KÖLTŐK első kiadásához = Kosztolányi Dezső: IDEGEN KÖLTŐK, I–II, összegyűjt., szöveggond., jegyz. Réz Pál, Szépirodalmi, 1988, II, 531.
- 103.** T. S. Eliot: TRADITION AND THE INDIVIDUAL TALENT = T. S. ELIOT: SELECTED ESSAYS, 15.
- 104.** Köszönöm Köszeghy Annának, az Eötös Loránd Tudományegyetem PhD-hallgatójának, hogy erre az utalásra felhívta a figyelmet.
- 105.** Tandori Dezső: A SEMMI KÉZ, Magvető, 1996; Imre Flóra: EZÉKIEL, *Holmi*, 2003/12, 1508. k.
- 106.** Vö. Vas István ÖSSZEGYŰJTOTT MUNKÁI, 11. kötet, NEHÉZ SZERELEM. MÁSODIK RÉSZ. A FÉLBE-

SAKADT NYOMOZÁS, Szépirodalmi, 1983, 173–182.

107. Ezt másutt részletezem: „HARMADNAP”. ARANY JÁNOS ÉS A FELTÁMADÁS KÖLTÉSZETE, *Holmi*, 2011/6, 715.

108. Vö. Louis L. Martz: i. m. 24–30.

109. F. R. Leavis: THE WASTE LAND = T. S. ELIOT. A COLLECTION OF CRITICAL ESSAYS, szerk. Hugh Kenner, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1962, 89. k.

110. Frank Kermode: A BABYLONISH DIALECT =

T. S. Eliot: THE WASTE LAND. A CASEBOOK, szerk. C. B. Cox, Arnold P. Hinchliffe, London, Basingstoke, Macmillan, 1968, 231–234.

111. Vö. Harold Bloom: THE ANXIETY OF INFLUENCE, New York, Oxford University Press, 1973, 140. k.

112. Ferencz Győző: RADNÓTI MIKLÓS ÉLETE ÉS KÖLTÉSZETE. KRITIKAI ÉLETRAJZ, *Osiris*, 2005, 655, 657. k.

113. Uo. 657.

114. Vö. Komlós Aladár: i. m. 312.

Bán Zoltán András

ELJEN A MÁDJÁR!

(Az „Álmok a kanapén” című sorozatból)

Nagyságos Asszonyom, olykor kétségbeesett óráimban (vagy nevezem őket a tisztánlátás pillanatainak?) komolyan felvetem magamnak a kérdést, hogy vajon nem lehetséges-, sőt nem nagyon valószínű-e, hogy a magyar a Föld leghínárosabb lelkületű teremtménye? Ki csillagokhoz nyúlna föl, hogy tűzükkel cigarettlire gyűjtson, de csak sarat dagaszt, port kavar szüntelen? És a nemzetem miatti aggodalom sötét perceiben eszembe villan a Széchenyi-féle *Üdvölelde*, a bajor Walhalla e magyar temetkezési mása; Lisznyai Kálmán dalidói; az újkori hét vezér 1867-ben, Ferenc József királlyá koronázása napján a cinkotai *Nagyicce* kocsmában; Ujházy László amerikai telepe, New-Buda; Péterfy önkézevel szétlőtt agya a vonat végcéljében; Cholnoky László Dunába csapódó teste; Krúdy, akinek utolsó fröccsébe tüszentőport kevertek ivócimborái, és amikor mindezek – és sok hasonló egyebek – miatti elboruláson csillapítandó („mert bármi legyen hitünk, vallásunk; ha szórakodás által egészen el nem szédül fejünk, s tökéletes állatóságba nem merülünk, bizonyosan fel-felnyilvánul néha előttünk életünk komolyabb pillanataiban saját belsők”), kimegyek a kamrába, hogy valami karcosabb fröccsbor magamhoz vételével vigasztalódjam, megrökönyödve látom, hogy a polcokon, a befőttek helyén egy teljes cigány hangászkar foglalt helyet, valami szomorkás dallamot, úgynevezett „hallgató”-t intonálnak, miközben legfölül, hogy feje szinte a plafonba ütökzik, egri bikavérben pácolt bajszú, csacsihasát zsinóros atillába rejtő, mérges képű öregúr lóbálja fekete csizmás lábát, kezében okmánypapír, melyről a következő szöveget olvas-sa fel szónokilag:

„Nagyméltóságú
magyar miniszterelnök Úrnak
Budapesten

A legutóbbi két évtizedben rendezett világhiállítások tanúságot tesznek arról, hogy azok annál fényesebben sikerültek, minnél különlegesebb volt azoknak egy-egy építménye.

Igy a bécsi világiállításnak a »Rotunde«; a párisinak az Eiffel-torony adott úgyszólván karaktert, -vonzerőt.

A jelen évben megnyilandó chigagói kiállítás az által akar nevezetességet szerezni, hogy a vasból való Eiffel-toronymál is magasabb 36 emeletes kőből épült orias csarnok lesz látható.

A mi 1885-iki országos kiállításunk, ha elége sikerült volt is, még sem szerzett világra szóló hírt; és pedig csupán azért nem, mert nem nyújtott oly látványosságot, mely eddigelé egy más kiállításon még nem volt látható.

És miután hazánk ezer éves fenállásának megünneplése 1896-ban rendezendő milleniumi kiállítás programja azonos az 1885 évi kiállításával; tehát még nagyobb mértékben nélkülözendi az újdonság jellegét, ennél fogva előrelátható, hogy annak tömeges látogatásától nem csak a külföldiek, de még a honbeliek sem igen igyekezni fognak.

Ezt nem csak az újságok jövendőllik, de minden magyar ember érzi, hogy hazánk ezer éves fenállásának ünnepe, melyhez hasonlót az egész föld kerekéségén egy nemzet se ülhet meg, ezer éves dicső történetünkhöz nem elége méltó lesz és vérünk, kik majdan édes hazánk második ezer éves lételét megünnepeleldik, ép oly árvák lesznek ősapai ereklyében, mint mi most; mert az új országházból, a tervezett múzeumból ezer év múltán ép oly kevésé kőkön lesz mint jelenleg a nemis ezer, hanem csak 600 év előtt épült fényes multu visegrádi királyi várromon.

Ezen körülményen tünödve, és más népek történetét szemlélgetve, azon eredményre jutottam, hogy az egész nagy világon csak egyetlen egy nép dicsekedhetik őseinek oly hagyományával, mely nem csak egy, de már nehány ezer év viszontagsága dacára, még ma is teljes épségben fenáll, és annak a népnek halhatatlanságot biztosít.

Ez a kiváltságos nép az egyiptomi, és elpusztulhatlan örökségük a »Pyrámisok«!

Mióta ennek tudatára jöttem, nem képes vagyok azon eszmétől szabadulni, hogy mi is ezer éves lételünk emléket beláthatatlan időkre csak is egy pyrámis által biztosíthatjuk; és pedig egy oly 3, vagy 4 oldalú csonka pyrámis által, melynek magassága: 1000 méter, oldalainak egyenkénti hossza szintén: 1000 m. lenne: tiz, 100-100 m. magas szakaszra osztva; minden szakasz más-más hazai gránitkőből építve;

oldalanként és szakaszonként egy-egy háromszögű ablakkal ellátva, melynek a földszinten lévő legnagyobbik 3-4 kapuja: 100 m. széles 100 m. magas; a 2^{ik} szakaszban levők: 90 m. magas; és így tovább minden következő szakaszbeli 10-10 méterrel kisebb, míg az utolsó u. i. 10^{ik} szakaszbeli 3-4 ablak: 10. m. széles és 10 m. magas lenne.

a legalsó földszintes (10^{ik}) szakaszban hazánk mostani, u. i. az 1796tól 1896ig terjedő 100 éves idő tartam művészete, ipara, stbi. kitarandó lenne; a 9^{ik} szakaszban (1^{ső} emelet) a 9^{ik} század (1696-1796) kulturája 's így tovább végül az első, vagyis legkisebb szakaszban az 896tól 996ig terjedő első 100 év állapota megismertetendő.

A gúla tetején: középben Hungária mint nemtő, Árpád fejedelem, Szt. István és dicsőségesen uralkodó szeretett királyunk I. Ferenc József Ó Felségének lovas szobraitól környékezve.

Az ablakok üvegfestményekben az illető században uralkodott fejedelmeket és királyokat, valamint a megfelelő századbeli nevezetesebb történeti eseményeket ábrázolhatnákn.

Az ablakok (kapuk) szívarványszíne okozta belső félhomályt ezernyi villanyos ívlámpa eloszlatná és tündéri fényben ragyogna jelenünk és múltunk.

Az egyes szakaszokra és így fokról fokra bent 3-4 lépcső csarnokon és ezek mentén fel és le közlekedő síklókon; kint lehetőleg szintén minden oldalon lépcsőkön és 3-4 oldalt közlekedő gőzsíklókon jutni.

Ezen pyramisnak nevezetessége még abban állhatna, hogy 1000 nap alatt épült.

Hazafiu kötelességemnek tartottam ezen tervet Nagyméltóságoddal közölni, melynek elfogadása esetére bátor leszek magamat bemutatni és teljes nevemet az innen kivágott háromszögű kihatóvánnyon lévő kiegészítő részeivel igazolni, megjegyezvén, hogy eszmémet egyúttal több napilappal

véleményezés végett közöltem és így csak hamar bizonyosság lesz aziránt, vajjon ezen terv a nemzet tetszésével találkozand-e vagy sem.

A magas kormány részéről történő elfogadás esetére, megjutalmazásomat hazámra bízom; de elvetése esetére, annak kivételére esetleg alakulni óhajtó magán vállalat irányában előjogomat és feltételeimet fentartom.

Azon reményben, hogy a Mindenható eszmém megvallóságát Nagyméltóságod bölcs kormányzása alatt megélnem engedi, maradtam

*Nagyméltóságodnak
Budapesten, alázatos szolgája”*

Ordítva csapom rá e szónokra a kamrát, remegve rontok be írószobámba, töltök magamnak némi bort, üveges szódával fröccsét spriccentem, beásom magam a kanapémba, de elalvásom előtt még agyamba szivárognak a zárt ajtó mögül kiszüremelő muzsika hangjai – Johann Strauss „Eljen a Mádjár” című polkája szól. És ha táncba nem is hívhatom, Nagyságos Asszonyom, ezennel csókolom a kezét.

Magyar László András

KINEK A GYÖNYÖRE NAGYOBB?

*„Nő voltam s uramat kényes testemre fogadtam
mint érzékeny húros hangszer a mesteri játszót
hogy picit éles csillagokat szikrázzon a vérem
csiklandó puha talpamtól a hajam gyökeréig
hangyasereg bizsegett kagylóim kék-erü mélyén,
comb köze, nyak, fülcimpa, tenyér, mind mézet adott-vett,
büszke hasamban sok rejtőző angyali bölcső
kéjtől tátogatott, izgulva feszült ki a mellem,
táncot járt a farom, hő nedv a szemem meg az ajkon
lázasan lankadozástól, gyöngyöt sírt sima bőröm,
nyitvafeledt számon szökdelt ki a szívdobogásom:
ó hogy irigylem a gaz ringyót! most férfi vagyok csak.”*

(Weöres Sándor: XENIA)

Arra a rendkívül fontos, különféle net-fórumokon is sűrűn tárgyalt kérdésre, hogy a nő vagy a férfi élvez-e nagyobbat orgazmusa során, meglepő módon két mítosz is választ próbált már adni – egy indiai és egy görög. Kezdjük az indiaival.

Hol volt, hol nem volt, élt egyszer a messzi Indiában egy boldog és sikeres király, Bhangasavan nevezetű. Bhangasavannak hatalmas birodalma és száz fia volt, ám egy nap valahogyan megsértette Indra istent. Indra bosszúból a királyt nővé változtatta. Bhangasavan szégyenében az erdőbe bújt, hogy remeteéletet éljen, ám egy ifjú herceg megpillantotta, beleszeretett női mivoltába, és feleségül vette. Boldogan éltek-éldogáltak, éppen száz fiuk született, ám Indra egyszer csak felfedezte, hogy bosszúja félresi-

került. Dühében villámával agyonsújtotta Bhangasavan mind a kétszáz fiát: a régieket és az újakat egyaránt. Végül is azonban megesett a szíve Bhangasavanon, és felajánlotta neki, hogy egyik száz gyermekét hajlandó feltámasztani. Azt azonban, hogy melyik családja támadjon föl, Bhangasavanra bízta. Bhangasavan természetesen nem az általa nemzett, hanem az általa szült gyermekeket választotta, hiszen az anyai szeretet erősebb az apainál. Indra ettől annyira meghatódott, hogy megkérdezte Bhangasavánt, vissza akar-e változni férfivá. A király/né azonban határozottan kijelentette, ő inkább megmarad asszonynak. S mikor Indra ennek oka felől érdeklődött, azt felelte: azért választja a női testet, mert a nők sokkal jobban élvezik a szexet, mint a férfiak.¹

A görög mítosznak több változata is létezik, nekem a tralleiszi Phlegón változata tetszik a legjobban. Eszerint Eumarisz fia, Teiresziász, Zeusz papjaként élte életét. Egy nap két szeretkező kígyóra bukkant a templom kertjében: botjával rájuk csapott, és megölte a nőtényt. Büntetésül nővé változott. Sokáig élt Héra papnőjeként, gyermeket is szült már, mikor egy nap ismét két szeretkező kígyóra bukkant, ezúttal a hímet ölte meg, és jutalmul – vagy megint csak büntetésül – visszaváltozott férfivá. Időközben Zeusz és Héra, szokásuk szerint, összevesztek, ezúttal azon, hogy kinek a gyönyöre nagyobb: Héra azt állította, hogy a férfiak, Zeusz pedig azt, hogy a nők élveznek nagyobbat. Miután sokáig veszekedtek, úgy döntöttek, az egyetlen autentikus személyt kérdezik meg az ügyben, a kétnemű Teiresziászt. Teiresziász nem habozott a válasszal: tapasztalatból tudja, hogy a nőké a nagyobb gyönyör, sőt, ha a gyönyört tíz részre osztanánk, kilenc a nőnek jutna belőle, és csak egy a férfiaknak. Héra persze, amiért Teiresziász nem neki adott igazat, azonnal megvakította őt. Neje ítéletét Zeusz ugyan nem tudta már visszavonni, ám kárpótlásul Teiresziásznak jóstehetséget adott, hogy legyen miből élnie, és hogy szerepet kaphasson különféle görög drámákban és eposzokban.²

A két történet hasonlóságai (nemcsere, istensérelem, istenbosszú, nők előnyben részesítése stb.) magyarázhatók ugyan a hellének és a hinduk közös indoeurópai eredetével, ám számunkra nem ez a fontos, hanem az, hogy az itt feltett kérdés láthatóan már az ősidőkben is olyannyira izgatta embertársainkat, hogy mítoszt voltak képesek kanyarítani köré.

A következőkben néhány érdekes, e kérdésre adott választ szeretnék ismertetni. Mielőtt azonban tárgyamra térnék, röviden be kell mutatnom azt a két nemzéselméletet, amelyek a válaszok hátterében állottak, s amelyek egészen a XIX. századig befolyásolták a gyönyörről alkotott orvosi nézeteket.

Az egyik – időben kb. száz esztendővel fiatalabb – nemzéselmélet Arisztotelészől származik. Arisztotelész a PERI ZÓIÓN GENESZEÓSZ (DE GENERATIONE ANIMALIUM) című munkájában (727a 3–20) fejti ki legrészletesebben nemzéselméletét. Eszerint csupán a férfi választ ki magvat, a nő a nemzéshez csak az alapanyagot adja. A hölgyek esetében a menstruációs nedv felelne meg a férfi magvának, ám ez valójában nem mag. Ez a menstruációs nedv (a kataménia) nem egyéb perittómánál, vagyis salakanyagnál.

A továbbiakban (727b 8–14) Arisztotelész azt is kijelenti, hogy a nő akkor is teherbe eshet, ha nem élvez, és akkor sem esik mindig teherbe, ha együtt élvez a férfival, hiszen neki nincsen magva, amely a foganáshoz szükséges. A nő által az orgazmuskor kiválasztott nedv (727b 34) nem mag jellegű (szpermatiké), hanem ahhoz a nedvhez hasonló, amelyet a kisfiúk bocsátanak ki, ha eléveznek (728a 12–14). Vagyis akik e nedvre hivatkoznak, mikor feltételezik a női magvat, tévednek.³

Másutt Arisztotelész azt is hozzáteszi (723b 33–724a 3), hogy a gyönyört nem a magkiválasztás okozza, hanem a testet érő erős hatás (kinészmosz iszkhürosz). „*Am a foga-*

nársra akkor is sor kerülhet, ha a gyönyör, amelyet a nő közönséleskor tapasztal, nem következik be – elegendő, ha kellően felhevül az adott testrészt, és a méh a test belsejében kellően leszáll.” (739a 30–34.) A nő tehát csupán avégett él át orgazmust nemzéskor, hogy a nedvkiválasztás-kor a méhszája jobban kinyíljk, és a mag így könnyebben juthasson be a méhbe (739a 35–37). A női orgazmus azonban nem feltétele a nemzésnek.

Arról viszont Arisztotelész nem nyilatkozik, hogy kinek a gyönyöre nagyobb, csupán annyit jegyez meg, hogy a nők nyáron, míg a férfiak télen élvezik inkább a szexet. (PROBLEMATÁ IV. 28., 880a 12–22.)

A Hippokratész neve alatt fennmaradt PERI GONÉSZ (DE GENITURA) címen ismert munkában azonban teljesen másféle nemzésemélettel ismerkedhetünk meg.⁴ Hippokratész elmélete szerint ugyanis nemcsak a férfi, hanem a nő is kiválaszt „magot”, vagyis egyenlő arányban járulnak hozzá a nemzéshez. Jóllehet a hippokratikus elmélet, ami a női „mag” (petesejt) szükségességét illeti, ma is megállja a helyét, az ókori-középkori orvosok helytelen, ám szempontunkból fontos következtetést vontak le belőle. Nevezetesen azt, hogy mivel szerintük a magkiválasztás az orgazmussal egyenlő, a foganáshoz a nő orgazmusára is szükség van. Érdekes módon annak ellenére, hogy ennek a teóriának a józan ész mellett a mindennapi tapasztalat is ellentmondott, az elmélet az ókortól nagyjából a XVII. századig uralkodó maradt az orvosok között.⁵ Ez a teória azért lényeges számunkra, mert a nő gyönyörét – különösen a keresztény időkben, a legelső és legfontosabb isteni parancs, a „szaporodjatok és sokasodjatok” miatt – ugyanolyan fontosnak tartja, mint a férfit, vagyis egyszerűen, macsótársadalom ide vagy oda, lehetőségként számol azzal, hogy a nő nagyobb élvezet, mint a férfi.

Ez a hippokratikus elmélet egyébiránt sok hasznos dolgot eredményezett. Gyanúm szerint fontos szerepet játszott abban is, hogy az iszlám több szent szövegében is a hívők kötelességévé teszi asszonyaik kielégítését,⁶ vagy abban, hogy Liguori Szent Alfonz a fogantatás szent célja érdekében a cunnilinctust is engedélyezte.⁷

Hippokratész feljebb idézett művében ráadásul a mi kérdésünkre is egyértelmű választ ad, hiszen azt írja: „*Hésszon de pollü edetai hé güiné tu androsz en té mixei, pleiona de khronon*”, vagyis: „*Közönséleskor sokkal gyöngébben élvez a nő, mint a férfi, de hosszabb ideig.*”⁸ Ez az állítás megfelelt az ókori-középkori férfiuralmon alapuló társadalmak elvárásainak, illetve a kereszténység hierarchikus világképének egyaránt. Hiszen a középkor legnagyobb természettudósa, Albertus Magnus kijelentette, hogy minél magasabb rendű egy lény, annál nagyobb élvezet: ergo az ember nagyobb élvezet, mint az állat, a férfi pedig, mint a nő.⁹

Evel még a nők is – úgy látszik – egyetértettek. Hildegardis von Bingen (1098–1179) apátnő létére ugyanis a következőképpen írt: „*A nő gyönyöre a naphoz hasonlatos, mely lágyan, finoman és folyamatosan árasztja hevét a földre, hogy az gyümölcsöt hozzon... Ha pedig a nőben felébred a gyönyör, enyhébben ébred, mint a férfiban, hiszen a nőben nem lobog olyan hatalmas lánggal az effajta tűz, mint a férfiban.*”¹⁰

A keresztény szerzőkre természetesen mázsás súllyal nehezedett az egyházatyák és egyháztanítók ítélete is. Szent Ágoston például hosszasan érvelt amellett, hogy az ideális szex teljesen gyönyör nélküli, hiszen az édenkertben, minthogy mégiscsak édenkert volt, nyilván létezett ugyan nemi élet, de csak teljesen tudatos és örömtelen, hiszen csupán ekképpen lehetett büntetlen.¹¹ Szent Jeromos még ennél is tovább ment: szerinte a nők egyáltalán nem képesek nemi gyönyörre. Éva szűz volt a paradicsomban, a nemi életet büntetésül kapta az almaevésért, márpedig a büntetésben nem találhat senki örömet. Órigenész pedig kijelentette, hogy az a nő, aki nagyobb élvezetet talál a közö-

sülésben, mint a férfi, alacsonyabb rendű még az állatnál is.¹² Megint más középkori szövegek arra figyelmeztettek, hogy a nő túlságos gyönyöre egyenest veszélyezteti a nemzést.¹³

Mindennek fényében tudjuk igazán értékelni a változást, amely a XIII. századtól – nyilván arab hatásra – a nők gyönyörének megítélésében mutatkozott.

Pietro d'Abano (Petrus Aponensis vagy Petrus Abanus, 1257–1316) főművében,¹⁴ amelyben vitatott orvosi-orvosfilozófiai kérdésekre próbált kompromisszumokon alapuló válaszokat találni, a nemzésemleletek összevetése után megjegyzi: felmerül a kétely avval kapcsolatban, vajon a férfi vagy a nőcske (foemella) élvez-e nagyobbat.

Arisztotelész és Avicenna alapján – írja Aponensis – sokan úgy tartják, hogy a nő élvez nagyobbat, mert ő kétszer élvez, hiszen nemcsak akkor, amikor befogadja, hanem akkor is, amikor kibocsátja a magvat, míg a férfi csak akkor élvez, mikor kibocsátja. Ráadásul a nőket a dörgölés is jobban felizgatja a közösülés során, mert a méhük és a hüvelyük mellett a csiklójukat is ingerli ez a dörgölő mozgás.¹⁵ Végül pedig a kétnemű Theiresziász is azt mondta, hogy a nők nagyobbat élveznek. Csakhogy, mutat rá Aponensis, a férfinak mégiscsak kiegyensúlyozottabb a nedvalkata, a tapintási érzéke is fejlettebb, mint a nőé, emellett melegebb a magva is, és hosszabbak és szűkebbek azok a járatai is, amelyekben át a mag elhagyja a testet. Ráadásul a férfi magva gyorsabban és hirtelenebbül is hagyja el a testet, mint a nőé, tehát a férfi gyönyöre (titillatioja) nagyobb kell legyen. Ezért hát igaz ugyan, hogy a férfit jobban megviseli a szex, mint a nőt, viszont a férfi legalább nagyobbat élvez.

Aponensis következtetése meglehetősen hímpárti, ám méltányosan jár el a nőkkel is, nem beszélve arról, hogy már mérlegelni merésze a kérdésünkre adandó választ, ami korábban botrányszámba ment volna. A kor nevesebb olasz orvosainál egyébként, például Gulielmus Salicetusnál vagy Jacobus da Forlinál szintén hasonló gondolatmenetek olvashatók.¹⁶ Ám a XVI. század talán legnagyobb tekintélyű orvosánál, a francia Jean Fernelnél (1497–1558) is majdnem szóról szóra ez áll.¹⁷ Az a nézet, hogy bár a nő kétszer élvez, míg a férfi csak egyszer, ám a férfi ennek ellenére nagyobb gyönyörben részesül, egyeduralgoló maradt a XVI. század végéig.

Ezért különösen érdekes a kevésbé ismert padovai orvos, Francesco Plazzoni (1590 k.–1622) eszmefuttatása.¹⁸ Plazzoni, miután idézi a Teiresziász-mítoszt, felteszi a kérdést, vajon ki élvez nagyobbat, a férfi-e vagy a nő? Mindenekelőtt – írja – azt kell megvizsgálnunk, miért lehet nagyobb a férfi gyönyöre. Plazzoni szerint a férfi állítólagos nagyobb gyönyöre a következő forrásokból származik: a) a hímvesszője merevedéséből, b) a pénisznek, különösen a makknak a vulvával való összedörgölődéséből, c) a magkilövellésből, amely önmagában is nagy gyönyör, bár szomorúság, bágyadtság és bénultság (tristitia, languor et paralysis) szokta követni, d) abból a tényből, hogy minél több a kilövellő mag, annál nagyobb a gyönyör, márpedig a férfi több magvat lövell ki a gyönyör során, mint a nő, e) végül abból a tényből, hogy minél forróbb a mag, annál nagyobb a gyönyör, márpedig a férfi magva forróbb, mint a „hidegebb” természetű nőé.

A nők látszólag a felsorolt dolgok egyikével sem büszkélkedhetnek – folytatja Plazzoni –, ám ennek ellenére egyáltalán nincsenek hátrányban, sőt. Egyrészt ugyanis a nőknél a péniszt a klitorisz majdnem tökéletesen helyettesíti, ráadásul esetükben nemcsak a klitorisz,¹⁹ hanem az egész hüvely és méh meg képes merevedni a gyönyörben. Emellett a férfi magvának és péniszének forrósága ugyanolyan gyönyört okozhat a nőnek, mint a férfiaknak, erre utal a nőknek a mag és a pénisz irányában való szüntelen nyomako-

dása is a közösülés során. Az említettekén kívül azonban a nőknek van még egyéb gyönyörforrásuk is. Egyik a méh, amely olyannyira vágyik a fogadásra, hogy képes szinte a mag elé futni, és szinte megragadni a magot.²⁰ A másik, hogy a nők nem érznek orgazmus után szomorúságot és fáradtságot, mert nem vesztenek, hanem éppen-séggel nyernek a közösüléskor. Harmadrészt a nők a dörgölődzésben háromszor nagyobb örömeiket lelik, mint a férfiak, különösen, ha a klitoris és annak két „szárnya”, a nymphák is részt vehetnek benne. Negyedszer a nők nemcsak a mag befogadásakor, hanem kibocsátásakor is élveznek, vagyis kétször, mint a férfiak. A nő nagyobb gyönyörének végül az is bizonyítéka, hogy semmilyen szörnyűség nem retenti el őket a szextől, sem a terhesség, sem a gyerekszülés, sem a gyermeknevelés, sem pedig a házasság retentő kilátása, annyira vágyakoznak a gyönyörre.

Egy szó, mint száz, Plazzoni Teiresziász óta először merete kijelenteni, hogy a nők gyönyöre nagyobb a férfiakénál. A tudós padovai egyébként nem aratott osztatlan elismerést elméletével, hiszen az orvosok zöme a későbbiekben is a férfiúi elsőbbség híve maradt.²¹

És hogy valójában mi az igazság e kérdésben? Plazzonit ugyan nem vakította meg büntetésből Héra, de meglehetősen fiatalon elhunyt. Magam tehát inkább nem nyilvánítanék semmiféle véleményt. Nőkkel nem jó viccelődni.

Jegyzetek

1. MAHABHARATA. KOLKATA. Bimal Kumar Dhur Academic Publ., 2009. 745–746. (13. rész., Anurasana Parva I. fejezet.)
2. Phlegón Trallianus: CSODÁLATOS TÖRTÉNETEK, II. 4. (In: Pataricza D.: KÍSÉRTETHISTÓRIÁK ÉS EGYÉB CSODÁK. PHLEGÓN CSODÁLATOS TÖRTÉNETEI. Gondolat, 2011. 48.) A történet variációit többen is elbeszélték, Apollodórosztól Ovidiuson (METAM. 3. 323–331.) át Werner Rolfinckig és Kerényi Károlyig.
3. Arisztotelész elméletének pszichológiai okát is megadja Angus McLaren A HISTORY OF CONTRACEPTION című munkájában, ahol azt írja (Oxford, Oxford Un. Press, 1990. 20.), hogy Arisztotelész saját impotenciáját ideologizálta meg ekképpen, mert nem tudta kielégíteni a feleségét.
4. Hippokratész: PERI GONÉSZ (DE GENITURA), VI. 13–15. Kühn Hipp. XXI. 375–376. Lásd még: Lucetius: DE RERUM NAT, IV. 1229., 1247., 1257–58.; Adelman, H. B.: MARCELLO MALPIGHI AND THE EVOLUTION OF EMBRYOLOGY. Ithaca, New York, Cornell Un. Press, 1966. II: 729–781.; Jacquart, D.–Thomasset, C.: SEXUALITY AND MEDICINE IN THE MIDDLE AGES. Cambridge, Polity Press, 1988. 78–86.; Laqueur, Th.: A TESTET ÖLTÖTT NEM. TEST ÉS NEMISÉG A GÖRÖGÖKTŐL FREUDIG. Új Mandátum, 2002. 62–70.
5. Zacchias, P.: A HÁZASTÁRSI KÖTELESSÉGRŐL. Európa, 2001. 25., 60–63.
6. Al-Gazali a prófétákat idézi, aki figyelmezteti a hívőket, hogy simogatni kell a partnert, és orgazmust kell előidézni nála. Egyes iszlám tudósok egyenest azért tiltották a coitus interruptust, mert akadályozta a nőt az orgazmusban. Weisser, U.: ZEUGUNG, VERERBUNG UND PRÄNATALE ENTWICKLUNG IN DER MEDIZIN DES ARABISCH-ISLAMISCHEN MITTELALTERS. Erlangen, Lüling, 1983. 153.
7. THEOLOGIA MORALIS. Lib. 6. Tract. 6. (DE MATRIMONIO.) 674–676.
8. Jellemző módon a középkorban és kora újkorban sokáig ezt a szöveget úgy fordították, hogy „Sokkal gyöngébben élvez a nő, mint a férfi, és a férfi hosszabb ideig is élvez.” A híres reneszánsz orvos, Hieronymus Mercurialis mutatott rá először, hogy a mondat második felében nem a férfiról van szó.
9. Albertus Magnus: AZ ÁLLATOKRÓL. Balassi, 1996. 71.

10. KÖZÉPKORI SZEKBREVIÁRIUM. Vál., ford. Magyar L. A. T-Twins, 1994. 106–107.
11. Augustinus: DE CIVITATE DEI, XIV. 23–26. (Szent Ágoston: ISTEN VÁROSÁRÓL. Kairosoz, 2006. III. 252–261.)
12. „*Pecora enim et ipsa sciunt, cum conceperint, ultra non indulgere maribus.*” Origenes: PATROLOGIA GRAECA. Ed. J. P. Migne. Paris, 1886. XII: 192B.
13. „SECRETATA MULIERUM” MIT GLOSSE IN DER DEUTSCHEN BEARBEITUNG VON JOHANN HARTLIEB. (Hrsg. Bosselman-Cyran, K.) 53., 57–58. Pattensen/Han, Horst Wellm Verl., 1985. 216.
14. Abanus, P.: CONCILIATOR CONTROVERSIARUM, QUI INTER PHILOSOPHOS ET MEDICOS VERSANTUR. Venetiis, Juntae, 1565. 53B–54A. (DIFFERENTIA, 25.)
15. Ui.: „*Dico etiam voluptuari eas ex confricatione non modicum, et proprie in orificii matricis parte sita in opposito pectinis directe. Ipsa enim balano correspondet virgae, ubi viget delectatio grandis, ita ut multum coeuntes solum voluptuentur in illo.*” (DIFFERENTIA, 25.) 53B.
16. Lemay, H. R.: SEXUALITY IN TWELFTH THROUGH FIFTEENTH CENTURY SCIENTIFIC WRITINGS. In: Bul-lough, V. I. – Brundage, J.: SEXUAL PRACTICES AND THE MEDIEVAL CHURCH. Buffalo, Prometheus Books, 1982. 204.
17. Fernelius, J.: UNIVERSA MEDICINA. Genevae, De Tournes, 1680. 119. (PHYSIOLOGIA. Lib. VII. Cap. 8.)
18. Plazzonus, F.: DE PARTIBUS GENERATIONI INSERVIENTIBUS LIBRI DUO. LUGDUNI BATAVORUM. Lopez de Haro, 1664. Lib. 2. cap. 13. pag. 149–160.
19. Plazzoni már clitorisnak nevezi e testrészt, egyébként pedig „*oestrum veneris*”-nek, „*luxuriae aculeus*”-nak, „*amoris dulcedo*”-nak és (egy rejtélyes „köznyelvi” szóval) „*ilbesevegio*”-nak titulálja.
20. A kora újkorig élő elképzelések szerint a méh önálló és önálló mozgásra képes ormányos lény, „*állat az állatban*”.
21. Pl. Sinibaldus, J. B. (1594–1658): GENEANTHROPEIAE. Romae, Caballus, 1642. 1010–1013. col.; Schurig, M.: SPERMATOLOGIA. Frankfurt am Main, Beck, 1720. 242–243.

Kicsi Sándor András

AZ *R*-ES HÓNAPOK

Általában gyermekkorunkban és az iskolai oktatástól függetlenül tanulunk meg olyan típusú dolgokat, miszerint a hónapnevek közül elég megtanulni a 30 naposakét, lehetőleg rövidítve: *áp-júm-sze-no*. A többi innen már könnyen kikövetkeztethető: a február 28 (szökőévben 29), a többi hónap pedig 31 napos. Előtte persze ismerni kell mind a 12 hónap rendes nevét, mégpedig úgy, ahogyan azt hivatalosan használják, tanítják.

Hasonló típusú módszerrel lehet tanítani a hold alakjából a holdfázisok kiolvasását: ha a hold D alakú, akkor dagad, ha C alakú, akkor csökken.

Az alábbiakban egy gasztronómiai, mnemotechnikai (erről Jakobson, 1972: 243) szabályt tárgyalok, mely szerint a *r*ák vagy az osztriga csak az *r*-es hónapokban (szeptembertől áprilisig) jó. Ez a szabály jól megfeleltethető egy, az illető állatok elnevezésére vonatkozó fonoszemantikai tendenciával. Ami a magyar gyermeknyelvet illeti, kirívóan nehéz és viszonylag kései hangnak számít az *r* (Gósy, 1983: 69–70), melyet gyakran a nyelvelsajátítás folyamatában *l* vagy *j* helyettesít. Bizonyosan érvényes rá Reuven Tsur megállapítása: „*a csecsemő legkésőbbi szerzeményei rendelkeznek a legnagyobb érzelmi és esztétikai potenciállal a felnőttek nyelvében, akár pozitív, akár negatív irányban*” (1993: 519). Az európai nyelvek mindegyikében *s* a világ nyelveinek többségében van – igaz, fonetikailag többféleképpen realizálva – *r* és *l* (némelyikben többféle is), *s* mindössze a

nyelvek 5%-ából hiányzik mindkettő. A világ nyelveinek 77%-a ismer valamely *r* hangot (Décsy, 1988: 61).

A rák (akárcsak a béka, ez utóbbiról Berlin, 1992: 250–5) elnevezései a világ legkülönbözőbb nyelveiben előszeretettel tartalmazzák *r* hangot (magyar *rák* és román *rac* – szlávból átvételek, német *Krebs* stb.). Egy közismertnek mondható magyar szabály szerint a folyami rák csak az *r*-es hónapokban jó (például Ecsedi, 1934: 236; Móráné, 1949: 285). Meghökkenítő ugyanakkor ennek a szabálynak tökéletes ellenkezője, mely szerint „*A rák nem élvezhető az r-es hónapokban*” (Bulyovszky Milos turóci gyűjtését idézi Pazsiczky Jenő, 1914: 53), s ennek a nézetnek híve volt a XVIII. században Mátyus István (1989: 156), valamint a XX. század egyik legjelentősebb szakírója, Magyar Elek (1978: 325) és egyik legjelentősebb szakácsa, Venesz József (1973: 94). Nyilván ezekre a hónapokra utal Krúdy Gyula egyik írásának címe is: „*Lágy hónapban kemény a rák*” (1983: 44). Apáczai Csere János szerint májustól augusztusig a legjobb a rák (1959: 247). Ezzel szemben fél évszázadra rá Miskolczi Gáspár véleménye az, hogy a rák „*tavasszal és ősszel a legkövőbb*” (1983: 358). Gundel Károly szerint a rák „*Legjobb ideje a május, de a nyári hónapok mindegyikében igen élvezetes és kitűnő*” (Gundel, 1934: 60–61). Szabó Kálmán magyarázata a következő: „*Márciusban kezdik a rákfogást, s míg a víz be nem fagy, folytatják, bár a közmondás azt tartja, hogy a rák csak azokban a hónapokban ízletes, amelyeknek nevében nincsen r betű*” (1937: 50). Sajátos kompromisszumot képviselt Dittmayer Andor, aki a folyami rákot májustól augusztusig, a tengeri rákot szeptembertől márciusig ajánlotta (1925: 111). A rák *r*-etlen hónapokra való ajánlására német („*Krebse man isst, wenn kein R in Monat*”), *r*-es hónapokra való ajánlására olasz párhuzamot ismerünk (mindkettőre Bächtold-Stäubli, 1987: 448).

Az édesvízi rákok részben kifogásuknak köszönhetően, részben őket támadó betegségek miatt szerte Európában megfogyatkoztak. Az édesvízi rákok hagyományos szezonja a skandináv országokban valamelyest eltérő volt, például Svédországban augusztus 7-én kezdődött (ilyenkor fáklyás, éjjeli rákászatokat is rendeztek), Finnországban július 20-tól szeptember 20-ig tartott (Ojakangas, 1964: 139, 230).

Angol nyelvterületen általános hiedelem, hogy az osztriga (*oyster*) csak az *r*-es hónapokban jó (például Burnam, 1978: 197; Stein, 1988: 33; talán elsietetten, általánosan megfogalmazva Dittmayer, 1925: 111; Borda et al., 1993: 223), aminek fő magyarázata az lehet, hogy bizonyos osztrigafajok (például a különösen népszerű *Ostrea edulis*) a nemzési időszakban (májustól kora augusztusig) kevésbé élvezhetőek (például Deighton, 1990: 117; Luard, 1994: 68; a kortárs teoretikus gasztronómia egyik mestere, Mark Kurlansky újabban egész monográfiát szentelt New York osztrigafogyasztásának és -termelésének, mely már az őslakos lenape indiánok idején jelentős volt, s ahol az *r*-es hónapokról is többször megemlékezik, 2007). (A szabály megfogalmazása angolul: „*Don't eat oysters unless there is an R in the month.*”) Az osztrigára vonatkozó előírásnak az angolban első előfordulása (William Butler vagy Henry Buttes: *DYETS DRIE DINNER*, 1599): „*The oyster is unseasonable and unwholesome in all months that have not the letter R in their name*” (idézi például a szólás egy változatát Kurlansky, 2007: 79). Ezzel szemben egy brit babona szerint, aki Szent Jakab (James) napján, mégpedig náluk augusztus 5-én osztrigát eszik, soha nem lesz éhes (Waring, 1986: 172). New York város vidékén azonban a XVIII–XIX. században többször is, így 1715-ben és 1839-ben törvény tiltotta az osztriga gyűjtését május 1. és szeptember 1. között, amire a válasz többek között az *r*-et tartalmazó, türelmetlen *Orgust* hónapnév megalkotása volt *August* helyébe (Kurlansky, 2007: 83, 205). Angol nyelvterületen a *There's an R in the month*, 'R van a hónapban (pontosabban: hónapnévben)' mondás értelme: 'hideg van'.

Bizonyítékok állnak rendelkezésre, hogy az Adriáról behozott osztrigát már fogyasztották Pannóniában, s fogyasztását heterodox módon Mátyus István inkább főve ajánlotta, mint nyersen (1989: 157).

Érdemes megjegyezni, hogy az osztriga elnevezései is a legkülönbözőbb nyelvekben előszeretettel tartalmaznak *r* hangot (például az ógörög *ostrion* és latin *ostrea* folytatásai, portugál, spanyol és izlandi *ostra*, francia *huître*, olasz *ostrica*, holland *oester*, német *Auster*, lengyel *ostryga*, orosz *ustrica*, finn *osteri*, svéd *ostron*, norvég *osters*, dán *østers*, de még török *istiridye*, román *stridie*, sőt walesi *llymarch* és *wystrysen*, indonéz *tiram* stb.). Az *r*-es hónapok említett szabályának és az illető állatok elnevezéseiben érvényesülő fonoszemantikai tendenciáknak az egybeesése merő véletlennek minősíthető.

A rákok és kagylófélék (így az osztriga is) különleges helyet foglalnak el a gasztronómiában, mivel veszélyes ételeknek számítanak (különösen azok voltak az elektromos hűtés elterjedése előtt), és fontos követelmény velük szemben, hogy eleven kerüljenek konyhára (például Gundel, 1934: 60). Az *r*-es hónapok mnemotechnikai szabálya a rák és az osztriga ideális állapotban való fogyasztását célozza, s meglétének előfeltétele a keresztény időszámítás, a juliánus, majd a gregoriánus naptár hónapneveinek létezése.

Az *r*-es szabályoknak a hét napjait tagoló változatát a köröm népi kozmetikájából ismerjük: *r*-es napokon (nyilván szerda, csütörtök, vasárnap vs. hétfő, kedd, péntek, szombat) nem szabad körmöt vágni (Berde, 1940: 40).

A magyar kultúra *r*-es szabályai között végezetül megemlíthető a bor és sör egymás utáni fogyasztására vonatkozó két hat szótagos sorból álló rigmus is: „*Sörre, bor – mindenkor. Borra, sör – meggyötör.*”

Az *r* egyébként más jellegzetes etnobiológiai elnevezésekben is jelentős. Például a magyarban a finnugor, sőt talán távolabbról uráli eredetű, több alakváltozatban létezőt *has, hás, háss* szóból (amely valószínűleg a *háncs* szóval is összefügg) *r* járulékhanggal *hárs* lett, s a mézillatú virágú, szív alakú levelű fa, a *Tilia* elnevezésére rögzült.

A népi kagylóismeret („ethno-conchology”) klasszikusa a japán Matsui Takeshi, aki az idevágó hallatlanul gazdag rjúkjúi néprajzi adatokat dolgozta fel (1980).

Irodalom

Apáczai Csere János: MAGYAR ENCYCLOPAEDIA (1653). Szépirodalmi, 1959.

Bächtold-Stäubli, Hanns: KREBS. In: Hanns Bächtold-Stäubli & Eduard Hoffmann-Krayer, hrsg.: HANDWÖRTERBUCH DES DEUTSCHEN ABERGLAUBENS. Band 5. Knoblauch–Matthias (1933). Berlin & New York: Walter de Gruyter, 1987: 446–454.

Berde Károly: A MAGYAR NÉP DERMATOLOGIÁJA. A BŐR ÉS BETEGSÉGEI NÉPÜNK NYELVÉBEN, HIEDELMEIBEN ÉS SZOKÁSAIBAN. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, 1940.

Berlin, Brent: ETHNOBIOLOGICAL CLASSIFICATION. PRINCIPLES OF CATEGORIZATION OF PLANTS AND ANIMALS IN TRADITIONAL SOCIETIES. Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1992.

Borda József, Sándor László, Szabó Ernő, Szigeti Andor: GASZTRONÓMIAI LEXIKON. Szerkesztette Csizmadia László. Mezőgazda Kiadó, 1993.

Burnam, Tom: THE DICTIONARY OF MISINFORMATION. London: Futura, 1978.

Décsy Gyula: A SELECT CATALOG OF LANGUAGE UNIVERSALS. Bloomington: Eurolingua, 1988.

Deighton, Len: ABC OF FRENCH FOOD. London: Arrow, 1990.

Dittmayer Andor: GASTEREA. SZAKÁCSMŰVÉSZETI LEXIKON. Franklin, 1925.

- Ecsedi István: NÉPIES HALÁSZAT A KÖZÉP-TISZÁN ÉS A TISZÁNTÚLI KISVIZEKEN. A *Debreceni Déri-Múzeum Évkönyve*, 1933 (Debrecen Sz. Kir. Város Déri-Múzeumának Kiadványai, XXIX.), 1934: 123–300.
- Gósy Mária: A BESZÉDHANG KIALAKULÁSA A GYERMEKNYELVBEN. *Magyar Nyelv*, 79 (1983) 1: 59–71.
- Gundel Károly: A VENDÉGLÁTÁS MŰVÉSZETE. Magyar Szakácsok Köre, 1934.
- Jakobson, Roman: HANG–JEL–VERS. Fordította Barczán Endre et al. Gondolat, 1972.
- Krúdy Gyula: AZ EMLÉKEK SZAKÁCSKÖNYVE. ÍZES ÍRÁSOK ÉS RÉGI RECEPTEK. Táltos, 1983.
- Kudlek, Manfred: NAPTÁRRENDSZEREK. Fordította Horváth Sándor. *Természet Világa*, 119 (1988) 10: 447–453; 11: 500–506.
- Kurlansky, Mark: THE BIG OYSTER. A MOLLUSCAR HISTORY OF NEW YORK. New York: Random House, 2005. London: Vintage, 2007.
- Luard, Elisabeth: THE RICH TRADITION OF EUROPEAN PEASANT COOKERY. London, etc.: Bantam, 1994.
- Magyar Elek: AZ ÍNYESMESTER SZAKÁCSKÖNYVE. Minerva, 1978.
- Matsui Takeshi: STUDIES IN RYUKYU FOLK BIOLOGY. Part I. ETHNO-CONCHOLOGY OF THE RYUKYU ARCHIPELAGO. Zinbun 16, Kyoto, 1980: 57–141.
- Mátyus István: A JÓ EGÉSZSÉG MEGTARTÁSÁNAK MÓDJÁRÓL. Magvető, 1989.
- Miskolczi Gáspár: EGY JELES VAD-KERT, AVAGY AZ OKTALAN ÁLLATOKNAK [...] HISTÓRIÁJA (Lőtse, 1702). Szerk. Stirling János. Magvető, 1983.
- Móra Ferencné: SZAKÁCSKÖNYVE. Révai, 1949⁵.
- Ojakangas, Beatrice A.: THE FINNISH COOKBOOK. New York: Crown, 1964.
- Pazsiczky Jenő: AZ IZELTLÁBUKRA VONATKOZÓ MAGYARORSZÁGI BABONÁK. *Trencsénvármegyei Múzeum Egyesület Évkönyve*, 1914: 37–54.
- Stein, Rick: ENGLISH SEAFOOD COOKERY. London: Penguin, 1988.
- Szabó Kálmán: A KECSKEMÉTI MÚZEUM HALÁSZATI GYŰJTEMÉNYE. *Néprajzi Értesítő*, 29 (1937) 1–67.
- Tsur, Reuven: A FUVOLA, A MALAC ÉS A KAKUKK. A FORDÍTOTT VERS MINT ESZTÉTIKAI TÁRGY. *Holmi*, 5 (1993) 4: 515–528.
- Venezs József: A MAGYAROS KONYHA. Minerva, 1973.
- Waring, Philippa: THE DICTIONARY OF OMENS & SUPERSTITIONS. Secaucus, N. J.: Chartwell, 1986.

Tenigl-Takács László

ROMÁNC

1

„Immár a hús, harmadik körben állok,
hol súlyos, átkos zápor zúg örökre,
egyformán ejtvén örökös szabályok.”*

Mikor lejöttem a Leponexről meg a keményebb cuccokról, egy darabig csak ittam és füveztem, de azt aztán rendesen. Egy baromarcú pszichiáter írta fel kamaszkori skizofrénia ellen, és zombit csinált belőlem vagy két éven át. Azt sajnáltam a legjobban, hogy nem éltem át, hogyan nőtt fel az akkori kutyám. Tudod, olyan, mintha egy gyerek

* Az idézetek Dante ISTENI SZÍNJÁTÉK-ából valók, Babits Mihály fordításában.

felnövése esne ki két évre vagy még többre, mert csak azt veszed észre, már kész, felnőtt kutya, és nem emlékszel rá, milyen volt kölyökkorában. Csak fényképeken. Később lett egy normálisabb doktornő, aki azonnal kiszúrta, hogy ez már tényleg durva, és leszedett róla lazább gyógyszerekkel. Persze ez is függőség, főleg, ha ráiszol. Aztán meg már jöttek a spanok, nem ők kerestek, hanem én őket, és ha nem mozdít rá a közgyógyászat a doppra, máshogy alakul az a tizenöt év. Máshogy nyílt volna ki a jövő alternatívája. Így aztán az lett, amiről vagy egy hete levelezünk és beszélünk. Nem bánom, hogy annyit pörögtem, és ugrálok most is oda-vissza az évek között a beszélgetésben. Majd te összerakod magadban, hogyan voltak a dolgok egymás után. Rátolod a vagy-vagyra, mert ez most inkább csak fasságmondás, nem áll belőle össze a történet.

Vagy két éve végiglógtam a Csimbivel, a Zsanival és pár másik haverral a nyarat. Ez volt az utolsó hosszabb lógásom, mert utána bejött a rendes meló, a weboldalfejlesztés, felvettem a hitelt a házfelújításra, és nem nagyon volt már időm csavarogni. Pár hétig Gáborlakon nyomtuk a Csimbinél, utána a Balatonnál vagy két hetet, végül felhúztunk a Rainbow-ra Szlovákiába. Gondoltuk, lesz ott vagy kétezer ember, de aztán kiderült, hogy az nem is az a Rainbow, hanem csak valami kispályás hippiskedés. Húszan-harmincan sátoroztak egy réten. Behajtottunk a furgonnal a földútról, a Punci meg a Csimbi pedig elkezdtek kipakolni a bográcsot, a húst és a piát, amire az egyik szervezőjük odajött, és elkezdett minket kiosztani, hogy ide nem lehet alkohollal és megölt állatdarabokkal bejönni. Szóval nyomta a vagy-vagy dumát. Persze kiderült, hogy majdnem mind magyarok, van is valami egyesületük Budapesten. Ebből vita lett, mert a Punci feszegetni kezdte, hogy mondják meg, bazmeg, honnan kezdődik a „ki” és a „be” egy kurva nagy rét közepén, a semmiben. A végén aztán megállapodtak egy képzeletbeli vonalban, hogy addig tart a mi helyünk, onnan meg a rainbow-soké. Aztán a srácok elkezdtek baltával aprítani a disznókörmököt, ami tényleg necces látvány a vegáknak, viszont a körömpörköltet jó sokáig kell főzni, és messzire elmegy a szaga.

A vége persze az lett, hogy az egész betépett rainbow-s csapat ott bandázott velünk, rágta a cupákot, tunkolta a szaftot, és kunyerálta a söröket. A Csimbi meg előhozta a halálról meg az előre- és hátrafelé folyó időről szóló dumáját, ami nagyon ütött, mert a legtöbbször kis csíra volt, mindent elhittek, amit mondott nekik, és persze nem olvasták a szükséges könyveket. Úgy hallgatták, mint valami gurut vagy a Messiást. Negyven évvel korábban kellett volna születni, és a régiekkel csinálni meg a Rainbow-t, ahogy kitalálták. De ezek most itt reggelente betették a kontaktlencséjüket, fogat mostak, és mobiltelefonoztak, anyagot se nagyon hoztak, a réten szedegettek össze mindenféle gízgázt, azt főzték ki egy teáskannában, és nagyon rájátszottak, hogy van benne kraft.

Nekem mindig bejön, amit a Csimbi a könyvekről magyaráz. Ha lehet, utánuk is nézek, ha nem olvastam volna már őket korábban. Az egyik nagyon megmaradt, a Stachura. Van benne egy rész, amikor elfogyasztja a mondatokat. Nincsenek már igék, csak főnevek, amik szögek. Láthatatlan kristályszerkezetre szegezi fel a szavakat. Ha így tudnánk beszélni, nem azt mondanánk, hogy „meggyullad a tűz”, hanem hogy „most tűzmeleggyulladás van”, vagy hogy ha magunkat is bele akarjuk mondani a dologba, akkor „most tűzmeleggyulladás vagyunk”. De ez meg túl hosszú. Miért ne lehetne csak annyi, hogy „Tűz”. A többit kitalálja, aki akarja. A múltkori ímélnél azt írtad, hogy nem a részeg egómra vagy kíváncsi, hanem azokra a pillanatokra, amikor az igazi lelkem megcsillan a sok fasságmondás mögött. Mint a halak ezüstpikkelye, amikor kergetőznek a hínárok között. Na látod, ez a fasságmondás. Ha legközelebb valami szépet akarsz

kitalálni, semmi hasonlat, semmi túlszólított lírázás meg szépítkezés. Csak a szépség, és nem kell hozzá semmi vagy-vagy duma.

Ha nagyon akarsz a témához csetelni meg dumálni, tisztázzuk előre, hogyan van ez a beszélgetős dolog. Képzeld azt, hogy síkidomok vagyunk a három dimenzióban, háromszög, rombusz, ellipszis meg ilyesmi. A harmadik dimenzió a csak tudat tér, abban repkedünk. Lehet egy síkidom kurvára művelt és bonyolult, mint te, ennek a méretéhez semmi köze. Mert amíg abban utazik, hogy valami ugyanaz és nem más, addig a vagy-vagyban marad, és picsányi lesz csak a kiterjedése, nem tudja kibontani az agyából a dolgokat. És most jön a lényeg. Amikor átcsúsznak egymáson, mindig a kisebbik dönti el, hogy fogja metszeni a másikat, mert ez az ő legnagyobb átlója, és a nagyobbik belefeszülhet az összes keresztmetszetébe, buddhaskodhat meg jézuskodhat, akkor se tehet semmit, mert a kisebb a göré, őtöle függ, hogy mettől és meddig lesz majd a beszélgetés. És ennek tényleg semmi köze ahhoz, hogy ki mennyit tanult vagy olvasott, mert csak úgy lehet a tudatot kitágítani, ha ezt a vagy-vagy dolgot felejtet.

Mikor még az elején a képzőművészetre jártam, majdnem bekonzolidálódtam én is. Beszélgettem a professzorokkal, dicsértek, hogy milyen tehetséges vagyok, és hamar rájöttem, hogy csak dugni akarnak, maguknak monologizálnak, vagy nagyon rá akarnak jönni egy újabb vagy-vagy dologra. Pedig épp ott magyarázták, hogy a jó kép az nem „valami”, hanem „valamerre”, persze pont ők nem tudták ezt megcsinálni, mert csak olvasták vagy hallották, és nem csinálták meg igazából azt, amit beszéltek. Nem is szoptam be a dumájukat, inkább lerajzoltam a sok szemüveges, szakállas faszt, és nagyon rájátszottam, hogy kivájanak a főiskoláról. Ha dumálni akarok, jobbak a spanok, ők értik, hogy valami lehet egyszerre ugyanaz, és mégsem ugyanaz. Aztán ebből a vagy-vagy dumából olyan szokás lett a bandában, hogy ha valaki külsős nagyon erősködött, és megpróbált meggyőzni minket a maga igazáról, nem is vitatkoztunk vagy helyeseltünk, csak bólogattunk, és mondogattuk neki, hogy „oké, te vagy a vagy-vagy”, míg el nem húzott a picsába. Te se nagyon szedsz ki ebből semmit, akárhány vodkát leküldünk, mert amíg a vagy-vagyban utazol, nem jutsz be ebbe a beszélgetésbe, mások a szabályaid. Ide a nem vagy-vagy a belépő. Ettől a csak tudat univerzum.

2

*„Olyanná lesz a lélek ama Napban
merülve el, hogy, bármi másba nézzen,
lehetetlen, hogy megnyugodjon abban.”*

A Punci jó arc. Többször is elhívott minket a Tiszántúlra, ahol először tényleg azt látod, hogy az csak az Alföld és koszos lakótelepek, aztán mégis kiderül, hogy vannak jó helyek. A Punciról mindenki azt hitte, hogy csíra vagy buzi, mert nem nagyon tolt a nőket, de nem innen kapta a nevét. Igazából senki sem tudta, miért hívják így, mert már mindenki így ismerte meg, pedig ő sohase mondta, hogy „Szia, Punci vagyok”, mégis mindenki tudta, hogyan kell szólítani, és ő senkinek nem rágott be ezért. Rá is játszott egy kicsit a dologra vagy szándékosan vagy tudat alatt, mert például olyan idézeteket tett fel a facebookra, hogy: „Döbbenetesen gyönyörű, amikor a valóság álommá, az álom valósággá válik!” A felirat pedig egy olyan képeslapon, amin két méhecske kolbászol egy virágon. Pedig mindenki tudja, hogy a méhek pont nem dugási célból mennek a virágra. Ez azért elég csajos. De aztán egyszer elmondta, hogy van egy nőtől egy gyereke Tiszaújvárosban,

és tisztázta vele, hogy nem homokos. Azért rámásztunk egy kicsit, és véresre cikiztük, hogy miért kell olyan szavakat leírni, hogy „tündökletes” meg „döbbenetes”.

Egyszer meghívott disznóölésre. Jól betáraztunk a diszkontban, és akkor majdnem baj lett a nevéből. Telepakolta söröskartonokkal a tolókoszt, és elkezdett húzni a pénztár felé, a Csimbi pedig utána kiabálta, hogy „Lassíts már, Punci, te ismered a boltot, merre vannak a páleszek?” Erre meg az egyik árufeltöltő kiscsaj, aki éppen a lisztet és a búzadarát pakolta, felkapta a fejét, és kezdett beséztődni, hogy lepuncizták, közben meg mutogatta is, hogy merre vannak a tömények. Előkerült a biztonsági őr is, és kérdezte, hogy mi a hézag. A Csimbi meg magyarázni próbálta, hogy nem neki mondta, hanem ott elöl a srácnak, a Punci viszont akkorra már eltűnt a kanyarban, úgyhogy nem volt ott semmiféle srác, és nem is volt hihető a magyarázkodás.

Végül csak kikeveredtünk a helyre. Valami tanya volt egy nagy zabföld szélén, nem messze a várostól. Én odamentem az ólhoz, néztem a disznót, ahogy hever és alszik a saját szarában. Persze hogy sajnáltam. Kicsit el is sírtam magam azon, hogy én tudom, hogy egy fél óra múlva meg fog halni, ő pedig nem tudja sem ezt, sem azt, hogy én tudom róla a meghalást. Énekeltem neki, meg mantráztam is, hogy jobb legyen az újraszületése. Na tessék, néha meg ilyen romantikus picna vagyok. Egyébként elég szar karma disznónak születni Karcagon. Aztán megjött a Punci a böllér haverjával, azt hiszem, Árpinak hívták, és rögtön belém zúgott, amikor látta, hogy a disznónak énekelek. Mindig belezúgott az értelmiségi csajokba, vagy akikről csak ő gondolta, hogy értelmiségiek. Nálam is már az első pár feles után bepróbálkozott, mondta, hogy milyen jól nézek ki, és hogy van érettségije. A disznót hamar szétkapták, én nem nagyon kavargattam és daráltam, mert utálok, főleg, hogy csupa zsír lesz tőle minden. Csak a bandázás kedvéért mentem oda, és ha tudom, hogy egy ilyen ergya csajozás jön ki belőle, biztosan kihagyom. Az Árpi a bölléres dumával próbált fűzni, mondta, hogy számolja, ez a háromszáznyolcvanötödik disznója, mutogatta a böllérpisztolyát, nem is pisztoly volt, hanem egy cső, ami egy vaspöcköt lő be a disznó agyába. Mesélte azt is, hogy tervezett egy gépet, amit egy műhelyben építenek neki háromszázezerért, elektromos csőről húzza fel a disznót, úgy lehet majd pörzsolni, vakarni, hasítani.

Én nem tudtam hozzászólni a disznóölős témákhoz, csak szívtam, bólogattam, és közben egyfolytában jeleztem, hogy nem fog közöttünk összejönni a dolog. Ráadásul durván jól bírom a piát, és elkezdtem kiutni a srácot. Egyre kínosabb lett a helyzet, a Punciék meg ahelyett, hogy beszóltak volna, sorban kiszökdöstek, és mindenki lefeküdt aludni, ahol tudott. Az Árpi a végén annyira kiütötte magát, hogy ráborult a véres és trutyimós vágódeszkára, előszedett a zsebéből egy fél marék disznóölő patronot, és mondta, hogy nincsen értelme az életének, mert a felesége egy ribanc, csak a gyerek miatt nem válnak el, ráadásul ő mindig reménytelen csajokba szeret bele. És hogy ezeket a patronokat még elhasználja, de az utolsó azt megtartja magának, lefekszik a betonra, és a fejébe lövi, miután egyenként bocsánatot kért az összes disznótól, akiket azelőtt levágott. Ezt már én sem bírtam hallgatni, égett a gyomrom a töménytől, attól a szar kannás bortól meg a témától, úgyhogy szó nélkül otthagytam, kimentem az udvarra, végighevertem a hintaszéken, nyomtam még egy spanglit, hogy kimossa az agyamból azt a sok szart, és hallgattam, hogyan nő a zab.

Lett ott egy mozim. Belecsúsztam a jövőbe legalább négy-öt száz évre előre, és láttam, hogyan fogják a válságokat megoldani. Mindenki bolygókat gyarmatosít, lesz majd kínai bolygó és orosz bolygó és amerikai. Pszichikai térben fognak utazni, és az űrhajókat is pszichikai energia hajtja. Erősen rá kell majd gondolniuk arra a téridőpontra, ahová

menni akarnak, és oda fognak teleportálódni. A bolygókon egy csomó embernek az lesz a foglalkozása, hogy fülkékben vagy kabinokban összpontosítson az űrhajókra, és küldje nekik az energiát. Ez már az anyagon kívül van, de nem virtuális valóság, hanem a létező csak tudat univerzum. És a háborúk is úgy mennek majd, mint a gó vagy a sakk. Ki kell találnia az ellenfél gondolatát, az pedig álcázásul kamu gondolatokat küld, hogy azok mögött rejtse el az igazi stratégiát. Vagy erős képeket, amin nem tudnak áttörni a kémlelő gondolatok. És a bolygóknak nem a természeti erőforrásait fogják majd kihasználni, hanem a spirituális energiáját. Mert a bolygók is élőlények, vannak emlékeik és érzéseik. És az is fasság, hogy a csillagokon nem lehet élet, mert túl nagy a meleg. A mi Napunkon is van élet, mert a felszínén tűzszigetek úsznak, amiken tűzlelkek élnek. Az én lelkem egy része is tűzből van, ott él a Nap egyik tűzszigetén, és nem problémázik.

Reggelig moiztam-aludtam, aztán kijöttem a tripből, mert már nagyon süttött a nap, én meg nem bírom, ha beleizzadok az esti ruhába. És azért is, mert a hintaágytól pár méterre volt a tyúkól, annak se bírom a szagát. Közben az Árpí is felkelt, valószínűleg besértődött az este, mert nagyon pucolta és pakolta a késeit. Nem is szólt hozzám, csak annyit, hogy mégse lesz öngyilkos, mert akkor mi a fasznak fizetett ki egy csomó pénzt, és csináltatja meg azt az elektromos höllérállványt hiába.

Na mindegy, ezt az egész disznóölős sztorit csak azért meséltem el, hogy tudd, milyen szitukba kerültem, milyen arcok nyomultak rám, és hogy mennyire profi vagyok a koptatásban. Persze olyan is volt, hogy én gyógyultam rá hihetetlen fazonokra. Az egyik dzsesszenész csávóért még verekedtem is, aztán másnap már nem emlékezett semmire, jól lebaszott, hogy miért nem hozok neki reggelit. Előjött belőle a hímsovén gecí. Néha azonnal összecsattan a dolog, néha meg hónapokig is hagyom, hogy alakuljon, úgyhogy akárhányszor is kérdezed meg, én nem fogom neked definiálni a kapcsolatot, még akkor se, ha elkezdünk elmenni helyekre. Persze nyilván, ha kettesben megyünk, rögtön cincálni fogják, hogy vagyunk vagy nem vagyunk. Mert téged is mindenki más-honnan ismer, meg engem is, és én biztosan nem fogom azt mondani, hogy csak egy pasi vagy, aki most éppen rám hajt, és te se fogod ezt mondani. Azt pedig, hogy csak barátok vagyunk, úgyse hiszik el, ha kettesben nyomulunk.

3

*„Hited nem csal; mert bárki e csapatban
belát a nagy Tükörbe, melybe' minden
gondod előbb kitérül, mint magadban.”*

Mikor megszűntek a határok, és megnyitották a hidat, gyakran átmentünk Esztergomból Párkányba sör-beherovkázni. Anyagot nem vittünk, vagy még Esztergomban, a bazilika előtt felküldtük, mert jobb is onnan a panoráma, meg nem is tudtuk, mennyire büntetik a szlovákok. Aztán kiderült, hogy nem nagyon tépi magát utána az ottani rendőrség, inkább itthon van ráizgulva a kormány. Nem is kellett betépní, mert elég volt a Zlatý Bažant és a beherovka. A Csimbi, a Boci és a Skaf folyton csajozni próbáltak. Szlovákul persze egy szót sem tudtak, de közülünk még mindenki tanult valami oroszot, és tudott egy-két mondatot. Leültek egy padra, nézték a felhozatalt, néha beszóltak, hogy „Kuda igyos Cicova?“, a szlovák csajok meg tökre értették, visszamosolyogtak, néha meg is

álltak dumálni, persze angolul, mert az orosz vagy a német már ott se játszik. A pincérek is normálisak voltak, pedig tudták, hogy magyarok vagyunk, ráadásul hajnalra eléggé le bírt pusztulni a társaság.

Mindenki ismerte a csehszlovák rajzfilmeket, a Kisvakondot, a Moha és Páfrányt, a Bob és Bobeket. Egyszer, ott Párkányban, előszedtünk az emlékeinkből egy csomót, és kurvára összeállt, hogy aki kitalálta őket, az be volt nyomva rendesen. Mert gondold csak végig, hogy a Moha és Páfrány a vekkerével meg tudja zavarni a téridő kontinuumot. És miket álmodik a Kisvakond, pszichedelikus, forgó, színváltó virágok, fénybogarak, időhézagok, úrutazások. Állandóan behackkel a mátrixba, és nagyon praktikus az intelligenciája. Meg egy másikban a nagydarab, szőrös faszi, aki a távkapcsoló helyett a Kisvakondot kezdi el nyomogatni, és átváltja a dimenziót a jégkorszakba, tangózik a medvével, és kanga-rugózik az oroszlánnaal, meg egy mamuttal pecázik. Ez a szürrealizmus baszki, nem a szétfolyó órák, meg hogy lábai vannak egy fejnek, és fiókokat lehet kihúzni egy nőnek a hasából. A Kisvakondhoz képest nyögveszarós vagy-vagy a Salvador Dalí is. Ráadásul a Kisvakondot csehszlovákul úgy mondják, hogy Krtek. Ha ebbe belegondolsz, már ettől magától szétesel, nem is kell betépni.

Sokat moztunk és röhögtünk a mesékkel, aztán eszembe jutott, hogy a legnagyobb trip az Alice Csodaországban, amit még a mama olvasgatott nekem a kertben. Olvasott Andersent is és más szomorúakat. Teljesen kikattantunk tőlük, a mama is meg én is, néha együtt sírtunk, de nem a bánattól, hanem valami felfakadásból, szerintem ez a drogtéma onnan jön nekem. Tisztára rájátszott a közös bőgésre, de nem szadizásból, hanem valami pedagógiából, mert utána mindig jobban éreztük magunkat. Ezt most ne úgy értsd, hogy nagyon nosztalgikus vagy idilli lett volna az a kert, már csak azért sem, mert rohadt hideg és penészes volt a vályogház télen is, nyáron is, mellette meg már felhúzták a lakótelepet. A drótkerítés le volt taposva, mert mindig ott mászkáltak át, állandóan befújta a szél az összes szemetet, cementeszák papírokat, tejeszacskókat, rongyokat, szétázott, kifakult keresztretjvényeket. A melósok meg átdobálták a piásüvegeket. Nem tudom, eszedbe jutott-e már, hogy a Kádár-korban más volt a szemét, nem volt még sörösdoboz és pillepalack, jóval kevesebb a műanyag, és ez is különbség.

Aztán a mama emlékétől, hogy miket csinált és miket csináltak vele, kurvára elkezdtem sírni, ott Párkányban a sörözőben, a legnagyobb rajzfilmpoénkodás közben. A többiek pedig békén hagytak, nem zríkoltak azzal, hogy most minek bőgök a Pampalimin meg a Vakondon. Azt hitték, flashbackelek. Nem is szoktuk ilyenkor vigasztalni egymást, mert azt gondoljuk, hogy aki beroppan, az visszanez a tükörbe. Jobb is, ha egyedül csinálja, ráadásul sokkal inkább vele vagy, ha nem ráncigálsz, hanem hagyod, hogy teljesen kioldja magát. Na, mindegy, bocs az előbbi fasságmondásért, az Alice-t tényleg olvasd el ilyen szempontból, találsz benne mindent, éneklő virágkórust a nyúlüregben, szellemmacskát, kártyakirálynőt, ollómadarat, seprűfejű kutyát, néha azt képzeled, hogy icipici, néha meg akkora, hogy be se fér a házba, aztán találkozik egy hernyóval, aki egy légyölő galócán ül, és közben ópiumozik. Gombázott a Lewis Carroll, az tuti.

Kérdezted a múltkor, hogy mi lett a Zümivel, a lőkött fotós csávóval. Te már nem ismerted, mert teljesen leamortizálódott még azelőtt, hogy bekerültél a társaságba. Idióta playmobil szettek gondolt ki, először csak poénból, aztán egyre komolyabban vette őket, még terveket is rajzolt a deep-painttal. Már akkor gondoltuk, hogy baj van a Zümivel, amikor megmutatta a „pedofil letartóztatása” terveit, berendezhető playmobil motelszobával, pedofilbábuval megbilincselés előtt és után, rendőr-kutyával, URH-s

rendőrrel, kicsi borosüveggel a dohányzóasztalon. Mondtuk neki, hogy ez már tök beteg ötlet, de ő csak röhögött, és erősködött, hogy milyen jól lehetne használni a gyerekek felvilágosításakor. Látszott, hogy elveszett a valóságérzéke. Egy darabig nepperkedett, elég necces nyomta, de még idejében kiugrott, amikor valaki megsúgta neki, hogy nagyon rászállt a rendőrség a délszláv vonalra. Egy darabig ő is weboldalakat tervezett, de kibaszták a cégtől, mert nem járt be rendesen.

A többiekkel már csak ritkábban bandázok, mert eléggé behatárolja az életemet a felkelés. Tolunk pár spanglit, fröccsözünk, nem nagyon akarjuk, hogy kiderüljön az életünk. Egypáran nagyon kipörögtek, a Boci például vagy tíz éve Kínában él. Nagyon bejött neki a kínaitudás, ő volt az Olimpián a magyar csapat egyik ottani tolmácsa és szervezője. Csak két-három évente jön haza. És lehet, hogy itt úgy néz ki, mint a Rumcájsz, de ott az nem számít, mutogatta is az iwiwen, milyen iszonyat jó kínai csajok bukna rá, mert nekik meg ő az egzotikus. A Punci és a Tutyi megnősültek, és visszaköltöztek vidékre. A Raszpi még nyomja, átment anarchistába, kibérelt egy pincét a belvárosban, körülvette magát kis, 18-20 éves gyíkokkal, illegális ingyenkonyhát csinálnak a hajléktalanoknak, tüntetésekre készülnek, és olyan transzparenszeket rajzolgatnak, hogy „KAPITALIZMUS = FASIZMUS”. Egyszer lent voltam náluk, mondtam is nekik, hogy „Raszpi, bazmeg, én bírlak, de ti kurvára eltévedtetek az időben.” Szóval, folynak a dolgok rendesen.

4

*„Hanem a lankadt s hússal nem ruházott
lelkek, színiük vesztve, felvacogtak,
mikor a rémes szó füliükbe fázott.”*

A skizofréniára nem nagyon emlékszel, pont ez a lényege. Sötét alakok, rémálmok, füstös jelenség, bűz, félelem egyes helyiségekben, állandó éjjeli felébredés. Valami ki-megy belőled a nyakadnál. Aztán, ha rájönnek, kórház és gyógykezelés. Szerintem nem is voltam skizofréniás, csak nem akartam tizenhét évesen elkezdni az egészet. Mikor anyámnak meglett a rák, kiderült, hogy vagy húsz éve titkolja előttünk. Egy nagy lyuk volt már az oldalában, meg is halt néhány hónap alatt. Sose váltak el, egy lakásban éltek az apámmal, de ő se tudott róla, és én nem kérdeztem, hogy lehet ezt ennyi ideig titokban tartani. Nyilván volt akaratereje, és lehet, hogy tőle van bennem is a keménység. Eszembe jutott, hogy egyszer még kislány koromban szomorúan rám nézett, és megkérdezte, mi lenne, ha majd mellrákban halna meg, talán már érezte a csomókat, én meg csak pislogtam, és nem értettem, hogy mi van. Lehet, hogy később a szorongásba ez is bejátszott.

A mama volt a legjobb fej az egész családban. Ő rögtön mondta, hogy nem orvoshoz kéne járatni a gyereket, hanem többet beszélgetni vele. Ha valami bajom volt, mindig a mamához mentem, mert vele lehetett megdumálni a dolgokat. Az anyám anyja, benne is megvolt, csak egészen máshogy, az a keménység. A nagyapám halála után újra férjhez ment, mert tök dögösen nézett ki még az ötvenes éveiben is, és mondta, hogy ő nem akar egyedül megöregedni. Hát ezt nagyon elcseszte, mert a Vendericsről, a mostoha-nagyapámról hamar kiderült, hogy iszik, és mást is csinál, csak addig az ideig nem mutatta, amíg a mamát fűzte a dumával. Rendész volt a Május 1. Ruhagyárban, soha nem dolgozott rendesen, hanem a melósok táskáit ellenőrizte, hogy nem lopnak-e ki valami szövetet a műszak után. Ebből is sejtheted, hogy mekkora segg.

Csak jóval később derült ki, hogy verte is a mamát, vagy legalábbis próbálta verni, mert ilyen szempontból a mamát se kellett féltetni. Úgyhogy lehetett náluk egy-két olasz neorealista est, amikor a Venderics részegen hazajött, és óberkedni próbált vele. Aztán a mama beadta a válókeresetet, de az akkoriban sokáig elhúzódott, ráadásul azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy ha el is válnak, nem rakja ki a házból a Tanács. Aztán a válásra már nem került sor, mert a Venderics meghalt májrákban még 82-ben vagy 83-ban, a mama pedig boldogan ott élt még vagy tíz éven át egyedül. Akkor jártam hozzá a legtöbbit, és később összeraktam, hogy abba a májrákba a mama is tutira besegített, mert amikor kicsi koromban elvitt vásárolni, mindig vett egy üveg töményt, Hubertuszt, fekete címkés cseresznyét, krumpliszesz vodkát, hogy mindig legyen valami ütős pia otthon, és biztos, hogy nem ő itta meg.

Mikor a Venderics meghalt, a mama pedig az anyámmal együtt kihordta az összes cuccát, és elégették a kertben, utána pedig a házat is újrameszelték. Nekem nem sokat mesélt az ügyről, csak később kezdtem ráérezni, hogy mik is történhettek a válóperes évek alatt. Amikor megörököltem a házat, találtam egy gépelt papírlapot becsúszva a kályha mögé, egy jegyzőkönyv volt kettejük között: „Tisztelt Venderics úr, felszólítom, hogy a bírósági végzés értelmében tartózkodjék a becsületsértő kijelentésektől, mert az újabb eljárást von maga után. Április 24-én tanúk jelenlétében ittasan jelent meg a közös lakásban, »nemzetközi kurvának« nevezett...” és így tovább. A papír alján pedig a szomszédok aláírása, lakcímmel, személyi igazolvány-számmal, mert ők voltak a tanúk. Ekkora fasz volt a Venderics, és ilyen kemény csaj volt a nagyanyám.

Vele lehetett legjobban megbeszélni a női dolgokat, ő mondta el a menszeszt is előre, mert a szüleim ezen a téren nem nagyon nyomultak. Mikor már felnőttem, visszaidéztük és újra megcsináltuk a régi játékokat. Az egyik legjobb ötlete a „sötét ország” volt, ezt úgy kellett játszani, hogy pokróccal besötétítette az összes ablakot, csak négykézláb ért mászkálni a házban, a sötétben a hangok alapján próbáltuk kitalálni, hol van a másik, és vízipisztollyal spriceltük egymást, úgyhogy a végén csupa víz lett az egész lakás. Ezt egyszer megcsináltuk 28-29 éves koromban is. Én persze akkor is szét voltam ütve, és azt találtam ki, hogy a fiókokban meg a polcokon bújok el, mint a macskák, és nem érdekelt, hogy a fiókok kicsik, a polcok meg nem bírnak el. Aztán persze szétestem a sötétben, sikoltoztam és sírtam, hogy minek keménykedünk, amikor úgyis csak betegség, öregség és halál lesz a vége, sőt lehet, hogy már meg is haltunk, csak nem vettük észre, és hogy a ház tele van kísértetekkel. A mama nem szart be, leszedte a sötétítőket, magához húzotta és csitítgatott, mondta, hogy főzzünk tojásos nokedlit, mert gyerekkoromban is mindig az volt a kedvencem, de előtte öltöztek át, keres valami száraz ruhát. Pedig ő is tiszta víz volt, annyiszor eltaláltam.

Kár, hogy ezeket a retrobulikat csak a régi csokikkal, szobi szörppel, napközi kajákkal és régi filmekkel lehet megcsinálni, és nem az emberekkel, akik akkor éltek. Ha engedélyezik a klónozást, és népszavazás lesz belőle, tutira aláírom. És az is freudista fasság, hogy az ember az apját keresi a szexualitásban. Én nagyon szeretem az apukámat, de most, hogy megözvegyült, elbeszélünk egymás arca mellett, csak neki nincs kerti törpéje, hogy elküldhessem vele utazni a világban, mint az Amelie-ben. A drogról se tud, amikor meg voltam zúzva, mindig azt gondolta, hogy ez még a régi betegség. Emlékszíntén mindig a mama jön be, ezt néha még az értelmesebb csávókkal is próbáltam megértetni, pedig elég pisis dolog, ha harminc körül az ember a randevún vagy az ágyban a nagyanyjáról mesél. Mert ami az egyikben megvan, az a másiktól tutira hi-

ányzik, hiába is érti meg a lelkivilágod, ha nem szuperál a testiség. Ha pedig megvan, csak elgondolkozol azon, hogy ha van már két másik nőtől két gyereke, akkor a fasznak fogsz beállni és szülni harmadiknak. Most ez tök perverzül fog hangzani, de olyanfajta bújásra vágyom, mint a nagymamámmal, csak úgy, hogy meglegyen benne a testiség.

5

*„Ó, hiiu árnyak, csak látszatnyi létben!
Karommal öt háromszor átkaroltam,
s mindannyiszor csak ennen keblem értem.”*

Most már látod, jobb, ha ezt a férfi-nő dolgot közöttünk áttesszük egy másik téridő pontba, mert egyrészt nem jöttem le még teljesen a korábbi faszimról, másrészt meg ettől függetlenül is ultramagas a magányigényem. Ebből is csak valami tré románc jönne ki, ezt onnan tudom, hogy amikor múltkor az ölembe hajtottad a fejed, nekem az járt az agyamban, hogy éppen menstruálok, és te biztosan érzed a szagát. És amikor egymás kezét simogattuk, az meg olyan volt, mint egy hivatalos kézfogás. Félkapcsolatot nem akarok, mert már elegendem lett abból, hogy két-három hétig pörgök a szerelemtől, aztán kimegy belőlem, és megint várhatok egy csomó ideig, hogy összejöjjen valami rendesebb dolog. Az se szerencsés, hogy ha pattintasz egy csávót, akkor hiába próbálsz már utána megtartani a haverságot, mert az ilyen nemi dolgokban mindig előjön a sértődés meg a hiúság. A bandán belül amúgy is kerülöm a szexet, semmi jó nem jön ki abból, ha haveri szinten ütözködik a génállomány akár csak dugási téren is. Jobban szeretem, ha egy külsőstől van orgazmusom.

Engem sokszor szétszedett és összerakott az anyag, ettől lett olyan fix a személyiségem. Minden szétesés után egy kicsit más leszel. Egyszer még a nagyon pörgős korszakomban besütítettünk a Zümiel, és kitaláltuk, hogy aktfotókat csináljunk rólam. Nem akart rám hajtani, valószínűleg másra se, elvult már saját magával. Akkor volt egy kurva kemény tripem. Tudod, amit a dervisek élnek át, akik a szívük körül keringenek, és a végén úgy elvékonyodnak, mint az ezüstpapír karácsonyfadíszek, lógnak a szívüknél felakasztva egy láthatatlan fonálon, forognak a gyertyaláng fölött, az Isten leheletében. Na jó, oké, ezt a dumát egy filmben láttam, de tényleg ilyen.

Finomán csúszol rá a dologra, először kiélesedik, aztán kifakul a karmád, és röhejesen rájössz, hogy az életed mekkora kibaszás. A gáz onnan kezdődött, hogy én is elkezdtem kifakulni. A Zümi fotózott, én pedig lassan szétestem atomjaimra, pontosabban hangokká esett szét velem együtt minden. Elhalványultam, mint a fénykép, amit kint hagytak a napon. Csak utólag raktam össze, hogy kajakra átmegyek a haldoklás fázisain, lázadozom, dühöngök, összezuhanok, újra megpróbálok kimászni, aztán csak bele-törődöm, hogy egy ilyen pöcs fotózással ér véget az egész. A Zümi nem látta, hogy mi történik velem, csak annyit vett, hogy pörgök, nem is értette, hogy mit akarok átkiabálni a résen, hogy hagyja abba, mert olyan a vaku, mint az atomvillanás, leégeti rólam a bőrt, a húst, darabról darabra szedi el a lelkemet. Aztán csak visszaszínesedtem, és újra kikeményedett az egész. Lehet, hogy nem nagy szám a sztori, de azért fontos, mert akkor szűnt meg bennem a vagy-vagy dolog. Most persze azt gondolod, hogy egy drogos piccsa vagyok, pedig nem nagyon szívok már vagy három éve, de egy-két trip még emlékszínten is nagyon szét bírja tolni az agyamat.

Mostanában főleg azon vagyok, hogy lakhatóbbá tegyem a mama házát. Oké, igazad van, csak rám sült a vagy-vagy, de néha meg kell hozni bizonyos döntéseket. A spanokat ritkán hívom meg, két-három havonta szokott lenni egy pörgés, ilyenkor belecipásodok a szerelembe, ami zavar a munkában, és meditatlni se tudok, mert mindig a faszi jár az agyamban. Aztán kipukkan a dolog, és nyalogatom a semmit. Ilyenkor kifejezetten jó, ha az embernek van egy saját helye, ahol egyedül lehet, és gondolkodhat azon, hogy akkor most mi van.

Tévém nincs, ha filmet akarok nézni, például skandináv thrillereket töltök le a netről angol felirattal, nagyon bírom a száraz hangulatukat, hogy mindig szürkület van, és az elvált, középkorú nyomozónőnek komoly a lelkivilága. Gondolkozom azon is, hogy újra elkezdek festeni, lapozgatom a régi albumokat, belezúmolok egy-egy festménybe, hámozom le róla a rétegeket. Mindig ez volt a módszerem, megkerestem a problémát, és aköré vittem az utat. Most már lenne talán igazi mondanivalóm is, nem csak a portré meg az a sok szétdrogózott fasság, amit korábban csináltam.

A múltkor megnéztem a Feszty-körképet a neten. Van egy 360 fokos körpanorámája. Jó szar kép persze, de még senkinek sem jutott eszébe, hogy beleutazzon, mert felkenődnek a romantikus filingen, és nem veszik észre a részleteket. Hogy például hány köcsög hever szanaszét, és nem is esetleges, ahogy hevernek, mert a számuk megegyezik a szürkemarhákkal. És a fehér ló mellett egy lezuhant bombázó van, amit alig lehet kivenni, úgy benőtte a moha. Az egyik honfoglaló csávnak mobiltelefon van a kezében, a másiknak meg cipzárás a kaftánja. És a romos fal köveiben emberi arcok vannak, és az egyik szemüveges. Én most nem akarok itt politizálni, de kurvára el tudom képzelni, hogy nem is volt honfoglalás, csak kitalálták az egészet, és később is mindig belehamisítottak, amikor restaurálták, mert honnan a picсібól ismerte volna a Feszty a cipzárát és a mobiltelefont? Szóval, ilyesmikkel foglalkozom, hogy ha egyedül vagyok, és szar az idő.

És a szaporodás. Ez érdekelt engem most kurvára, szarok rá, hogy túl vagyok-e a korhatáron. Mikor a Csernobil volt, akkor volt éppen a nyolcadik születésnapom, ebből kiszámolható, most mennyi vagyok. Megváltak már a poklaim meg a tisztítótüzeim, és vagy kihúzókat külföldre egy profi céghez, vagy gyerekeket szülök, vagy a kettőt kombinálva, mert nem fogok letoprongyosodni és megöregedni macskák és kutyák között. Ha ki akarok menni, akkor most kell nekifeküdni az angolnak, mert negyven fölött, ha nő vagy, még számítógépes vonalon se kellesz sehoh, ilyen mocsodék módra van megcsinálva a világ. Maximum harmincig, harmincötig. Ha utána egyedül maradsz, már csak a depresszió, csetelhatsz a randivonalon, vagy ráihatsz a Xanaxra, mert a vénlányokat a dílernek se veszik komolyan. Mindegy, most ettől függetlenül is rossz passzban vagyok, gecire elegendem van a télből, hogy sötétben kelek és indulok el melózni, este meg hóban és sárban kell hazacaplanni a 12 fokos lakásba, fát vágni, befűteni. Ha megjön a meleg, kifekszem majd a kertbe, olvasok, napozom, lebarnulok, a városba pedig majd rövid szoknyában megyek, hogy megforduljanak utánam, és megnézzék a seggem a húszévesek. Úgyhogy ne fossál, tök jól tudok kinézni, csak most február van, azért nem látszik a combom a farmerban és a télikabátban.

Oláh András

A MEGTORPANT IDŐ

azon a télen halt meg a Dráviczki fiú is
 felakasztotta magát egy goromba pillanatban
 – lábainál a háromkerekű kézi hajtású rokkantbicikli
 színevesztett pulóver volt rajta kék cájgnadrág
 s egy ormótlan fekete bakancs
 konyhaasztalán a csonttá száradt
 kenyérdarab hangyák nagyáruháza lett
 a cigarettásdoboz is ott hevert de azt elkerülték
 a rovarok pedig maradt még benne pár szál füstölnivaló
 micsoda pazarlás! hová siethetett ennyire?
 gyerekkoromban gyakran láttam a városban
 magabiztosan manőverezett a járművek között
 mindig derűsnek tűnt – de mostanra nyűg lett:
 teherként nehezedő plusz adminisztráció
 eltemette hát örökre a sérülékeny éveket
 s hogy mit vitt magával – jutott-e legalább
 egy percnyi öröm a megkönnyebbülés mellé –
 azt a falra akasztott képről sápadt-komorán
 figyelő édesanyja tudná csak megmondani

FEJFÁKBÓL TITKOT

mostanság a halál vesz körül –
 egyre-másra jönnek a hírek: elment
 ez is az is – élhettek volna még:
 némelyükkel nemrég találkoztam
 van akivel pár hete másukkal ősszel
 Berekfürdőn a sűrűn párálló termálban
 s volt akit épp hívni akartam
 hogy megtudjam mi van vele – – –
 mintha szétszednék körülöttem a világot
 ziláltan lapulnak hozzám a múlt képei
 van köztük döbbenetes-kérges van röhejes
 van szívszorítón fájó van leckének való
 van lángként lobbanó messze fénylő
 van fojtogatón néma – de marad-e szív

hogy e sok végső átültetést kibírja
a temetők életben tartják az emlékeket
ott kibontható minden titok
hisz a koporsók mint megannyi elvetett
mag kikelnek: mert köveket nemzünk
és mécseseket – gránit fejfákkal
védekezünk a felejtés ellen

Birtalan Ferenc

EZERKILENC SZÁZHATVAN

százöt évvel ezelőtt mikor megszületett
Suba Anna és László Ferenc második lánya
Anna anyánk
a meteorológiai feljegyzések
valószínűleg megerősítenék
július tizenkilencedikén
protokoll szerinti oroszlásörényes nyár volt

két háború után
július huszonötödikén
öt óra előtt öt perccel
benne vészelve át az ostromot
a Gizella Kórházban életet adott nekem
addigra béke volt
protokoll szerinti oroszlásörényes nyár
a tizedik kerületi anyakönyv szerint
vall. ref. megjegyzéssel Ferencé lettem

megtapadva a jelenlétben
kiegyenesedtek a görbe lábak
a jóslatok ellenére éltem
kapva az anyámmal-egy jegyet
oroszlásörényes nyárét

így érek a júliusi csöndbe
százöt év után
fölsír anyánk
s rejtőzünk benne mindahányan
reményként
az irgalmatlanul messzi nyárban

Marosbogát Aranyos-Torda
Isten leküldte Annát
akárhánymilliárdomodikként
és eltűnt mintha sose lett volna

aransörényes fénynyomok
nyarak égnek mögé a porba

Szabó Sándor

HÁBORÚS ÉLETISKOLA

„Baja, Bácska, vigyázz!” – hallatszott át a szomszéd
libegő függönyű ablakán át.
Neki volt, ugye, rádiója, és csakugyan
kis idő múltán feltűntek ott fenn
a Liberátorok. Ámultan néztem a sok-sok
pirinyó és ezüstlő idomnak
Budapest fele lassúnak tűnő, morajló
vonulását. Ám percek alatt már a
Monorig inaló vad s tompultan dübörgő
dörejek hangját csak furcsaságnak
– „hogyan ilyen is lehet” – tréfának fogtam föl,
tizedik évemnek kezdetén. Csak
tudatom küszöbén toporgott, hogy ez azért
iszonyú lehet ám, ott, hol a vész dúl.
Ha meg napnyugovást roncsolt számos sziréna,
ami aztán jött – spektákulum volt:
kereső, tapogató fényszórók nyalábja,
s a magasból Sztálin-gyertya hullott...
Nos, olyan viharos fény volt éjfélkor is még,
hogy Upor Nagy Ákos azt hazudta,
odakünn, a falócán írta meg a leckét!
A kezemben volt Wehrmacht-karabély,
odaadta a rőt fritz, elmókázva, játszva.
Heveder is. Szovjet. Ám a szerzsánt
dühösen tvoje mattyoza elszedte tőlem.
Bölcsen.
Ruhatetvek. Gyötrő éhség.
Mindez álomban visszatér még.

A ZEBRÁNÁL

A Nap jövés-menését,
fában szű percegését,
szörpösödő vérednek
konok szeszélyességét
van jó mód észrevenni,
s idő is van, de mennyi!
Akad, bizony végtére
annak, aki nem mérte
szöges gonddal: létébe
ez meg az belefér-e?
Épülsz le, vénség, bizton,
de még nem kell Cavinton,
azért vigyázz: szép lassan
jön-jön az Irgalmatlan!
Ám abban a tudatban
mégis némi vigasz van,
hogy te szálltál, suhantál
térdig érő magasban.
Feljebb? Nagy néha. Ritkán.
Mint a gyerkőc a hintán.
(Nevet. Lába kalimpál.)
Vad Kor! – látod, megérted.
Baljós. Ez van. Megérted
ezt is. Mint már annyi mást...
Mindjárt zöld! Siess, vigyázz!

Czilczer Olga

HOLT FÁK

Oly részletekkel mint hangszín hajforma
kézen köröm egy rossz mozi elénk ugró
három lépcsőfok meglazult de
komolyan vett korlát fal hege
mi állt a szobában az ablak alatt
felépíteni jeleneteket hang reccsen
eleven a vonal végén maga az
hogy talált rám felhívtam a tudakozót
nem tegeződünk csodákkal

egymás tanúi holt fák asztal szék
gerenda rügyezni kezd szép évünk
dalol gyaníthatóan korabeli sláger
percekig kitart s ahol a szöveg
felejtve a dallammal helyettesíthető
lalla-lala még ne tegye le

KEDVEMRE SZÍNEZHETEM

Az idő alaposan megfaragott, ott álltam véznán, ráncosan.
Ha legalább asztalnak, székeknek nézne a kedves, velem bútorozná
be új lakását, avarom forgácsával tapétázná!

Ki kit követett, nem emlékszem, szavunk tévesztettük, tán
szerepeinket is el-elcseréltük. Még láttam, az átkelőben megáll.
Aztán, mert a lámpa felmondta a szolgálatot, megindult, visszalépett.
A fejét forgatta, merről mi jön.

Még egy lépés, s elérjük egymást: Orpheusz és Eurüdiké. De
a következő sarkon kigyúló piros közénk állt. A veszteség már
behozhatatlan ekkora forgalomban.

Majd ha színpadunkat az ébredés függönyözi, a drámát kedvemre
színezhetem. Lombom újra ég. Tapsolhattok.

A TÁJJAL A TÉRDEMEN

A hóra írok mint Bernard Clavel
szélkavarta hópohelybetűim
fehéren feketén levelem
bolhaugrással kezdem lóhátra bátran kapok
a lap közepéig sem ér a szó
harmadfokú árvízi készültséget
hirdet meg a rádió az olvadásban
tinta toll ég egybeírva hogy vagy
postafordultával esetleg e-mail várom
válaszod kérdésemet el ne vigye
az ár éjjel itt ment el veled

a villamos alighanem az új alacsony padlós járat
de nem állt meg túlfutott feltételes megállóján
most gyalogolhatsz jelenembe a járdán
múltba néző ablakom asztalom oda
egyáltalán vagy-e még
egy tócsához a tájjal a térdemen ülök

Hidas Judit

VÍZ ALATT

Ez lesz az utolsó esélye, gondolta magában Iza, mielőtt tárcsázott. Soha semmilyen programot nem lehet vele csinálni. Frank felvette a telefont, egy darabig csak a szuszogását lehetett hallani, miután végighallgatta az ajánlatot. A nő csendben várt, közben eszébe jutott, hogy a férfi éjjel milyen hangosan tud horkolni, hogy sokszor hiába ébreszti fel, Frank nem is érti, mit akar tőle, és morogva csak annyit mond, hogy nem is én horkolok, hanem te. Kapcsolatuk elején egy ideig a nő még reménykedett, hogy egyszer majd összeköltöznek. Lassan ötven vagyok, még talán van hátra húsz-huszonöt évem. De a férfival nem lehetett heti két napnál többet együtt tölteni. A kellemes modorú, halk szavú úriemberből, aki imádott operába, hangversenyekre járni, aki ugyan egy szerény kétszobás lakásban élt, de a ruhái mindig tökéletesen vasaltak, kínosan elegánsak voltak, ilyenkor kötekedő, házsártos nagypapa lett. Most azonnal kell válaszolnom?, kérdezte végül a férfi szabályosra nyírt bajuszát simogatva. Pizsamában állt még, épp fogat mosni készült, amikor a nő felhívta. Le kell adnom a jelentkezést, alig van már hely. Hát akkor legyen, egyezett bele Frank, de közben már azon gondolkozott, hogy nemsokára itt van a hatvanötödik születésnapja, és előtte még jó lett volna otthon egy nagytakarítást csinálni. Ilyenkor kipakolja az összes szekrényt, akkurátusan letörli a polcokat és a kicsi porcelánfigurákat, amelyekből már vagy százat gyűjtött össze az elmúlt húsz évben. Bárhová utazott, sosem felejtett el legalább egyet venni, még akkor is, ha csak vidékre ment egy hosszú hétvégére.

Frank és Iza nyáron végezte el a medencés alapoktatást, és azt tervezték, vagyis inkább Iza tervezte, és egy-egy szájrándulással, szűrős pillantással kényszerítette a férfit, hogy az Adrián a nyílt vízen gyakorolják majd a búvárkodást. A férfinak azonban nyaralás közben váratlanul beállt a dereka, és inkább a hotelszobában maradt. Te csak menjél nyugodtan, mondta akkor elhaló hangon a nőnek, aki az óráját nézegetve toporgott az ágya mellett. Iza megsimogatta Frankot, és elsietett. Nem akart elkésni a tanfolyamról. Régebben, a tengerparti nyaralások alkalmával snorkelingozott. Amikor még a gyerekeivel járt, úgy tíz éve, mindig nevettek rajta, ha feljött a felszínre. Szalmaszőke haja rálógott a szemüvegére, olyan volt, mintha egy maréknyi moszat telepedett volna a fejére, a száját meg kipeckelte a pipa, mintha fogorvosi tamponokkal lenne kitömve. Most min nevettek, kérdezte ilyenkor a gyerekeit, akiket csak még jobban rázott a nevetés, amikor a fenekét kidugva, mint egy élelem után kutató kacsá, ismét lebukott a

víz alá. Hosszan figyelte a mélyben lévő növényeket és állatokat. A legjobb lett volna a Vörös-tenger vagy Szicília déli partjainál a zátonyok között nézelődni, de ezt nem tehetette meg minden évben, így maradt az Adria. Csak már közelebb mehetett volna. Úgy érezte, mintha állna a kirakat előtt, kívülről nézegetné a portékát, és hiába lenne nyitva az ajtó, nem tudna bemenni a boltba. Pedig meg akart mindent érinteni, érezni akarta, legalább a kesztyűn keresztül az anyagukat. Érdesek vagy simák? Puhák vagy kemények? És egyáltalán milyen lehet onnan lentről felfelé nézni? Milyen lehet odalent létezni?

A parton már mindenki készen volt, Iza is gyorsan beöltözött a bűváruhába. Beültek a motorcsónakba, és elindultak a sziklás parttal párhuzamosan. A nőről hamarosan csorogni kezdett az izzadság a fekete neoprénruhában. Nem baj, a víz majd lehűt, gondolta. Ahogy haladtak tovább, a szirtfal egyre magasabb lett, végül már a napot is eltakarta. Nemsokára egy öbölbe értek, a följük magasodó sziklafalból pedig egy széles járat indult a hegy gyomrába. Mintha kitátaná a száját, gondolta a nő borzongva. Az oktató kiadta az utasítást, hogy kezdjék felvenni a felszereléseket. Iza is megkapta az oxigénpalackot, a légzőcsövet, a maszkot és az uszonyt.

A barlang bejáratánál beugrottak a vízbe. Egymás fekete ruhái mutatták nekik az utat. Az oktatóval egyre lejjebb mentek, miközben haladtak előre a barlang belsejébe. Szivárványhalak menekültek előlük nagy csoportban, a víz alatti sziklákra tapadt moszatokat baráthalak legelészték. Izának gyors volt a tempó, szeretett volna nézelődni, de nem mert leszakadni. Sajnálta, hogy mindezt Frank nem láthatja. Hirtelen, maga sem értette, miért, eszébe jutottak a cápák, amelyekről tudta, hogy ritkán fordulnak elő az Adrián, de mégis folyton úgy érezte, követi valaki. Aztán mintha egy medúza úszott volna el a szeme előtt, hátrahőkölt, majdnem összeütközött az egyik bűvartársával. Száz meg száz buborék szabadult el a tenger fenekéről, mintha odalenn valami lüktetett volna, mintha a szíve a fülében dobogott volna. Vajon mások is hallják, vagy csak képzelődik? Hirtelen úgy érezte, nem tudja megszívni a légzőcsövet. Úristen, lehet, hogy nem volt teljesen feltöltve a palack, vagy szivárog valahol? Kapkodni, hadonászni kezdett, kiköpte a pipettát, hogy úgy vegyen levegőt, de csak vizet nyelt, kiáltani akart, de csak a buborékok torz visszhangja válaszolt. Szerencsére az egyik oktató hamar észrevette. Leoldotta a nőre szerelt ólomsúlyt, és felvitte Izát a felszínre.

Dana egy bulin ismerkedett meg Bennel. A lányt a húga hívta el, és ugyan tisztában volt vele, hogy nem fog tudni beszélgetni a többiekkel, de még akkor is jobb volt itt, mintha el se jött volna. Táncolni tudott, hiába nem hallotta a zenét, az évek alatt tökéletesre fejlesztette utánzókézségét. Olyan volt, mint egy színész, aki belebújik a másik bőrébe, piócaként leszívva minden egyes pillantást és gesztust. Szerettek vele táncolni, persze az utánzást nem vették észre, csak azt érezték, milyen jól egymásra tudnak hangolódni. De ő mégis ezt tette, figyelte a kezek, a lábak ritmusát, lejtését, és akkor már tudta, milyen ütemet kell tartania. Igyekezett minél több időt épek között tölteni. Tudott szájról olvasni, mindent megértett, amit mondtak neki, és egy kis füzet segítségével ő is tudott válaszolni. Itt akart lenni, az élők között, nem pedig azokkal, akikbe már kis-koruk óta beleégette a környezete, hogy nem alkalmasak az életre, vegyék tudomásul, hogy ők csak tévedésből, átmenetileg vannak itt, és jobb, ha addig sincsenek szem előtt, mert az csak az élet törekenységére emlékezteti a többieket. Danának szerencséje volt. Őt nem érdekelték a sanda pillantások, nem jött zavarba a pletykaéhes arcoktól, hozzártartoztak az életéhez, mint ahogy a bogár is megszokja, hogy sokszor arrébb pöckölik.

A szülei is úgy nevelték, hogy egyenrangú tagja a családnak, nem voltak vele elnézőbbek, a szükségesnél nem segítették jobban.

Lépcső vezetett le a hosszú, szűk helyiségből álló szórakozóhelyre. Tömeg volt és hangzavar, a lányok hamar táncolni kezdtek. Amikor Dana elfáradt, megfogta a poharát, és leült a pulthoz. Szerette nézni az összepréselődő arctalan testeket, ezt a folyton mozgásban lévő, hangyabolyszerű tömeget, amelyből néha kibukkant egy-egy ismerős fej. Hamarosan odasodródott hozzá két fiú, látszott rajtuk, hogy már túl vannak néhány italon, próbálták Danát táncolni hívni, de a lány csak rázta a fejét, és a fiúkat nemsokára újra elnyelte a tömeg, hogy aztán valahol, egy másik lánynál vagy a végénél vagy egy sarokban végleg kiköpje őket.

Dana most az egyik pultos lányt kezdte figyelni. Olyan gyorsan járt a keze, hogy szinte nem is tudta követni. A vendégek integettek neki, hogy észrevegye őket, mert a zenétől semmit sem lehetett hallani. Milyen pörgős munka, gondolta, jó lenne a sulit mellett valami ilyesmit csinálni. A bökdösést én is megérteném. Aztán észrevett a pultnál egy harcsabajszos fiút, húsos szája kissé nyitva, mintha csak így tudna lélegezni. A sörálatétjével játszott. Dana tekintete már többször átsiklott rajta, de csak most tudatosodott benne, hogy a fiú legalább tizenöt perce egy pontra mered, nem néz senkire, mintha egyedül lenne egy szigeten. Dana bámulni kezdte, kíváncsi volt, mikor érzi meg, mikor fog rápillantani. A másik nemsokára teljes testével a lány felé fordult. Dana elkapta a tekintetét, nem számított ilyen határozott válaszra, ráadásul ijedten látta, hogy a fiú egyik szeme zöld, a másik barna. A lány később többször visszaemlékezett erre az első pillantásra. A zöld szem megvillant, mint egy elemlámpa, és Dana úgy érezte, mintha a fiú máris mindent tudna róla. De most már nem akart meghátrálni, beleírt a füzetébe, és a fiú orra elé tolta.

– Miért ülsz itt, ha ennyire nem élvezed? – írta Dana.

– Mindig reménykedem – a lány ránézett, mire a fiú megint írni kezdett. – Hogy kellemesen csalódnai fogok. De nem.

– Akkor beszéljünk? – kérdezte a lány.

– Miről? Itt úgysem lehet.

– Dehogynem, én úgyis csak így tudok – írta Dana, és a füzetére mutatott. A fiú a lányra nézett, mire ő vonogatni kezdte a vállát, mint egy gyerek, akit valami rosszaságon kaptak.

Az este után találkozni kezdtek. Sétáltak a Duna-parton, kavicsokat pattintottak a vízben, kirándultak a hegyekben, közben rugdosták az avart, versenyeztek, kinek a levelei szállnak magasabbra. Sokat jártak étterembe. Ben szeretett lassan enni, minden egyes falat ízét kiélvezni, szerette megállapítani, milyen fűszereket használhatott a szakács a főzéshez. Evés után Ben megfogta Dana kezét, ujjaival végigtáncolt a karján, egész lágyan végigsimította, mint egy köveken legelésző hal. Azt mondta, olyan a bőre, mint a puha moszat, az illata, mint a friss, sós tengeré. Figyelte a járását, a kézmozdulatait, a fejtartását. Dana eleinte idegenkedve fogadta a fiú közeledését, azt hitte, mind ez csak hízelgés, ami arról szól, hogy minél előbb ágyba vihesse. A fiú viszont azt mondta, egy érintésből többet meg lehet tudni, mintha folyton csacsognának, azt mondta, ahogy összeér a bőrük, olyan érzés fogja el, mintha mindig is összetartoztak volna.

A tó partján már ketten várakoztak, amikor Iza és Frank megérkeztek egy hideg, nyirkos novemberi szombaton. Az autóban a nő végig a Fényes Forrásról beszélt, képeket mutogatott az őshonos növényekről és állatokról, a gyűrűs süllőhínárról, a vízitokról, a fehér tündérrózsáról, a fekete bödöncsigárról és a kövi csikről. Frank bólogatott, de csak

egyszer-kétszer nézett oda futólag. Nem kell félned, ilyenkor is huszonkét fokos a víz, a neoprénben egyáltalán nem is fogod érezni, nyugtatta Iza a férfit, bár Frank nem volt ideges, csak zavarta, hogy vezetés közben képeket kell nézegetnie. Kötelességtudóan felkelt hajnali hatkor, hogy időben ott legyen Iza házánál, és hogy Tatára is odaérjenek kilencre. Némán vezette a kis piros kocsi az autópályán, amely ugyanolyan makulátlan volt, mint ő maga, sehol egy morzsa, sehol egy karcolás.

Előzőleg Iza biztosra vette, hogy a merülés előtti napokban valami történni fog Frankkal. Kibicsaklik a lába, vagy megint beáll a dereka, felmegy a vérnyomása. Mindegy, hogy mi, csak történnie kell valaminek, hogy legyen mire hivatkoznia, gondolta. De aztán nem lett semmi.

Amikor augusztusban hazajöttek Horvátországból, Iza majdnem elhagyta. A nő hetekig nem állt szóba vele, nem találkoztak, még telefonon is alig beszéltek. Franknak nagyon hiányoztak a hétvégi együttlétek, szerette Iza lakását, szeretett elheverni a nappaliban lévő fehér velúrkanapén, újságot olvasni, Mozart- vagy Haydn-hegedűversenyeket hallgatni, miközben a feje mellett lévő íróasztalnál Iza a számítógépen kopogott. Reggel együtt nézték a tévét, tízig ki sem keltek az ágyból, aztán ettek valamit, elmentek bevásárolni vagy sétálni. Mindez a fiatalságát juttatta az eszébe. Érdekes, gondolta, eltelt hatvan év, de mintha tegnap lett volna. Aztán belenézett a tükörbe. Csak ezek a nagy utazások ne lennének, sóhajtott, nem értem, miért kell folyton valami más, amikor itthon olyan jól megvagyunk egymással.

Iza azt mondta, Frank durva volt vele az úton, mindenbe belekötött, és semmivel nem lehetett a kedvére tenni. És lám, még azt a kis bűvárkodást is elrontotta. Hát mit akarsz, vágta a nő a férfi fejéhez, hogy ötvenévesen egész nap gubbasszak egy szobában? Nekem ezek az utolsó szép éveim! A férfi nem értette. Én éppen úgy láttam, hogy te voltál a kelleténél izgágább. Szinte elviselhetetlenül tudsz nyüzsgögni ezeken a nyaralásokon.

Iza sokszor gondolt arra, hogy jobb lenne egy fiatalabb férfit találnia magának. Amióta tizenöt éve elvált, ez volt az első hosszabb kapcsolata. Egy-két évnél tovább senki mellett sem bírta. Szörnyű a felhozatal, panaszkodott sokszor. Frankkal már hét éve együtt voltak, de azért bántotta, hogy neki csak ez az öregember jutott. Mégis kénytelen volt megbocsátani, egy feltétellel: ha novemberben eljön vele a nyílt vízben merülni.

A Fényes Forrás partján egy fiatal fiú és egy lány a gőzölgő vizet bámulta. Mindketten be voltak már öltözve. Odaintettek az idősebb párnak, amikor megérkeztek, aztán ismét a víz felé fordultak, és továbbra is csendben ültek egymás mellett.

Legalább tizenöt percig kellett még várniuk, mire Iza és Frank elkészült. Iza közben a fiatalokat figyelte, csodálkozott, hogy egy szót sem szólnak egymáshoz. Halkan odasúgott a férfinak. Elég szomorú, hogy ilyen fiatalon ennyire nincs témájuk, mondta, miközben nézte a lány bőrét, amely olyan sima volt, mint a vizes homok a tengerparton.

Dana gyerekkora óta szeretett úszni. A vízben mindig könnyebbnek érezte magát, a víz megnyugtatta, beburkolta. Imádott benne siklani, és tátogni, mint egy hal. Nézte, ahogy a buborékok kigurulnak a száján, és elindulnak a felszín felé. Úgy érezte, itt nyugodtan kiabálhat, nem kelt feltűnést, hogy furcsán ejti ki a szavakat.

A fiút is ő vitte először magával uszodába. Ha nem voltak sokan, felosztották egymás között a sávot. A lány ment az egyik, Ben a másik felén, versenyeztek, hogy ki a gyorsabb. Dana sokszor le hagyta Bent, főleg gyorsban. Ilyenkor a fiú dühös lett, és inkább kiment szaunázni. Aztán egyszer megláttak egy bűvártanfolyam-hirdetést az előtérben. Rögtön úgy döntöttek, hogy elvégzik.

A Fényes Forráshoz Ben vitte el Danát, meglepetésnek szánta, egy kölcsönként a tóval mentek. A lány Ben nyakába ugrott, amikor meglátta a tavat, mögötte az égerfaerdőt, a hatalmas lápot.

Hamarosan mindannyian lemerültek, Iza, Frank, Dana, Ben és az oktató. Még a novemberi szürkességben is élénkzöldek voltak a víz alatti növények. Mint egy emberi kéz, amelyet elemlámpával világítanak meg, úgy látszott át a levelek erezete. A csoport ment egyre beljebb. A tó fenekét itt-ott sűrű növénytakaró borította. Ők továbbbúsztak még mélyebbre, egészen a forráshoz, a lápba. Aztán egyszer csak meglátták a lüktető fehér homokot. Ki-be, ki-be, a talaj beszívta és kipréselte magából a vizet. Mint a dobbanó szív, mint a föld ütőere, köpte ki magából a meleg vizet, és közben egy-egy böffentéssel levegőt eregetett. A buborékok felszálltak a felszínre. Dana és Ben egymásra nézett.

– Boldog születésnapot – mutogatta kézjelekkel Ben a lánynak.

– Szeretlek – válaszolta a lány.

Iza süketen figyelte őket. Aztán Frankhoz fordult, megszorította a kezét. Szerette volna elmondani neki, mennyire örül, hogy végül együtt eljöttek, hogy szerinte ez az élmény, amiért élni érdemes, és hogy most már úgy érzi, nyugodtan halhat meg. De a neoprénkesztyűn keresztül nem érződött az ujjak apró játéka, a bőrből sugárzó meleg, amelyből Frank a hálát rögtön megérthette volna. A szemüveg hullamerevvé tette a nő tekintetét, a pipa bedugaszolta a mosolyát. A férfi azt hitte, valami baj van, és mutatta, hogy menjenek fel a felszínre. A nő csalódottan intett neki, hogy nyugodjon meg, minden rendben. Gondolta, elmond majd inkább mindent merülés után az étteremben. De amikor kijöttek a vízből, valahogy elfelejtette.

Szécsi Noémi

ÁLHALÁL

A „Rohadt állatok” ciklusból

– Ez kurva unalmas – súgta a Hörcsög a mellette ülő Vakond fülébe. Vagy legalábbis abban a magasságban, ahol láthatatlan hallószervét sejtette.

A színpadon egy oposszum tettette magát halottnak. Féloldalra dőlve, behunyt szemmel, szájából kilógó nyelvvel feküdt a deszkákon. A teremben szinte tapintani lehetett az áhítatos csendet.

A Hörcsög állkapcsát hatalmas ásítás pattintotta szét, majd a megtermett állat ugyanabban a pillanatban fel is ugrott, és az első sorban ülő nézők előtt csörtetett ki.

– Elnézést, elnézést – motyogta a Vakond a Hörcsög helyett is. Az már a nézőtér szélén integetett neki türelmetlenül, hogy igyekezzen.

A Vakond utoljára még visszanezett a művészre, akit a nézőtéri mozgolódás sem zavart meg elmélyült összpontosításában: meg sem rezzent, sőt már a rothadás orrfacsaró bűzét árasztotta magából.

A Vakond ügyetlen ásólábaival a lehető legóvatosabban próbálta betenni maga mögött a hangszigetelt ajtót, nehogy hangosan csapódjon be.

A színház előterében fellógatott hatalmas molinóra a TANATÓZIS feliratot festették, amelyben egy játékosan betüremkedő kis y-t biggyesztettek az N és az A közé. Így a szó kettős olvasata egyszerre utalt az esemény vidéki helyszínére, valamint a halál színlelésének művészi aktusára, amely köré a fesztivál szerveződött.

Mire a Vakond nehézkes mozgásával a büfé pultjához ért, a Hörcsög már azon könyökölve ordította:

– Ki a fasz ez?

– Világszinten jegyzik. A fesztivál fele költségvetése ment rá a gázsijára – súgta a Vakond némi ingerültséggel a hangjában.

– Az elég szar.

– Ő a legjobb.

A Hörcsögöt nem igazán érdekelte ez az információ, csak belemart a kihelyezett kínálótalak egyikébe, és a pofájába tömött némi kukoricát.

A pultos mókus – egyéni, artisztikus farokviseletéből ítélve egy szabadnapos színész – elfordította a fejét, látszólag tudomást sem véve a szépen kikészített talak sorsáról. Ehelyett intett a raktáros törpeegereknek, azok ketten pedig nekifeszültek egy oldalára fektetett, akciós kiserelésű Bonduelle kukoricakonzervnek, hogy begurítsák az utánpótlást.

A Vakond egyik lábáról a másikra állva pásztázta az előteret, és egy pillanatra összekadott a tekintete a mókuséval, aki fogát a doboztetőbe vájva, némán bontotta a konzervdobozt. Hörcsög kitartó következetességgel gyömöszölte a kukoricaszemeket a pofazacsókjába.

– Ha amúgy is én fizettem érte, akkor csak nem hagyom itt – motyogta teli szája miatt alig érthetően. – Megenné más. Kávét! – intett a mókusnak. A vörös szőrű rágcsáló elmélyült tevékenysége ellenére mindvégig feszülten figyelt, mert a parancsszóra azonnal otthagya az alumíniumdobozt, és nekiugrott a presszógépnek.

A Vakond ásólábaival gereblyézte bársonyos szőret, és közben idegesen sóhajtozott.

– A művészettől mindig lemegy a vérnyomásom – magyarázta a Hörcsög, ahogy a kukoricaszemeken keresztül öntötte le a kávét a torkán.

– A Biokert előtti időkből máshogyan viszonyult a kultúrához – jegyezte meg pikírtén a Vakond. – A költői esteken a Gödörben.

– Mert mindig odajártak a legjobb bulák – csámcsogott a Hörcsög közönyösen. A Vakond ezt aligha cáfolhatta volna. Izgatottan nevetgélő, éppen csak ivarérett nőstények töltötték meg a téglakerítés alatti elhagyott pocokjáratokat, és szemrebegetve, mégis öntudatosan túrték a kerek hasukra, gömbölyű hátsójukra, vékony csíkot húzó farkukra tapadó vágyteli pillantásokat. Igazából a hízótabb, tekintélyes hímek kedvéért jöttek, de a fiatalabb hímeknek is leesett ez-az, ha a kellő pillanatban környékeztek meg a saját szaporodási hormonjaiktól megrészegült kisemlősöket. Vad éjszakák!

A Vakond homályosan úgy emlékezett, hogy az első egy-két alomnyi kölyke ilyen irodalmi esteken fogant a sötét szőrzetükkel az éjszakába olvadó bölcsészlányoktól. Bár ezek nem hagytak benne olyan mély nyomokat, mint az az eredeti és arisztokratikus külsejű albínó vakondnő, aki üdvözült pillantással leste a nyilvánvalóan alkoholtól csatakos nutria minden szavát – mindig a nádasról beszélt a tanítványainak.

A Vakond részegen egy egész éjszakán át könyörgött a lánynak, hogy ne adja oda magát a nagydarab, sörtés, sárga fogú jószágának. Ő túl kicsi, szép és finom, hogy elbírja ezt a terhet. Agyon is nyomta.

A Vakond megköszörülte a torkát. Mindig elbizonytalanították a Hörcsög nyers megnyilatkozásai. Noha mélységesen lenézte, meg volt róla győződve, hogy nem az a mogorva tahó, aminek látszik. Máskor viszont arra jutott, hogy magában csak azért mentegeti, azért tulajdonít neki értelmi képességeket, mert időről időre őt bízza meg feladatokkal.

– Hiszen annak idején még verseket is írt.

– Nem tehetek róla, hogy sokféle tehetséggel születtem. Ám teendőim kiskerti államférfiként elvontak a költészettől – ásított a Hörcsög. – Nekem ez nem áldozat.

Bizonyára csak most vette észre az előtérben elhelyezett ravatalokat, mert a tátva maradt száján kiömlött némi vetőmag – azt nyilván még korábban, a kukorica előtt gyömöszölte a pofazacsokjába.

A dizájnos emelvényeken több kisebb rágcsáló, valamint egy béka feküdt a színlelt halál állapotában.

– Mi a... – kezdte a Hörcsög ingerülten, de a Vakond közbevágott.

– Ez a fesztivál. Mind önkívületi állapotban vannak.

A Hörcsög megfogta az egyik oldalára dőlt ugrógégér mellső mancsát. Felemelte, majd elengedte. A mancs ernyedten hullott le, de az állat szempillája megrebbent.

– Ha az utcáról betéved valaki, ezt az is megcsinálja. De legalább ingyen.

– Talán nem olyan jók, mint az oposszum, viszont alapesetben a látogatók nem fogják összetapogatni őket – mondta sértetten a Vakond, és a kétnyelvű *Ne érnjen a művészhez / Don't touch the artist* feliratú tábla felé intett.

Ebben a pillanatban kitárultak a színházterem ajtói, és megrendült nézősereg áramlott ki. A közelgő tömeg szelétől meglebbent a molinó sarka s rajta a felirat: Biokultúra Egyesület.

– Annyira zseniális, hogy gyakorlatilag bomlásnak indult – kapta el a Vakond két élménytől átszellemült csuklyás patkány beszélgetését, akiről messziről látszott, hogy lakásban tartják őket – a városból jöttek idáig a művészeti csemege reményében.

A színpadon magára hagyott oposszumból zöld nedv szívárgott, és már a legyek is kezdtek ellepni. Egyesek közelebb mentek, hogy saját szemükkel győződjenek meg a művész élettelen állapotáról, mások megrohanták a Hörcsög által meg nem dézsmált tálakat, és kukoricaszemeket rágcsálva járták körül az előtérben kiállított holttesteket. A Vakondban engedett kicsit a szervezés stresszes hetei során felgyülemlett feszültség. A stábjával az oposszum holtteste mellett megtartott virrasztást szánták zárórendezvénynek, és most már csupán karnyújtásnyira volt attól, hogy kimondhassa: a fesztivál zökkenő nélkül, széles érdeklődés mellett és botránymentesen zajlott le.

– Túl kicsi a szponzorlogó – vakkantotta a Hörcsög, de a szeme már a büfépult fölé felfüggesztett, folyamatosan vibráló képernyőre tapadt. *Live Hamster Fight* – ez futott a csíkon a menetek állásával együtt.

Két markos mezei hörcsög lépett fújtatva a ringbe, kipróbált ketrecharcosok. Először csak szagolgatták egymást, aztán hirtelen egymásnak estek. Percekig szünet nélkül, ritmikusan püfölték a másikat, majd hirtelen abbahagyták, és ki-ki visszavonult a ring megfelelő sarkába pihenni. A Hörcsög csak ekkor vette le a tekintetét a monitorról.

Akkorra már valóságos tömeg lepte el a színház előterét, és egy szemre leginkább nagy fejű földipocoknak tűnő alak győzködte a homlokát idegesen vakargató Vakondot, hogy ragaszkodik a „pop-up sajtótájékoztatóhoz” a rendezvény mecénása jelenlétében.

A Vakond szégyenkezve mérte végig a Hörcsögöt. Ő – mint mindenhová – ide is fekete bársonyban jött, viszont a Hörcsög dús bundájában megakadtak a szétrágott és kiköpködött kukoricahéjak.

Csak a vak nem látta, hogy az imént rámolta ki a büfét.

A Vakond intett a törpeegereknek, hogy tegyenek ki egy asztalt, terítsenek rá egy támogatói emblémával ellátott terítőt. A két egér nagy ügyvel-bajjal még egy ravatalt is odatolt a bambán a tévére meredő Hörcsög mellé mint afféle kérdezők és kérdezett között húzódo határtárgyat.

Az első sorban egy szemüveges törpenyúl jelentkezett, az a fajta, amelyik nem tudja becsukni a száját a kiálló fogaitól.

– Miért fontos a velünk élő művészet támogatása a Biokert számára?

– Hogy örüljete, nyuszikám – vetette oda a Hörcsög kissé szórakozottan.

A törpenyúl kelletlenül megköszönte a választ, mire a hátsó sorokban emelte fel valaki a mancsát, hogy kérdezne.

Az élőben közvetített hörcsögketrecharc résztvevői ismét csépelni kezdték egymást, ezúttal az egyik megfutamodott, a másik pedig üldözőbe vette, és ha sikerült elérnie, ütötte-verte. A másik hol szembefordult vele, és felvette a harcot, hol pedig ismét menekülőre fogta.

A Hörcsög ezt annyira izgalmasnak találta, hogy még akkor is csak vonakodva vette le a szemét a büfé plazmatévéjéről, amikor a Vakond oldalba bökte, hogy valaki ismét kérdez. Az összesereglett állatok közül a már látott nagy fejű földipocok lépett elő, a túlnyomóan pockokból, patkányokból és háziegerekből álló tömeg pedig úgy nyílt meg előtte, mint Mózes előtt a Vörös-tenger. Ez valami nagy attrakciót jövendölt. A Vakond idegesen előredőlvé várta a kérdést.

– Egy művészeti fesztivál főszereplői mégiscsak a művészek – kezdte érezhetően gúnyos hangon a Nagyfejű. – A művészek nem nyilatkoznak?

– A művészek nem nyilatkoznak, mert... csicsikálnak – bökte ki a Hörcsög nyeglén, és még egy ásítást is elnyomott, nyilván az alvás gondolatától támadt az ingere.

– A művészek nem nyilatkoznak, mert a művészek most némák – mondta diadalmasan a Nagyfejű, a vele érkező tüntetők pedig egyetértően zúgtak. – Halottak. Jobb időkre, feltámadásra várnak. Így bojkottálják a fesztivált, amelyen látszólag részt vesznek!

Egy *Biokert = A művészet halála* feliratú, házi készítésű transzparenst cipelő pocok még magasabbra emelte a tábláját, akárcsak a többiek, és mind együtt skandálták: ha-lot-tak, ha-lot-tak, de olyan hangosan, hogy az egyik ravatalon kifektetett béka szemlátomást felijedt, csak erőnek erejével hunyta le ismét a szemét.

– Ó, bazmeg – súgta a Hörcsög, és ha a sok szórtól nem is látszott, biztosan lefehéredett. – Ezek jól átbasztak minket. Ők téged, te meg engem.

A Vakond az ájulás szélén fürkészte a tömeget. Ő a méregtől volt vörös a bundája alatt.

A szemével mértéktartóbb médiumok képviselőit kereste a tömegben, és meg is pillantotta a köztudottan teljesen eszelős Pirókot a BioTV-től. Az olyan konzervatív csatornának számított, hogy ha egy állat nyilatkozott, a szövegcsíkban mindig a latin nevét írták ki. Intett az idős rágcsálónak, hogy jöjjön közelebb, de mire visszafordult, a Hörcsög már kirángatta a színészmókust a pult mögül, és a nyakánál fogva szorította.

– Itt egy művész. Ő nyilatkozik – jelentette be ellentmondást nem tűrően. A mókus ki sem tudta tépni magát, mert a Hörcsög a farkára is rálépett.

Még mindig a Nagyfejű kérdezett.

– Tudott a bojkottról?

– Mondja, hogy nem tudott – sziszegte a Vakond idegesen, az ásólábával takarva el a száját.

A rémült állatka eszeveszetten rázta a fejét.

– Szóval nem tudott. És egyetért vele?

A Vakond tanácsalanságot olvasott ki a kidülledő fekete szempárból, mely fokozatos düllede a Hörcsög erősödő szorítására engedett következtetni. Aztán egyszer csak lecsukódott a szeme, és lefittyedt a nyelve.

A távolból csattanás hallatszott.

A *Biokert* = *A művészet halála* táblával imbolygó pocok addig taktikázott, amíg be nem játszotta magát egy kamera elé, hogy a felirat jól látsszon a tévében. De hanyatt esett, és a transzparensével leütötte néhány fajtársát, akik a mozgalom egyben tartásához szükséges belső szolidaritás ellenére sem bocsátották meg a csapást. Pillanatok leforgása alatt olyan tömegverekedés alakult ki, amelybe először csak a biztonsági őrök, majd az előadás még az előtérben csellengő közönsége is bekapcsolódott. A spontán sajtótájékoztatóra és a megszorongatott torkú állatra már senki sem figyelt.

– Megöltem – jelentette be a Hörcsög tárgyilagosan, ahogyan a földre engedte az ernyed kis testet. A bundájába törölte a mancsait.

– Ez csak tanatózis – magyarázta a Vakond a rá jellemző magára erőltetett hidegvérrel. – A halálos rémülettől teljes mozdulatlanságba dermedt. Ha elmúlt a vészhelyzet, majd újraéleszti magát. Nem gondoltam volna, hogy erre mókuskok is képesek.

A Hörcsög csak legyintett. Berúgta egy ravatal alá a dermedt mókust, és a dulakodók közé vetette magát. Hajlott kora ellenére ugyanolyan ruganyossággal mozgott, mint a ketrecharcosok, akiket az imént a sportcsatornán figyelt. Technikás volt, és kirobbanó erővel bírt, mikor támadhatott – mintha ő is tetszhalálból tért volna magához.

A színház aulájában kisvártatva bajszok, farkak, fülek, később mancsok és fejek röpködtek, ahogyan az bizonyos rendszerességgel mindig megesett a Biokertben, ha háromnál több állat jött össze. A Vakond mindaddig mégis azt a hiú reményt táplálta, hogy ez a rendezvény a megszokott csetepaté nélkül zajlik le. Egy öt éves hím már ne legyen ilyen naiv, gondolta, és lemondó sóhajjal ült le egy félredobott transzparensre. Először a rendőrséget hívta, utána a temetőbogarakat.

Már a halottakat takarították el odakinn, amikor a színpadon heverő oposszum morogni kezdett. Először a szemét nyitotta ki, aztán a nyelvét húzta be, és becsukta a száját. Ahogyan négy lábra állt, a bundája még ragadt a zöld váladéktól, és finoman kinyújtózta a tagjait. Ahogy körbenézett, a száján az alakítás fölött érzett elégedett mosoly suhant át.

FIGYELŐ

„A LÉTRE KÉRDEZ”

Csengery Kristóf: *Dalok könyve*
L'Harmattan, 2012. 164 oldal, 2100 Ft

A DALOK KÖNYVE Csengery Kristóf harmadik verseskötete. Az első '83-ban jelent meg, és maga Kálnoky bábáskodott felette; a második könyvre huszonkét évet kellett várni, a harmadikra hetet. Látható, hogy Csengery távolról sem kötetben, összekapcsolódó szövegalakzatokban gondolkodik, inkább a költői reflexió folyamatos, kitartott hangja érdekli. A Csengery-vers az összpontosítás színtere, megfigyelésével az én belső világát és környezetét látattja, a jelenkorunkat. Különösen érdekes ezzel a hanggal koncentráltan, kötetbe sűrítve találkozni. Kérdés, hogy mi mutatkozik meg így Csengery költészetéből, ami a folyóiratközlésekben rejtve marad.

A DALOK KÖNYVE – hiába rendeződnek benne ciklusokba a versek – olyan egynemű szövegfolyamként szólal meg, amit dalok tagolnak. A vissza-visszatérő zenei formák mérik a kötet idejét. Ahogy a fülszövegben írja Csengery, valóban a dalok a könyv kiemelt artikulációs pontjai. A dalköltészet nem fedi el azt a minőségét, amit a líra hagyományos „nagy” formái feltétlenül kerüldendőnek tartanak: hogy alkalmi. A vers-dal beágyazódik az időbe, és hangsúlyosan használja is azt, majd abbamarad, elhallgat. Csengery számára az alkalmat a dalköltészetre a pusztá létezés szolgáltatja – ridegebb, Csengery szemléletéhez talán közelebb álló szóval, az egzisztálás, amit a lírai összpontosítás pillanatai tagolnak.

A pusztá létezés azért szolgáltat alkalmat a versre és fordítva, azért a vers teszi egyedül alkalomszerűvé a létet, mert Csengerynél nincs más kitüntetett pontja az időnek. Az életidő a DALOK KÖNYVE szerint rosszkedvűen, szorongással, idegenkedéssel és elidegenedéssel, kellemtelen érzésekkel telik. Amikor mégis sikerül

megszólítani a létet, és zenei formába rendezni, illetve metaforahálónak alakítani a környező és a belső világ darabkáit, akkor Csengery szerint maga a létezés is átminősül, jelentéssel telítődik. Mintha a költészet transzcendálná – de csak mintha. „...Mint az üres palack, / amelyben szél dalol, e néhány / strófa is oly telített – idővel.” (HIÁNY HIÁNYA.) Gyökeresen klasszikus poétika ez. Pontosabban egy klasszikus poétika kudarcának a feltárása, romjainak, diribdarabkáinak bemutatása. Értelmezéséhez olyan fogalmakat kell visszavezetnünk a költészetről való beszédbe, mint a létösszegzés, a lét megszólítása, a lételméleti kétely – ez utóbbi Domokos Mátyásnak Csengery második, EGY KORINTHUSBELI A METRÓBAN című verseskötetéről írt recenziójából származik (EGY KLASZIKUS (A)GNOSZTIKUS A POSZTMODERN VILÁGBAN, *Holmi*, 2006/3.). A lírai megszólalás Csengerynél hagyományos tárgyát keresi, de tárgyavesztett marad, mert a lét mint egész nem megszólítható – Domokos ezért hangsúlyozta Csengery költői szerepválasztása kapcsán a klasszikus kiállását a posztmodern közegben. Magam pontosan olyan olvasó vagyok, akitől Domokos óva intette Csengery lírai világát – aki a „dobozoló kritikai neurózis” felől érkezik, és az „ün. szövegeköltészet” művein iskolázódott, aki ahhoz szokott, hogy „a versekben... a nyelv írja önmagát” – és én is Csengery (kényszerűen, rosszkedvűen vállalt) anakronizmusában látom e költészet egyik legérdekesebb vonását. A DALOK KÖNYVE hangja leginkább Babbitshoz hajlana vissza, hogy vállalkozásának kudarcát után a dalköltészet alkalmi töredékeiben aprózódjon szét, azokban formálja meg részmelegfigyeléseit, reflexióit. Tragikus hang ez, amelynek már nem adatik meg a nagyvonalú pátosz. Ám Csengerynek olykor nehezebbre is esik lemondani a pátoszlól, és így kerülnek verseibe azok a sorok, amelyekkel szemben értetlenül állok kortárs olvasóként – „másról szól árva éneken”, „az Én, ez az ócska holmi” – ilyenkor panel- és idézetszerűen ismételteti szövegeit a Csengery-féle beszédmód.

A klasszikus hang utáni vágy, a nosztalgia kudarca, mint hangoltság, mint hangütés: ez választja el Csengeryt azoktól az alkotóktól, akik ugyancsak a líra alkalmosságát és radikális személyességét állítják előtérbe. Az EGY KORINTHUSBELI A METRÓBAN-kötetről írt recenziójában Bán Zoltán András felvetette, hogy Csengeryt Nádasdyval együtt a „*Vas István–Kálnoky–Kavafisz–T. S. Eliot–Petri–Várady Szabolcs–Rakovszky-vonal*” valamely pontján lehetne elhelyeznünk (– nyilvánvaló, hogy vonalról nem, legfeljebb hálózatról beszélhetünk e névsor kapcsán), majd lemondott erről a felvetésről, végül a Nádasdyval való rokonításról is, és inkább csak valamiféle hangulati hasonlóságra mutatott rá (CIVILEK A PÁLYÁN – CSENGERY KRISTÓF ÉS NÁDASDY ÁDÁM ÚJ KÖTETEI, *Magyar Narancs*, 2005/31.). E hangulat a DALOK KÖNYVÉ-ben is kitart; de kitart Csengery lírájának az a sajátossága is, amire Bán Zoltán András úgy mutatott rá, hogy Nádasdyt nevezte a „*párbeszédképesebb alkat*”-nak. Valóban, Nádasdy költészetében magától értetődő helye van a másíknak, őt is magukba foglalják a versek privát történetei. Ezzel szemben Csengerynél – így a legújabb kötetben is, amely gyakran egyes szám első személyben szólal meg – nincsen *te*, nincs dialógus. Vagyis amikor van *te*, akkor az szinte minden esetben önmegszólító versszövegbe ágyazódik. Csengery *énje* (ez a megfigyelt, megszólított *én*) mélységesen ellentmondásos: egyfelől mindent magába kíván foglalni, mint ha kozmikus lenne; másfelől töredékes, széteső, és úgy húzódik össze, hogy szinte eltűnik. A lét megszólítása mellett ez a költészet az *én* körülírását tűzte ki célul, illetve a két fő tárgy közötti kapcsolat megragadását – ezek is a klasszikus modernség alapkérdései, melyeknek egy kortárs verseskötetben való visszatérése hol az egzisztenciális kudarc költészetévé alakul, hol pedig maga lesz művészi kudarcáé. A veszteség lírájának, az ironikusan hangszerelt magándaoloknak így nyílik tér – a rossz hangulatnak avagy rossz közérzetnek, a kultúrában és azon túl.

„*Ahogy a piszkosszürke köd
dermedt foszlányai
kúsznak a csapzott fák között;
ahogy a hajnali
álom a létre kérdez, és
csak egy választ kap: tévedés;
ahogy lassan veszi*

*a levegőt a kétkedő,
kopár táj – mindez egy
állítást érlel: az idő
mélyén a dárdahegy...”*
(DECEMBER, MERÜLÉS)

Csengery nagyon jó és szellemes megfigyelő. Számomra harmadik kötetének azok a versei jelentették a legtöbbet, amelyekben feladta az *énnel* és a léttel való költői birkózást, és a szöveget teljes mértékben az esetlegesség, a látvány alkalmosságának terepévé tette. Ilyen például a PERUIK AZ ALULJÁRÓBAN című vers, amely a Kálvin tértől a Múzeum utcáig tartó rövid út észleléseit dolgozza össze úgy, hogy az ismerős terepen való áthaladás végső soron az egzisztenciális elveszettség élményévé alakul. És ilyen a ZSEMLEKUTYA, ÖREG FEKETE KUTYA című hosszúvers, két budai-zöldövezeti kutya kapcsolatának aprólékos leírása, számtalan finom megfigyeléssel és a megfigyelések nagy ívű filozófiai, sőt filozófiatörténeti értelmezésével – persze ez a két kutya is mi vagyunk.

Szűcs Teri

MEGNYÍLIK MINDEN

Markó Béla: *Festékfoltok az éjszakán (Szonettek)*
Jelenkor, Pécs, 2012. 100 oldal, 2500 Ft

A líratörténetben nem először fordul elő, hogy egy költő éveken át – vagy egy bővebb ciklusban – egyetlen formában mondja el tapasztalatát (magyar vonatkozásban ennek több emlékezetes változatát láttuk, mondjuk, Weöres Sándor vagy Tandori Dezső esetében). Kisebb mestereknél előfordul, hogy egyik-másik hovatovább egyetlen formára építi egész életművét (csupán egyet említek, Marconnay Tibort). Ha a művész választása a szonettre esik, akkor az olvasóban rögtön a forma fordulatokban és kísérletekben gazdag nyolcszáz esztendő története elevenedik meg, és rácsodálkozhat, mennyire szívós és ismételten kiaknázható ez a roppant rugalmasságot tanúsító alakzat. Hiszen – noha azonos a neve – mégis mekkora különbséget kínál az egysegen belül, mondjuk, Petrarca bel cantója, a

francia reneszánsz szonettbűvészete (gondoljunk Pierre de Ronsard CASSANDRA-ciklusára, Joachim du Bellay keserűmandula-ízű darabjaira vagy később a francia szellemi-lelki szonett megalapozóira, Jean de Sponde-ra, Simon Goulard-ra), Michelangelo vagy Shakespeare tudása vagy a spanyol barokk teljesítménye... egészen a kortárs mesterekig, Jean Grosjeanig, Jacques Rédáig vagy Giovanni Raboni ragyogásáig.

A szonett iránti vonzalom tehát ernyedetlen. Tudnánk-e okát adni ennek a rajongásnak? A szonett – szemben, mondjuk, a *gházellel* vagy a *haikual* – a korlátozásban kiteljesíthető, gazdaságosan kezelhető és eszméletet vezérlő forma. A gházél tetszés szerint bővíthető, a szonett nem (bár létezik bővített, sőt rímtelen szonett is); a haiku szótagszáma kötött, a szonett nem (bár vannak kötetlen szótagszámú haikuk és azonos szótagszámot mutató szonettcsoportok is). A szonett egyetlen kötelező kötöttsége a századokban, úgy tűnik, abban áll, hogy nem lehet tizenégy sornál hosszabb terjedelmű – de ezen belül lehet jambikus vagy trochaikus (vagy más) lejtésű, a sorok szótagszáma és a rímelhelyezés tetszőleges, a sorok belső eloszlása ugyancsak szabad (két quartett és két tercett vagy más), a mondatvezetés lehet sorvégen meg-megtörő (ilyen volt például a német barokk szonettek zöme) vagy enjambement-okkal gazdagon tördelt (ez jellemzi, például, Baudelaire vagy Rilke gyakorlatát), tematikailag pedig kimeríthetetlen lehetőségeket kínál (szólhat a „hohe Minne”-ről, a Magas Hölgyről, Róma városáról, az esztendő keresztény ünneprendjéről, halálról vagy szerelemről). Megjegyzem még – mint-hogy Markó Béla művészetét is érinti –, hogy a szonett szeret eleve rajban, ciklusban, társasan megjelenni (noha a líratörténet számos felejthetetlen erejű egyéniséget is kitermelt, gondoljunk csak például Babits felejthetetlen ifjúkori csúcsteljesítményére, A LÍRIKUS EPILÓGJA című szonetre), ezenkívül kedveli a tematikai egyöntetűséget, és csak ritkán rejtegeti önéletrajzi háttérét, bejegyzés- vagy levélszerűségének fel-tűnő jegyeit. Bensőségessége általában nem drámai, hanem kamara jellegű, növeli a szöveg reflexivitásfokát, és nem csak széles érzelmi amplitúdót, hanem – rövidsége ellenére – komoly gondolati elmélyedést tesz lehetővé. Hugo von Hofmannsthal azt mondta volna: gyarapítja a *Gedankengefühle* (érzelmi gondolatok) kimedrelési lehetőségeit.

Markó Béla jó ideje úgy döntött, hogy a szonett esztétikai szülőcsatornáján át tér vissza a költészethez. Hosszabb szünet után folytatta talán? Vagy újakezdte? Vagy helyesbítette a pályát? Ki tudná. Annyi bizonyos, hogy nem kezdte elölről sem a mesterséget, sem a szonettfaragást (hiszen régebbi kötetekben is bőven találunk szonettet, sőt valaha adott is ki csak szonettekből összerostált verseskönyvet). A költő nyilván érezte, hogy számára ez az a réges-rég kézhez álló forma, amelyik újra közelítheti őt nemcsak a költői eszmélethez, hanem – szemben a közszerelői „kéregbeszédde” – a kifejezés tágasabb és igényesebb szabadságának szintjeihez. Hiszen sejthetjük, hogy ez a forma nem is annyira struktúra vagy szövet, hanem inkább egy folyton át-átrendezhető mozgástér, amelyben minden használó másképpen fészkelődik, de a jobbak alapos előiskola után hamar rápillanthatnak az örökkévalóra.

A FESTÉKFOLTOK AZ ÉJSZAKÁN kilencvenkét szonettet fog össze. Az egyes szonett szemek nem tagolódnak ciklusokra, de mindegyik alatt időpontmegjelölés áll, s nagyjából elmondhatjuk: a sorozat négy évszakon ível át, 2010. december 25-től 2011. december 15-ig fogalmazódott (fogadjuk el ezt egyszer reálisnak a dátumozást, hiszen Markó egész habitusát bizonyos tényszerűsége hajló szabatoság, szemfényvesztéstől fázó okadatoltság jellemzi). Téli től télig telik tehát itt az idő, hideg napfordulótól rideg napfordulói, de egyszersmind egy születéstől egy újabb születésig is (Jézus) – és a kötet csakugyan ismételt nekirugaszkodással közelít a keresztény mitológia bizonyos elemeihez s az ezzel összefüggő magasabb rendű miazmákhoz. A hangnem és a szóválasztás, a tematika és a kifejlés Markó esetében is igazolja: a költői „gondolat” a metafizikus szemlélet, az ésszerűsített-higgadt beszéd, a magasra ívelő verbális elszánás és a világ anyagi jelenéseire összpontosuló figyelem határterülete.

Goethe azt mondja a MAXIMÁK ÉS REFLEXIÓKBAN: „*Den Stoff sieht jedermann vor sich, den Gehalt findet nur der, der etwas dazu zu tun hat, und die Form ist ein Geheimnis den meisten.*” („Az anyagot mindenki látja, ott van a szeme előtt, a tartalmat csak az, akinek hozzátennivalója van, a forma pedig rejtély a legtöbbszörnek.”) Mi ennek a könyvnek az anyaga? Egy lakást látunk „nyílászárókkal”, nyájasan hemzsegő családtagokkal, egy kertet meggyfákkal, japánbirssal, magnóliával, rigók-

kal, verebekkel, garázdálkodó sündisznókkal, korán elfagyott oleanderrel; utazások emlékei derengenek fel, egy-egy tengerparti emlék vagy a természet nagy méreteiben lélegző moccanásainak egyik-másik eseménye, egy törött csigahéj vagy kifehéredett tajték. Aztán festmények kezdenek sorjázni, az európai festészet nagy műveivel fűzött jegyzetként egy-egy vers, majd szövegek sorban, csapatban, egyre mélyülő körökben, eszajta gondolati örvénylés vagy másodlagos esztétikai összlátomás keretében.

És mi a tartalma Goethe mondatának értelmében? Már első pillantásra szembeszökik, hogy Markó szinte önkívületi konoksággal, csillapíthatatlan vonzalommal fordul a kézzelfogható és szemmel látható (bensőnkben ismételtén tükröződő) külvilág felé, s ezen belül megrendült tárgyszerűséggel részletezi a test, az emberi test állapotait: test és test egymástól fel-felgyulladó eksztázisát, a fizikai változások szeszélyes adatait, az Istenhez (ahogy többször mondja: a *fennvalóhoz*) forduló tudat hüledezéseit, a marandóság iránti hiú érdeklődést és – számtalan esetben – az ábrázolt festmények révén megpendített másvilági reményességekkel összefüggő sejtelmeket. Úgy rémlik, a könyv alaptémája a mulandóság, a test sorsa, a romlást megelőző, a befejezés előérzeteivel minduntalan módosuló elragadtatás természete, a fizikumnak a világot faggatva-igenelve fogadó viszonzásai, majd – a keresztény mítosz elemeinek megidézésével – a test (itt: Jézus testének) szenvedése, keresztelthált követő „kezelése” és „feltámadása”.

Semmi kétség, a tematika megválasztása nem csupán a jézusi sors történetinek tekintett elemeket kívánja felidézni, hanem azon keresztül az ember, a *gondolkodó nádszál* metafizikai mezőkre el-elbolyongó képzetait. A *test* szó szinte mindig egyik versben előfordul, de csak ritkán érzelmi hév, gyönyörködés vagy bármely elragadtatás tárgyaként – többnyire a romlás, részre szakadás állapotában vagy mint holt anyag, Isten istápjára váró sejtőmeg. „*Előbb-utóbb majd úgyis elveszik, / fogdoszák, nézik, végül rendberakják, / elrendezik minden egyes darabját...*” (CSAK HOLMI.) Ez a fogdosás, a tetem „kezelése” később visszatér az egyik Rubens-mű ábrázolása közben, és így újra hangsúlyozza e költői-gondolati felfogás minden illúziótól mentes nyugalmat („*Most végre hozzád érhetnek megint, / s újrakezdődik minden, tesznek-vesznek, / fogdosnak, hogy a tehetetlen testnek / helyet találjanak...*”; ÚJRAKEZDŐDIK MINDEN). Már

itt megjegyzem: szembeötlő, hogy Markó Béla festményválasztásai mennyire kedvelik a keresztre feszítés, illetve a keresztől való levétel mitologikus emblémait. És itt nem csupán a *physis* hanyatlásáról, a hitbéli tartalomról, a tanítványi hűségéről és gondoskodásról van szó, hanem arról is, hogy ez a költészet általában is meglehetősen acélos kitarással taglalja a bomlás, széthullás, távozás, az *átmenet* összes fő- és mellékképzetét. A metamorfózis alapeszméje – „tartalma” – a kötet összes darabját, közvetve vagy közvetlenül, átítatja, erősíti, magasba emeli. Markó soha nem pusztán ecsetel, nemcsak észlel és élvez, hanem többnyire csak érint, aztán elsiet, sőt ugrik és meghalad, és magasba ível, sőt néha igyekszik be-bepillantani más világokba is (nem tudom, a másvilágba-e). Mégsem állítanám, hogy költészete egyfajta metafizikus vallomás volna, túlfűtött spirituális korpusz vagy hitelvek esztétikai melléklete. Mintha ezt sugallná: sokat veszítünk, ezt-azt meggyászolunk, de megrendüléseink után vissza kell térnünk az örök megújulást szemléltető világ leporellóihoz. A kötet leggyöngédebb hangjaiban, úgy tűnik, érzékelteti a hanyatlást, de nem váltja ki a fájdalom okozta gyökeres lélektani átváltozást. A bölcsesség szélesíti a belátás mezőit, mélyebb értelmet képes tulajdonítani a nyers látványnak, de egyúttal eldörzsöli a megrendülés görceit, és késlelteti a katarzist.

A kötet – a költő egyéves lélekrajzának részleges foglalatja – fogalmi ellentétpárok szívós alkalmazásával fogja körül tárgyait, mélyíti el tartalmait. A sorjázó darabok részint időbeli körözéssel (tehát a téma többszörös érintésével), részint térbeli emlékeztetéssel (a helyváltoztatásokra utaló címadással), részint pedig a tudat mérlegelő képhalmozásával tágitják és súlyosbítják a *kint-bent, lent-fent, itt-ott, előbb-utóbb* képzetanyagait. A *függőleges vonatkozás* (ég-föld, e világ-túlvilág, magasság-mélység) központi jelentőségét tükrözi a viszonylag szűk szókincs tudatos rostálása, a súlykolás erejével zuhogó költői rábeszélések, elhitetések, fogadkozások használata. Ez a költő nemcsak a forma rajongója minden értelemben, hanem a szellemi-lelki határátlépések fáradhatatlan tanúja a mai magyar lírában. Itt minden egyes fordulatban érzékeli azt a metafizikai háttértömböt, amely a magyar költészet konkrétumokba szerelmes, tapintható dolgokra korlátozódó szemléletrendjében nem mindennapos.

Az említett fogalompárok nem pusztán ön-értéken értendők, hanem általánosan is elhite-
tik a világ örök mozgásának hiszekegyét, azt a
meggyőződést, hogy a szabatos dialektikus látás
a költészetben mindig a mélység ígérését hozza
magával. Kiragadok egy – többször felbukkanó
– fordulatot, az egyik kertvers vallási metaforát
használó zárlatát: „*s mégis megszólít most is, újra
s újra, / hogy jól vagy rosszul, de ugyanazt fújja /
fentről az Isten és lentől az ördög*” (KÖRÖS-KÖ-
RÜL A FORMÁK). Látjuk: ami teológiai értelemben
megbotránkozást okozhat, az művészi értelemben
éppen a világ láthatatlan összetettségének,
transzcendens szemléletének lenyomata. Úgy
érezem, Markó Béla – szemben a nagy spirituá-
lis alkotókkal – a vallási-mitológiai motívumok-
at inkább segédeszköznek, hagyományra visz-
szautaló eszmei forgalmi tábláknak, másodlagos
mintáknak tekinti. Talán úgy mondanám: ő a
szakrális térben is úgy beszél, mintha ott sem
kívánná átlépni az emberi szóhasználat csodá-
latosan eligazító kereteit. Mindig, minden moz-
zanatában megemlékezik ugyan a természetfe-
letti vonatkozásról, de ugyanakkor mindig ke-
resi az égre rúgó elragadtatás földi megfelelőit.
Szókinctára mérészen táplálkozik ugyan a ha-
gyományos spiritualitás fogalomtárából (Isten,
néha: *istenek*, lélek, mennyország, megváltás,
kereszt, feltámadás, templom, örökkévaló, po-
kol, fennvaló), de folyton érezzük ennek a föld-
iekkel megelégedő misztikusnak titkos fenn-
tartásait és forró állításaisaival egyidejűleg érlelődő
visszavételeit. Itt még Isten hiánya is emberi
mértékre száll le: ha találgoznánk a fennvalóval,
ráhökkenénk, hogy ő is mi vagyunk: „*és Isten
újra ott marad magára, / lelassul, felgyorsul,
néhol hiányzik, / s hiánya távolról embernek látszik*”
(A VILÁG TEREMTÉSE).

A könyvnek van két olyan rejtelmes vonása,
amelyről külön beszélhetünk. Az egyik: a lírai legenda
alánya, a verseket elbeszélő egyes szám első
személy minden mozdulatában egy másik
lényel, feleségével folytat párbeszédet – neki
ad számot, neki számol el, érte lát meg valamit,
mellette vagy érte észleli a világot. A líra egyik
megcsontosodott tévképzete, hogy az örömről,
a megelégedésről képtelenség olyan nyoma-
tékkal megszólalni, mint a fájdalomról (bármit
jelentessen ez). Pedig Horatiustól Gellért Oszkár-
ig (akiről, a „családi költőről” Kassák! írt an-
nak idején ragyogó esszét), Goethétől Robert
Browningig és Szymborskáig hány s hány költő

adott példát arra, hogy a trivialitás nem a fáj-
dalom-öröm határvonalan keresendő, hanem
a tehetség-hitványság vízvázasztója körül. Mar-
kó Béla érett művészi szuverenitással és érzel-
mi függetlenséggel vonja be verseibe élete ta-
nóját, s avatja természetes mozdulattal a ver-
sekben megmért világ érzelmi-szellemi viszo-
nyítási pontjává.

Noha a szöveg gyakran a többes szám első
személyt részesíti előnyben, mindig az én-te vi-
szonylatban eszmélkedik – a vers nem is egy
tudatból fakad, hanem a másik létét folyton la-
tolgató kettős tudatból. A szöveg csak ritkán tér
közvetlenül erotikus mezőkre, mégis sugall bi-
zonyos testi – megint a test! – vonatkozást, s
szemérmesen érzékelteti a létnek csak az érin-
tésben kibomló közlendőit. A vallási beszéd felé
sodródó alkat nyilván gátlásos rajongással ke-
resi a szót, mégis – mi furcsa! – sokkal erotiku-
sabb zöngékre képes, mint számtalan „szóki-
mondó” disznólkodás. Markó szemléletének
magasrendű érzékisége, állítom, bámulatos hi-
tellel idézi meg az irodalmi értelemben vett,
művészi szintre rugaszkodó erotika értékrend-
jét. A testiség ábrázolásának az utóbbi időkből
egyre terjedő kétségbeesett ürességgel szem-
ben itt valami mélyebb, az egzisztencia egészé-
vel összefüggő érosz és éthosz megjelenését lát-
juk. Amott: a barlang jajongó kongása; itt: a
benső gyönyörűség visszhangjai. Van a román-
ban egy szó: *innäscut*, azaz: *benn-született*. Itt erről
van szó: a szóhasználat és szemlélet alapszöve-
tében munkáló bensőségeségről. Szerelem és
halál, erotikus test és mulandóság komplemen-
ter fogalmi talán éppen azért képesek az egész
világot közös értelmezési térbe szorítani, mert
mehúzódik mögöttük bizonyos szakralitás, er-
kölcsei-etikai koordináta-rendszer, a hűség és
egyszemélyes ragaszkodás indítéka. „*Megnyílik
minden*”, mondja a NINCSEN KÖTÉS – és nemcsak
e fenti világ térségein, hanem a fennvaló örök
vadászmezőin is.

A másik talányos összefüggés: a transzcen-
dens lételfogás és a verbalitás szoros összefü-
gése. A képlet nem rögtöni megértéssel meg-
oldható – inkább kitapintható, mint értelemmel
szétmorzsolható. A lényeg azonban: a szerelem
mint nyelvtan, mint helyes mondat, mint páros
betű, mint nyelvtani értelemben is érthető funk-
cionalitás. A női kéz motozását a férfistenen így
érezkelteti: „*Beliüről figyelem, / hogy egyenként
vizsgál minden fonémát / a mondatban, s foglalkozik*

velem” (MONDATTAN). Aztán a templomi hívókról, akik Isten elé „naponta szórják / ...a szavakat, / aztán pedig, ha egyébként nem marad, / már önmagukat is, akár a morzsát” (SÉTA ESZTER LÁNYOMMAL BOLOGNÁBAN). S a szerelmesekről, ahogy lenéz rájuk Isten: „néha otffejejt / minket, mint kétjegyű betűt, s leejt / egy csillagot, vagyis mindent kipróbál” (MINT KÉTJEGYŰ BETŰT). Látjuk: a költő itt-ott valahogy kapcsolatba hozza a szellemi-érzelmi tartalmat az írással, a nyelvvel, az ábécével, tágabb értelemben: az alkotás folyamatával. A metaforikus nyersanyag arra utal, hogy a világ felfogása, értelmezése valahogy mindig a szóba torkollik, szavak nélkül nincs érzékelés. Mallarmé mondata: a világon mindennek az a végső értelme, hogy egy könyvben végződjék, Markó Béla költészetében pompás sorokban köszön vissza. Ez a nyelvszemléleti rögeszme, persze, írótól származik, és fontossági viszonyt is takar. Mintha azt mondaná: a viszonzás olyan fontos, mint a pontos párbeszéd; a világ csak úgy nyer jelentőséget, ha egy mondat utoléri a könyvben; a hibátlan nyelvi jel a tárgyi világ egyenértékű tükré, és csak akkor fejez ki valóságot, ha maga is megfelel a (nyelvi) törvény kívánalmainak. Ez a nehezen követhető alapeszme, megvallom, számomra a versekben semmiféle homályt nem gerjeszt, s csak most, hogy fogalmakkal igyekszem bekeríteni, most kelti a bonyolultság látványát. De hát ezt is tudni kell, ilyen a költészet: egy „gondolat” a versen belül tökéletesen érvényesülhet, a reflexió azonban képtelen egyenrangú fogalmakkal helyettesíteni. Ha Baude-laire vagy Rilke költészetének „gondolati” mélyáramát filozófiai szókinccsel próbálnánk meg „felpuhítani”, csak kétforintos közhelyeket tudnánk kiokumálni. Ez érvényes Markó képzeletjátékaira is.

Nem mindennapi ellentmondás, ahogy ez a szintetikus – sőt az elütő tapasztalatok együtt-látására rendelt, szinoptikus – művészi alkat a matéria átröntgenezését valósítja meg műveiben. Minden költőre jellemző a szókészlete, színkezelésének alapanyaga, szóválasztásának feszításváltsága. Markó törzsszavai, már említettem: test, rész, passió, darab, összerakás, szét-szedés, újrarendezés, visszabontás. Az analitikus indulat a kötet amúgy rendületlen, sőt hovatovább sztoikus hangnemét szokatlan színekkel árnyalja: a higgadt tónus valahogy szemben állni látszik a teremtményi állapot állandó hangsúlyozásával, a szétszerelésre-széthullás-

ra hajló, esendő anyag kistablóival. Markó – egyebek mellett – az a költőnk, aki verseit nagyfokú igésítéssel, sőt „igekötősítéssel” fűti, mondhatnám: az igekötők sztetoszkópjaiával kémleli a láthatatlant. Igekötőinek gazdag tárházából kettőt szemléltetnék, a *vissza* és a *szét* igekötőt. A gránátalmáról: „Csak egy megsebzett gránátalma várja, / ...hogy hátha visszazárja / a felhasított héjat valaki” (A FELHASÍTOTT HÉJ); másutt: „ami lehull, látszólag felmagaslik, / tehát felébred, aztán visszaalszik” (A VILÁG FELMAGASLIK); „s minden bokor külön ragyog, / ha sikerül még szétválasztanod” (TRAVESZTIA). Degas egyik képéről írott versében olvasom ezt a betétet: „Mintha a sáros földhöz érne éppen, / úgy morzsolódik lassanként a húsa, / s akár a rög, úgy olvad szét kezében / saját rugalmas teste, visszahullva” (ÖSSZHANG).

A romlásnak ez a mágiája általában a megrendülés alapélményét közvetíti, és egyfajta krédóban, siralomban vagy drámai önmarcangolásban végződik. Markónál ez a motívum inkább elégikus köntöst ölt, a tárgyyszerű lajstromozás gesztusával vetül elénk, a mérlegetés, tűnődés, számbavétel mozdulataival. A kötet csúcspontjai, úgy észlelem, azok a darabok, amelyekben ez a fojtott tűzből, higgadt felismerésekből és emberi semmisségekre intő tapasztalati szüredékből táplálkozó lírai tudat végső tanulságait levonja. A könyvet nyitó és záró vers (CSAK HOLMI, A FELTÁMADÁS ALKATRÉSZEI) feltétlenül a legforróbb maghoz áll közel, és ehhez a tetemes tömeghez tartoznak – főleg – a nagy európai festményvilágot magyarázó szonettek is. Markó Béla ötlete, hogy ihletét egy másik művészeti ágazat sugallataival izmosítsa, nem új, sőt ma már szokványos költői fogásnak minősül. Ami új és rendkívüli itt, az az azonosulás komoly igénye, a kommentár kötelező erejű minősége, a költő „teremtményi” alapíphetének gazdag kiegészülése. Nincs mód itt részletkebe bocsátkozni – a festménysonettek jelentőségének mindössze két fontos vonását említhetem.

A képidézés egyik funkciója az, hogy fokozza e költészet amúgy is meglehetősen erős intellektuális sugárzását, emeli a szemlélet reflexiók fokát. Szó se róla, egy faágról vagy egy lebukó sirályról is lehet messzemenő következtetést levonni akár az úristen kegyelmi hajlandóságára vonatkozólag (bármire vonatkozólag) – mégis az a tény, hogy itt egy másik öntudat tökéletes felragyogása villan elénk, mintegy megkettőzött kényszeríti figyelmünket, és a megvilágít-

tott tényállást még élesebb fénybe rántja. Nem mellesleg tudomást szerünk a költő ízléséről, választási gyakorlatáról, szemének gazdaságos röptetéséről. Mint olvasó, először követem az ő elmélyedését, majd újrakezdem a verset, és a képtől immár elszakadva tulajdonítok jelentést, sőt jelentőséget a verbális jelenésnek. Nyilván nem úgy adódik, hogy a festménynek eleve rögzített „tartalma” van; minden művet ki kell találni, vagy ahogy Goethe kérné: „*a tartalmat csak az látja, akinek hozzátennivalója van*”. Markó esetében a festménytartalom beágyazódik a költői belátás egyéb rétegeibe, mondhatni: a költői indulat látvája mintegy ráfröccsen a képzőművészeti látomásra. Tehát nem kifejtésről van szó, hanem inkább rárétegzésről, „átalkotásról” (ha német volnék, itt az *umschaffen* igét alkalmaznám), a kép gazdagításáról. Ebben az értelemben mondhatjuk, hogy a vers hozzátesz a képhez, és ezután az érintett művészek (Csontváry, Degas, Vermeer és mások) műveit érdemes Markó poétikai csatolmányaival együtt szemlélni.

A másik funkció fordított: a képek maguk elmélyítik, tágítják, végtelenítik e költészet amúgy is roppant szubtilis világát. Elhangozhatna szemrehányás abban a formában, hogy a költő illetéktelenül, jogosulatlanul vagy érdemtelenül hívja segítségül e pótlólagos tárgyakat, s így mintegy idegen tollakkal ékeskedik. Hogyne, hogyne. Csakhogy a rossz költő, a felületes szellem, a hitvány ízlés hiába ámulna egy örökkévalóságot e képek előtt, abból sem származna magasabb belátás, mint a másodlagos – a költői – alkotásban. A szinkronitás, a kölcsönös és folytatólagos visszatükröződés tehát itt kettős irányban hat: új „adatokkal” gazdagítja a festészeti darabokat, és kiegészítő lényegi elemekkel itatja át a befogadásra kész alapanyagot.

Csak egyetlen képet és témát említek: Andrea Mantegna A HALOTT KRISZTUS SIRATÁSA című képét (SZÉTFOLDÁS). Ebben a bámulatos darabban, sejtethetjük, ismét a markói bomlásrítus fordulataival szembesülünk, azzal a pillanattal, amelyben a test tetemmé hidegül, tenni kell vele valamit, meg kell tisztítani, *mert bevégeztetett* – igen, igen, de... Van itt két meghökkentő vonás.

Az egyik az, hogy a tanítványok, a két figura maga is „halottá válik” abban a pillanatban, amelyben hitük megalapozója elköltözik erről a világról. Ők maguk is fegyelmezik és „megtisztítják” a testüket, miközben a Krisztus sebeiből

kihúzott szegeket törölgetik (a kép persze *nem* ezt a mozzanatot ábrázolja, ez is markói „járuléka”). Továbbá: „*visszatartják, [!] / mi jönne még belőlük*”.

Másik meghökkenésünk pedig az, hogy Krisztus halála az itmaradtaknak is megtöltja „*testük elszórását*” – és nem tehetnek úgy, „*mint a szerelmeseik*”, akik miután „*kettéváltak elgyötörtén, mosakodnak...*” A Megváltóval való egyesülés tehát egy fordulatba kerül a szerelmi összeolvadással, az azt követő tisztogatással, az egész megtisztulással, mondhatni: *kiüresedéssel*. Úgy sejttem, Markó költészetének legmélyebb pontján vagyunk itt: ennek a fényre éhes misztikának lényege ugyanis talán éppen ez a kötelező erejű, de nem felszólító formában, szinte kérlelően megfogalmazott fegyelem- és tisztulásajánlat. Ahogy a költő az egyetemes metamorfózis különböző jelenéseit sorra veszi, ahogy az anyagi „csereviszonyok” elemeit ecseteli, ahogy az élet különböző eseményeit az egyenértékűség szinonimáival részletezi s ahogy végül az ellentétes érzelmi és szellemi állapotokat vonatkozásba hozza, az Markó Béla művészetének mesterjeljesítménye. Hogy is mondja Goethe a PANDORÁ-ban? „*Wer glücklich war, der wiederholt sein Glück im Schmerz*” („*Aki boldog volt, megismétli boldogságát a fájdalomban*”).

A kötet, jeleztem, a feltételezett keletkezés időrendjében mutatott szonettfüzér. De milyen is ez a Markó Béla-i szonett? Miben hasonlít a magyar hagyomány jeles előzményeihez, mennyiben tér el azoktól? Kínál-e „újat” (már újat a régien belül, ahogy az szonett esetén nem is lehet másképp)? Miért figyelemre méltó? Először efféle kérdések tolnak fel az olvasóban. Aztán mások, mélyebbek is (például: alkalmas-e a szonett ennek a misztikus testi-szagrális képzetcsoporthoz egyenértékű megjelenítésére? – hiszen a költészet egyik legitizációs kérdés-e a formaváltoztatás). Markó szonettje kerüli a nagy belső tagoltságot, többnyire egyetlen mondatban „zajlik le”. Elindul a quartett északi részén, az első sorban, és meg sem áll a déli sarkig, a második tercett harmadik soráig (és néha amolyan csattanóértékű záradékba torkoll).

A mondat bővített feszítájának ez a konok gyakorlása, semmi kétség, az egyhangúság veszélyével jár. Még járatanabb olvasó is gyanítja, hogy az egyik darab folytatódást érhet meg a másikban, a tónus változatlan, nincs magaslat, pihenő vagy kilátó egy-egy markánsabb frás-

jel alakjában, s csupán a pontok és vesszők terelik az ember tétova figyelmét a záradékok felé. A terzinákra emlékeztető, szőnyeges felrakás azonban, úgy érzem, mégsem lankasztja az éberséget, s a bágyadság csupán egy-egy újabb figyelmi sáv előzményeként tűnik fel. Ennek oka lehet, hogy a tónus roppant józan, szinte hidegvérű, és a járulékos művészi eszközök is a beszéd kiegyensúlyozott, békés menetét segítik elő. Az a tény, hogy a vers egyetlen mondat, nem egészen kézenfekvő. Líráinkban vannak ugyanis szonettek, amelyek csak színleg egymondatosak, csak a „hamisan” használt központosítás következtében minősülnek egymondatosnak, valójában több egymás mellé rendelt mondat szövevényei. Markónál más a helyzet: itt valódi „egysejtűség” uralkodik, azaz a mondat – olykor némileg mesterséges melléközöngekkel – csakugyan megtartja a fizikai „egypetéjűséget”, azaz: úgy kanyarodik, hogy nem is tudnánk megbontani, másként „beállványozni” más központoszással.

A versek kipihent, mondhatni: ártéri békéjéhez hozzájárul néhány más elem is. Markó sem a hasonlattechnikában, sem a jelzőhasználatban, sem a szótalálásban nem keresi a szélsőséget. Kifejezései inkább a horgonyzó hajók biztonságát keresik, s inkább az állítás magvaságát, sugárzó közepét igyekeznek hangsúlyozni, mintsem a fordulat látványos ragyogását. A gazdaságos forma szívesen befogadja a sima, közbeszédre emlékeztető, kevés domború felületet mutató anyagot, és furcsa villogással mutatja fel újra a költői belátás megrázó elemeit.

Bejezéstül szeretnék néhány apró, alig észlelhető, pontkiterjedésű jegyet említeni – ezek ugyanis láthatatlan, takaréklángon előállított hitellel veszik körül a versek belső tereit. Ezek: a szerény kötőszavak szerepe, a felsorolások halmozódása, a verstárgyak közelítő-tapogatózó megragadása, az ellentétező ábrázolás kedvelése, a *nem úgy... hanem... csak* szerkezetek, a legyintésszerű zárlatban megnyugvó mondatívek, és nem utolsósorban a szinte kizárólagosan jambikus ritmust kegyelő költői gyakorlat. Nincs tér mindet külön elemezni, csupán kiragadok néhány jellemző jegyet.

Kétségtelen, hogy Markó Béla szonettköltészete a fakó kötőszavak reneszánszát jelenti a magyar líratörténetben. Ilyen kamkerőn még nem volt szerény egy költőnk sem, nem merte erejét a mellékkörülmenyekben kibontakoztat-

ni. Mondhatnám úgy is: ez a költő nem ön maga esztétikai hőstetteiben magasodik fel, hanem a téma iránti vonzalmában. Lépten-nyomon visszatérő, kis rugóként beépített szavacskákat ékszeresze ő, aki nem in medias res ír, hanem puhatolva, óvatosan. „*Hát persze...*” (MÉGSEM JELENLÉT); „*előbb-utóbb majd...*” (CSAK HOLMI); „*nyilván más-más időben...*” (ANNÁVAL A PISAI FERDE TORONYBAN); „*végül saját csontvázadat viszed*” (A FELTÁMADÁS ALKATRÉSZEI); „*vagy éppenséggel másvalakiét*” (NEM BENTRŐL ÉG); „*nyilvánvaló, hogy mégsem ott lapul*” (KIEGÉSZÜL); „*szinte ömlenek*” (MIND KÖZELEBB); „*aztán már... illetve ott hever...*” (GNÓTHI SZEAUTON). Látjuk: olyan kifejezések halmozódnak itt, amelyeket egy vaskalapos ítésvé szíves örömet inkább eltávolítana a szövegből. (Romano Guardini is kifogásolta például annak idején, hogy Rilke miért használja itt-ott a *szinte* szócskát – épp az a költő, aki minden körülbelüliség esküdt ellensége volt...) Markónál azonban ezek a cicomátlan pántok és izületek hallatlan jelentőséget nyernek, és – mint rejtett hangtompítók – körvonalazzák a hangtestet.

A felsorolások halmozódása. A hangnem harmóniája, a stílus csiszoltsága, a szöveg szimmetrikus hullámlása abból is fakad, hogy számtalan ponton megsokasodnak, sőt feltorlódnak a versekben nyelvtanilag „egyenrangú” kifejezések. Egymás mellett sok ige, sok jelző, sok ragozott főnév és más. Feltolul – mint versek esetén állandóan – a kérdés: nem volna-e több *egyetlen* pontos kifejezés? Nem gyengítik-e egymást a mellérendelt szavak ebben a nagy mennyiségben? A válasz ismét: ez a technika a Markó-féle szonett hang lényeges vonása, s talán ezzel is nő hitelességgel, alkotói felelősséggel kapcsolatos olvasói bizalmunk. A Csontváry MAGÁNYOS CÉDRUS-ÁT idéző versben olvassuk: „*csak suhog s repül, / csőrrel, karommal, tollal és virággal / díszítve, mind fennebb s fennebb kering*” (A FESTŐ FELTÁMADÁSA); másutt: „*ott van legfelül / minden, könny, vér, hús, csont és kín, ami / külön világot, izzott, csillogott*” (ISMÉT ELMERÜL); vagy: „*kágyló, homokszem, csigaház, polip / vagy tengerháb, amelyből rajzanak / s szétporlanak a fehér darazsak*” (PRÓTEUSZ). Kapásból kiragadok egy verset (MENNYSZEMENETEL), s megszámlalom az igéket, igei származékokat: összesen tizenkilenc. Megtehetném ezt más nyelvtani alakzatokkal, s hasonló eredményre jutnék. Mi a lényeg? Az, hogy a szonettek mérsékelt, mondhatnám: eltökélt tónusát, nyugtató hatását döntően meghatározzák ezek a felsorolások.

Nem, nem erősödő szabatoság ez, nem a *mot juste* keresésének flaubert-i mániája, hanem a plasztikus felület létrehozásához szükséges duzzasztott szómenyiség.

A túlnyomórészt jambikus ritmikai gyakorlat. A kilencvenkét szonett ritmikai képe meglehetősen egységes: a könyvben hím- vagy nőrímekeket váltogató, ötös vagy hatodfeles jambikus sorokat alkalmazó, laza cezúrák petrarcai formái állag tárul elénk. Markó nem fázik a ragrímektől, a vaskos asszonánctól, de összhangzása mindig derűt közvetítő, mosollyal közeledő. Egyetlen zenei betétet sem erőltet, nem ragadják látványos mutatványokra az adódó hangegyezések és ritmikai ziccerek, s általában is: kerül mindenféle szemfényvesztést. (Igehasználatában csak egyszer alkalmaz például egy szokatlan ikés igei alakot, a HIRTELEN KIÁRAD című versben: „összeforrik minden levele”). Trochaikus alakzat? Ilyet nem látunk. Rímtelen szonett? Sehol. Rímbookrok, netán végigvezetett rímcsoportok? Ki hallott már ilyet. Nem, nem, hiányzanak itt a „tündér változatok”, a kosztolányis bravúráriák, a Dsida Jenő-i parádék – se híre, se hamva semmiféle újítási hóbortnak, hízelgési rögeszmének vagy tetszést kereső igénynek. A költő mintha azt sugallaná: lehet, hogy százféle esztétikai örökség van, de csak egyetlen értelem.

A FESTÉKFOLTOK AZ ÉJSZAKÁN talán ennek az esztétikai értelemnek egyik emlékezetes igazolása. Intés egy messzi, magas, csúcs felé vezető kilátóból.

Báthori Csaba

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

Darvasi László: *Vándorló sírok*
Magvető, 2012. 323 oldal, 3490 Ft

I

HALÁLRA HANTOLVA

Darvasi elbeszéléskötetének olvasása során fokozottan érvényesül az elvárési horizontok intenzív átalakulása, formálódása. Az öt ciklusba

rendezett kötet szép nagy ívet rajzol, a közegükben, témájukban, hangulatukban jól elkülönülő egységek a befogadó alapvetéseit, értelmezési irányait is folyton újrarahangolják, újraprogramozzák. A kötet játéka akkor kezd izgalmassá válni, amikor az egyes történetelemek, motívumok, alakváltozatok rendre kezdenek visszatermi, visszafelé hatni, párbeszédbe elegendni egymással. A kezdő – mi más? – ÉDENKERT-ciklus jól ismert szimbólumokkal (kert, fa), számomra kissé édeskés leírásokkal dolgozó történetei a későbbi ciklusok olvastán fokozatosan átértékelődnek, a bevetett, egyszerűnek látszó motívumok bonyolódnak, finomodnak, s végül más történetekkel való dialógusukban találják meg kötetbeli rangjukat. Darvasi elbeszélései nemcsak kötetbeli társaikkal, hanem az életmű régebbi darabjaival is párbeszédbe lépnek, leglátványosabban, kimondottan is a KÍNA VISSZATÉR-ciklus idézi meg A LOJANGI KUTYAVADÁSZOK (2002) című kötetet, de A VEINHAGI RÓZSABOKROK (1993) hangulata és A VILÁG LEGBOLDOGABB ZENEKARA (2005) válogatott darabjainak szürreális, abszurd történetei is felidéződnek, sőt, az egész Darvasi-életmű közege, hangulata, léthez való viszonya át-áthallik egy-egy képpel, jelenet kapcsán. Ezért a témájuk, helyszíneik, idősíkjuk alapján elválasztott ciklusok (és történetek) mindössze a felszínen divergálnak, lényegüket – s hogy mi is ez a lényeg, legyen ez írásom vállalása –, mélységüket tekintve mégis egy egységet alkotnak, még ha a szerző (visszatérő) létszemléleti, művészeti kérdéseit ellenpontozza is sok esetben, ahogy eddig is tette.

A VÁNDORLÓ SÍROK tehát már az életmű lezárt, „eltemetett” darabjait is újra mozgósítja, így a kötet címe nemcsak a vezérmotívum (sír, halál) folyamatos – térbeli, szemantikai, történetbeli – áthelyez(őd)ését emeli metaforikus szintre, hanem önreflexív módon utal a Darvasi-poétika alapvető, több szövegszintet érintő, átmozgató, újrapozicionáló, újramesélő vonására, amely „óvodától egyetemig” – konkrét szöveghehelyektől a lét elsajátításának egész életművet meghatározó módozatáig – mindenhol tetten érhető. Összességében a kötet tehát vállalja az oeuvre egészére nyitott párbeszédet, s mintha inkább a korábbi poétikai, szemléleti irányok elmélyítése, kidolgozása, továbbgondolása foglalkoztatná, s nem a látványos újítások, kísérletezőkedv jellemezné. Ezt a továbbszövő, saját írói alapállását megszilárdító attitűdöt más ér-

telmezők hiányérzetével szemben egyáltalán nem tartom problematikusnak, inkább az lenne igazán meglepő, ha az eddigi létszemlélet és a vele organikusán összenőtt próza poétika hirtelen kifordulna önnön sarokpontjaiból. Természetesen abban, hogy a legújabb Darvasi-kötet miként valósítja meg saját vállalását, hogy az egyes szövegek milyen erényekkel és hiányosságokkal bírnak, lehet vitatkozni. Ahogy az is érdekes dilemma, hogy ha már az életmű bizonyosfajta egységességéről, alapvonásairól beszélünk, lehetséges-e kilépni abból az értelmezési mederből, amelyet az eddigi recepció (ki)vált Darvasi prózájával kapcsolatban; lehetséges-e egyáltalán vagy akarjuk-e egyáltalán elhagyni a történetet burjánzó, misztikus, mágikus realista, ornamentikus, nyelv által teremtő stb. meghatározásokkal megpecsételt értelmezési kört, vagy mélyítjük tovább ezt a medret, illetve sírgödört, ha már... Csakhogy, amint majd látható lesz, már magával az értelmezéssel mint intellektuális, szellemi eljárással is probléma(m) adódik a VÁNDORLÓ SÍROK kapcsán; azonban ennek az állításnak a megmagyarázása, kifejtése nem lehetséges szavak, mondatok, tehát értelmezői eljárások nélkül, így csakis e paradoxon mentén haladhatok tovább, saját síromat ásva, hogy végül magamra omlaszthassam (majd) a nagy nehezen kilapátolt földkupacot. („[A]z öreg ázott. Nagyokat nyögött, verejték fűrdette az aszott testét, nem hagyta abba. Vagy amikor abba hagyta, csak azért tette, hogy mérískéljen. Vizsgálta a mélyülő gödör falait, a szélességet, a hosszúságot. Humyorgott, a cserepes száját nyalogatta. Nem volt elégedett.”)

(Első kapavágás.) Darvasi kötetének ciklusai tehát szépen épülnek egymás után, egymásra. Az ÉDENKERT nyitótörténeteinek allegorizált, név és valódi identitás nélküli alakjai az emberi kapcsolatok legalapvetőbb, férfi és nő közötti intimitás formáit mutatják meg, melynek misztériumaként az erre rendszeresített kertmotívum szolgál. A történetek nem is lépik át a kert határait, csupán a halálba sétálnak át mint az emberi létezés kiteljesítő, betetőző, természetes közegbe, ám a halál oka, értelme mégis rejtve marad, a bibliai bűnbeesés és büntetés hiányában mintha maga a meghalás válna bűnné (FA, ÁRULÁS), előbbiben a fán, a jó és a rossz tudás fáján lógó női test metonimikusan erre az okra enged következtetni. Az első ciklus az egyéni

sorsok szűk körén belül már mozgósítja, ahogy ez később egyértelművé válik, a kötet több jelentős motívumát, a kertet, a halált, a büntetést, az árudást, az isteni és emberi dimenziók felcserélődését. A KÍNA VISSZATÉR-ciklus térben és időben is eltávolítja a történeteket, a (nyers)anyagból műalkotást készítő művész – társadalmi – lehetőségeit járják körül a történetek, amelyekben mintha szinten az allegorizálás általánosító, bölcselkedő tendenciái uralkodnának. Ezekben az elbeszélésekben azonban az önfeledt mesélést közbevetett koanok akasztják és bonyolítják meg, amelyeknek már pusztán jelenléte is ellenpontozza az individuális sorsok körül mozgó eseményeket, és a történetek végkicsengésén túl is lebontják a szubjektumközponit, önkifejező és önreflexív (nyugati) kultúra kizárólagos érvényességét.

Meglátásom szerint (második: ásó, a gödör mélyítése) Darvasi kötete a harmadik (A HOLMFÉLE ELŐADÁS) és a negyedik (JÉZUS-MANÖKENEK) ciklusban érkezik zenitjére. Valójában itt kezdődik és válik parádéssá annak a bevált, megszozott értelmezői hagyománynak a kiforgatása, minden preskripciótól mentes átírása, amelynek hermeneutikai medrében az európai (nyugati), zsidó-keresztény metafizikus beállítottságú, jelentés- és gondolkodásközpontú kultúra úszik. Az európai szöveghagyomány két kitüntetett pontjához (időszakához), az időszámítás kezdeteihez és a középkor (pontosabban: alteritás) ciklikus időszemléletéhez visszakanyarodó, ám valójában inkább virtuális történetiségbe helyezett elbeszélések a nézőpontok megváltoztatásával, a hangsúlyok eltolásával, a kanonikus történetek kiforgatásával egyrészt egy szöveg- és értelmezői hagyomány érvényességére kérdeznak rá, s ezzel együtt (másrészt) egy Jézustól, isteni jelenléttől, kegyelemtől, megváltástól mentes világ működési esélyeit is megmutatják. Sőt, az egyes szövegek külön-külön és egymással való interakcióikban is mintha azt éreztetnék, hogy létezhetnek a megismerésnek, a világ elsajátításának másféle alternatívái is. Darvasi szövegei kimozdítanak kanonikus szövegüniverzumunk hermeneutikai körforgásából, amelyben szüntelenül keringünk jelentésekkel terhelt, vándorló motívumaink és halálfélelmünk közepette. A Holm-féle apokrifok Jézus elfogatásának és kereszthalálának mellékalakjait állítják a történetek középpontjába, amelyek során a Megváltó mindvégig hiányként

tűnik fel, érezhető, hogy az események miatta alakulnak úgy, ahogy, ám a JÚDÁS-ban a két alak ellenpontozása és a MALKUS párhuzamos szenvedéstörténete olyan erős átértelmezéseket terem, amelyek épp Jézus kivételességét, isteni attribútumait, alakjának szentségét aknázzák alá, A SÍRÁSÓ története pedig a feltámadás deszakralizálását végzi el nemcsak a sírok átrendezésével, hanem az Emmauszba igyekvő öreg sírásó alakjával is.

A JÉZUS-MANÖKENEK térsz a középkori legenda-irodalommal, trubadúrköltéssel, szent szerelemmel és önfeláldozással és a középkori képzőművészet szentségével bánik szubverzív módon. Nemcsak a szövegahagyomány kanonikus mivolta, a fiktív foszló trubadúrköltők alakja kerül „bajba” Darvasi szövegeiben, hanem mind a keleti, mind a nyugati kereszténység ikonográfiája is. A ciklus darabjai a (transzcendens tartalom) megtestesülés(e), alakot öltés(e) mellett és vele szoros összefüggésben a szöveg, az írás, az ábrázolás kérdéseit is színre viszik, hol párhuzamosan, hol ellentétesen reflektálva a KÍNA VISSZATÉR-egység műveire.

A HOLM-FÉLE ELŐADÁS darabjai a kötet legerősebb, a Jézust imitáló manökenek változatos, egymással is párbeszédbe lépő, egymást kiegészítő és kioltó alakjai – és történeteik – a kötet legérdekesebb írásai. E két ciklushoz viszonyítva A SZOMSZÉD HALÁLA zárórész jóval gyengébb, cikluson belül is szerteágazó darabokkal bír, a vegyes történetek ismét modern környezetben (jelenben) játszódnak, abszurd helyzeteket, szürreális víziókat bontanak ki, ciklussá formálásukat leginkább ez a szemléleti-poétikai vonás indokolja. Tematikusan jól illeszkednek a halál egzisztenciális tragikumát elimináló, a halál misztériumát új fénytörésekben megmutató kötetegészhez, de kidolgozásuk nem mindig találja meg a megfelelő arányokat. Számomra ilyen darabnak tűnik A NAGY HULLAKERESŐ VERSENY, amely Örkény „RÓZSAKLÁLLÍTÁS”-ának *halálos* dokumentumfilmjét a mai médiavivathoz hangolva realityműfajba írja tovább némi Parti Nagy-os-tubicázós beütéssel. A HOLM-FÉLE ELŐADÁS az azonos című korábbi ciklussal lép metaleptikus játékba, de a már-már kötelező sírásás sem marad el; a kötetben egyetlen ilyen (határátlépős) dobás azonban szervesen kóvályog a Darvasi-próza más poétikai jegyei közt. A TANÁCSOK KUTYATARTÓKNAK ÉS A SZOMSZÉDOM HALÁLA egy-egy élethelyzetet visz ad absurdum,

meltek közül az utóbbi a gyűlölt szomszéd alakjával s a sorsok, szerepek felcserélhetőségének kérdésével A FESZTŐ ÉS A SZOMSZÉDJA, sőt az ÁRULÁS című történetre is reflektál.

(Harmadik: egy kis csákányozás.) Darvasi történetei, ahogy ezt már a korábbi elbeszéléseiben, regényeiben is megszokhattuk, gyakran számolják fel a ráció működését, a valóságosság és az ok-okozati viszonyok helyett csodaszzerű elemek, józan ésszel felfoghatatlan és megmagyarázhatatlan események, jelenségek vezetnek előre a cselekményeket. A racionalitásnak ez a kisiklatása akár a mitikus, mágikus, akár a szürreális, abszurd felé is irányt vehet, de akár kínai koanok formájában is megmutatkozhat, mindenesetre úgy tűnik, hogy egy másfajta – az értelemmel, értelmezéssel, önreflexióval – a jelenléttel és a jelentéskultúra egészével szembe forduló világtapasztalásra, világelsajátításra hívja fel az olvasó figyelmét: a jelenlétre.¹ A jelenléttapasztalatok gyakran az érzékeléshez, érzékeléshez, a testi tapasztalatokhoz, a pillanathoz és a térhez – térben léthez – kapcsolódnak, ezért sokszor nem könnyű verbalizálni őket, főként utólag, a logika, az érvek keretei közé szorítva. Darvasi szövegei, történetei, meglátásom szerint, a jelenléttel, az élmény megtapasztalását, megélését helyezik előtérbe, ugyanakkor a szerző érzékeli, érzékelteti e másfajta világelsajátítás, a jelenléttel ábrázolásának alapvető buktatóit, kvázi lehetetlenségét, épp a nyelvi közvetítés problematikussága miatt. Ezért az alkotó egyfelől kénytelen átugrani az elbeszélői – felszínen tartott – nyelvi reflexivitás kérdéseit, eszköztárát, s használni a nyelvet, a szavakat a maguk szép elevenségében és transzparenciájában a történet és hangulat kidolgozása érdekében. Ennek ellenére a nyelv időnként mégis túlbujánzik önmagán a gyönyör, a negédeség és a giccs határain pilinckázva, ám mindezt akár a nyelv(iség) érzéki jelenléteket is érthetjük. Ugyanakkor az elmondott történeteknek mégis roppant kitüntetett terepe az írás és az írott kultúra: az írásnak az ember(iség) életében betöltött szerepe, az írás sorsfordító,

¹ A jelentéskultúra, jelenléttel, jelenléttelkultúra fogalmakat Gumbrecht A JELENLÉT ELŐÁLLÍTÁSA című műve alapján használom. Hans Ulrich Gumbrecht: A JELENLÉT ELŐÁLLÍTÁSA, AMIT A JELENLÉT NEM KÖZVETÍT. Ráció, 2010.

éltető és pusztító „mágiája”, továbbá tágabban a művészet ontológiai, reprezentációelméleti, társadalmi státusza.

A szó és írás elvetésének legszélsőségesebb története Júdásé, aki kézügyességével, gyakorlati érzékével túléli a verbalitás magas fokán ígét hirdető Krisztust, és végül visszatér családjához. Júdás félelmetesen tartja az írástudást, a megtett út cipőtalppergamenre rótt történetét pedig kinnak és fájdalomnak. „*Ő nem tudott írni. Gyakran kapta magát, hogy kezdi átlátni az írásjelek összefüggéseinek első pillantásra oly bonyolultnak látszó rendszerét, ám amikor érezte, hogy a figyelme veszélyes területre téved, lehunyta a szemét, és igyekezett érzékelhető dolgokra gondolni.*” Júdás írással kapcsolatos eszmefuttatásai mintha a platóni–derridai leckét mondanák fel: „[a]ki ír, másképpen emlékszik, mint ahogyan az ember számára szabadna. Aki ír, kiengedi lelkét a testéből, hová pedig annak tartoznia illene a halála pillanatáig”, s eljut egészen a hermeneutikának, az értelmezés tudományának kritikájáig: „[a]rra gondolt, hogy az írás csupán a javításokat korrigálja, de nem javít. Aztán a javítások újabb javításokra várnak, a magyarázatok újabb magyarázatokra, miközben a lényeg mind távolabbra kerül tőlünk. Ha beszél ezekről a gondolatairól, pogánynak kiáltják ki a Tóra-magyarázók vagy az írástudók. Soha nem mondta ki nyíltan a véleményét, mert mindig is a kezében bízott”. A FERNANDO ASAHAR TÖKÉLETES ÉLÉTÉ-ben az írás levetkezi a valósággal párhuzamosan létező, arra reflektáló másodlagos pozícióját; a leírt események jelenvalóvá válnak, a képzelet, a fikció felszabadító teremtése és a befogadó tét nélküli belehelyezkedése helyett a leírtak érzéki tapasztalásának, közvetlen átélésének kényszere működik, írás és valóság nem egymás mellett (vagy után) létezik, hanem a kettő egy és ugyanaz. A kizárólag költemények – szavak, írások – által éltetett platói szent szerelem éteri tisztaságát, a távolság és elérhetetlenség középkori ideáját odahagyva Jaufre Rudel lovagköltő is végül a jelenlétet, a tét leküzdését és a közelséget választja, ennek ellenére mégsem neki, hanem dadogós szolgájának adatik meg a testi beteljesülés tapasztalata, ami meglehetősen távol áll a költeményekben elképzelt nőal és a festett portré tökéletessége alapján várt gyönyörtől.

Az életmű korábbi szakaszából ismert kínai koanok visszatérése pedig azért válik indokolttá, mert a kötet szövegeinek íráshoz, szövegha-

gyományhoz, értelmezéshez kapcsolódó rendkívül sokoldalúan megvilágított kérdéskörét egy lényeges aspektussal bővíti. A hagyomány szerint többféle műfajváltozatból formálódó koanok bár nem szakadnak el az írásbeliségtől, a racionális érvelést, intellektuális rejtvényt minden esetben felülíró bölcselkedés dialógusait hordozzák Darvasinál, amelyekben maga a párbeszéd és a probléma körüljárása, megélése jóval fontosabb, mint a megfelelő magyarázat megadása. Lényege szerint a zenben a koan célja a felfogás más dimenziójának felismer(tet)ése, a mester megfosztja tanítványát a gondolkodás és érvelés képességétől, kimeríti őt, hogy lehetővé tegye a spontán felismerési reakciót; s mindez arra szolgál, hogy a tanítvány rádöbbenjen, tudása alkalmatlan a lét alapvető problémáinak megoldására, sőt felismerésére is. A Csin Akadémia feljegyzései az elbeszélések megszakításaként, közbevetéseként – és nem azoktól elválasztva, mint A LOJANGI KUTYAVADÁSZOK-ban – egy másfajta gondolkodásmód bevetését, betörését mutatja meg.

A történetek nemcsak az írásra és a keresztény, nyugat-európai szöveg-hagyomány értelmezéstörténetére, értelmezhetőségére és egyáltalán a jelentéskultúra mindenhatóságára kérdeznek rá, miközben természetesen képtelenek – és nem is szándékuk – teljes mértékben elszakadni ettől a hagyománytól, hanem, ahogy már jeleztem, lépten-nyomon a jelenlétre, a dolgok érzéki megélésére, tapasztalására irányítják a befogadó figyelmét. Ennek egyik vonulata a Jézus-hasonmások, -ellenpontok, Jézushoz kapcsolódó attribútumok, tárgyak intenzív jelenléte, mindez a már címével is megerősített JÉZUS-MANÖKENEK-ciklusban válik explicit törekvéssé. Krisztus jelenlétvé tétele, jelenlétének tapasztalása a középkori és később a katolikus és ortodox egyház legfontosabb rituáléjában, az Eucharisztia szentségében ismétlődik meg. E felfogás szerint az eucharisztia, ol-társiszlenség bemutatása valódi áldozati cselekmény, amely Krisztus térben és időben távoli keresztáldozatát a jelenben – vérontás nélkül – jeleníti meg, így a szentmise nemcsak rá való emlékezés vagy szimbolikus felidézés (ahogy a protestáns teológia tartja), hanem *repraesentatio*, vagyis tényleges megjelenítés. A tridentini zsinat állásfoglalása szerint Jézus az Eucharisztiaiban valóban, valószínűsítően és lényegileg (*substantialiter*) van jelen. A VÁNDORLÓ SÍROK történetei Jézus

jelenlővé tételére, megtestesítésére koncentrálnak, bár teste és vére nem az utolsó vacsora kenyér és bor akcidenceinek „színe alatt” van jelen, hanem emberi alakváltozataiban. Darvasi eucharisztiaja azonban éppen a szentség, a szakralitás megingatására irányul, szövegeiben Krisztus földi jelenlétére, testi szenvedéseire, kereszthalálára helyeződik a hangsúly, hiszen az éppen jelenlővének a tapasztalása csupán ennek bizonyosságát, belátását igazolja. Ugyanakkor, az erőteljes rákérdezés ellenére sem zárja ki az irracionális, a transzcendens lehetőségét, hiszen a motívumok, alakok, a történetek szimbolikája nem választja el egymástól az anyagi jelölőt és az anyagtalant jelentést, hanem, hasonlóan az arisztotelészi jelfogalomhoz, a kettőt – érzékelhető formát és szubsztanciát – elválaszthatatlan egységként kezeli, s talán ez is hozzájárul e próza mágikusságának jellemrajzához, a valóságos mindig magában hordozza a lényegit, a felfoghatatlant, a csodást is.

Az arányok azonban átbillennek: a szereplőkben (újra) testet öltő Jézus-alak többnyire nélkülözi az istenfia, szent, spirituális vonásokat. A deszakralizálás nem csak a Jézus-mások kapcsán (JÚDÁS, A SÍRÁSÓ, RICARDO DE CRUZ VÁNDORLÓ SÍRJA, A BOROMIROK) kap jelentőséget, de a SZEGÉNY HENRIK és a JAUFRE RUDEL is éppen a középkori legendairódalom, lovagköltészet elszentségtelenítésével válik lecsupaszítottan testivé, kiforgatottá. A manöken szó eredetileg fej (és végtagok) nélküli – élettelen – próbababát jelent, de a ma általánosan ismert jelentése is egy – csupán – hordozó formára, viselő testre vonatkozik. Darvasi azonban éppen a manökenfigurát legerőteljesebben kibontó PEPPÓ, A JÉZUS-MANÖKEN című elbeszélésében hagyja nyitva a lehetőséget a csoda, misztikum előtt. A fiú furcsasága, különlegessége nem kap magyarázatot, értelmezést, ám a festő már a Jézus-modell kiválasztásakor meglátja benne a testi hasonlóságon túlmutató többletet, s a fiú a modellt állás közből újraélti Jézus pusztabeli szenvedéseit, a Sátán kísértéseit, amelyek valójában éppen a megtestesüléssel együtt járó gyengeségből következnek, s inkább a csábítás felismerése és a kísértésnek való ellenállás sejtet isteni erőket. Viszont az elbeszélésben a szerepek is felcserélődnek, Peppo spontán csendéleteket rendez be az éppen kézre eső tárgyakból, hulladékokból, amelyeket aztán senki nem fest meg, Jacinto, a festő pedig kereszthalált hal a

herceg által, testét befalazzák, tanítványai pedig sebesen megfestik a megfeszített Jézus jól ismert kompozícióját. Művész, modell és az elkészült kép (Jézus) szoros és több irányban átforgatható viszonyára utal az elbeszélés zárómondata is: „*akárki megerősíthette, hogy a Megváltó Peppóra hasonlított*”.

A jelenlétkultúra uralkodó önreferenciája tehát a test, ami a kozmosz vagy az isteni teremtés része, az ember az őt körülvevő világba úgy akar besorolódni, hogy beírja, bevési magát – vagyis testét – a kozmológia ritmusába.² E szemléletben, ahogy a világ dolgainak, a testnek is van önálló benső jelentése, nem csak az értelmezés nyújtotta jelentés. Ezért a test pusztulása, halála egyben a jelentés elvesztése is. A halál aktusának eredendő agressziója, hiszen mindig egy addig folytonosnak a megszakítását jelenti, ezt a benső jelentést is markánsan szünteti meg. A lét és nemlét közti radikális váltás traumája miatt a halál és a test feltámadásának kérdései érthetően hangsúlyossá válnak, különösen a felvilágosodás előtti korszakokban, amelyek a lélek testtől való különválasztottságát a rituális és művészeti gyakorlatok szerint mégis a megtestesülésre, anyagi formára, ábrázolásra vezetik vissza, főleg, hogy a jelenlét épp az idődimenziókat – a reflexió lehetőségét – szorítja háttérbe, számolja fel, és a tér válik uralkodóvá a megtestesüléssel és testi interakciókkal szoros összefüggésben. A VÁNDORLÓ SÍROK szövegei a test jelenlétére fókuszálnak, szép és beteg testek sokasága, lepra, szifilisz, szüntelenül vérző sebek, levágott ujjak, kezek mint stigmák, kitömött kutyák és az olvasó szeme előtt meghaló testek saját naturális jelenlétükkel/ben önnön jelentésüket is hordozzák; a szövegeken, mint testet őrző sírokon, végigvándorol a test, a test halála és a feltámadás képzelensége. Az emberi testtel való szerteágazó bánásmódok szintén a jelenlét, tapasztalás nem kifejezetten racionális, intellektuális formáira hívják fel a figyelmet. Gumbrecht tipológiájában a világ elsajátításának legalapvetőbb, legelemibb és a jelenléthez legszorosabban kötődő formája a dolgok megevése, bekebelezése. Ennek az alapvető módnak, az abszolút eggyé válásnak az ábrázolása általában erős reflexiók

² Vö. Gumbrecht: i. m. 70.

kíséretében és negatív kontextusokban az ember állatias ösztöneinek megmutatásaként tűnik fel a művészetben. Darvasi VIRÁGZABÁLÓK című regénye megfordítja az előjeleket, s a vil/rág bekebelezését emeli művének fő motívumává, a kozmikus, mitikus hangoltságú narrációs szint inkább pozitívan gyönyörre formált, mintsem undort keltő, visszataszító. Talán a VIRÁGZABÁLÓK-nak ez az egyértelmű eljárása is bizonyítja, hogy nem túl nagy tévedés Darvasi prózáját a jelenlétkultúrára hangolva tárgyalni. A VÁNDORLÓ SÍROK a világ elsajátításának másik formáját, a behatolást helyezi előtérbe: a testi érintkezés a szexualitás, agresszió, gyilkosság formáiként van jelen a történetekben, a testekkel, dolgokkal való egyesülés ideiglenes, s épp ezért újabb vágyakat és reflexiókat szül. A vágy, ami a másik legyűrésére irányul, szoros összefüggésben van a halállal: a mulandó egyesülést örökké tartóvá tenni, ebben rejlik szexualitás, halál (és halálvágy) elválaszthatatlansága. Számos történet érinti ezt az összefüggést, kiegészülve a testi leszámolás (párba) motívumával, amely a vágy tárgya (teste) előtt tisztítja meg a terepet; az ÁRULÁS még lehetlenyi finomsággal, ám a SZEGÉNY HENRIK, JAUFRE RÚDEL és a RICARDO DE CRUZ VÁNDORLÓ SÍRJA című darabok középkori, archaikus közegébe kiválóan illeszkedik a (testi) szerelem, a vágy és a halálos beteljesülés kontextusa. A kötet záróciklusának szinte mindegyik története továbbmozgatja, több irányba írja a test és halál témáját, A SZOMSZÉDOM HALÁLA kötetzáró írás szerelemföltétele pedig ebből a szempontból kifejezetten a kötet eleji ÁRULÁS-sal nyit párbeszédet. De a behatolás, beavatkozás nem torpan meg a testek érintkezésének szintjén, nemcsak a halál avatkozik bele az életbe, az élet a halálba és az élet a művészetbe (például TÜNDERDOMB), hanem a művészet, műalkotás szintén behatol az életbe (és a halálba), a léirt szó testet ölt és elevenné válik a valóságban, nem véletlenül sűrűsödik pantokrátorrá ('mindenható') Fernando Asahar alakja a börtönben, s a bolgár kereskedők (A BOROMIROK) is négyujjú – tökéletlen – pantokrátorképmásukkal próbálják a mindenség uraként befolyásolni a kis falu életét. Darvasi prózavilágában a freskók eseményei, az ikonográfia jól ismert beállításai életre kelnek, újrajátszódnak például a XVII. században (PEPPO, A JÉZUS-MANÖKEN).

A tér és a halál összefüggéséhez adalékként szolgál, hogy a halál a testet két létlehetőségével

szembesíti: az élettelséggel és a mozdulatlan-sággal.³ Darvasi azonban ebben is megfordítja a bevált, megszokott előjeleket. A HOLM-FÉLE ELŐADÁS-ban az elbeszélőt a futó mozgása irritálja, s a mozdulatok visszafogottságában, a mozdulatlan-ságban lát egyfajta boldogságot, megnyugvást, letisztultságot: „*Csak a boldog emberek viselkedése ilyen magától értetődő. Ők bírnak azzal a képességgel, hogy a mozdulatok rettenetes kavalkádjából minden fölöslegességet kiiktassanak. Arra gondoltam, a boldogság az, ha nincs felesleges mozdulat.*” A szöveg folytatása ismételten a kereszténység ábrázolásmódját kezdi ki („*Betértem néhány napja a közeli templomba. S ahogy bámulom a falakat, örjítő nyugtalanság fogott el a rengeteg mozdulattól, az evangélikus jelenetek pompázatos sokaságától, ahogy szenvedtek a szentek, haldokoltak, sírtak, gyászoltak, tanítottak, beszéltek, az ég felé sikoltottak, vagy fájdalomtól eltorzult arccal, a testükön megnyíló sebre mutattak*”), és az eleven testek szenvedő mozgásának „szemlélése” közben azt se feledjük, hogy A HOLM-FÉLE ELŐADÁS a korábbi, Krisztus-történeteket átiró ciklusnak is a címe, s az elbeszélés időről időre megteszi a szükséges határátlépéseket, és visszautal a ciklus darabjaira, de önmaga előadás mivoltára is szüntelenül reflektál; az elbeszélés szereplői a futó figyelése és a taxival való furikázás (mozgás) közben saját élelteveiket adják elő egymásnak. Paul a maga taxisoőr módján a saját jelenlétesztétikáját fejt ki: „*ő csupán jól akarja magát érezni. Nem akarja, hogy levágják a fülét vagy az orrát és megerőszakolják, hogy különösképpen tiszteljék vagy szeressék, nem akar gátör vagy traktoros lenni, sem pedig tudós vagy szent, nem akar szeretőket, lényegesen több pénzt, nem akar több hitet és reményt, csak jól akarja magát érezni. Nem akarja, hogy a feleségének jobb vagy rosszabb legyen, csak jól akarja magát érezni. És ez azt is jelenti, hogy nem akarja magát rosszul érezni.*”

A kötet egészét azonban nem lehet a Paul-féle létfelfogás irányába leegyszerűsíteni, sőt, a jelenlétkultúra, a világ elsajátításának megélésközpontú erővonala mindössze a Darvasi-próza alapállását, létszemléleti talapzatát mutathatják meg. A bekebelezésen és behatoláson túl a világ elsajátításának szellemibb, spirituálisabb módja a misztika,⁴ amelyben a világ vagy

³ Vö. Széplaky Gerda: A HALOTT TEST GRAMMATIKÁJA. Helikon, 2011/1–2. 151.

⁴ Vö. Gumbrecht: i. m. 74.

a másik fizikai jelenléte még érezhető, de objektíven nem vezethető vissza érzékelésre vagy testi tapasztalatra. A világsajtótítás jelentéskultúrához eső legközelebbi módja az értelmezés és a kommunikáció. A VÁNDORLÓ SÍROK és minden olyan alkotó (művészi) tevékenység, mely közvetítő közeggel kénytelen dolgozni, melyeknek transzparenciájára is legfeljebb csak törekedni lehet, nem mentesülhet az intellektuális, reflexív, értelmező eljárások és megoldások alól. Darvasi elbeszélései pedig szinte kivétel nélkül a felszínen mozgatják, játékba hozzák az írás, műalkotás, reprezentáció, szöveg- és képhagyomány kérdéseit, tudatosan válogatnak, rendeznek, vándoroltatnak motívumokat, párbeszédbe lépnek saját és mások szövegeivel, mindeközben megmutatják, hogy jól működő mítoszaink, kulturális berögződéseink, hagyománytiszteletünk, értelmezési sematizmusaink kiforgathatók, elmozdíthatók, s lehetnek a létezés megismerésének, az élet megélésének másféle módjai, útjai is.

S mindez nemcsak azért szerencsés, mert a jelentéskultúra teljes megtagadása minden bizonytalansággal tartható álláspont, értelmetlen pálfordulás lenne, különösen egy író részéről, hanem mert a jelenlétkultúra egyeduralka és ennek belátása jelen írás létrejöttének jogosságát, érvényességét is aláásná; így nem marad más hátra, mint – tetem nélkül – betemetni a verejtékkel elkészített gödröt: „*Sehol nem volt már az öregember vájta sírgödör. A kavicsos, köves földet, ahol pöntéken kapartak, elsímitották. Tökéletesen el volt egyengetve a felület.*” A szövegsírok pedig vándoroljanak csak kedvükre.

Visy Beatrix

II

CSALÓKA BŐSÉG

A VÁNDORLÓ SÍROK az egyik legjelentősebb kortárs magyar novellistiként számon tartott szerző könyve, aki egyrészt jól körülhatárolható típusok sorában mutatja meg, milyen széles lehetőségek jelennek a novella műfajában, másrészt művének tudatos felépítése révén egységes könyvet tár elénk. Éppen a kötet egységessége miatt szükséges feltenni a kérdést, vajon mit

akart elmondani a szerző a gyűjtemény egészével. „*Akkor vagy, ha hiányzol?*” – olvashatjuk a könyv hátsó borítóján. Releváns állításokat olvashatunk-e a VÁNDORLÓ SÍROK-ban létről és hiányról, vagy az elbeszélések is azon a színvonalon mozognak, mint ez a falvédőbölcességként ható vallomás? Darvasi László jó író, aki azonban túlságosan is könnyen komponál, és túl magabiztos stílusista – ezek az erényei pedig olykor elfedik, de nem ellensúlyozzák a művének gondolatiságában megmutatkozó hiányokat.

A kötet öt ciklusból áll, összesen húsz szöveget tartalmaz. A szerző nagyon világos logika szerint komponálta meg gyűjteményét. Az első ciklust három rövid darab alkotja, ezek szerkezetüket tekintve egyértelműen novelláknak tekinthetők, a könyv legtömörebb és legnagyobb feszültséget hordozó szövegei, melyekben az alapvető drámai konfliktusok a meghatározók, s melyekben nem kap lényegi szerepet a megidézett kulturális közeg. Ezután azonban – a könyv címének megfelelően – szabályos vándorlásnak lehetünk a szemtanúi, az elbeszélések kultúrákon és korokon vonulnak át. A második ciklus címe – KÍNA VISSZATÉR – utalás a szerző tíz évvel korábban megjelent novelláskötetére, A LOJANGI KUTYAVADÁSZOK-ra. A harmadik ciklus a nagypénteki-húsvéti elbeszélés alakjaihoz kapcsolódik: Júdához, Malkushoz, a sírásóhoz. A negyedik egész panorámáját nyújtja a középkori Európának, mind térben, mind időben nagy távot ölelve fel. Végül az utolsó ciklus történetei kortárs közegben játszódnak.

A kötet öt „fejezetétől” ívét többféleképpen értelmezhetjük. Mondhatjuk, hogy a nyitány jelenkori narratívájától indulva a könyv utolsó részében visszatérünk a mába. De mivel a nyitónovellák történetidejének kortárs volta nem hangsúlyos, és az első ciklus címe ÉDENKERT, a metaforikus értelemnek teret adva a könyv kronológiai szerkezetét egyirányúnak is tekinthetjük, mintha a teremtéstől jutnánk el napjainkig. Ugyanakkor a könyv első novellája, a FA helyszíne egy kert, és a könyv utolsó darabjában is fontos szerep jut egy kertnek: ez az egyezés megint csak a visszatérés gondolatát erősíti, aminek az sem mond ellent, hogy közben több írásban is találkoztunk kertekkel. A VÁNDORLÓ SÍROK egységessége annak a megoldásnak is köszönhető, hogy a szerző a harmadik, „újszövetségi” ciklusnak A HOLM-FÉLE ELŐADÁS címet adta, ez pedig megegyezik az utolsó ciklus egyik elbe-

szelészímével. Ennek az elbeszélésnek a narrátorától, a volt „előadótól” egyrészt megtudjuk, hogy barátjának, a „magántaxis” Paulnak az utasát, aki fuvar közben meghal, Holmnak hívták. Másrészt arról is értesülünk tőle, hogy ekkoriban többek között Júdásról, Malkusról meg a sírásóról tartott előadásokat. („*Ez volt az első vérontás Jézus érdekében, egy fül, erről a fülről beszéltem a hallgatóságunk.*” [291.] Stb.) Azt nem gondolhatjuk, hogy A HOLM-FÉLE ELŐADÁS című ciklusban szereplő három elbeszélés a szövegek fiktív világában azonos volna az említett előadásokkal – stilisztikai-szerkezeti szempontból nem tekinthetők előadásnak –, az viszont bizonyos, hogy Darvasi eljárása meglehetősen direkt módon világít rá arra, hogy a kötetben jelentős szerepe van a motívumok vándorlásának.

Olykor ez egészen konkrét formában jelentkezik. A TÜNDÉRDOMB című, kínai tematikájú elbeszélésben olvassuk a következő sorokat: „*A művészt, aki szencseni agyagból formázta ki Csung, más néven Szépvihar hadúr hősi tettét, a kiütemítés után néhány nap múlva oroszánokkal falatták föl. [...] A szencseni agyagot megátkozták, ki tudja már, miféle sérelem miatt.*” (50.) Ezek a mondatok egyértelműen utalnak a „kínai” ciklus második darabjára, A SZENCSENI AGYAG ÁTKA című novellára, mely éppen a TÜNDÉRDOMB előtt helyezkedik el a kötetben. A szobrász oroszánok általi széttépetése az „eredeti” történet befejezéséhez képest alternatívát jelent: ott, mint látni fogjuk, élet és művészet vonatkozásában nyert értelmet a szobrász halála, itt pedig, az elbeszélés alapkérdéseinek megfelelően, a hatalmi konfigurációk és az erőszak kerülnek előtérbe. Ezt az átírást mint a hagyomány képlekenységéről tanúskodó és a fikcióteremtés szabadságát példázó gesztust értelmezhetjük, s mivel könnyen felismerhető, talán az olvasó komfortérzetét is szolgálja hivatott. Eredetinek persze nem mondható Darvasi megoldása, és komoly jelentéspotenciál sem rejlik benne; ugyanez érvényes a fentebb látott játékra Holmmal és Júdásékkal.

Jobban működnek a kevésbé konkrét motívus egyezések, melyek mögött nem egy puszta ötlet húzódik meg, hanem amelyek a VÁNDORLÓ SÍROK strukturális-motívus alapsémájából következnek. Ahogy láttuk, a kötet első és utolsó darabjában is fontos szerep jut a kertnek mint helyszínnak; ennél azonban fontosabb a közös cselekményelem: az önakasztás. A halottakban való bővelkedés egyaránt lényeges momentu-

ma az ÁRULÁS-nak (az első ciklusban) és A NAGY HULLAKERESŐ VERSENY-nek (ez az utolsó ciklus második darabja).

A novellagyűjtemény legfontosabb motívuma azonban a könyv címét is adó RICARDO DE CRUZ VÁNDORLÓ SÍRJA felől érthető meg. Ennek az elbeszélésnek következő az alapszituációja: Sebastian de Cruz féltékenységből párbajban megöli fivérét, akinek a sírja követi őt és feleségét egészen addig, míg végül saját nevét vésetti a sírkerezsztre. A szöveg eredetileg a *Lettre* 2004. tavaszi számában jelent meg LEVÉL TOLEDÓBA címen, ott a következő volt a zárlata: „*Azt suttogta a filembe Sebastian de Cruz, miközben szorosán ölelt, és a tulajdon sírját bámulta, hogy végre megtudta, mi a boldogság, csak éppen már beszélni nem akar róla. Én pedig arra gondoltam, atyám, hogy az ember, akit mindig is szerettem, feltámadt végül. Érti, atyám? Él!*” (<http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre52/darvasi.htm>.) Darvasi László a kötetben új befejezést írt: „*Atyám, fejezi be Isabel az utolsó levelét, nem tudok Önnek mást mondani, mint hogy vádolja be és fogassa el a világot, ha a sírok kényük és kedvük szerint járhatnak az élők után benne.*” (197. A kötetben „*minthogy*” szerepel, melynek jelentése ’mivel’; a nyilvánvaló sajtóhibát javítottam.) A spanyol inkvizíció korában élő női elbeszélő/levélíró elragadtatottságának foka mindkét szövegváltozatban azonos, iránya azonban nagyon is különböző; az új variáns sokkal inkább megfelel a könyv alapszólamának.

A halál és a sír tematizálása ugyanis léptenyomon jelen van a VÁNDORLÓ SÍROK-ban – és a halottak eltemetése sohasem mutatkozik problémának nélkülinek. Az ÁRULÁS című horrornovella főszereplői „*olyan korban születtek, amikor nem lehetett minden elhunytat eltemetni.*” (12.) A pár folyton halottakkal találkozik, idegenekkel és a sajátjaikkal, akik egykor velük együtt érkeztek/költöztek lakhelyükre. A férfi megígéri a nőnek, hogy soha nem fog meghalni, aztán mégis eltávozik az élők sorából – de úgy, hogy jelen marad holtként, és ő ás sírt, melybe belehelyezi a nő szinte súlytalan testét. „*És aztán úgy kötözött, mint aki soha nem élt.*” (16.) A TÜNDÉRDOMB című „kínai” elbeszélés cselekményének fontos eleme a kivégzés, a szövegbe beillesztett, Lao Szuról – A LOJANGI KUTYAVADÁSOK-ból már ismert bölcsről – szóló betétek pedig több oldalról járják körül a tömegsír filozófiai problematikáját. Az ehhez hasonló, zárt és zárványszerű, gnomikus mondatokra kihegyezett gondolatfuta-

mok általában erőltetettnek hatnak Darvasinál, most sincs ez másként. Többek között arról értesülünk a bölcstől: tudjuk, hogy mi *volt*, sejtjük, hogy mi *lesz* a tömegsír helyén – csak arról nem lehet ismeretünk, hogy „most *mi van ott*”. (64.) Mindenesetre ha a sírmotívum korokon és kultúrákon átívelő, revüszerű variálásának részeként tekintünk ezekre a szöveghelyekre, szerepeltetésük nem látszik indokolatlannak. Izgalmasabb az evangéliumok elbeszéléséhez kapcsolódó A SÍRÁSÓ. Ennek címszereplője professzionális fokon űzi mesterségét, és rendkívül csalódott, amikor a Jézust gyászoló halottas menet tagjai közlik vele, mégsem az általa ásott sírba, hanem egy barlangba helyezik a holttestet. „*Na, nem, ezt nem lehet, ilyen önkényesen nem lehet!, toporgott az öregember, a fiú arra gondolt, mindjárt nekik ugrik, és elragadja tőlük a tetemet. És gyorsan a gödrébe ássa.*” (114.) Az „apokrif” novella sejtelmes befejezése a racionalizálás jegyében áll: a szöveg sugallata szerint lehetséges, hogy az öreg sírásó valóban ellopta Jézus testét, hogy a maga ásta sírgödörbe temesse; mivel tökéletesen dolgozott, el tudta egyengetni úgy a földfelületet, hogy ne lehessen észrevenni semmit a munkából. Itt a motívum nem filozofikus gondolatok explicit megfogalmazásában ölt testet, hanem a hagyományhoz való szupplementív és egyszerre szubverzív viszonyulás példája. Halál, sír, jelenlét és hiány nem fogalmi síkon, hanem a narratíva mozgatóiként játszanak fontos szerepet a novellában, mely elsősorban nem is ezért, hanem az öntudatos és szenvedélyes figura rajza miatt érdekes.

A világ élők és halottak megkülönböztetésén is alapuló struktúrája rendre megbomlik a VÁNDORLÓ SÍROK lapjain. A HOLM-FÉLE ELŐADÁS abszurd történetében a taxis megérkezik útközben elhunyt utasával, Holmmal a bemondott címre, ahol az/egy élő Holmmal kell szembesülnie: „*Holm ugyanolyan volt, mint a kocsijában a halott tag, csakhogy ez a Holm élt. Csakhogy ha van két Holm, jóllehet az egyik él, a másik meg nem, akkor simán lehet több is.*” (299. Egy vesszőhibát javítottam.) Ahogy a RICARDO DE CRUZ VÁNDORLÓ SÍRJA esetében, itt is jelentős különbségeket figyelhetünk meg a szöveg eredeti folyóiratközlése és a mostani változat között. A *Jelenkor* 2006/9. számában megjelent szövegben Holm felesége azt mondja a taxinak a hullára mutatva, *ő volt a férje* – majd a házból kijövő férfi felé fordulva közli, *most ő a férje*. A kötetben viszont azt állít-

ja, nem ismeri az „utast”, ami az élő-holt, azonos-másik relációinak teljesen más logikájú megközelítését implikálja. A „vándorló sír” motívuma ebben az elbeszélésben úgy jelenik meg, hogy a taxis temeti el utasát – a határban, ingovány szélén –, később azonban ki akarja ásni, mert meg van győződve róla, hogy él; Holm esetében azonban nem beszélhetünk hiányzó holttestről. Az élőholtak motívumának abszurditása humorral ötvöződik a TANÁCSOK KUTYATARTÓKNAK című novellában, melynek szereplői kitömött kutyáikkal bánnak úgy, mintha azok még élnének: „– *Berta, Berta, hát nem úgy viselkedünk, mint egy temetőben?! Vigyük sétálni őket! | Kivitték Burkust és Pincsit a hófödte parkba, a bokrok mellé, a hóba állították őket. [...] Ő meg már Pincsinek is dobta a labdát. | – Pincsi! Pincsi! | – Ügyes vagy, Pincsi! | Aztán bejöttek, és melegedtek, az asszony teát rakott föl, a kutyákat a radiátor mellé állították, száradjon meg a lábuk. Pincsi hasa átázott.*” (287.)

Ezekből a példákól is látszik egyrészt a könyv anyagának gazdagsága, másrészt pedig az, hogy az elbeszéléseket újra és újra a megbomlott harmónia és az irracionális működteti. Igaz ez a kötet nyitónovellájára, a FÁ-ra is, melyről nem sokkal megjelenése után igen határozott vélemények láttak napvilágot az irodalmi közbeszéd virtuális terein: többen remekműnek kiáltották ki, de volt, aki úgy vélte, hogy a szöveg vége „*sokatmondó semmitmondásba*” torkollik. Azt hiszem, nem megalapozatlan az utóbbi ítélet. Az alig ötoldalas mű rendkívüli hatást gyakorol az olvasóra, ami minden bizonnyal annak köszönhető, hogy a szöveg minimalista visszafogottsága összhangban áll egzisztenciális sűrítettségével. A novella fabulája egyszerű: a nő azt kéri a férfitől, vágjon ki egy bizonyos fát a kertben, a férfi ezt többszöri kérlelés ellenére sem teszi meg, végül a nő felakasztja magát a fára. A novella etikai dilemmáját úgy lehetne összefoglalni, hogy a feltétlen szeretet jegyében vajon meg kell-e tenni bármit a másik kedvéért, azt is, ami értelmetlen vagy annak látszik. A szituációt bonyolítja a téboly; már a történet elején, amikor a nő az étellel játszik, világos, hogy megbomlott vagy megbomlóban van az elméje, ezt azonban a férfi mintha nem akarná észrevenni. Van egy narratív elem, mely, azt hiszem, túlságosan megterheli a művet. A nő órát ajándékoz a férfinak, mely nem jár, de, mint a nő mondja, „*nemsokára*” működni fog. Ez a titokzatosko-

dó, ezoterikus hozzáállás, úgy tűnik, nem korlátozódik a nőre, hanem pozíciójánál fogva mint-ha az elbeszélés logikájának is meghatározó eleme volna. Amikor a férfi a történet végén bemegy a házba, hogy megnézze, jár-e az óra, úgy érezzük, nemcsak ő gondolja ezt komolyan, hanem az implicit elbeszélő is, más szóval, mint-ha az irracionálisnak ez a foka megfelelné a mű világgképének. Ha ez így van, akkor azt kell mondanunk, a szöveg nemcsak ábrázolja az irracionálisítást, hanem azonosul is vele. Alighanem ezen a ponton múlik, hogy nem remekműnek, hanem – a kötet legtöbb darabjához hasonlóan – filozófiailag sekélyesnek, átgondolatlanak érezzük a FÁ-t.

Az ésszerűségnek és a tapasztalatiságnak a kikapcsolása meghatározó a könyvnek a halál/sír-motívum melletti másik nagy témájában is. Darvasi László több novellában tárgyalja élet és művészet viszonyát; mindaz, amit e kérdéstről a kötetben olvashatunk, többnyire meglehetősen triviális. A FESTŐ ÉS A SZOMSZÉDJÁ pereskedésről szól, melyet „a szomszéd kertje” motívumot ábrázoló kép szokatlanul nagy finánciális sikerre vált ki. A SZENCSENI AGYAG ÁTRÁ-ban az átok sújtotta matériából készített, a politikai viszonyokra reflektáló szobrok maguktól megváltoztatják alakjukat: „A híres tábornokok és hős katonák bestiákká váltak. Szörnyek birodalma lett az egész ország.” (41.) A szobrász saját magát is megformázza agyagból, hogy aztán ő maga is szoborrá váljék, és ne lehessen különbséget tenni a két élettelen szobrászszobor között. Ugyanez a gondolat – egy személy műalkotásá válása – van meglebegtetve A BOROMIROK végén, ahol a Pantokrátor (Darvasinál: Pantokrator) négy ujjal int az ikonon, miközben a fiatalember, akinek egyik ujját leharapta egy mókus, feltehetőleg meghalt. A PEPPO, A JÉZUS-MANÖKEN című elbeszélésben nem ilyen közvetlen az átlépés valóság és művészet között; itt szerepet kap az alkotás és a szenvedés-áldozat közötti összefüggés is. Szerkesztésmódja – időkezelése – révén kiemelkedik a „művészet és valóság” problematikán alapuló darabok közül a FERNANDO ASAHAR TÖKÉLETES ÉLETE, de alapötlete, hogy mindaz, amit Asahar megírt, hamarosan valóban bekövetkezett, nem túlságosan magasröptű. A kötet utolsó darabja, A SZOMSZÉDOM HALÁLA élet és irodalom viszonyát poénszerű zárlatában tematizálja. A történet énelbeszélője meg akarja ölni a szomszédját, de mire átér hozzá, az már fel-

akasztotta magát, a rendőrök pedig megtalálták nála *A szomszédom halála* címen íródó könyvének kéziratát. Itt tehát khiasztikus cserét figyelhetünk meg valóság és fikció, halott és gyilkos között. „Mert ha folytatom, ha továbbírom ezt a könyvet...” – így kezdődik a novella utolsó mondata. (323.) Ez a mondat egyben a VÁNDORLÓ SÍROK befejezése is; nem a legszofisztikáltabb megoldás, hogy a szerző ilyen direkt módon teremti kapcsolatot a fiktív történet egy eleme és a könyv lezárása között.

Darvasi erőssége az atmoszférateremtés; a szerző tudja, hogy milyen konstitutív és dekoratív elemekből kell összeállítania egy világot. Bár a „kínai” novellák dinamikája például nem éppen lenyűgöző, azt azonban elhisszük olvasás közben, hogy genuin kínai közegben vagyunk. Olvasmányosságuk miatt a „kínaiaknál” jobban működnek a bibliai és a középkori történetek. Olykor persze előfordulnak apró megbicsaklások a szövegek felszínén. Nem illeszkedik a JUDÁS szövegébe a „különösebb filozófiai megfontolás nélkül” megfogalmazás (73.), A SÍRÁSÓ-ban zavaró „a szar, terméketlen földet” fordulat (107.), a FERNANDO ASAHAR TÖKÉLETES ÉLETÉ-ben pedig a „Contarres bácsi” elnevezés (208.). Amikor érzékiségről van szó, gyönyörörről vagy undorról, Darvasi László elemében van. Megemlíthetjük e szempontból a MALKUS-nak azt a részletét, amikor a címszereplő egy fiúval megcsókoltatja vérző fülét (94.) – vagy éppen a SZEGÉNY HENRIK című elbeszélés egészét. Néha elveti a súlykot a szerző, például a JAUFRE RUDEL tevébelezési jelenetében (143–144.).

Ha a kötetet heterogenitása felől szemléljük, A NAGY HULLAKERESŐ VERSENY ÉS A BOROMIROK alkotják leggyengébb darabjait, mégpedig a szerkezet feszességének, a narratíva feszültségének hiánya miatt – a jól sikerült novellák közül pedig a TANÁCSOK KUTYATARTÓRKNAK címűt emelném ki, mely alig több, mint egy tárca, de megfelel minden maga támasztotta követelménynek, kedves, szellemes és emlékezetes. Ha pedig a VÁNDORLÓ SÍROK egészéről akarunk valamit mondani a fentebb megfogalmazott kérdés tükrében, azt kell mondanunk, ez nem az a mű, amely gondolatilag izgalmas kérdéseket tenne fel és válaszolna meg – magas esztétikai színvonalon – létről és hiányról. Az imént idézett részlet illik Darvasi László könyvére, mely „különösebb filozófiai megfontolás nélkül” való. Ezen persze nem a „bölc gondolatok” hiányát értem, mert

azokból akad bőven a „kínai” ciklusban; hiányzik viszont az igény, hogy a gyűjtemény egésze és az elbeszélések egyenként állítsanak valami eredetit és lényegeset a világról.

Krupp József

A TÖRTÉNELEM MINT FIKCIÓ

Alfred de Vigny: *Cinq-Mars* összeesküvése
Fordította Benedek Marcell
Tarandus, 2011. 448 oldal, 3650 Ft

Sainte-Beuve – aki mindig is leereszkedően, ha ugyan nem enyhe megvetéssel beszél Alfred de Vignyról – egy évvel a költő 1863-ban bekövetkező halála után terjedelmes portrévázlattal búcsúztatja az elhunytat. Az esszé, amely a *La Revue des Deux Mondes* 1864. április 15-i számában jelent meg, Vigny Cinq-Mars című fiatalkori történelmi regényére is kitér, annál is inkább, mivel az 1826-ban megjelent műről írt fanyalgó bírálat volt a kritikus „egyik első fegyverténye”.¹ Sainte-Beuve harminchat évvel később is kitarat az 1826-os elmarasztalás mellett. „Akortájt – írja –, kezdő kritikusként, a történelemtudományban ugyanolyan tájékozatlan voltam, mint a politikában, és semmilyen elképzelésem sem volt Richelieu politikai nagyságáról, [...] de így is észrevettem, milyen harsányak a színek, elrajzoltak a jellemek és elképesztőek az anakronizmusok ebben a különösen ügyes regényben...”²

A szigorú kritika nem teljesen alaptalan, éppen csak azt téveszti szem elől, hogy a Cinq-Mars legalább annyira történelmi regény, mint amennyire *tézisregény*. Nem a múlt felidézése, elemzése és hiteles ábrázolása az elsődleges szerzői szándék, hanem egy teóriának a történelemmel való igazolása és illusztrálása. Vigny mint meggyőződéses legitimista abból az akortájt sokat hangoztatott és Montesquieu-től eredeztetett³ téziséből indul ki, amely szerint a „közbülső testületek” (esetünkben a nemesség meg a bírói kar) a XVII. századig valamiféle ütközőt alkottak az uralkodó meg a nép között. Richelieu azonban a centralizáció érdekében módszeresen szétzúzta, felszámolta ezeket a testületeket, tűzzel-vassal térdre kényszerítve a

bírói kart meg a nemességet, ezzel pedig akaratlanul aláásta a trónt, amelyet immár semmi sem védett az egyre erősebb és fenyegetőbb *harmadik renddel* szemben.

A regénynek az az összeesküvés a témája, amelyet a XVII. század negyvenes éveinek legelején Henri Coiffier de Ruzé d’Effiat, Cinq-Mars [sē ma:ʁ]⁴ márki (1620–1642), XIII. Lajos kegyence és főistállómestere szőtt a hatalmat zsarnokként kisajátító és az uralkodó tehetetlenségével visszaélő Richelieu ellen. Cinq-Mars (és természetesen Vigny) szerint egyedül a bíboros rovására írható a nemesi társadalom hanyatlása: Vigny nem vonja kétségbe Richelieu tehetségét és államférfiúi nagyságát, az általa képviselt politikát és hatalomkoncentrációt azonban végzetesnek tartja a nemesség, a királyság és az ország jövőjére nézve. A fiatal Cinq-Mars a megtépzott nemesi előjogok védelmében és túlméretezett becsvágyának sugallatára fordul szembe a bíborossal; elhatározásába az is belejátszik, hogy Gaston d’Orléans (a király fivére), Ausztriai Anna (a királyné), mi több, maga XIII. Lajos is biztosítja passzív rokonszenvéről az összeesküvőket.

A regényben a politika – mind Richelieu, mind Cinq-Mars esetében – árulások, pálfordulások, intrikák, kémkedések, hazugságok, koholt perek és gyilkosságok sötét és nyomasztó közege. De míg a bíboros elemében érzi magát, Cinq-Mars naivan csetlik-botlik ebben az álságos világban. Ez az eleve kétséges vállalkozás – jórészt a résztvevők ügyetlensége, tapasztalatlansága és forrófejűsége miatt – nem is végződhetett másként, mint kudarccal. „Ilyen könnyelműen szervezni összeesküvést még nem látott a világ!”⁵ (292.) – jegyzi meg ironikusan Gondi abbé (a későbbi Retz bíboros), és ha valaki, ő tudta, miről beszél. De Cinq-Mars vállalja sorsát, beletörődik a bukásba, azonosul a vereséggel, ez egyben sovány erkölcsi győzelem is a hatalom bűvöletében élő és emelkedett érzelmekre képtelen bíboros felett.

Vigny az összeesküvést igyekszik beágyazni a nemzeti történelem folyamatába. Ha halványan is, de az események mögött felsejlik a XIII. Lajos korát közvetlenül megelőző időszak, IV. Henrik erősen idealizált uralkodása, amelyet nem kis nosztalgiával emlegetnek a regény hősei, legelsősorban a történet elején őrizetbe vett Bassompierre, aki – a forradalom későbbi áldozatainak előfutáraként – tíz-egynéhány évet húz le a Bastille-ban: „A régi udvar – mondja

Bassompierre az első fejezetben – *nem volt semmi más, csak a király szalonja, ahol az uralkodó meghitt barátait, a nagy dinasztiák sarjait, a vele egyenrangú nemes urakat fogadta, akik mind-mind azért keresték fel, hogy kimutassák barátságukat és ragaszkodásukat, elkártyázzák pénzüket, vagy együtt mulassanak, vadásszanak vele, amiért is cserébe a király nagy kegyesen megengedte, hogy az uralkodó szolgálatában hűbéreseik élére állva vásárra vigyék a bőrüket.*” (29.)

Ahogy a PÁRIZSI NOTRE-DAME Hugója a székesegyház tornyából néz le a városra, úgy tekint vissza Vigny is a forradalom utáni Franciaország „madártávlatából” XIII. Lajos uralkodásának utolsó éveire. A regénybeli XIII. Lajos tétováságával és tehetetlenségével feltűnően hasonlít a szintén szerény képességű, rendkívül merev és hitbuzgó X. Károlyra, és a regény nyílt antiklerikalizmusa is jól jelzi, hogy az író aligha lelkesedhetett a Restauráció valláspolitikájáért, már csak azért sem, mert őnála a legitimizmus – akárcsak Chateaubriand esetében – nagyon is jól megfért a liberalizmussal. Ha az író érez is némi nosztalgiát a monarchikus hagyomány iránt, akkor is gyűlöli az önkényt, ha a zsarnokságnak történetesen legitim király a képviselője. Vigny szerint Richelieu-től nyílegyenesen vezet az út a forradalomig, amelynek traumája után a nemzet már csak a nép fékevesztett tombolása és az uralkodói önkény két egyformán tragikus véglete közt csapódhat ide-oda.

A könyvnek a megírás szempontjából nem kis tehertétele lehetett a befejezés, vagyis az eleve adott és az olvasó által ismert végkifejlet. Vigny ezért nem a főszereplő bukására és az összeesküvés lelepleződésére, hanem a bukáshoz vezető életútra, illetve a bukás hátterét megvilágító eseményekre és lélektani motivációkra összpontosít. Ebben a – jóslatokkal, rémálmokkal és tébollyal terhes – komor világban a hősök ráérősen és tehetetlenül sodródhatnak végzetük felé. A lassúságot és feszültségvesztéget a helyszínek változatossága, a fejezetek novellisztikus lekerekítettsége, valamint a regényidő anakronisztikus eseményekkel való feldúsítása ellen súlyozza. Vigny a végkifejlet felé haladva fokozatosan deheroizálja a cselekmény kezdetén még pozitív színben feltüntetett és erősen idealizált két főszereplőt, Cinq-Mars és barátját, De Thou a történet végére már csak alig valamivel rokonszenvesebb a folyton ármánykodó Richelieu-nél. Mindez aligha véletlen. „*Aki tisztá akar*

maradni, ne akarjon beavatkozni az emberek sorsába...” (394.) – mondja Cinq-Mars-nak kioktatóan Joseph atya.

A deheroizálásnak két eszköze van, a távolságteremtő ironia és az ambivalencia. (Sajnos, az egész regényt átható finom ironiát a magyar fordítás nem adja vissza, ezzel pedig lényeges dimenziójától fosztja meg a szöveget.) Ami az ambivalenciát illeti, ezt Vigny a cselekménybe ugyanúgy beleyerjű, mint a jellembrázolásba. Ott van az ambivalencia a királyság támasz-ként bemutatott (de már szenilis) Bassompierreben, ott a gyenge és határozatlan XIII. Lajosban, ott a richelieu-i önkény ellen zavaros indítékokból lázadó Cinq-Mars-ban, és ott van természetesen Richelieu-ben is, aki – ezt Joseph atya gondolja róla – „*még fegyveres ellenségeinek gyűrüjében is úgy beszél a jövőről, mintha a rendelkezésére álló jelenről beszélne, a jelenről pedig úgy, mint a múltból, amelytől már nincs semmi félnivalója. A Jóisten se tudja, hogy kicsoda, hogy prófeta-e vagy kötözni való bolond...*” (373.) Vignynek az emberi jellem ugyanolyan megfajthetetlen talány, mint maga a történelem.

Vigny főleg azért volt büszke a regényére, mert úgy érezte, a CINQ-MARS igazi „*kompozíciós bravúr*”,⁶ legalábbis annyiban, amennyiben az írónak sikerült *koherens* cselekményt összeállítania a tények építőköveiből. Vigny felrúgja a kronológiát, összecsúsztatja az egymástól térben és időben távoli eseményeket, nagyvonalúan kezeli a történelmi személyiségek életrajzát, és nem ijed meg az anakronizmusoktól sem. Egy példa: Vignynek mindenképp zűszöge volt az Urbain Grandier-féle boszorkányperre, hogy meg tudja rajzolni a főhős jellemfejlődését (Cinq-Mars-t a louduni koholt per szembesíti először tulajdon végzetével és a bíboros véreskezű politikájával). Csakhogy ehhez az 1634-es louduni eseményeket át kell tolni 1639-be, két évvel előbbre kell hozni Perpignan ostromát stb. Ugyanígy az író szégyenlősen elhallgatja a főhős és a király közti homoszexuális kapcsolatot,⁷ illetve a férfiszerelmet a Cinq-Mars és De Thou közti mély és szenvedélyes barátsággá stilizálja.

Bár a regény egyáltalán nem volt sikertelen, ahogy Sainte-Beuve finnyáskodva írja 1864-es portréjában, „*az Augustin Thierryk, Thiers-ek és Guizot-k által fémjelzett történetírói iskola képviselői és barátai inkább a műfaj megcsúfolását látták benne*”.⁸ Vigny – válaszul az igazságtalannak érzett kritikákra – az 1829-es negyedik kiadástól a re-

gényt az 1827-es keltezésű RÉFLEXIONS SUR LA VÉRITÉ DANS L'ART (Gondolatok a művészet igazságáról) c. előszóval, valamint függelékben közölt memoárrészletekkel és egyéb történelmi dokumentumokkal egészíti ki.⁹ Ez a manifesztumnak is beillő előszó sokkal több, mint egyszerű öngizolás, valóságos *ars poeticája* a „művészi igazságot” a „történelmi igazság” fölébe helyező regényírói képzelet mindenhatóságának. Vigny azért nem hagyja, hogy a tények gúzsba kössék írói fantáziáját, és azért igazítja minden aggályoskodás nélkül a történelmet a cselekmény szükségleteihez (vagyis alakítja a tényeket fikciótá, és stilizálja történelemmé a fikciót), mert úgy érzi, csakis a fikció illúziójával léphet túl a történetírás elkerülhetetlen torzításain.

Vigny egész életében foglalkoztatta a korlátlan alkotói szabadság és a történelmi tényekhez való hűség ellentéte. A CINQ-MARS – amely egyesek szerint félsiker volt, mások szerint írói zsákutca, de mindenképp fából vaskarika – egyszeri és megismételhetetlen próbálkozás volt ennek az ellentétnek a meghaladására. Ezért az érett művekben – bár a történelem továbbra is ihletforrása és nyersanyaga az írónak – Vigny már egészen más utakon keresi a probléma megoldását. A SERVITUDE ET GRANDEUR MILITAIRES-ben, de főleg a STELLÓ-ban már úgy építi fel a cselekményt, hogy „sokkal több hely jusson a gondolatlátságnak, és sokkal kevesebb a történelmi tényeknek”.¹⁰ A regényíróit lehet kritizálni, amiért úgy érzi, felette áll a történelmi realitásnak, és nem tartja tiszteltnak, mi több, regényírói szükségletei szerint alakítja a tényeket. De ki vitatná el egy regényhőstől, más szóval a STELLO Noir doktorától azt a jogot, hogy úgy mesélje el a történelmet, ahogyan akarja, azaz úgy, ahogy látta, és ahogy átélte?

A CINQ-MARS először 1924-ben jelent meg magyar nyelven a Genius könyvkiadó „Nagy Írók – Nagy Írások” sorozatában, és mind a Szépirodalmi Könyvkiadó „Olcsó Könyvtár” sorozatában megjelent 1988-as, mind ez a mostani valójában az 1924-es fordítás változatlan újranomása.¹¹ Tekintve, hogy Benedek Marcell stilsztikai szempontból mégse tartozott a hazai prózafordítás élvonalába, és franciatudása se mindig megbízható,¹² ráfért volna a szövegre az alaposabb kontrollszerkesztés és fiatalítás, annál is inkább, mivel ezt a csaknem kilenc évtizede készült és egy kicsit elöregedett fordítást

szemmel láthatóan sem 1924-ben, sem 1988-ban nem vetették egybe az eredetivel. A szövegben rengeteg a tévedés és félreértés. Bár a fordítás messze van az eredeti csiszolt tökélyétől és költőiségétől, a regény szövege azért nagyjából elfogadható, ha nem is mindig élvezhető, szemben az előszóval, amely teljesen érthetetlen. Ember legyen a talpán, aki ebből a kusza és zavaros – de a mű megértéséhez nélkülözhetetlen – elméleti szövegből ki tudja hámozni, mi lehetett a regényíró szándéka.

A tévedések és félrefordítások jórészt a kulturális és történelmi referenciákkal kapcsolatosak. A *les amis naturels du roi* összetétel nem „a király természetadta barátai” (29.), hanem ’az uralkodónak a királyság területén született barátai’ (vö. *sujet naturel*); a *président* nem „elnök” (164.), hanem ’főbíró’; a *bourgeois* (katonákról van szó!) nem „polgárember” (184.), hanem ’civil’; a *vieilles troupes* nem „régí harcosok” (314.), hanem ’harcedzett seregek’; *Clovis* (243.) magyarul Klodvig; a *les femmes de la Halle* (sic!) nem egyszerűen „csarnoki kofák” (249.), hanem ’a [párizsi] Vásárcsarnok kofái’; a *Grand Écuyer* nem „Nagy istállómeister” (278.), hanem ’Főistállómeister’; a *le chef des Croquants* nem „a Croquant-ok vezére” (185., 278.), hanem ’a lázadó szegényparasztnok vezetője’; a *prince/princesse de sang* nem „vérbeli herceg(nő)” (286.), hanem ’királyi házból származó herceg(nő)’; a *les religionnaires* nem „vallásos harcosok” (313.), hanem ’hugenották’; a *le bon plaisir de sa majesté est que* fordulat nem „Őfelségének úgy tetszik, hogy” (369.), hanem ’Őfelségének kifejezett akarata, hogy’; a *tribunal spécial* nem „külön bíróság”, hanem ’rögtönítélő bíróság’, és a sort folytathatnám.

Gyakoriak a szójelentéssel kapcsolatos melléfogások is. Álljon itt erre is néhány kiragadott példa: az *il nous reviendra tout brodé* nem „mire visszatér [mármint Cinq-Mars], tele lesz hímzéssel a ruhája” (36.), hanem ’jól kidekorálják majd [sebhelyekkel] a csatamezőn’; a *clocher* nem „harang” (43.), hanem ’harangtorony’; a *mon pistolet avait fait long feu* nem „a pisztolyom lassan gyuladt be” (145.), hanem ’a pisztolyom csütörtököt mondott’; az *étonner* nem „elbáméskodik” (158.), hanem ’mélyen megdöbben’; a *jusqu'à ce que leur vin fût couvé* nem „míg végre lehűlt a kedvük”, hanem ’mire kijózanodtak’, a *sans doute* nem „bizonyosan” (231.) és nem is „kétségtelenül” (274.), hanem ’feltehetőleg’, ’alighanem’ vagy ’talán’; a *bruit* (ebben a kontextusban) nem „zaj” (244.),

hanem 'vminek a híre'; a *ce furet de Gondí* nem „ez a bolond Gondí” (245.), hanem 'ez a minden lében kanál Gondí'; a *pour respirer de la royauté* nem „hogy a királyság terhéől megszabadulva szabadon vehessen lélegzetet” (274.), hanem kb. 'hogy újra vágyakozzon az uralkodás élvezetére'; a XXIX. fejezet címe (*Le Travail*) nem „A munka” (359.), hanem 'Vajúdás' és így tovább.

A fordító stilsztikailag sem áll a helyzet magaslatán. Vigny hajlékonyan indázó mondatait kíméletlenül felvagdossa, tekintet nélkül a mondatjelentésre, és „tapad” az eredetihez. A görcsös tapadásnak egyszerűsítés és ellaposítás a következménye. A szöveg darabos, nehézkes, költőtlen, szemben az eredeti csiszolt eleganciájával. Hadd hozzam fel Benedek Marcell mentségére, hogy a Cinq-Mars legelső munkái közül való (későbbi vállalkozásai, mint például az ÉLVEZETT ILLÚZIÓK vagy a KURTIZÁNK TUNDOKLÉSE ÉS BUKÁSA már több klasszissal jobbak), és hogy a pénzkeresés napi taposómalmában készült tolmácsolásról van szó. Arra, hogy a tapadás mennyire lehetetlenné teszi a mondattartalombontását és az eredetivel stilsztikailag és jelentésanalízis egyaránt ekvivalens mondat megszerkesztését, álljon itt egy utolsó példa. Vigny arról ír, hogy Richelieu-nek olyan hatalmas méretű volt a hordszéke, hogy egyes városokon át se tudták vinni anélkül, hogy itt-ott falat ne bontanának. Majd megjegyzi: *...en sorte qu'il semblait un conquérant qui entre par la brèche.*¹³ Benedek Marcell fordításában: „valósággal hódítóknak látszott, aki a résen át hatol be”. Ugyanez a jelentéstartalombontás kibontva: '...mintha csak ostromlott várat akarna birtokba venni, úgy hatolt be az általa ütött résen'.

További problémája ennek a kiadásnak, hogy semmi sem igazítja el az olvasót a francia történelmi személyiségeket és történelmi referenciákat illetően. Pedig még a *Folio* sorozat népszerű francia zsebkönyvkiadását is megtoldották egy indexszel, más szóval még a francia olvasónak is szüksége van a könyv megértéséhez kiegészítő információkra. Nemkülönböztetve az alapos jegyzetapparátust is jól jött volna, ennek hiányában az olvasó nem tudja, hogy a szövegben többször is előforduló *Monsieur* a francia udvari etikett szerint a király testvéröccsének megszólítása, hogy a regénybeli Gondí abbé azonos a memoárról Retz bíborossal, vagy hogy miért véli magyarnak az idős Bassompierre az első fejezetben Ruswurmot (32.). A XX. fejezetben

hosszú beszélgetést folytatnak az úgynevezett *la Carte du Tendre*-ről, vagyis a szerelem beteljesüléséhez vezető út geográfiai ábrázolásáról – a francia irodalomban járatlan olvasónak ez is teljesen érthetetlen magyarázat nélkül...

Sokan – például az előszót jegyző Baranyi Ferenc is – az illúzióvesztés művének tartják a Cinq-Mars-t, holott a könyvnek sokkal inkább a politikai hatalom áll a középpontjában, amely mindenkin keresztülgázol, mindenkit eltipor, aki csak útjába kerül. A regény, amelyet egyáltalán nem túlzás párhuzamba állítani A HÁROM TESTŐR-rel, ma is aktuális, és sokkal többet érdemelt volna egy előregedett fordítás változatlan formában való közreadásánál.

Jegyzetek

1. A névtelenül közreadott cikket a *Globe* közölte 1826. július 8-án. L. Alfred de Vigny: Cinq-Mars, préface de Pierre Gascar, édition établie et annotée par Annie Picherot, Paris, Gallimard, Folio, 1980. 556–558. Az 1864-es portrét illetően I. C.-A. Sainte-Beuve: *NOUVEAUX LUNDIS*, tome VI, Paris, Calmann Lévy, 1883. 398–451.
2. C.-A. Sainte-Beuve: i. m. 414.
3. Vö. Montesquieu: *DE L'ESPRIT DES LOIS*, Paris, GF-Flammarion, II. könyv, IV. fejj., 139. o.-tól.
4. A főszereplő nevével azonos regény cím helyes kiértékelését illetően I. Jean-Marie Pietret: *PHONÉTIQUE HISTORIQUE DU FRANÇAIS ET NOTIONS DE PHONÉTIQUE GÉNÉRALE* (Série pédagogique de l'Institut de Linguistique de Louvain, n°19), Peeters, Louvain-la-Neuve, 1994. 103.
5. A magyar fordításból vett idézetek helyét az egyszerűség kedvéért nem lábjegyzettel, hanem az idézet után zárójelbe tett oldalszámmal jelölöm.
6. Alfred de Vigny: *LE MORE DE VENISE*, *JOURNAL D'UN POÈTE*, *Morceaux divers*, Paris, Nelson, évszám nélkül. 209.
7. L. Jean-Christophe Abramovici: „ON A SANS DOUTE RECONNU Cinq-Mars”: VIGNY, LE CORPS ET L'HISTOIRE. In: *ROMANTISME*, 1993, n°81, 21–26.
8. C.-A. Sainte-Beuve: i. m. 413.
9. Ezek a korántsem érdektelen dokumentumok és memoárrészletek kimaradtak az 1924-es magyar fordításból.
10. L. LE *JOURNAL D'UN POÈTE*. In: A. de Vigny: *ŒUVRES COMPLÈTES*, tome II, textes présentés et commentés par F. Baldensperger, Éditions Gallimard, Bibl. de la Pléiade, Paris, 1948. 1342.
11. Bár Benedek Marcell nem utal rá, fordítása fel-

telezésesem szerint a Conard-féle szövegkiadásból készült: *Ceuvres complètes de Alfred de Vigny: CINQ-MARS OU UNE CONJURATION SOUS LOUIS XIII, notes et éclaircissements de Ferdinand Baldensperger, Louis Conard, Libraire-éditeur, Paris, MCMXIV–MCMXXII.*

12. Ezzel a franciatudással főleg az a baj, hogy Benedek Marcell járatlan a XIX. századi irodalmi nyelvben.

13. Alfred de Vigny: *CINQ-MARS*, 146.

Ádám Péter

LEHETSÉGES-E?

Miklós Tamás: *Hideg démon. Kísérletek a tudás domesztikálására*

Kalligram, Pozsony, 2011. 459 oldal, 2990 Ft

A történelemfilozófia a felvilágosodás találmánya: Cassirer szerint „Montesquieu hajította végre az első döntő kísérletet a történelemfilozófia megalapozására”.¹ De milyen akadályok állnak (álltak) a történelemfilozófia előtt? Miért kellett ennyit várni a megszületésére? A legalapvetőbb problémát már Arisztotelész is megfogalmazta: „A történetírót és a költőt [...] nem az különbözteti meg, hogy versben vagy prózában beszél-e [...], hanem az egyik megtörtént eseményeket mond el, a másik pedig olyanokat, amelyek megtörténhetnek. Ezért filozófikusabb és mélyebb a költészet a történetírásnál; mert a költészet inkább az általánosot, a történelem pedig az egyedi eseteket mondja el.”² Az egyedi esetek viszont nem tárgyai a filozófiának; ezt a nehézséget Montesquieu úgy oldotta meg, hogy „megfogalmazta a történeti ideáltípus gondolatát”.³ A legalapvetőbb probléma tehát az egyes és az általános kapcsolata; de a történelemfilozófia ezen túlmenően is számos nehézséggel és csapdával találja szembe magát. Miklós Tamás könyve (különböző esettanulmányokon keresztül) úgy beszél el a történelemfilozófia történetét, hogy elsősorban ezekre a nehézségekre és csapdákra figyel.⁴

(Kant: AZ EMBERISÉG EGYETEMES TÖRTÉNETÉNEK ESZMÉJE) Kant történelemfilozófiai alapvetése 1784-ben jelent meg a *Berlinische Monatsschrift*-ben; éppen középen A TISZTA ÉSZ KRITIKÁJA első

és második kiadása között. Az írás – a világos tagolás és a pregnáns megfogalmazás ellenére – máig nagy kihívást jelent az értelmezőknek. A kérdés mindenekelőtt az, hogy miképpen illeszkednek a történelemfilozófiai gondolatok a kritikai rendszerbe? Vidrányi Katalin így ír a történelemfilozófiai dolgozatokról: „E tanulmányok igen sajátos helyet töltenek be a kanti életműben. Időrendileg a két első kritika között sorakoznak, ugyanakkor a kritikai rendszerbe magába nem illeszthetők be, hiszen a transzcendentálfilozófiai szisztéma szemszögéből nézve a történelem a jelenségvilágban zajlik, a kanti erkölcsfilozófia csak az akarat szabadságáról, a morálisan jó vagy rossz döntésről értekezhetik [...]”.⁵ Egy 2004-es előadásában Blandl Borbála nem A GYAKORLATI ÉSZ KRITIKÁJA, hanem A TISZTA ÉSZ KRITIKÁJA felé próbált hidat verni.⁶ Kant egy helyen arról az emberről ír, aki történelmi értelemben tanulta meg a filozófiát: „Jól felfogta és megőrizte, azaz megtanulta a rendszert, mintha gipszlenyomata volna egy eleven embernek. Az ismeretek, melyek objektív szemszögéből az ész ismeretei (tehát eredetileg csakis az emberi észből származhatnak), csak akkor nevezhetők szubjektív értelemben is az ész ismereteinek, ha az ész általános forrásaiból merítjük őket [...], ha tehát [princípiumokból] fakadnak.”⁷ Mintha ez a passzus egybecsengene a bevezetésben fölállított dualitással: „Tekintve, hogy az embereknél és ténykedésüknél semmiféle értelmes saját szándékot nem feltételezhet, a filozófus számára itt nincs más kiút, mint megkísérelni egy természeti cél felfedezését, amelyből következően mégiscsak lehetséges lenne a saját terv nélküli járó teremtményeknek egy meghatározott természeti terv szerinti történelme.”⁸ Miklós Tamás részleteken végigveszi a történelemfilozófia rendszerbeli helyének meghatározására vonatkozó kísérleteket. E válaszok egyik pólusán az a magyarázat áll, hogy ez jól illeszkedik a vallás- és a morálfilozófiához, és ezen keresztül belesimul a rendszerbe.⁹ A másik póluson pedig az az elmélet áll, hogy a történelemfilozófia egy fordulat hatására kerül előtérbe, és szembehelyezkedik az egész rendszerrel.¹⁰ Ezután azonban a szerző megfordítja a kérdést: „Még lehet tehát, nem az a kérdés, hogy integrálható-e a kritikai rendszerbe a történelemfilozófia, hanem hogy megfordítva: milyen áron őrizhető meg a rendszer – s egyáltalán egy racionális rendszer ambíciója – abban a kontextusban, amelyet a Világpolgárbeli történelemfilozófiai elméletek feltárnak?” (64.) Ha jól értem a megfogalmazást, akkor a szerző itt elsősor-

ban a „rendszer” szó jelentését változtatja meg. A kérdés most az, hogy ha a „rendszer” szót *post festum* használjuk, akkor ebben milyen helyet kap a történelemfilozófia, stabilizálja- vagy destabilizálja-e annak egységét? A rendszer így az íráskor egészét jelenti, a kanti szövegtörzset, a rendszer egységét (az emphatikus értelemben vett rendszert) pedig a három kritika jelöli ki. Mielőtt elkezdeném keresni a választ erre a kérdésre, arra szeretném fölhívni a figyelmet, hogy Miklós Tamás elemzésének legszimpatikusabb része a mikrologikus szövegelemzés, amelynek eredményét így foglalja össze (előlegezi meg): „Különös szöveg Kant Világpolgár-esszéje. Lebontja, amit felépít, ráépít arra, amit lebontott. Határozott kijelentéseket tesz, majd elrelativizálja őket, rámutat belső ellentmondásaira, hogy azután pusztá ohajjá minősüljenek. S végül kiderüljön, amit előre megmondott: végig egy gondolati alternatíva lehetőségfeltételeinek latolgatásáról van szó, s bár e lehetőségfeltételekről kiderül, nemcsak nincsenek meg, de tulajdonképpen lehetőségük is kétséges, mégis belássuk, hogy nem volt más lehetőség, mint a lehetőség lehetőségességének felvetése – kétségességének tudatában, sőt éppen annak tudatából kiindulva.” (65.) E szerint a jellemzés szerint Kant szövege kétséges állaggal rendelkezik, és mindenképpen csak kísérleti jelentősége van. Ennek persze némileg ellentmond, hogy a megjelenés után egy évtizeddel Kant elhárította a kiadó kiegészítésre-átdolgozásra vonatkozó kérését. (135., 82. jegyzet.)¹¹ Ez viszont arra ösztönzi az interpretátort, hogy mégiscsak valamiféle jelentőséget adjon a szövegnek. Tartalmilag a legérdekesebb a negyedik tétel interpretációja. Ez a tétel a következő mondattal kezdődik: „Az adottságoknak a társadalomban való antagonizmusa az az eszköz, amellyel a természet kifejleszti ezeket [mármint az adottságokat].”¹² Itt szeretném fölhívni a figyelmet a mű egy döntő vonására: Kant mintha összekeverné a társadalom és a történelem fogalmait. Pontosabban úgy tesz, mintha a kettő egymás szinonimája volna. Ez a fejlemény az újkori társadalomfilozófiai tradícióban Rousseau-nál látható a legegységelműbben, aki *Az emberek közötti egyenlőtlenség eredetéről* című művében úgy beszélt a korabeli modern társadalomról, hogy közben a „*primitív népekre*” vonatkozó útleírások eredményeit is figyelembe vette. A modern társadalom elmélete így eleve kapott egy történelmi dimenziót.¹³ Kant az előszóban arról beszélt, hogy az akarat szabadsá-

gának jelenségei mögött a cselekvések általános természettörvényeinek kell állniuk. E jelenségek tanulmányozásakor mindvégig biztos abban, hogy ezekből mégis a történelem szabályszerű menete fog összeállni. És ebből a célból most Kant (állítja Miklós Tamás) az újkori társadalomfilozófia alapvető témáját – az egyes szándékok, akaratok, törekvések összerendeződését – veti be. Pontosabban ezeket a mozzanatokot nevezi Kant antagonizmusoknak. „*Antagonizmuson itt az ember társiatlan társiasságát értem, azaz a társadalomba lépésre való hajlandóságot, amely azonban összekapcsolódik az ugyane társadalom szétszakadásával fenyegető általános ellenállással.*”¹⁴ És ehhez Miklós Tamás hozzáfűzi: „*merőben új és több szempontból mehökkentő elemről van szó.*” (95.) Szerintem csak két új elem van benne: (a) Egy társadalomelméleti mintának a történelemre való átvitele, amely azonban nem is igazi átmenet, mert Kant nem teszi meg ezt a különbséget. (b) Kant igazából csak új nevet ad az egyedi vágyaknak, törekvéseknek, érdekeknek, amikor ezeket „*társiatlannak*” nevezi; szintén nem könnyű belátni, hogy ez a retorikai átkeresztelés jelent-e újítást. Miklós Tamás egyik legszebb fölfedezése ebben a fejezetben annak bizonyítása, hogy Kant nagyban támaszkodott Rousseau *Társadalmi Szerződés*-ének genfi kéziratára, amelynek egyik helyén ezt olvashatjuk: „*minél inkább ellenségeivé válunk embertársainknak, annál kevésbé tudunk megenni nélkülük.*”¹⁵ E szöveg ösképe pedig Spinoza *Érték*-jében található: „*Amikor minden egyes ember leginkább a maga hasznát keresi, akkor a leghasznosabbak az emberek egymásra nézve. Mert minél inkább keresi valaki a maga hasznát, s törekszik a maga fenntartására, annál több benne az érény [...], vagyis, ami ugyanaz [...]*”¹⁶ Ezen a különösen érzékeny helyen áll a Mandeville-interpretáció. Van egy kanti mondat, amely mintha még Mandeville-re utalna: „*Hála hát a természetnek az összeférhetetlenségért, a rosszakarón versengő hiúságért, a ki nem elégtülő uralom- és birtványért. Ezek nélkül örökre kifejezetlenül szunnyadnának az ember rendkívüli természeti adottságai.*”¹⁷ Ehhez Miklós Tamás hozzáfűzi: „*Mandeville a magánbűnök közhasznúságáról írt, de azt azért nem állította, hogy ezek a bűnök változtatnák »a társadalmat morális egésszé«.* (Sőt egyáltalán nem gondolta, hogy a társadalomnak morális egésszé kellene válnia.)” (101.) És ehhez hozzátehetnénk: így tudott átlépni az etikából a gazdaságtanba. A történelemfilozófia megalapozásának sikere ezen az

összerendeződésen, pontosabban a társadalmi összerendeződés átvételének sikerességén múlik. És ha ez egy valóságos folyamat, akkor a szerző joggal mondhatja: „*itt mintha eltűnni látszana annak a gondolata, hogy mindez filozófusi hipotézis*”. (105.)

(Bevezetés a hegeli történelemfilozófiába) „*A világtörténet az ész képe és tette.*”¹⁸ „*A világtörténet a haladás a szabadság tudatában – az a haladás, amelyet szükségszerűségében kell megismernünk.*”¹⁹ Miklós Tamás tulajdonképpen ezt a két mondatot szeretné értelmezni, és nem is annyira a jelentésükre kíváncsi, mint inkább arra, hogy hogyan lehetett ilyeneket mondani. „*Hiszen tulajdonképpen kinek, minek a folytatása és betetőzése volna is a hegeli történelemfilozófia, mely az ész és a szabadság [...] diadalútjának mondja az ember történetét? Kant, Fichte, Schelling vagy éppen Schiller világtörténelmi elmékedései folytatását írta volna meg? Persze eredetileg mindannyian az ész és a szabadság történetére szerettek volna ráismerni az emberi dolgokban.*” (195.) Az elemzések azt mutatják, hogy Hegel csak úgy tudta megalapítani a történelemfilozófiát, hogy kiiktatta vagy ignorálta azokat a nehézségeket, amelyeket Kant és Schelling föltárt. Miklós Tamás most így összegzi a Kantra vonatkozó elemzéseit: „*Összegezve gondolatkísérletét, Kant lehetségesnek és egyben kívánatosnak nevezi ugyan az értelmes történelem fellelvésére irányuló »filozófiai kísérletet« (a bevezetésből tudjuk, hogy egyben kényszerű kísérletnek is tekinthető), de mindez nem a történelem értelmességéről, hanem a filozófus saját racionalizálási kísérletéről szól.*” (198.)²⁰ Az előzőekben láttuk, hogy az újkori társadalomfilozófiai kísérlet történelmi transzformációja már-már a „*természeti célnak*” a realitásban való felfedezéséhez vezetett. Tulajdonképpen a kantai kísérlettel analógiában tekint rá Miklós Tamás Schelling művének, A TRANSCENDENTÁLIS IDEALIZMUS RENDSZERÉ-nek történelemfelfogására is. Ebben a könyvben azt láthatjuk, hogy az én (az intelligencia) egy azonosulási folyamaton keresztül a természet felé halad.²¹ Ennek az előrehaladásnak már majdnem a végén jutunk el a történelemhez vagy a történelemfilozófiához. „*Először is meg kell alkotnunk magunknak a történelem fogalmát.*”²² Schelling mintha az olvasóhoz szólna, pedig a történelem „*megalkotása*” az előrehaladó én feladata lenne. A meghatározást Schelling két kizárással kezdi: a történelemnek nem tárgyai a természeti ese-

mények, és nem tárgyai a periodikus vagy szabályszerűen ismétlődő események. Az első csoport a történelem előtt, a második a történelmen túl helyezkedik el: a szigorú meghatározottságtól a törvényszerűségig haladunk, miközben olyan eseményeket érintünk, amelyekben a szabadság a meghatározó. „*A történelem sem az abszolút törvényszerűséggel, sem az abszolút szabadsággal nem fér össze, és csak ott lehetséges, ahol egyetlen eszmény úgy valósul meg végtelenül sok eltérés közepette, hogy ha az egyes nem is, de az egész egybevág vele.*”²³ Kicsit furcsa: mintha nem a szabadság, hanem a szükségszerűség felől érkeznénk. „*A transzcendentális idealizmus rendszerében [...] korábbi belátásait félretelve, a kantai féltelmek és remények által vezetve [Schelling] mégis megkísérli a történelemfilozófia melletti érvek rehabilitálását – végül feladja az egész kísérletet, és az individuumot és az abszolút értelmet, a szabadságot és szükségszerűséget egyesítő filozófia számára csak a racionális ambíciójú történelemfilozófiát messze elhagyva, a mítosz és a poézis birodalmában remél menedéket. Mert ez az egyesítés szerinte éppen nem lehet tisztán racionális természetű [...].*” (199. k.) Hegel ezt a problémahelyzetet örökli, de az ő megoldása az, hogy a lehetlenség reflektálása helyett az irracionálitást is racionalizálni próbálja. És ennek fontos láncszeme az „*ész csele*”. „*De még ha az »ész csele« csodájának beépítése a racionális ambíciójú történelemfilozófiába valamiképpen simán megoldható volna is – miféle történelemfilozófia lenne az, ahol az értelmes végcél egyetlen szereplő sem akarja? Akkor kinek az értelmes története volna mindez?*” (201.) Ez a probléma persze már Kant elemzett tanulmányának előszavában is megjelenik. Miklós Tamást azonban nem a probléma zavarja, hanem annak megoldása. A megoldást a racionalitás-irracionáltság tengelye mentén értelmezi. Az irracionális elemek racionális integrációja azonban az egész megoldást teszi irracionálissá, s ennek következtében a történelemfilozófia a teológiához közeledik. A történelemfilozófia így tulajdonképpen egybeesik az isteni gondviselés tervével. Ha az ész meg akarja ismerni istent, akkor általában szerénytelenséget vetnek a szemére. „*Az igazi alázat [azonban] éppen abban áll, hogy Istent felismerjük mindenben, hogy megadjuk neki a tiszteletet mindenben és főképp a világtörténet színpadán. [...] Ha azt akarjuk, hogy Isten neve ne valami üres legyen, akkor Istent mint jóságost és megnyilatkozót kell elismernünk.*”²⁴ De ez a gondolat Kantnál is megtalálható: „*A ter-*

mészert – vagy jobban mondva: a gondviselés [...] igazolása nem éppen mellékes indítéka annak, hogy a világ szemléletében egy különös nézőpontot válasszunk.”²⁵ Ha a „német idealizmusba” Kantot is besoroljuk, akkor azt mondhatjuk, a német idealizmusban a történelemfilozófia nyíltan a teológiára utal. Én viszont azt szeretném javasolni, hogy Hegel megoldását ne a racionalizmus-irracionalizmus tengelye mentén értelmezzük. Hegel ugyanis világosan különbséget tesz a társadalom- és a történelemfilozófia között, még akkor is, ha van köztük egy bizonyos átmenet. A történelemfilozófia mint diszciplína bevezetésére a JOGFILOZÓFIA keretei között kerül sor. „Az elem, amelyben az általános szellem létezik [...] a világtörténelemben a szellemi valóság [...]. A világtörténelem ütelőszék, mert a világszellem magában- és magáértvaló általánosságában a különös [...]”²⁶ Az „ütelőszék” olyan instancia, amely a különösségeket fölemeli az általánosságba. A különös általánossá válása azonban a JOGFILOZÓFIA-ban például a polgári társadalom elméletében is megjelenik. „De a különösség elve éppen azzal, hogy magáértvalóan a totalitássá fejlődik, átmegegy az általánosságba, s egyedül ebben van igazsága és pozitív valóságának joga.”²⁷ Ha ez az átmenet máshol is lejátszódik, akkor a történelemre vetített specialitását csak a mechanizmus jellege adhatja meg.²⁸ Ez ugyan nem lesz teljesen világos, de ettől a megoldást magát még nem kell irracionálisnak neveznünk. Van egy bizonyos összerendezési mechanizmus, amely Adam Smith A NEMZETEK GAZDAGSÁGA-ban többféle formát vesz föl: (a) a munkamegosztás eredményei végül egyetlen termékben összegződnek; (b) a termelők önös érdekei a fogyasztók számára fogyasztási javakat hoznak létre; (c) a láthatatlan kéz elmélete a spontán folyamatokat törvényszerű összefüggésekkel szervezi. Az első kettőnek nagyon pontos értelme van, a harmadik egy metafora, amely részben kitér az összeszerződés pontos leírása elől. Nehéz lenne általánosságban megmondani, hogy a különösségnek az általánosba való átmenete pontosan melyik mintát is követi. De én mégis arra hajlanék, hogy amikor a „történelem ütelőszékéről” beszélünk, akkor a láthatatlan kéz teóriája rendelkezik a legnagyobb magyarázóerővel. Az igaz, hogy az egyéni szándékokban és akaratokban nem érlelődik meg a szövetségkötés felismerése, de ez még nem ok arra, hogy irracionálisról beszéljünk. Hegel azt mondaná: a szellem útja racionális folyamat.

(Nietzsche: haszon és kár) Tudjuk, hogy Nietzsche 1868-ban Bázelen hallgatta Burckhardt előadásait, és minden bizonnyal tőle vette át a maga „történelemfilozófiájának” alapgondolatát: a modern kort erőteljes történelmi tudat jellemzi. Burckhardt még azt állította, hogy a barbár és a művelt társadalmak közötti választóvonalat éppen a történelmi tudat hiánya vagy megléte alkotja. A történelmi tudat olyan szemléletmód, amely távolságot tart a saját korának viszonyaitól, amely a „hívős szemlélő” álláspontjára helyezkedik, amely megengedi magának, hogy speciális értelemben „kor-szerűtlen” legyen.²⁹ Nietzsche elfogadja a modern kornak ezt a diagnózisát, csak éppen az értékelés előjeleit változtatja meg: amit Burckhardt előrelépésnek tekint, az Nietzsche szerint hanyatlás. A második korszerűtlen elmélkedés 8. fejezete elején Nietzsche ezt írja: „Talán különösnek tűnhet, de nem ellentmondás, ha ennek a kornak, amely oly hangosan és tolatkodóan szokott zavartalan ujjongásban törni ki történelmi műveltsége felett érzett örömeiben, mégis egyfajta ironikus öntudatot tulajdonítok, egy átsuhanó sejtelmet, hogy itt nincs min ujjongani, valami félelmet, hogy talán nemsokára vége szakad a történelmi megismerés minden gyönyörének.”³⁰ Most már csak ezt a hanyatlást kell pontosan leírni. Egyetérték Miklós Tamással, amikor ezt mondja: „A második korszerűtlen elmélkedés [...] – sok leegyszerűsítő olvasattal szemben – nem az emlékezéssel szembeállított felejtés apoteózisa, még kevésbé [...] a különböző történelmi szemlélettipusok lajstroma [...]” (219.) Én a mondatot talán így fejezném be: inkább egy kritikai kordiagnózis kidolgozásának programja. És ha ezt az interpretációt részletesebben ki kellene dolgoznom, akkor először a könyv nyitógondolatára utalnék. „Tekintsd a nyáját, amely melletted legelész tova: nem tudja, mi a tegnap, mi a ma, szerzeszökédcsel, faldos, lenyugszik, emész, felszökken újra, s így hajnaltól éjszakáig és napra nap [...], a pillanat cövekéhez kötve, s ezért sem búskomor, sem életunt.”³¹ Ebben a költői képből a boldogság a búskomorság és az életunság ellentéte; Nietzsche a tudati működés végső kicsúcsosodásának tekinti a történelmi tudatot, amelyben tetőződik a búskomorság és az életunalom. Így Nietzsche az erős történelmi tudatot a „tudományos korszakhoz” köti. „Sőt [egyese]k diadalujjongásban törnek ki, hogy immár a »tudomány kezd uralkodni az életen« – meglehet, ezt el is érik, ám az ily módon uralt élet bizonyosan nem túl értékes, mert jóval kevésbé élet és jóval kevesebb életet biztosít a jövőnek, mint az egykori,

nem a tudás és az ösztönök és az erőteljes képzelet által uralt élet. Am, mint mondtuk, ez a kor nem is akar a kész és éretté válni, a harmonikus személyiségek korszaka lenni, hanem csak a közös, lehető leghasznosabb munkáé.”³² A tudományok korát Nietzsche „az általános hasznosság üzemének” is nevezi.³³ (Persze Nietzsche itt olyan kapcsolatokat teremt, amelyek egyáltalán nem tűnnek meggyőzőnek: éppenséggel úgy is lehetne érvelni, hogy a tudományokból hiányzik a belső emlékezés, bennünk mindig csak az utolsó tudatalakzatnak van érvényessége, ezért a tudomány korában az emlékezet maga is válságba jut: a tudományok az embert bezárják a mindenkori jelenbe. Modern kifejezéssel élve azt is mondhatnánk, hogy a tudományok világképpé általánosított alakja egy affirmatív kultúrát implikál.) De itt most meg is állhatunk, és rátehetünk arra, ahogy Miklós Tamás lezárja a fenti passzust: „A második korszerűtlen elmélkedés [...] a történelem új instrumentalizáló felfogásának felvázolása.” (219.)³⁴ Nem tartom teljesen pontosnak a megfogalmazást, de kétségtelenül arról van szó, hogy Nietzsche (talán elsőként) a történelmet nem makrofolyamatnak tekintti, hanem megpróbálja beágyazni az emberi életbe. És innen kiindulva értelmezhető a könyv címe: VOM NUTZEN UND NACHTEIL DER HISTORIE FÜR DAS LEBEN. Vagyis az átfogó kontextust az élet alkotja; az életnek viszont van egy normatív aspektusa: az élet szorosán kapcsolódik a boldogsághoz. Nem egészen pontos, de akár a történelem „szubjektivizálódásáról” is beszélhetnénk. Lehet, hogy ez lenne a válasz a történelemfilozófia általános dilemmáira? „Ebben a történelemképben azonban nem maga a történelem a hangsúlyos, hanem az, aki instrumentalizálja, a történelmet felhasználó szubjektum.” (119.)³⁵ Vagyis itt igazából nem is történelemfilozófiáról, hanem a szubjektum vitalisztikus elméletéről van szó. Vagyis – mondhatnánk – Nietzsche úgy alakítja át a történelemfilozófiát, hogy meg is szünteti azt. De ha itt megállnánk, akkor nem látnánk, hogy Nietzsche hogyan próbálja megoldani a történelemfilozófiában rejlő kihívásokat. A nagy és megoldhatatlan kérdés az volt, hogy hogyan lehet leírni a történelmi ítélszék működését, vagyis a különösnek történelmi általánossá való felemelését. Persze, Nietzschenek csak gúnyos megjegyzései vannak a hegeli koncepcióról, mint „az idősebb fejeket majd szétrobbantó” filozófiáról. Ha ezt a kifejezést interpretálni próbáljuk, akkor azt mondhatjuk, hogy a hegeli filo-

zofia tele van fölösleges erőfeszítésekkel. (Az ifjúhegelianusok ezeket az erőfeszítéseket a spekulációval azonosították.)³⁶ A történelmi ítélszék is olyan „túl-spekulált” megoldás, amely csak egy metaforát nyújt a probléma valóságos megoldása helyett. A megoldás pedig pofonegyszerű: „A történelem az erőseké, akik az »élet szolgálatába« képesek azt állítani. Ezek az erősek magukévá ragadják a múltból azt, amire szükségük van, és füttyülnek arra, amire nincs. [...] Az erősek nem a múltba révednek, nem is a jövőtől várnak nagy időket; ők a saját idejüket maguk teszik nagygyá, s ehhez ejtik zsákmányul a múltat mint saját történetüket.” (219. k.)³⁷ Nietzsche most azt állítja, hogy a tudományos korban a vallás megsemmisül. „Az olyan vallás [...], amelynek történelmi tudássá kell átalakulnia, az olyan vallás, melynek az a sorsa, hogy a tudomány a legutolsó porcikájáig megismerje, útjának végére érve már meg is semmisült.”³⁸ Vagyis Nietzsche szerint így lehet meghaladni a történelemfilozófia hagyományos vallási kötődéseit. Én azonban nem látom kényszerítőnek, hogy az „erős ember” által megkonstruált történelmet a műalkotás vagy a művészet analógiájára gondoljuk el. (Ráadásul itt van egy újabb csúsztatás: nem annyira a művészetről és a műalkotásról van szó, hanem inkább az alkotás folyamatáról, mint konstruálásról.) Mindenesetre Nietzsche ezt írja: „A történelem ellentéte a művészet: és csak ha a történelem elbíri azt, hogy műalkotássá formálódjék, tehát hogy tiszta műalkotássá váljon, csak akkor képes talán ösztönöket megtartani vagy akár ébreszteni.”³⁹ (Az ösztönök megtartása és fölébresztése – a tudatosság-gal ellentétben – a boldogsághoz tartozik.)⁴⁰ Ebben a fordulatban egyfajta visszatérést láthatunk az arisztotelészi POÉTIKÁ-HOZ: a történelemfilozófia problémája akkor oldódik meg, ha a történelem maga költészetté válik. Miklós Tamás pedig ezt úgy hosszabbítja meg, hogy ezzel együtt nemcsak a történelem, hanem maga a történelemfilozófia is költészethez közeledik.

(Benjamin: a történelem mint szöveg) A könyvnek ha nem is a végpontja, de mindenképpen a csúcspontja Walter Benjamin TÖRTÉNELEMFILOZÓFIAI TÉZISEI-nek értelmezése. „Ismeretes, hogy vannak nyugtalanító szöveghelyek a filozófiában, ahová sokan elindultak, de ahonnan még senki sem tért vissza.” (227.) Ez a felütés a dantei pokolfelíratra emlékeztetne: vannak olyan szövegek, amelyek ezt írják önmaguk fölé (ezt üzenik az

értelmezőnek): „*ki itt belépsz, hagyj fel minden reménnyel!*”⁴¹ És az ilyen jellegű XX. századi szövegekből kiemelkednek Benjamin most elemzésre kerülő tézisei. Persze sokan próbálták értelmezni, sokan indultak a rejtélyes szöveg meghódítására. „*Akik [...] visszatértek, azok valójában visszafordultak az út valamely – még biztonságosnak tartott – pontjáról, ahonnan talán belátni vélték és azonosítani próbálták azt a bizonyos nehezen megközelíthető helyet [...]. Akik a legmesszebb jutottak, azok fogalmazznak a legóvatosabban, talán attól tartva, hogy még egy lépés, és magával húzza őket a megfejténi próbált szöveg oda, ahonnan már valóban nem vezet visszaút.*” (227.) Egy plasztikus és szép kép, amely az értelmezés nehézségeit mutatja; de a könyv felépítése azt sugallja, hogy érdemes ezeket a nehézségeket vállalni, mert Benjamin koncepciója a történelemfilozófia addigi problémáinak megoldását ígéri. Benjamin a történelmet „*permanens katasztrófának*” tekintette,⁴² Miklós Tamás viszont azt sugallja, hogy maguk a tézisek azonosíthatók a katasztrófával, vagyis a pokollal. Ezt szeretném kiegészíteni: e szöveg katasztrófaként (pokolként) való értelmezése már maga a legnagyobb megértői teljesítmény. Volt egy kor, a kommunizmus utolsó évtizede, amikor ez a szöveg a marxista történelemfilozófia bázisán, ha nem is teljesen magától értehetőnek, de legalábbis könnyen értelmezhetőnek látszott.⁴³ Először is abból induljunk ki, hogy a benjamin életmű centrális jelentőségű dokumentumáról van szó. „*Walter Benjamin történetíróként értelmezte önmagát. [...] Benjamin számára a Történelemfilozófia tézisekben (1940) – amelyek egyfajta elméleti végrendeletét képviselik – a »történelmi materializmus«, vagyis a Marxon iskolázott történetész alkotja az identifikációs figurát.*”⁴⁴ Ezt elfogadhatjuk: Benjamin célja egy neomarxista történelemfilozófia megalkotása, amelynek középpontjában nyilvánvalóan a marxi osztályharc koncepciójának újraértelmezése áll. A cél most a „*fasiszmus elleni harcban*” a pozíciók javítása.⁴⁵ Miklós Tamás ugyanakkor rámutat, hogy – bár ez a kiindulópont megkérdőjelezhetetlen – már az első tézisben föllépnek bizonyos nehézségek: nem lesz egészen egyértelmű, hogy a teológia van alávetve a történelmi materializmusnak vagy fordítva. A vita két táborhozott létre: az egyik oldalon állnak a szekularizálók, a másikon a teológizálók. (Az első álláspontot Habermas, a másodikat Scholem képviseli.)⁴⁶ Én úgy gondolom, hogy ezen a döntő ponton is Habermas útmutatásai az irányadók:

„*Benjamin elméletének aktualitása nem a forradalom teológiájában áll. Az aktualitása sokkal inkább abban mutatkozik meg, ha megpróbáljuk Benjaminnak a tapasztalatra vonatkozó elméletét a történelmi materializmus »szolgálatába fogadni.*”⁴⁷ Először is föltűnik, hogy Habermas nem a „*helyes értelmezésről*”, hanem az aktualitásról beszél. És az aktualitás nála két feltételt tartalmaz: (a) a teológia van alárendelve a filozófiának; (b) a teológiát még ebben a funkciójában is a tapasztalat fogalmával kell helyettesíteni. Ezt a tapasztalatot Habermas a Marx által leírt (vagy a Marxnál megjelenő) tapasztalati horizont kiszélesítéseként értelmezi. „*Nos, Benjamin a Marxra visszavezethető tradícióban az elsők egyike volt, aki a kizsákmányolás és a haladás fogalmában felfedezett egy további mozzanatot: az éhség és az elnyomás mellett a kudarcot, a jólét és a szabadság mellett a boldogságot.*”⁴⁸ Van tehát egy olyan marxi tapasztalatfogalmunk, amely kétszer két kategóriával ragadható meg: éhség – jólét, elnyomás – szabadság. Ezek kiegészülnek a kudarc – boldogság kettősével. A kudarc tulajdonképpen a boldogság negatív alakja, és így azt lehet mondani, hogy Benjamin a marxi haladáskonceptióba beemelte a „boldogság” fogalmát. „*Benjamin a boldogság tapasztalatát – amelyet ő profán megvilágosodásnak nevezett – a tradíció megmentéséhez köthette. A boldogságigényt csak akkor lehet beváltani, ha nem szikkad ki az a szemantikai potenciál, amelyre a világnak a szükségleteink fényében való interpretációjakor szükségünk van.*”⁴⁹ Miklós Tamás azonban nemcsak a Marx-hatást tartja fontosnak, hanem legalább ugyanekkorra jelentőséget tulajdonít Nietzsche-nek is: „*Marxnál és Nietzschénél [...] válik a történelem elbeszélhetősége az [...] osztályok, az erők, a győztesek vagy a győzelem várományosai zsákmányává. Ők számolnak le az egyetemes északözösség s ezzel a közös történelmi narráció aufklérista dogmájával.*” (250.) A szerzőnek mélyen igaza van abban, hogy Benjamin számára a marxi koncepción túlmenően Nietzsche filozófiája is nagyon fontos volt; erre utal a XII. tézis Nietzschétől származó mottója is. De van egy alapvető különbség is: Marxnál a történelem nem az interpretáció tárgya, hanem egyfajta létfogalom. Miklós Tamás ötletéből kiindulva azt lehetne mondani, hogy Benjamin tulajdonképpen a marxi történeti koncepció nietzscheánus átíratát nyújtja. De itt nem az erők helyzete határozza meg a történelmet, hanem egy valóságos interpretáció. „*Feltevésünk szerint Benjamin írása a történelem interpretációjának – és*

egyáltalán az interpretációnak – lehetőségeiről, kényszeréről és határaitól szól.” (248.)⁵⁰ Nem az erős emberek, hanem a valóságos osztályok tehetik a történelmet a sajátjukká. A marxi gondolatot, mely szerint a történelem az osztályharcok története, Benjamin úgy írja át (Nietzsche szempontjából), hogy a társadalmi küzdelmek a történelem interpretációjáért folytatott küzdelmek; „a történelem pedig a történelem értelmezéséért folytatott harc története”. (252.) – Most nem követem tovább az interpretációt, de egyvalamit (Habermasra támaszkodva) már kimondhatunk: azokat a szövegeket, amelyek önmaguk olvasatát különösen megnehezítik, célszerű az aktualitás felől értelmezni, vagyis egy koncepcionális elképzelésből kiindulva. (Hiú ábránd és a szövegek egyfajta megerőszkolása, ha mindenre kiterjedő interpretációt próbálunk adni.)

(Karl Löwith: a történelem mint üdvtörténet)

A Löwithről szóló esszéjében Miklós Tamás Benjamin téziseinek egyértelműen teologizáló interpretációjából indul ki.⁵¹ „A történelemből a jövő felé hátráló rémült angyal a halál angyalának bizonyul: nyomában kőkövön nem marad. Bár Benjamin »a történelem olyan felfogását« keresné, mely »nem vállal semmi cinkosságot« a vak haladással, a történelem angyalarcáról úgy látszik, letörölhetetlen a rémület. Nincs választása. Ha nem kelne időben segítségére a pusztításból őt kimentő paradicsomi vihar, ha nem válna e vihar cinkosává, eggyé azzal – menthetetlenül alábukna a szenvedők és a holtak közé. Talán cinkosságát próbálja enyhíteni, amikor elfordítja arcát a jövőtől, s ránk, romhalmazra függeszti ijedt tekintetét.” (279. k.) De igazából ez már nem is Benjamin interpretációja, hanem inkább a benjaminini elmélet sajátos meghosszabbítása. (Némileg zavarba ejtőek a fejezet első harmadában domináló erősen képszerű megfogalmazások.) Aztán a szerző így kapcsolja Löwithet Benjaminhoz: „Karl Löwith [...], akárcsak Benjamin, visszatérően felidéz egy képet, mely mintegy az *Angelus Novus* ellenpárjának tűnik. Brueghel festményén Ikarusz anélkül zuhan a tengerbe, hogy a rezzenetlen békéjű táj, pásztorostul, nyájastul bármiféle tudomást venne róla. Ahol a világtörténelem eszméje végleg alámerül, marad maga a világ, melyet, úgy látszik, legkevésbé sem érint meg az emberi üdvtörténet angyalának bukása.” (282. k.) Az utolsó mondat azonosítja egymással a „világtörténelem eszméjét” és az „emberi üdvtörténet angyalát”. Miklós Tamás így Benjaminban és Löwithben látja egy újfajta történelemfilozófia meghatározó

alakjait. Előtte volt egy régi, „hatezer éves hang”,⁵² „amelynek elég ereje van ahhoz, hogy akármilyen csapzott szárnyú angyalt a vég felé sodorjon”. A hang tehát a szél, amely az angyalt egy végpont felé sodorja. „Benjamin és Löwith már a csöndben szólal meg.” (285.) Vagyis szélcsendes időben, amikor az angyal elvesztette a kapcsolatát a végponttal. Mindenesetre mégiscsak Löwith lesz e csönd (szélcsend) igazi teoretikusa, aki a könyvének bevezetésében így ír: „A végső cél időbeli dimenziója [...] egyfajta eszkatológiai jövő, a jövő pedig számunkra csak a várakozásban és a reményben van jelen.”⁵³ Ez a megfogalmazás Augustinus VALLOMÁSOK című művének XI. könyvére utal. „Midőn tehát emlegetjük, hogy látjuk a jövőt, nem a nem létező jövőt látjuk, hanem a jövő okát vagy esetleg jeleit szemléljük [...]”.⁵⁴ Miután Augustinus már megoldotta a problémát, nem sokkal később újra fölveti a kérdést, méghozzá Istenhez fordulva: „Uram [...] miféle módon oktatom lelkiünket a jövőre? Prófétáidat ugyanis erre megtanítottad. Hogyan oktatom a jövőt, ha neked a jövő egyáltalán nincsen? Vagy inkább a jövőre mutató jelent oktatom?”⁵⁵ A jövőre utaló jelen az okok és a jelek felismerését jelenti. De a profétákra való hivatkozás mégis mintha a jövőnek a jövő felőli megismerésére utalna. „A végső értelem a várt jövő gyújtópontja. Csak a remény és a hit által tudunk róla. A legszenvédélyesebben a zsidó profétákban élt ez a várakozás – a görög filozófusoktól idegen volt.”⁵⁶ Erről a témáról Rudolf Bultmann ezt írta: „[A] zsidó eszkatológia összekapcsolja a kozmológiai és a történelmi szempontot. A kozmológiai világszemlélet túlsúlyát mutatja, hogy a vég valóban a világnak és történetének a vége, ezért e vég nem nevezhető a történelem céljának, amely felé a történelem mozgása haladna, s amely fokról fokra megvalósulna.”⁵⁷ Ezért Bultmann szerint a szó szigorú értelmében nem is beszélhetünk ószövetségi eszkatológiáról, sőt az eszkatológia ellentmond az ÓSZÖVETSÉG istenképének, a teremtő Istennek.⁵⁸ Így az eszkatológia kimondottan Jézusra és az ÚJSZÖVETSÉGRE összpontosul. De ebből csak az következik, hogy lehet, hogy az eszkatológia nem megfelelő terminus, mindenesetre annyi megtartható az érvből, hogy Löwith és Benjamin olyan korban szeretnének történelemfilozófiát alkotni, amelyben nincsenek többé proféták. De ebből máris következik Löwith legalapvetőbb tézise: „a történelemfilozófia az üdvtörténeti eszkatológiából származik”.⁵⁹ Miklós Tamás most ebbe a Löwith által kijelölt horizontba integrálja Walter Benjamin történelemre vonatkozó elképzeléseit is. Az üdv-

történeti eszkatológia transzformációjának is vannak bizonyos feltételei: ezt nem úgy kell elképzelnünk, hogy miután lejárt a vallási eszkatológia ideje, föllép a történelemfilozófia. Ha a vallási eszkatológia többé nem lehetséges, akkor a történelemfilozófia sem lehetséges. De ezt érdemesebb pontosan is szemügyre venni. (1) A történelemfilozófia akkor jön létre, amikor a vallási eszkatológia válságba jutott; (2) de ezzel a válsággal együtt maga az eszkatologikus gondolkodás is lehetetlenné válik. Ezért a történelemfilozófiát a megszületésétől fogva kíséri a saját maga lehetetlenségének árnyéka. Ez a történet kezdődött el Kanttal, de most a Löwith által felvázolt kontextusban jut el a csúcspontjára. Miklós Tamás elemzéseinek egyik legszebb része, amikor Benjamin és Löwith koncepcióját alternatívákként mutatja be. „Benjamin és Löwith már a csöndben [a szélcsoendőben, az eszkatológia utáni időben] szólal meg. Benjamin cinkosságot és fenyegetést talál ebben a csöndben, és reményt szeretne benne találni, Löwith a csönd szépségével barátkozik. Mindketten tudják, csak a saját hangjukra számíthatnak.” (285.)⁶⁰ Löwith és Benjamin így azzal a kérdéssel szembesül, hogy mi konstituálhatja az értelmet a próféták utáni korban. Miklós Tamás így azt sugallja, hogy a modernség olyan válságszituáció, amelyben nincs többé objektív értelem, és mégis meg kell konstruálnunk egyfajta értelmet. Az értelmet konstituáló szelet így már csak a szubjektumok próbálhatják meg föltámasztani, de egyikük sem mondja azt, hogy ez a szubjektív értékteremtés egyszerűen helyettesíti az egykori objektív értékteremtést.⁶¹ „Benjamin bekiáltja ebbe a csöndbe a messiás nevét, hátha [...] mégiscsak visszatér, kihallatszik majd belőle a belékiáltott szó. – Löwith a másik lehetséges csapdabeli utat választja: elbeszéli a csöndbe kiáltott szavak történetét.” (285. k.)⁶² De ez a kontextus csak egy problémát vet fel, és semmiképpen sem a probléma megoldása: „most abba a kérdésbe botlunk, vajon a »végső dolgok« valóban az elsőké, és vajon a jövőé-e az emberi lét mértékadó horizontja?”⁶³ (Augustinus még azt mondta a jövőről, hogy az Isten számára egyáltalán nem is létezik.) – Löwith és Benjamin ilyen összehasonlítása közben egyértelműen elveszítjük a benjamin koncepció (fentiekben kidolgozott) elméleti potenciálját. Korábban már idéztem: „vannak nyugtalanító szöveghelyek a filozófiában, ahová sokan elindultak, de ahonnan még senki sem tért vissza”. (227.) És Benjamin tézisei ilyenek.

Továbbra is ezen a visszatérésen múlik a történelemfilozófia lehetősége; nem szabad eltévednünk a visszafelé vezető úton (sem). *Már majdnem sikerült.*

Jegyzetek

1. Ernst Cassirer: A FELVILÁGOSODÁS FILOZÓFIÁJA. Atlantisz, 2007. 270.
2. Arisztotelész: POÉTIKA, 9. fejezet. In: Arisztotelész–Horatius–Boileau: POÉTIKÁK. Európa, 2007. 20. – „Nagy Sándor nevelője maga írást sem szentelt a történelemnek, s kevésre becsülte a költészethez képest, mert a történelem csak az egyszerűvel és véletlenül foglalkozik, a filozófia és a költészet viszont az örökkévalóval. A görög gondolkodók szemében a történelemfilozófia képtelenség lett volna.” Karl Löwith: VILÁGTÖRTÉNELEM ÉS ÜDVTÖRTÉNET. A TÖRTÉNELEMFILOZÓFIA TEOLÓGIAI GYÖKEREI. Atlantisz, 1996. 43.
3. Ernst Cassirer: i. m. 271.
4. A rendszerváltozást megelőző kb. tíz évben Magyarországon a történelemfilozófia rendkívül népszerű filozófiai diszciplína volt. E népszerűség okai kimerítő vizsgálatokat igényelnének. De annyit mindenesetre talán ki lehetne mondani, hogy az olajválság, majd a reagan gazdaságpolitika hatására egyre nyilvánvalóbbak lettek a reálisan létező szocializmus gazdasági és társadalmi problémái. A kommunizmus mint perspektíva elhomályosult; pillanatok alatt világos lett, hogy a kommunizmus nem a reális jövő, hanem (mindössze) egy történelemfilozófiai premiszsa. A történelemfilozófia így kritikai diszciplínaként léphetett fel. (1) Ebben az összefüggésben kiemelkedő jelentősége volt Almási Miklós AZ ÉRTELEM KALANDJAI című könyvének (Szépirodalmi, 1980). A könyv négy szerzőt tárgyal: Montaigne-t, Machiavellit, Hegelt és De Sade márkit. Az elemzések egyértelműen a forgalomban lévő marxista koncepció felülírására törekedtek. Almási nem Marxra, hanem Hegelre tekintettel próbálja fölmérni a korabeli helyzetet. „A jelen – nagy léptékben: történelem. Aktuális praxisként felfogva viszont kívül áll a történelmen. A történelemfilozófia számára pedig csak ez a kívülállás ad támaszt: innen tétélezhető a múlt, eddig tart a fejlődés, s ez a jelen ad értelmet a múltba tétélezett teleológiának.” (I. m. 292.) A „jelen” kitüntetett státuszát nem lehet egyszerűen kitolni a jövőbe, mint ahogy azt Marx tette, így lett vége a kommunizmusnak, mielőtt megkezdődött volna. (2) Szintén a nyolcvanas évek elején jelentek meg Walter Benjamin történelemfilozófiai tézisei (ANGELUS NOVUS. Magyar Helikon, 1980. 959–974.), amelyek inspirálólag hatottak a hivatalos marxista történelemfilozófiára is, habár sokszor inkább csak a tanácsalanságot lehetett érzékelni. Ansel Éva például így ír: „Végül is Benjamin

egész gondolatvilágának és szellemi státuszának feloldhatatlan antinómiaja [...] abban a sokszor emlegetett kettőségben van, hogy kétségbeesett progresszió-felfogása a remény és a megváltás megőrzött, de óhatatlanul irracionális fogalmaival párosul [...].” (POLÉMIA A TÖRTÉNELEMMEL. 1982. 62.) (3) Ha jól emlékszem, 1987-ben a Filozófiaoktatók Továbbképző Központja Visegrádon a történelemfilozófia témakörében szervezett konferenciát. Volt előadás Kantról, Hegelről, Marxról, Lukácsról, Habermasról. Emlékszem, hogy nagyon nem tetszett a konferencia, és a végén fel is szólaltam, szóvá téve, hogy az előadások nagy része csak referált. Ma már azt mondanám, hogy valószínűleg azt gondoltam, hogy a rendszer kritikájának már sokkal radikálisabb formái is lehetségesek volnának. (Arra is emlékszem, hogy ebben az időben már – túl a reformközgazdasági viták hatásán – a civil társadalom élénkítésére vonatkozó elméleti és gyakorlati törekvésekben bízam a leginkább.)

5. Immanuel Kant: A VALLÁS A PUSZTA ÉSZ HATÁRAIN BELÜL ÉS MÁS ÍRÁSOK. Gondolat, 1974. 409.

6. Blandl Borbála: ETIKOTEOLÓGIA ÉS TAPASZTALAT. Kézirat, 2004. (Köszönöm szépen a szerzőnek, hogy rendelkezésemre bocsátotta az előadás szövegét.)

7. Immanuel Kant: A TISZTA ÉSZ KRITIKÁJA. Atlantisz, 2004. 650. B 864.

8. Immanuel Kant: AZ EMBERISÉG EGYETEMES TÖRTÉNETÉNEK ESZMÉJE VILÁGPOLGÁRI SZEMSZÖGBŐL. In: uő: A VALÁS A TISZTA ÉSZ HATÁRAIN BELÜL, 62.

9. Ez a koncepció Cassirerrel összehelyezhető vissza.

10. Vidrányi Katalin ebben az összefüggésben „második fordulatról” beszél; habár a szóban forgó írás megjelenésekor még a „kopernikuszi fordulat” elnevezése sem volt meg.

11. Klaus Weyand szerint ennek háttérében csak Kant öregseje és a cenzúráról való ódzkodása áll. Lásd KANTS GESCHICHTSPHILOSOPHIE. IHRE ENTWICKLUNG UND IHR VERHÄLTNIS ZUR AUFKLÄRUNG, KANTSTUDIEN. Ergänzungshefte 85. kötet, 1963. 34.

12. Immanuel Kant: AZ EMBERISÉG EGYETEMES TÖRTÉNETÉNEK ESZMÉJE..., 65.

13. Én azt gondolom, hogy később a TÁRSADALMI SZERZŐDÉS-ben Rousseau is visszahátrált a társadalomelmélethez.

14. Immanuel Kant: AZ EMBERISÉG EGYETEMES TÖRTÉNETÉNEK ESZMÉJE..., 65. k.

15. Lásd Jean-Jacques Rousseau: ÉRTEKEZÉSEK ÉS FILOZÓFIAI LEVELEK. Magyar Helikon, 1978. 609.

16. Spinoza: ÉTIKA, IV. könyv, 35. tétel, 2. következtetett tétel. Gondolat, 1979. 293.

17. Immanuel Kant: AZ EMBERISÉG EGYETEMES TÖRTÉNETÉNEK ESZMÉJE..., 67.

18. Georg Wilhelm Friedrich Hegel: ELŐADÁSOK A VILÁGTÖRTÉNET FILOZÓFIÁJÁRÓL. Akadémiai, 1979. 22. – „Az egyetlen gondolat [...], amelyet a [filozófia] magával hoz, az ész egyszerű gondolata: az, hogy az ész uralkodik a világon, tehát a világtörténetben is ésszerűen mentek végbe a dolgok.” I. m. 16.

19. Uo. 43.

20. A második kiemelés tőlem: W. J.

21. Friedrich Wilhelm Joseph Schelling: A TRANSCENDENTÁLIS IDEALIZMUS RENDSZERE. Gondolat, 1983. 35.

22. Uo. 353.

23. Uo. 354.

24. Georg Wilhelm Friedrich Hegel: ELŐADÁSOK A VILÁGTÖRTÉNET FILOZÓFIÁJÁRÓL, 26. k. Kiemelések tőlem: W. J.

25. Immanuel Kant: AZ EMBERISÉG EGYETEMES TÖRTÉNETÉNEK ESZMÉJE..., 78. k.

26. Georg Wilhelm Friedrich Hegel: A JOGFILIZÓFIA ALAPVONALAI, 341. §. Akadémiai, 1983. 355.

27. Uo. 186. §. 210.

28. Rüdiger Bubner arra hívta fel a figyelmet, hogy Hegel a JOGFILIZÓFIA-ban mintha tudomást sem venne a teljes szerződéselméleti tradícióról. „Hegel hallgatása a szerződés-konstitúció tekintetében az elvontság és a mesterkéltesség ellenvetéseire támaszkodhat, amelyek együtt járnak azzal az elképzeléssel, hogy az állam alkotmányát valamelyik ponton »megcsinálták«. Nem lehet nem meghallani azt a gúnyt, amellyel Hegel a »megcsinálásról« beszélt.” Rüdiger Bubner: HÁROM POLITIKAFILOZÓFIAI TANULMÁNY. In: Magyar Filozófiai Szemle, 2009/3–4. Igen, mert Hegel – Smithre támaszkodva – egy önkéntelen mechanizmussal helyettesítette a tudatos szerződés-kötést.

29. A „korszerűtlenség” egyfajta szabadságot jelent. „Éppen annyiban szabad, amennyiben szellemileg nem foglya az adott kornak, társadalomnak.” (218.)

30. Friedrich Nietzsche: A TÖRTÉNELEM HASZNÁRÓL ÉS KÁRÁRÓL. In: uő: KORSZERŰTLEN ELMÉLKEDÉSEK. Atlantisz, 2004. 147. k.

31. Uo. 97.

32. Uo. 144.

33. Uo.

34. Kiemelés tőlem: W. J.

35. És a folytatás: „A történelem önmagában semmilyen, minthogy az interpretálatlan történelem puszta üres, idegen, mert jelentés nélküli adathalmaz. Aki nem képes a történelem interpretációjára, annak az nem való, annak csak kárára, terhére van ez az értelmetlen információ-tömeg – annak a számára valójában nincs is történelem.” Uo.

36. Ne feledjük, hogy az első korszerűtlen elmélkedés az ifjúhegelianus mozgalom kezdeményezőjével, David Friedrich Strauss-szal foglalkozik, persze a legkisebb szimpátia nyoma nélkül.

37. Itt jól lehet látni, hogy a hegeli spekulatív „megoldás” és a burckhardti szemlélet egybecsúszik.

38. Friedrich Nietzsche: A TÖRTÉNELEM HASZNÁRÓL ÉS KÁRÁRÓL, 141. – Ezért nem tudta elfogadni Nietzsche a BIBLIA történeti-kritikai értelmezését.

39. Uo. 141.

40. „Egy ilyen történetírás azonban korunk analitikus és művésziellen vonásainak teljességgel ellentmondana, sőt a kor hamisításnak érezné.” Uo.

41. Dante Alighieri: ISTENI SZÍNJÁTÉK, POKOL, III. ének, 9. sor. Európa, 1982. 16.

42. Max Horkheimer: GESAMMELTE SCHRIFTEN, 17. kötet. S. Fischer Verlag, 1996. 59–60. (Adorno levelének keltezési dátuma: 1941. június 12.)
43. Gondoljunk csak Ansel Éva POLEMIA A TÖRTÉNELEMMELEMMEL című (már említett) könyvére. „Benjamin soha nem ingott meg baloldaliságában, ami annak is szinonimája, hogy szükségesnek tartotta a cselekvést. Igaz, a cselekvés apológiája már korábban, de akkor még pusztán etikai hangsúllyal, felmerül nála az ifjúság metafizikájában. A pusztá megismerést, mint egy küldetés tudatát, bűnnek nevezi. [...] Történelemfilozófiai léptékben gondolkodva viszont valóban pesszimizisztikus felfogást képviselt. Hogyan fér ez össze a cselekvés értelmének igénylésével? Abszolút-e ez az ellentmondás politikai és történelemfilozófiai koncepciója közt? Úgy vélem, hogy gondolhat valaki bármit az emberiség jövőjének lehetséges vagy lehetetlen távlatairól, ebből nem következik, hogy szükségtelennek tartsa konkrétan a fasizmus elleni harcot.” I. m. 62. (Már alig-alig ismerjük föl, hogy itt a TÖRTÉNELEMFILOZÓFIAI TÉZISEK interpretációjáról lenne szó.)
44. Willi Bolle: GESCHICHTE. In: Michael Opitz und Erdmut Wizisla: BENJAMINS BEGRIFFE, 1. kötet. Suhrkamp, 2000. 399. A PASSAGENWERK (amelyen Benjamin 1927 és 1940 között dolgozott) kezdettől fogva a történelem „újfajta, dialektikus módszerének” kidolgozására törekedett.
45. Walter Benjamin: A TÖRTÉNELEM FOGALMÁRÓL, 8. tézis. In: uő: ANGELUS NOVUS, 966. (Ez az egész program homlokegyenest ellentmond Ansel Éva értelmezésének, illetve ellenvetésének.)
46. De éppen a Habermasra vonatkozó interpretációt értettem a legkevésbé, nem tudtam a konkrét szövegértelmezést minden nehézség nélkül összekapcsolni a következő általános jellemzéssel: A „szekularizálók” „kénytelenek voltak megválaszolni [azt a kérdést, hogy] miért nevezi a szerző a teológia által mozgott bábuknak – tehát valami önmagában lételemnek – ezt a történelemszemléletet?” (235.)
47. Jürgen Habermas: BEWUSSTMACHENDE UND RETTENDE KRITIK. In: uő: PHILOSOPHISCH-POLITISCHE PROFILE. Suhrkamp, 1981. 371. (Kiemelés tőlem: W. J.)
48. Uo. 372. k.
49. Uo. 373.
50. A történelem interpretációja és az általában vett interpretáció azonosításával azonban egy kicsit óvatosabb lennék, miután Benjaminsal egy meghatározott viszony áll fenn közöttük. „Benjamin egyértelműnek tekint, hogy »nincs olyan«, hogy művészettörténet, illetve irodalomtörténet mint önálló diszciplína, hanem csak az »általános történelem« egy mozzanatáé.” Willi Bolle: GESCHICHTE, 400.
51. Ennek az interpretációs iránynak az alap gondolatát Hermann Schweppenhäuser így fogalmazta meg: „Benjamin a történelmi materializmusban rejlő elvesztett messianizmust próbálja visszanerni”. (238.)
52. A „hatezer év” annyira visszamegy az írásbeliség

elé, hogy már teljesen értelmetlen, vagy ennek is csak szimbolikus-képi jelentése van?

53. Karl Löwith: i. m. 44.

54. Augustinus: VALLOMÁSOK. Gondolat, 1982. 364.

55. Uo.

56. Karl Löwith: i. m. 44. „Ha meggondoljuk, hogy Deutero-Ézsaiás és Hérodotosz szinte kortársak voltak, felmérhetjük a görög bölcsesség és a zsidó hit között tátongó áthidalhatatlan szakadékot. A történelem bibliai és kereszténység utáni tárgyalásmódja alapvetően futurisztikus – megfordítja a história görög jelentését, amely a jelen és a múlt történéseire vonatkozik.” Uo. Löwith egész könyve talán csak egyetlen hosszú lábjegyzet ehhez a passzushoz.

57. Rudolf Bultmann: TÖRTÉNELEM ÉS ESZKATOLÓGIA. Atlantisz, 1994. 41.

58. Uo. 37. „Igaz, hogy az ószövetségi próféciák üdvözülést és balsorsot egyaránt jósolnak, azonban ezek egytől egyig Izraelre vagy annak ellenségeire vonatkoznak.” Uo.

59. Karl Löwith: i. m. 257. – Hasonló értelmű megfogalmazással már Diltheynél is találkozhatunk: „Még ma is azon erős ösztönzés hatása alatt áll e tudomány [mármint a történelemfilozófia], melyet a gondviselés által valamennyi nemzet közös felnövekedésének keresztény gondolatától és Isten így megvalósuló birodalmának gondolatától nyert.” Wilhelm Dilthey: A TÖRTÉNELMI VILÁG FELÉPÍTÉSE A SZELLEMTUDOMÁNYOKBAN. Gondolat, 2004. 94.

60. A „szél” Deutero-Ézsaiásnál mintha Jahve fújásának földi meghosszabbítása lenne, ez a fújás, majd a hozzá kötődő szél gyorsan és váratlanul megváltoztatja azt, ami a világon szilárdnak és stabilnak látszott. A szél az isteni hatalom és mindenhatóság földi megjelenése. „[Jahve] az, aki a fejedelmeket is semmivé teszi, / és megsemmisíti a föld kormányzóit. / Alighogy elülteti, elveti őket, / és alighogy gyökeret vert törzsük a földben: / hirtelen csak rájuk fú, erre elszáradnak, aztán a pelyvát elsodorja őket.” ÉZSAIÁS 40, 23–24. Szénási Sándor fordítása.

61. Ezért a szerzőnek joggal jutnak eszébe a fiatal Lukács sorai: „Baldog kor, melynek a csillagos ég a járható és a bejárható utak térképe, melynek útjait a csillagok fénye világítja meg. Minden új a számára és mégis régtől fogva ismerős, kaland és mégis birtoklás. A világ tágas és mégis otthonos, mert a lélekben lobogó tűz egy lényegű a csillagokkal [...]” Lukács György: A REGÉNY ELMÉLETE. In: uő: A HEIDELBERGI MŰVÉSZETFILOZÓFIA ÉS ESZTÉTIKA / A REGÉNY ELMÉLETE. Magvető, 1975. 493.

62. Érdemes lenne ennek az összevetésnek a strukturáját összehasonlítani azzal, ahogy Heller Ágnes 1971-ben összekapcsolta Kierkegaard-t és Marxot. Ennek a végső konzekvenciája így szól: „Immár majd százötven esztendeje itt helyezkedik el a választás: Kierkegaard vagy Marx; vagy-vagy.” Lásd Heller Ágnes: PORTRÉVÁZLATOK AZ ETIKA TÖRTÉNETÉBŐL. Gondolat, 1976. 332.

63. Karl Löwith: i. m. 257. Már a megfogalmazás is erőteljesen Heideggerre utal.

Weiss János

MARSALL LÁSZLÓ

1933–2013

Marsall László november 3-án lett volna nyolcvanéves. Szegeden született. Az általános iskolát Békésen végezte, ahol apja főszolgabíró volt. A gimnáziumot Orosházán kezdte, majd Pesten folytatta, a Petőfi (korábbi nevén Werbőczy) Gimnáziumban érettségizett 1952-ben. Ő maga így emlékezett származására 1995-ben: „*Vidéki család eredője vagyok, rigorózus apával, aki nem ivott, nem kártyázott, nem vadászott, nem járt kuglizni az úri kaszinóba, nem volt saját háza, inkább a törvénytárákat bújta, és önéletrajzokat, politikai tanulmányokat olvasgatott, lévén jogász; a Rákosi-korszak vége felé vállalatvezető-helyettes. Anyám földművelő evangélikus lelkészek és tanárok, ameddig a múltba visszafelé a dokumentáció szeme ellát. Jeles dédapám, Major István Klapkánál »bombász«, majd katonatiszt Bem erdélyi seregében. Honvédélményeim című önéletrajzát a Magvető adta ki 1973-ban, három évvel első kötetem megjelenése után.*”

Bár a filozófia vonzotta elsősorban, számba véve a korszak lehetőségeit, matematika–fizika szakra jelentkezett az egyetemen, de itt is csak a szaktárgyak érdekelték, egy idő után csak ezeket látogatta. Már eltökélte, hogy költő lesz, és talált is hozzá mestert magának, nem akármilyet: Weöres Sándort. Megismerkedésükre és ekkori életére később így emlékezett vissza: „*1956. június 6-án találkoztam először Weöres Sándorral a Vadrózsa eszpresszóban. [...] Első feleségem, a Semmelweis utcai konzervatórium növendéke adta át verseim egy adagját lélektan- és pedagógiatanárának, Spitz Verának, Ligeti György zeneszerző feleségének [...] Ligetinek bizonyára megtetszettek a verseim, mert meghívott egy szombati összejövetelre, azzal az üzenettel és kéréssel, hogy írnék-e szövegkönyvet neki egyfelvonásos operához, az olvasott versek szellemében.*”

Amikor beléptünk a lakásukba, Ligeti, látván szorongásos ábrázatomat, vállon karolt, sietve bemutatott a kis társaságnak [...] Utána a terítékre került verseimet Lakatos [István] elemezte, s a maga módján mint képzetlen dilettánst jól megdorgált. [...] A kávézás, eszegetés idején röppent föl Weöres Sándor neve, »nagy mester, nagy varázsló« titulusal. Írtam W. S. mesternek, önéletrajzfélét.

Kedves Barátom – levele valóban ijesztő. Az ilyen életmódban való öntetszelgés, olyan valakinek, aki festőnek vagy költőnek készül, súlyos mérég. Zsenialitás helyett zseniskedésre vezet. Ha módja van egyetemre járni, okvetlenül folytassa; a művészethez éppúgy rendszeres tudás kell, mint bármilyen épkezláb emberi teljesítményhez.

*Kérem, küldjön a verseiből. Előbb elolvassám, és majd aztán találkozhatnánk, ha meg nem ijed attól, hogy ábrándjai lelepleződnek. Szeretettel üdvözli
1956. máj. 29.*

Weöres Sándor

Hogy mit írhattam »ijesztőt« Weöres Sándornak? Arra csak félnótásan emlékszem. Ilyesfélét: az egyetemi pedagógiai tárgyakat utálok, csellózok, amatőr zenéket szerzek, a földön térdelve kartonokra festek, verseket és értekezéseket (filozófia) írok. NB I-es röplabdás vagyok, vagont rakok ki a Józsefvárosi pályaudvaron, szemet és fát hordok idősebb kuncsaftoknak, darab időre el-elitűnök otthonról – és hogy bizonyára nem ismerem tér-idő-képességbeli és szellemi kiterjedésem határait.”

A versek meggyőzték Weörest, hogy érdemes foglalkoznia a fiatal költővel. „*Kedves Barátom, versei sokkal érdekesebbek, mint vártam. Először is mélyen-átélt élményen alapulnak, ha ez az élmény szűk is: a mai Budapest. Tud látni és láttatni: a körömré és lépcsőfokra hulló neonfényt, a verébszerűen nyüzsgő városi embertömeget, a lányként karoló félhomályt, az embereket beszívó-kiköpő forgóajtókat; van szeme, mint festőhöz illik. De nemcsak részleteket, hanem egészet is jól érzékeltet: a város moloch-bálvány természetét, a penetráns rohadságot, a lakosok folytonos szomját, sóvárgását, az egésznek hamis kulissza jellegét, s hogy mégis minden vérbe-velőbe kerül. [...] Verseiben félelmetes kritika, sőt vád van; talán nem is tud róla, hogy mennyire moralista, tán akaratlanul. Juvenalis rokona, a városostorozóé; s még inkább rokon Martialisszal, aki maga is együtt-vonaglik az egész nyüzsgéssel. Továbbá: felismerhető saját hangja, látásmódja van, ami nagy ritkaság.*”

Weöres komolyan vette tanári szerepét. Nemcsak megbírálta az ifjú Marsall érdekesnek, tehetségesnek, de még szakmai fejlesztésre szorulóknak ítélt verseit, hanem mindent megtett, hogy beavassa tanítványát a versformák világába. „*Ő annyiban volt mester – mesélte Marsall jó negyven év múlva, 2002-ben, amikor Kossuth-díja alkalmából kérdezte őt Prágai Tamás –, hogy mondott egy nagyon fontos dolgot... adott egy feladatot. Azt mondta: írj valamit az úttörőkről, ionicus a minore. Hát én írtam. Nyilván akkoriban nem lehetett közölni – Rákosi bácsi kutyáknak való csontot töröget egy mozsárban, hogy legyenek jó harcosok a nyugati határon, az imperialistákat ne engedjék be az országba. Azt mondta más alkalommal: írj egy legelésző lóról hús alkaioszi strófát. – Romlásnak indult, hajdan erős... ló... Tizenkettőt tudtam csinálni. Akkor Weöres azt mondta: nem húsban állapodtunk meg? Hát, mondom, annyiban. Akkor mért tizenkettő? Mert ennyire futotta. Na látod, ez a nagy baj! Nem osztottad be az anyagot jól, és nem gondoltál az apró részletekre! Mit csináltál volna Johann Sebastian Bach helyében, ha ilyen hosszú misét kell írni? Ezek a feladatok nagyon fontosak voltak.*”

1995-ben megjelent önéletrajzi jegyzeteiben így emlékezett: „*Weöres Sándor volt a mesterségben az oktatóm: olykor majdnem megoldhatatlan penzumokkal gyötört – hála neki. És a Belvárosi Kávéház baráti köre. Illusztris tagjai: Hernádi Gyula, Csoóri Sándor, Konrád György, Tornai József, Orbán Ottó és még sok darab-időnte betérő jeles alkotók. Tőlük is sokat tanultam, de a legtöbbet – mint mindenki – önmagamtól: a hibáimból, felvillanásaimból. Tizenhárom évnyi költői munkálkodás után jelent meg, 1970-ben, első kötetem, utána a többiek.*”

Közben – átmenetileg – állásba került. A Magyar Rádió irodalmi osztályának lett 1957-től külső, majd 1967–1970 közt belső munkatársa. Utána mindhalálig szabadúszó.

Tíz önálló és két gyűjteményes verseskötete jelent meg. 1999-ben TATUS ÉS SZÖRNYEI címmel színműveket publikált. HOLDRAFORGÓ címmel

megjelent válogatott verseiről a *Holmiban* Rába György írt Marsall egész addigi életművét átfogó bírálatot. Rába ilyennek látta a pályakezdő költőt: „*Aki az életet mindennapi előadásnak, sőt változatos dramaturgiájú kalandok színterének fogja föl, annak lírai tanúságtétele is dús és áradó, olykor tetézettebb és parttalanabb a kellesténél. Ugyanakkor a költő, akül a heves élmények folyamatosan megkeresnek, önmagát az élet bajnokának tekinti, lírája a megnöött én forrongásának krónikája, igazi vallomásos költészet.*

Ez az arc más a pályakezdő Marsallé, a zajló világban és háborgó énjében egyaránt gyönyörködő lírikusé. Tehetsége már indulásakor nyilvánvaló volt: ezt tanúsította örökmozgó képi látása, fölhangolt képzettársító hajlama, kifogyhatatlan verbális leleménye. Ne gondoljuk azonban, hogy a fiatal Marsall megjelenítő készsége csupán egy ösztönös alkat megfigyelőképességével azonos. Animisztikus tárgyi vizualitása és teremtő képzelete egymást erősíti [...]

Mi sem természetesebb, hogy ez az önszemlélő, egyszersmind a világra éhes magatartás a szerelmi lírában találja meg legszerencsésebben megragadható tárgyát. De a vágy meg a szenvedély húrján akkor tudja a zavartalan költőiséget megszólaltatni, amikor a szerelem rejtettebb jelenségeinek is hangot ad. [...] A *HOLDRAFORGÓ* első harmadában tucatnyi kiemelkedő vers is akad, nem kevésbé igaz azonban, hogy sok a túlírt, a nyersségben öncélúan tobzódó alkotás” – összegez első fokon Rába, de még hozzát teszi: „*A férfikor nyarába lépő költő a »civil« kalandok csodáin edzett, örök fickós életformájának foglalkozásbeli élményeiből és fejlődésregény hőiséhez illő benyomásaiból verseit hosszú évekig karneváli forgatagga duzzasztja, és mivel, hogy saját szavával éljek, ez a kóricáló alkat »poéta doctus« is, képzeleteinek összkará a Balassi-strófától az ottava rimáig terjedő, széles ritmikái-szerkezeti skálára hangszereli.*” Ami nem meglepő egy olyan költőtől, aki Weöres Sándor magánakadémiáján tanulta a mesterséget.

„Költői fejlődésébe – idézzük tovább Rábát – a személyes tragédia szól bele: fiának halála a gyász nagyságával áthatott versekre ihlette. A megrendült lélek folyamatrajzát különböző beszédhelyzetekben, könyörtelen önelemzéssel tárja föl. [...] A szenvedés présében kiformált vallomás, a legnyomorultabb élőlényhez, a kiveret kutyához sóvárgó társkeresés, szellemidézés elárvult ruhadarabok, gazdátlanává vált tárgyak gyöngéden elősorolt leltárából: mind a kortárs magyar líra maradandó elégiáinak füzére, együtt a lelki pusztulás önkínzó művészettel megrajzolt térképe.”

Akár meg is állhatnánk itt, ezen a ponton. De van tovább is, Rába György ítélete szerint még följobb. „*Művészetének csúcsára – írja – a NÉGVVENEGY ÖREGEK (1988) című kötetével ért. Vágyakozása a multságos élet sokfélesége után szenespincék és borozók bugyraiból roskadozó tanyákon keresztül egyetemi katedrák közelébe, a Parnasszusra vezette, s az emberek közti bóklászásának útirajza ez a jellemképekké árnyalt portréorozat. [...] Vitalitásának ezekben a képmásokban maga a figura ad alakot: így alkotja meg végre költészetében Marsall az egyszeri és a szükségszerű egyensúlyát. Az arcképsorozatban valamennyi erénye érvényre jut, megjelenítőkészsége éppúgy, mint gyors, vakmerő képzetfűzése, természettudományosan pontos észlelése, akárcsak elvonatkoztatásra ajzott lényeglátása.”*

Rába György recenziójával együtt három Marsall-vers is olvasható a *Holmi* 1992. májusi számában. Még néhány későbbből is, összesen kilenc.

De 1994 után már nem küldött többet, másfelé kalandozott. KALANDOZÓ – ezzel a címmel írt újabb kötetéről, a HOLNAPUTÁN?-ról 2005-ben Takács Ferenc. Nyughatatlan költészet, kalandozó kedvű költő, mondja, „aki markáns *Én-költészetet* művel, de akinek *Énje* egyben minden lehetséges *Másik* megszólalási lehetősége is, és költészetet, amely úgy egységes karakterű, hogy közben jószerevel pillanatra sem hajlandó azonosnak maradni önmagával. Így aztán minden újabb vers, amire rálapozunk a kötetben, meglepetés, hangvételére, témájára, műfajára, nyelvezetére nézvést egyaránt.

A hangvétel egyrészt komoly, olykor egyenesen tragikus. Részben metafizikai összefüggésben: a költő helyzetére és életkilátásai jellemzésére, de a világ általános állapotának a tükröként is gyakran visszatérő motívuma a verseknek a süllyedés, aláhullás, lecsúszás képzetkörét idéző költői kép, s ez a filozofikus ború téteti ki a költővel a kérdőjelet a címiül választott [...] »holnapután« szó mellé. De ugyanezek a komor sejtelmek hatják át a kötet, mondjuk így, »közéleti« verseit is, például AZ ELHASADT IDŐ-t, amelyben 1956-ra réved vissza a költő, vagy a nemes honfibúval áthatott Magyarország-verset, amely – EL NEM MONDOTT ZSOLTÁR ELÉ a címe – a kötet záródarabja.

A hangvétel másrészt vidám, néha egyenest fergeteges. Közéleti összefüggésben ennek a satirikus hangvétel felel meg, s a mai közállapotainkon füstölgő-dohogó versek mellett Marsall jövő-szatírát is ír, az orwelli dísztópia dermesztően mulatságos vers-változatait... [...] De jó néhány vers akad itt, különösen az ARCOK ÉS MASKARÁK című ciklusban, amely a humornak egy kevésbé célzatos, sőt egyenesen – jó értelemben – öncélú válfaját képviseli – Marsall mestere a szürreálisan groteszk hatású vers-viccnek, vers-humoreszknak vagy vers-anekdótának...” Ez egyik alaptulajdonsága kezdettől fogva. Maradandóság a változásban, mondhatnánk a Goethe-vers címével, vagy köznapibban úgy, ahogy a frissen Kossuth-díjas Marsall mondta: szeret rosszkodni a versben. Nem a jó gyerek az eszménye, hanem a rossz, akiben mindig van egy kis ördögi elementum. Még a világtól búcsúzó versében is felbukkan ez a szó. Mi is ezzel búcsúzunk tőle:

*„Akár újmódi fóliáns
utolsó egynegyedébe dugott
ördögbojtos vékony könyvjelző,
félíg kilógok már a létező,
s az írott kopottas világból.*

*Ha netán adatik még idő
szólnom pár ákombákom szót,
szaporítanom írásjeleket,
meg kéne köszönnöm, ha van kinek,
azt a pároldalnyt...*

*Mikor talla-billézve
pottyannom kell,
le az áramló
vakvilágba.”*

KATONA TAMÁS

1932–2013

Vannak személyiségek, akik szinte önálló intézményt alkotnak egy-egy szakmában, s akiknek elég a nevét kimondani, mindenki tudja, kiről van szó. Ilyen személyiség volt a 81 évesen elhunyt Katona Tamás. Akik ismerték, akik együtt dolgoztak vele, soha nem felejtik el páratlan műveltségét, széles látókörét, remek előadókésztségét, mindezekkel párosult megnyerő személyiségét és időnként csípős humorát, finom iróniáját.

Családi örökségében a magyar középosztály legjobb hagyományai egyesültek, s alig volt olyan szeglete a Kárpát-medencének, ahol ne talált volna szegről-végről rokonokra. Büszke volt erdélyi és partiumi gyökereire, de ugyanilyen szívesen emlegette dédapját, Halász Imrét, a *Nyugat* egyik szerzőjét is. Gyermekként élte át a második világháborút, tanúja volt az általa olyannyira szeretett budai vár 1944–1945-ös ostromának és pusztulásának, az azt követő újjáépítésnek. Gimnáziumi tanulmányait az érseki katolikus gimnáziumban végezte, majd az egyetemen 1950–1955 között magyar–arab–könyvtár szakon végzett. Tanította Germanus Gyula, s ekkor kötött életre szóló barátságot Antall Józseffel.

Szívesen anekdotázott egyetemi kirúgásáról („A tanfegyelmet nyaksál viselésével lazította” – állt többek között az indoklásban), majd tanulmányai szüneteltetése alatti s a végzést követő könyvtárosi pályafutásáról. (1954–1955-ben a Bács-Kiskun Megyei Könyvtár helyettes vezetője, a Fejér Megyei Tanács könyvtárügyi előadója, 1955–1960 között a bicskei Vajda János Járási Könyvtár vezetője, 1960–1961-ben az MTA Biokémiai Intézetének részfoglalkozású könyvtárosa volt.) Mindig büszkén emlegette, hogy ő hozta létre Bicskén Magyarország első cigánytelepi könyvtárát. Ugyanilyen büszke volt arra is, hogy a Kárpát-medencének nincs olyan magyar lakta települése, ahol amatőr néprajzosként ne járt volna.

1961–1965 között a Magyar Helikonnál, 1965–1987 között az Európa Könyvkiadónál volt szerkesztő, és közben sokat fordított is, németből, franciából és főleg angolból. Szívesen fordított krimiket, Conan Doyle-t és Agatha Christie-t, de a „nehezebb” szerzőknél is kiválóan teljesített: briliáns Henry James-fordítását máig emlegetik a szakmabéliek. Az 1970-es évek elején az Európa jelentős részben az ő kezdeményezésére indította meg a magyar népszerű forráskiadás mindmáig legjobb sorozatát, az először sorozatcím nélküli, mintegy ötven kötetből álló BIBLIOTHECA HISTORICÁ-t. Ennek szerkesztőbizottságában olyan személyiségekkel dolgozott együtt, mint Dercsényi Dezső, Gyórfy György, Klaniczay Tibor, Szűcs Jenő, Szakály Ferenc, Stoll Béla, Zolnay László; közülük Szakály Ferencsel elválaszthatatlan jó barátok (és teniszpartnerek) is lettek. E sorozatban az ő szerkesz-

tésében jelent meg az ISTVÁN KIRÁLY EMLÉKEZETE, a LÁSZLÓ KIRÁLY EMLÉKEZETE, a MOHÁCS EMLÉKEZETE, A TATÁRJÁRÁS EMLÉKEZETE vagy A KORONA KILENC ÉVSZÁZADA című kötet. Szintén az ő szerkesztésében indult az Európánál a PRO MEMORIA sorozat, amelyben a BIBLIOTHECA HISTORICA egyes köteteinek népszerű kiadásai mellett ő adta közre Orbán Balázs TORDA VÁROS ÉS KÖRNYÉKE című munkáját, illetve A SZÉKELYFÖLD LEÍRÁSA kötetéből készült válogatást s tucatnyi más fontos művelődéstörténeti kötetet.

De a szíve igazából nem a magyar közép- vagy kora újkorért, hanem 1848–1849-ért dobogott. Először a szabadságharc kilenc nagy csatáját bemutató, Than Mór képeit közreadó kötet került ki a keze alól, s egy évvel később ezt követte az aradi vértanúk perét bemutató, először 1979-ben megjelent, összesen három és fél kiadást megért dokumentumkötete. Ez utóbbi valóságos historiográfiai fordulópontot jelzett a szabadságharc hadtörténetének kutatásában. A korábban jobbára egységes csoportnak tekintett vértanúk egyéni életpályájának és perének bemutatása révén ráirányította a figyelmet arra, hogy milyen keveset is tudunk a szabadságharc katonai főszereplőiről, s hogy e szűk, noha reprezentatív csoport tagjai is mennyire eltérő politikai meggyőződésű, jellemű és katonai teljesítményű személyek voltak. E kötet lényegében meg is cáfolta a magyar marxista történetírás egyik kedvenc tételét, amely szerint az osztrákok előtti fegyverletétel 1849 augusztusában kedvezőbb esélyekkel kecsegtetett, mint az oroszok előtti kapituláció. Katona Tamás történeti lelkiismeretességét mutatja, hogy a második és a harmadik kiadásban újabb és újabb, időközben előkerült okmányokkal, főleg a vértanúk leveleivel bővítette a munkát. Nem csupán a különböző hazai közgyűjtemények anyagait tekintette át, hanem a magánkézben lévő dokumentumokat is felkutatatta. Remek kapcsolatteremtő képessége révén tucatnyi fontos dokumentumhoz, pl. Poeltenberg Ernő börtönleveleinek egy részéhez jutott így hozzá.

De ő adta ki újra, remek bevezetőkkal és alapos jegyzetekkel, a korábbi közlések hiányait vagy tévedéseit korrigálva 1982-ben Vukovics Sebő, 1986-ban Klapka György, no és természetesen a szívének oly kedves Görgey Artúr emlékiratait. Ez utóbbit újra is fordította, bevezető tanulmánya pedig Görgey pályájának egyik legjobb, de mindenképpen legszellemesebb összefoglalójává sikeredett. (Nagy fájdalom volt, hogy a kiadó igazgatója évekig nem engedte megjelentetni a már kész kéziratot.) Nevéhez fűződik az ozorai diadal (1980), illetve a Buda 1849-es visszavétele (1989) dokumentációját tartalmazó két kötet szerkesztése is. Ez utóbbi munkálataiba már alakuló tanítványi körének tagjait is bevonta. De szerkesztett egy két kiadást megért remek válogatást Kossuth 1848–1849-es irataiból is, amelyben első ízben jelent meg hiteles formában Kossuth 1849. szeptember 12-i, Görgeyt árulónak minősítő vidini levele.

Ezeknek a köteteknek nemcsak az volt az erényük, hogy addig publikálatlan vagy nehezen hozzáférhető visszaemlékezések és iratok kerültek a szakmai és a nagyközönség kezébe, hanem jegyzetanya-

gukban és bevezetőikben Katona Tamás több, addig vitatott kérdést tisztázott megnyugtató módon. Így Klapka és Görgey emlékiratainak kiadásában bebizonyította, hogy Görgey – ellentétben a korábban uralkodó felfogással – 1849. június 30-án nem mondta fel az engedelmességet a kormánynak. Ő tisztázta azt is, hogy 1849. április végén a magyar főszereg Bécs elleni támadásának már csak a létszámviszonyok miatt sem voltak meg a feltételei, hiszen a cs. kir. főszereg Bécs előtt több mint kétszeres létszám- és tüzérségi fölényrel rendelkezett. (A budai ostrom indokoltságát megkérdőjelező történészek ezzel az érveléssel is képtelenek szembenézni). A Klapka-emlékirat kiadásánál a Magyar Országos Levéltárban sorról sorra végignézte a Klapka által közölt levelek és hivatalos iratok eredetijeit, s a tábornok által kihagyott bekezdéseket beillesztve adta közre a kötetet.

Katona Tamás mindig hangsúlyozta: a forrásoktól nem félni kell, hanem ki kell őket adni, s az értelmezést rá kell bízni az olvasókra. Az aradi vértanúk peranyagát közreadó kötetét még a Katona történelemszemléletével nem különösebben rokonszenvező Fekete Sándor is megdicsérte az *Új Tükör* hasábjain (a magyar történelemről valaha kiadott egyik legfontosabb könyvnek nevezte). Noha céhbeli kritikusai időnként húzták a szájukat egy-egy kommentárja miatt, soha nem „kapták rajta” azon, hogy mondanivalója alátámasztása érdekében fontos forrásokat ki- vagy figyelmen kívül hagyott volna, ami időnként éppen a céhbeli történészekről nem volt elmondható. Az aradi kötetéről az MTA Történettudományi Intézetében tartott szakmai vitán Spira György, a korszak „hivatalos” kutatója sem talált fogást Katona Tamás munkáján. A szemtanúk szerint csupán azon sopánkodott, hogy „Jó-jó, tény, hogy a radikális Perczel Mór tábornok már a temesvári csatavesztés előtt emigrációba indult, de miért kell ezt az előszóban megírni?”

Az aradi kötetnek némi politikai áthallása is volt. Katona elbeszélése szerint egyik ismerőse így gratulált neki a kötethez: „Köszönöm, hogy bemutattad a Nagy Imre-per igaz történetét.” S noha a „hivatásos” történészek többsége mindig kissé gyanakodva tekintett rá, Kosáry Domokos igen nagyra becsülte Katona Tamás munkásságát, amint erről a Görgey-kérdés történetéről írott munkájának főszerzője és jegyzetanyaga s az a tény is tanúskodik, hogy a magyar történetészség szakmájában divó általános tegeződést kerülő Kosáry Katonának felajánlotta a pertut.

Katona Tamás elsőik között hívta fel a figyelmet arra, hogy 1848–1849-ben reguláris hadseregek folytattak egymás ellen küzdelmet Magyarországon, így a politikatörténet mellett a korszak feldolgozása során a hadtörténet szempontjaira is nagy figyelmet kell fordítanunk. A szabadságharc hadseregét bemutató kötet bevezetésében világosan megfogalmazta ezzel kapcsolatos véleményét: *„Bármilyen izgalmas legyen is 1848–1849 politikai története, az országgyűléseken és népgyűléseken folyó sokszor szenvedélyes vita, a szabadságharc 1848 szeptembere után mégis elsősorban háború volt, és alighanem több múlt az utolsó zékely honvéd szuronyán, az utolsó jászkun közhuszár kardja élén, mint a*

legszenvedelmesebb vagy leghatásosabb szónoklaton. És a kor igazi megelevenítéséhez éppen azokat kell elsősorban megjeleníteniünk, akik ennek a függetlenségi küzdelemnek a legtöbb terhet viselték.”

De Katona Tamás nem csupán szorgalmas forráskiadó és -feltáró történész volt. Senki nem tudott olyan élvezetesen és megragadóan beszélni a nagy év eseményeiről és személyiségeiről, mint ő. Az 1980-tól az Eötvös Collegiumban tartott speciális kollégiumokon, a 1985–1990 között a szegedi József Attila Tudományegyetemen, illetve 1998–2000 között a Károli Gáspár Református Egyetemen tartott szemináriumain és előadásain hallgatók tucatjaival szeretette meg a korszakot. (Az Eötvös Collegiumban tartott szemináriumokon ez mindig egy-két palack Fortuna pezsgő elfogyasztásával párosult.) Egykori tanítványai közül tucatnyira tehető azok száma, akik az ő hatására (is) lettek e korszak kutatói; de egyénisége meghatározó volt a más korszakkal foglalkozó tanítványai szemléletére is.

Hihetetlenül népszerűek voltak azok az előadások is, amelyeket szerte az országban százzszámra tartott, s amelyeknek ízes, szépen formált mondatai különös egyéni jelleget kölcsönöztek. Egyszerre tudott már-már cinizmusba hajlóan ironikus, majd meghatóan patetikus lenni. Az általa csak „öblögetésnek” nevezett üres hazafiaskodást viszont szívből utálta. Valóban volt benne valami a XIX. századi egyéniségekből, anélkül, hogy anakronisztikus vagy idejétmúlt lett volna.

Őt hallgatva már-már úgy érezhettük, hogy Katona Tamás maga is ott volt 1848. március 15-én a Pilvaxban, október 7-én az ozorai diadalnál vagy a téli, tavaszi és nyári hadjárat ütközeteiben és csatáiban. Lehetetlen elfelejteni remek jellemzéseit a hideg acélkék pillantású Görgeyről, a kopaszságát hajának átfésülésével leplező Kosuthról, „a két méter magas, egy méter széles és egy méter vastag Damjanichról, akit átugrani és megkerülni egyaránt nehéz volt”; a sasorrú, lobogó hajú, időnként eszelős tekintetű Perczel Mórról, „aki egyforma váratlansággal tudott nagy győzelmeket aratni és súlyos vereségeket szenvedni”; vagy az általa csak „cirmos nagy baromként” emlegetett Henryk Dembińskiről, aki a kápolnai vesztes csata után kikérte az útlevelét, s „kár, hogy nem adták oda neki”.

Fontos szerepe volt a magyar katonai hagyományörzés felélesztésében, s az 1989-ben indult Tavaszi Hadjárat emléktúra rendezvényeinek állandó szónokaként az érintett települések tucatjain segítette feléleszteni a helyi ’48-as hagyományokat. Ráday Mihállyal közös televíziós sorozatukban a korszak szereplőinek sírjaira, emléktábláira, lakóépületeire, szobraitra hívták fel a nagyközönség figyelmét, s rengeteg pusztuló síremléket óvtak meg ily módon az enyészettől. Később, 1991-től a Nemzeti Panteon Alapítvány, majd a 2000-es évektől kezdve immáron a Nemzeti Kegyeleti Bizottság egyik legaktívabb munkatársaként folytatta e munkát. Élete egyik legnagyobb sikerének tekintette, hogy 1998-ban a budai Várban felállították Görgey Artúr 1945 után megsemmisült, részben társadalmi adakozásból újraöntött lovas szobrát.

A rendszerváltozást követő évtizedben a politikában is kipróbálta magát. Az első szabadon választott országgyűlés MDF-es képviselőjeként lett 1990–1992 között az Antall-kormány külügyi, majd 1992–1994 között miniszterelnökségi államtitkára. 1994–1998 között a parlamenti képviselőiség mellett az I. kerület polgármestere, 2000–2002 között varsói nagykövet volt. Emellett és eközben számos társadalmi és civil szervezetnek volt tagja, tisztségviselője vagy elnöke. 2003-tól, immáron nyugdíjasként volt az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa – azé az intézményé, ahol mindig is ott lett volna a helye.

Azok közé tartozott, akiket bármikor fel lehetett hívni, bármikor meg lehetett keresni. Szakdolgozóit manapság ritka lelkiismeretességgel segítette és irányította. Saját példámát idézve, amikor olvasati problémáim voltak, eljött velem a levéltárba, s ott segített az iratok kizárólagosában és értelmezésében. Eközben a rá jellemző fesztelenséggel és segítőkészséggel, szinte észrevétlenül ismertetett meg a korszakban használatos rövidítésekkel és feloldásukkal.

Szerette az életet, és tudott is élni. Hihetetlen klasszikus zenei gyűjteménye volt, s ugyanilyen szenvedéllyel gyűjtötte az 1945 előtti magyar filmeket is. Valóságos élő lexikonja volt a két világháború közötti magyar filmművészetnek és színészetnek, de ugyanígy képes volt bármikor felmondani a fél gothai almanachot vagy a második világháborús német csatahajók elnevezéseit és típusait, s pontosan tudta a honvédsereg és az Osztrák–Magyar Monarchia alakulatainak ezredszíneit s egyenruhájuk jellemzőit.

Az utóbbi hónapokban elhatalmasodó betegségét a rá jellemző derűs nyugalommal viselte. „Itt néhai Katona Tamás” – vette fel a telefont, s szinte szabódott, ha a kezelések miatt át kellett tennie egy megbeszélrt vagy tervezett találkozót.

Minden érdekelte, ami kultúrával összefügg, s szinte nem volt a humán tudománynak olyan ága, amelyhez ne tudott volna hozzászólni, s amelyről meg ne lehetett volna őt kérdezni. 2013. június 28. óta most már őt sem kérdezhetjük. Isten Veled, Tanár Úr, Isten Veled, Tamás!

Hermann Róbert

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap és a MOL
támogatásával jelenik meg

Nemzeti
Kulturális
Alap

